

GLSANS 294.5922
VAL 3RD ED



125418
LBSNAA

ગ્રંથ જાળદારનીધિ.ગુજરાતીજાળદારનીધિ

શ્રી રાષ્ટ્રીય પ્રશાસન અકાડમી

Academy of Administration

મસૂરી
MUSSOORIE

પુસ્તકાલય
LIBRARY

— 125418

~~14578~~

અવાપ્તિ સંખ્યા

Accession No.

વર્ગ સંખ્યા

Class No. GLSANS

પુસ્તક સંખ્યા

Book No.

294.5922

VAL વાલમી

3rd ed.

SAMKSHIPTA-VÂLMÎKI RÂMÂYANA

OR

THE RÂMÂYANA OF VÂLMÎKI

ABRIDGED

BY

C. V. VAIDYA, M. A., LL. B.,

HONRY. FELLOW, UNIVERSITY OF BOMBAY, AND
SOMETIME CHIEF JUSTICE, GWALIOR STATE.

THIRD EDITION.

PUBLISHED BY :

RAMCHANDRA GOVIND & SON,
KALBADLVI ROAD, BOMBAY.

—
1921.
—

Price 2-5-0.

Printed by Sitaram Vishnu Lalit at the Loksevak Press,
Goverdhan House, Parekh Street, Girgaum, Bombay

and

Published by Dattaram Ramchandra Sanzgiri,
Proprietor, Ramchandra Govind & Son,
Kalbadevi Road, Bombay.

INSCRIBED WITH PERMISSION

TO

**COL. HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH
MADHAVARAO SAHEB SCINDIA
ALIJAH BAHDUR
G. C. S. I., LL.D.,**

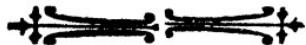
IN

**Respectful admiration of
His Highness's efforts in
the cause of Education.**

वर्यसः पतमानस्य स्तोतसो वाऽनिवर्तिनः ।
आत्मा सुखे निशोक्तव्यः सुखभाजः प्रजाः स्मृताः ॥

रामायण अयो०.

PREFACE TO THE FIRST EDITION.



While reading the Ra'ma'yana and the Maha'bha'rata, the idea struck me that abridged forms of the Epics would be useful in more ways than one. They would interest those who, knowing Sanskrit, would like to know something of the Epics at first hand but who have not the patience or the leisure to go through the voluminous originals. Secondly they would be invaluable as text-books in Schools and Colleges which are at present compelled to exclude the Epics from their curriculum owing to their enormous length. Students are thus at present debarred from drinking at the pure fountain-head of Sanskrit poetry with its chaste language and its high ideals; and have to study instead later Epic poetry which even in Ka'lida'sa, is more artificial and laboured and is certainly more debased in taste. Lastly it would be useful from a critical point of view, to see what the Epics might have been in their original unexpanded shape. Very few deny that the Epics only assumed their present bulky form sometime before the beginning of the Christian Era. With these three purposes in view, I have abridged the Ra'ma'yana and the Maha'bha'rata, giving the chief story in a connected form and in the very words of the author, and preserving at considerable length, such passages or episodes as constitute the most beautiful portions of the Epics, from a poetical or didactic point of view. I have also tried to give what may be supposed to be the original archaic portions of them. It is to be hoped that I have succeeded in my attempt and that it is liked by those for whom it is intended.

This abridgment of the Ra'ma'yana contains about 4500 Shlokas and is about one sixth of the original. I have used for this abridgment the Bombay version of the Epic. I have also prepared a few explanatory notes from the commentary which will be affixed if required. As the work was got through the press hastily, the addition of a corrigenda was found necessary and will, I hope be tolerated.

31st August 1902.

C. V. VAIDYA.

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

This edition has been prepared with great care and all the necessary corrections have been made. Short explanatory notes from the commentary have also been appended at the end. It is hoped that this edition will be found satisfactory by those students, especially of the Allahabad University, who have occasion to use it.

30th September, 1911.

C. V. VAIDYA.

॥ श्री ॥

संक्षिप्तवाल्मीकिरामायणम् ।

चिंतामण विनायक वैद्य.

तृतीयावृत्तिः ।

प्रकाशकः

रामचंद्र गांविंद एन्ड सन्,

कालबादेबी रोड, मुंबई.

सन् १९२१.

मूल्यं सार्धं रूप्यकद्वयम् ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ

संक्षिप्तवाल्मीकिरामायणम् ।

श्री

प्रणिपत्य गिरामीशं पितरं च विनायकम् ॥
चिन्तामणिः संक्षिप्ति नृणां रामायणं मुदे ॥ १ ॥

१—बालकाण्डम् ।

— — — — —

अथ प्रथमः सर्गः ।

तपःस्वाध्यायनिरतो वाल्मीकिर्वाग्विदां वरः ॥	१
विच्चार वनं पश्यन्नेकदा विपुलं महत् ॥	
तस्याभ्याशो तु मिथुनं चरन्तमनपायिनम् ॥	२
ददर्श भगवांस्तत्र ऋञ्जयोश्चासनिस्वनम् ॥	
तस्मात् मिथुनादेकं पुमांसं पापनिश्चयः ॥	३
जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥	
तथाविधं द्विजं दृष्टा निषादेन निपातितम् ॥	४
ऋषेष्वर्षमात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥	
ततः करुणवेदित्वादधर्मोऽयमिति द्विजः ॥	५
निशाम्य रुदतीं ऋञ्जीमिदं वचनमब्रवीत् ॥	
मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ॥	६
यत्कौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥	
समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गातो महर्षिणा ॥	७
सोऽनुव्याहरणाद्यः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥	
तस्य बुद्धिरियं जाता महर्षेभावितात्मनः ॥	८
कृत्वा रामायणं काव्यमीठौः करवाप्यहम् ॥	
आसराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥	९
चकार चरितं कृत्वा विचित्रपदमर्थवत् ॥	

चतुर्विंशत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृषिः ॥	
तथा सर्गशतान्पञ्च पट्काण्डानि तथोत्तरम् ॥	१०
कृत्वा तु तन्महाप्राज्ञः सभविष्यं सहोत्तरम् ॥	११
चिन्तयामास कोन्चेतत्प्रेयुक्तीयादिति प्रभुः ॥	
कुशील्लौ तु धर्मज्ञौ राजपुत्रौ यशस्विनौ ॥	१२
भ्रातरौ स्वरसम्पन्नौ ददर्शाश्रमवासिनौ ॥	
स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठतौ ॥	१३
वेदोपबृहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः ॥	
काव्यं रामायणं कृत्वं सीतायाश्चरितं महत् ॥	१४
पाठ्ये गेथे च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम् ॥	
जातिभिः समभिर्युक्तं तन्त्रीलयसमन्वितम् ॥	१५
वीरादिभीरसैर्युक्तं हास्यरौद्रभयानकैः ॥	
तौ तु गान्धवतत्त्वज्ञौ स्थानमूर्छनकोविदौ ॥	१६
भ्रातरौ स्वरसम्पन्नौ गन्धवाविव रूपिणौ ॥	
ऋषीणां च द्विजातीनां साधूनां च समागमे ॥	१७
यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगतुम्तौ समाहितौ ॥	
प्रशस्यमानौ सर्वत्र कदाचित्तत्र गायकौ ॥	१८
रथ्यासु राजमार्गं पु ददर्श भरताग्रजः ॥	
स्ववेशम चानीय ततो भ्रातरौ स कुशील्लौ ॥	१९
पूजयामास पूजार्हा रामः शत्रुनिर्वहणः ॥	
आसीनः काङ्क्षने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः ॥	२०
उपोपर्वष्टैः सचिवं श्रावतुभिश्च समन्वितः ॥	
दृष्ट्वा तु रूपसम्पन्नौ विनीतौ भ्रातरातुभौ ॥	२१
उत्राच लक्ष्मणं रामः शत्रुघ्नं भरतं तथा ॥	
श्रृयतामेतदाख्यानमनयोदेववर्चसोः ॥	२२
तौ चापि मधुरं रक्तं स्वचित्ताशतनिस्वनम् ॥	
तन्त्रीलयबदत्यर्थं विश्रुतार्थमगायताम् ॥	२३
हादयत्सर्वगात्राणि मनांसि हृदयानि च ॥	
श्रोत्राश्रयसुखं भेदं तद्वभौ जनसंसदि ॥	२४
ततस्तु तौ रामवच्चः प्रचोदिताशगगायतां मार्गविधानसम्पदा ॥	
स चापि रामः परिषद्रतः शनैर्दुर्भूषया सक्तमना बभूव ॥	

अथ द्वितीयः सर्गः ।

कोसलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् ॥	
निविष्टः सरयूतीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥	२५
अबोध्या नाम नगरी तत्रासील्लोकविश्रुता ॥	
मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ॥	२६
आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी ॥	
श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा सुविभक्तमहापथा ॥	२७
राजमार्गेण महता मुविभक्तेन शोभिता ॥	
मुक्तपुष्पावकीयेन जलसिक्तेन नित्यशः ॥	२८
तां तु यजा दशरथो महारात्रिवर्वर्धनः ॥	
पुरीमावासयामास दिवि देवपतिर्यथा ॥	२९
कपाटतोरणवतीं सुविभक्तान्तरापणाम् ॥	
सर्वयन्त्रायुधवतीमुषितां सर्वाशिल्पिभिः ॥	३०
सूतमागधसम्बाधां श्रीमतीमतुलप्रभम् ॥	
उच्चाङ्गालक्ष्मजवर्तां शतमीशतसङ्कुलाम् ॥	३१
उद्यानाम्रवणोपेतां महर्तां सालमेखलाम् ॥	३२
काम्बोजविवये जातैर्ब्रह्मकैश्च हयोत्तमैः ॥	
वनायुजैर्नदीजैश्च पूर्णां हरिहयोत्तमैः ॥	३३
विन्यपर्वतजैर्मत्तैस्तथा हैमवतैरपि ॥	
मदान्वितैर्तत्वलैर्मातङ्गैः पर्वतोपमैः ॥	३४
ये च वार्णनं विध्यन्ति विविक्तमपरापरम् ॥	
शब्दवेध्यं च विततं लघुहस्ता विशारदाः ॥	३५
सिंहव्याघ्रवराहाणां मत्तनां नदतां वने ॥	
हन्तारो निर्शैः शख्यर्वलाङ्गाहुवलैरपि ॥	३६
तादशानां सहनैस्तामभिपूर्णां महारथैः ॥	
दीर्घदर्शी महतेजा पौरजानपदप्रियः ॥	३७
इश्वराकूणामतिरथो यज्वा धर्मपरो वशी ॥	
महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रियु लोकेनु विश्रुतः ॥	३८
बलवान्निहतामित्रो मित्रवान्विजितेन्द्रियः ॥	
धनैश्च संचयैश्चान्यैः शक्रैश्चवणोपमः ॥	३९
तेन सत्याभिसन्धेन त्रिवर्गमनुतष्टता ॥	
पालिता सा पुरी अष्टा इन्द्रेणेवामरावती ॥	४०

मन्त्रशाश्वेकितशाश्व विस्यं गिरहिते रताः ॥
अष्टो बभूवीरस्य तस्यामस्या वशस्तिनः ॥ ४१
शुचीनामेकबुद्धीनां सर्वेषां सभ्यजनताम् ॥
नासीत्पुरे वा राष्ट्रे वा भृपावादी नरः कवित् ॥ ४२
कविज्ञ तुष्टत्रासीत्परदाररतिनरेः ॥
प्रशान्तं सर्वमेवासीद्राष्ट्रं पुरवरं च तत् ॥ ४३

अथ तृतीयः सर्गः ।

तस्य चैवंप्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः ॥
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वशकरः सुतः ॥ ४४
चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरासीन्महात्मनः ॥
सुतार्थं वाजिमेधेन किमर्थं न यजाम्हम् ॥ ४५
ततोऽब्रवीन्महातेजाः सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् ॥
शीघ्रमानय मे सर्वानुरूपस्तान्सपुरोहितान् ॥ ४६
ततः सुमन्त्रस्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः ॥
समानयत्स तान्सर्वान्समस्तान्वेदपारगान् ॥ ४७
तान्यूजयित्वा धर्मत्वा राजा दशरथस्तदा ॥
इदं धर्मार्थसहितं ऋक्षणं वचनमब्रवीत् ॥ ४८
मम लालयमानस्य सुतार्थं नास्ति वै सुखम् ॥
तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ॥ ४९
ऊचुश्च परमप्रीताः सर्वे दशरथं वचः ॥
संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ५०
सरव्याश्चोत्तरे तीरे यश्चभूमिर्विधीयताम् ॥
सर्वथा प्राप्यसे पुत्रानभिग्रेतांश्च पार्थिव ॥ ५१
अमात्यानब्रवीद्राजा हर्षव्याकुललोचनः ॥
संभाराः संभ्रियन्तां भे गुरुणां वचनादिह ॥ ५२
ऋत्विग्निभरपसंदिष्टो यथावक्तुराप्यताम् ॥
विसर्जयित्वा स्वं वेशम प्राप्तिवेशं महामतिः ॥ ५३
ततः स गत्वा ताः पत्नीर्नेन्द्रो हृदयकमाः ॥
उवाच दीक्षां विशत यद्येऽर्हं सुतेकारणात् ॥ ५४
तासां तेनातिकान्तेन वचनेन सुखर्चेसाम् ॥
मुखपद्मान्यशोभन्त पद्मानीव हिमात्ययै ॥ ५५

ततो वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे एव द्विजोत्तमाः ॥	५६
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभंस्तदा ॥	५७
यशवाटं गताः सर्वे यथाशाखां यथाविधि ॥	५८
अभीमांश्च सह पल्नीभी राजा दीक्षामुपाविशत् ॥	५९
अथ संवत्सरे पूर्णे तस्मिन्प्राते तुरङ्गमे ॥	६०
सरव्याश्वोत्तरे तीरे राजो यज्ञोऽभ्यवर्तत ॥	६१
आह्यांश्चकिरे तत्र शक्रादीन्विबुधोत्तमान ॥	६२
ऋष्यशृङ्गादयो मन्त्रैः शिक्षाक्षगसमन्वितैः ॥	६३
गीतिभिर्मधुरैः स्नग्धैर्मन्त्राह्वानैर्यथाहृतः ॥	६४
होतारो दहुरावाय हविर्भागान्दिवौकमाम ॥	६५
न तेष्वहः मु श्रान्तो वा क्षुधितो वा न दृश्यते ॥	६६
नाविद्वान्त्राहणः कश्चिन्नाशतानुचरस्तथा ॥	६७
ब्राह्मणा भुजते नित्यं नाथवन्तश्च भुजते ॥	६८
तापसा भुजते चापि श्रमणाश्चैव भुजते ॥	६९
दिवमे दिवसे तत्र संस्तरे कुशला द्विजाः ॥	७०
सर्वकर्माणि चक्रुत्स्ते यथाशाखां प्रचोदिताः ॥	७१
प्राप्ते यृपोच्छ्रेये तस्मिन्शब्दैवल्वाः खादिरस्तथा ॥	७२
तावन्तो विल्वसहिताः पर्णिनश्च तथा परे ॥	७३
कारिताः सर्वे एवैरो शाम्भवैयैश्चकोविदैः ॥	७४
शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काङ्गनालंकृताभवन् ॥	७५
पश्चनां त्रिशत तत्र यृपेषु नियतं तदा ॥	७६
अश्वरत्नोत्तमं तत्र राजो दशरथस्य ह ॥	७७
कौसल्या तं हयं तत्र परिचर्यं समन्ततः ॥	७८
कृपाणौर्बिशशासैनं त्रिभिः परमया मुदा ॥	७९
पतत्रिष्णस्तस्य वपामुदूत्य नियतेन्द्रियः ॥	८०
ऋत्विक्यपरमस्तन्नः श्रपयामास शाम्भवः ॥	८१
धूमगन्धं वपायास्तु जिघति स्म नराधिपः ॥	८२
यथाकालं यथान्वासं निर्णदन्पापमात्मनः ॥	८३
ततः प्रसर्पेत्यस्तु हिरण्यं सुसमाहितः ॥	८४
जाम्बूनदं कोटिसंख्यं ग्राहणीयो ददौ तदा ॥	८५
अयोऽग्नीहस्यशृङ्गं राजा दशरथस्तदा ॥	८६
कुलस्य वर्षनं तस्य कर्तुर्मर्हसि सुप्रत ॥	८७

नथेति च न राजानमुवाच द्विजसत्तमः ॥	
इष्ठिं तेऽहं करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात् ॥	७२
अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः ॥	
ततः प्राक्मदिष्ठिं तां पुत्रीयां पुत्रकारणात् ॥	७३
जुहावाग्ने च तेजस्थी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥	
ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् ॥	७४
प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलम् ॥	
कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्य दुन्दुभिस्वनम् ॥	७५
स्तिनग्धहर्यक्षतनुजमश्रुप्रवरमूर्धजम ॥	
शुभलक्षणसम्पन्नं दिव्याभरणमृषितम् ॥	७६
शौलशृङ्गसमुत्सेधं हसशार्दूलविक्रमम् ॥	
दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम् ॥	७७
तसजाम्बूनदमर्ती राजतान्तपरिच्छदाम ॥	
दिव्यपायसममूर्णा पात्री पत्नीमिव प्रियाम् ॥	७८
प्रगृह्ण विपुलां दोभ्यां स्वयं मायामयीमिव ॥	
समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशग्रन्थं नृपम् ॥	७९
प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाऽभ्यागतं नृप ॥	
राजन्नर्चयता देवानन्दं प्राप्तमिदं त्वया ॥	८०
इदं तु नृपशार्दूलं पायसं देवनिर्मितम् ॥	
प्रजाकरं गृहण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् ॥	८१
भार्याणामनुरूपाणामश्रीतिति प्रयच्छ वै ॥	
तासु त्वं लप्स्यमे पुत्रानयदर्थं यजसे नृप ॥	८२
तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्य ताम् ॥	
पात्रीं देवान्नममूर्णा देवदत्तां हिरण्यमीम् ॥	८३
अभिवाद्य च तद्भूतमद्भूतं प्रियदर्शनम् ॥	
मुदा परमया युक्तश्वकाराभिप्रदक्षिणम् ॥	८४
ततस्तदद्भूतप्रस्त्रं भूतं परमभास्वरम् ॥	
संवर्तयित्वा तत्कर्म तत्रैवान्तरधीयत ॥	८५
सोऽन्तःपुरं प्रविश्यैव कौसल्याभिदमब्रवीत् ॥	
पायसं प्रतिशृङ्गीज्वलं पुत्रीयं त्विदमात्मनः ॥	८६
कौसल्यायै नरपतिः पायसार्थं ददौ तदा ॥	
अर्धादर्थं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥	

कैकेयै चावशिष्ठार्थं ददौ पुत्रार्थकारणात् ॥
अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महामतिः ॥ ८७
ततस्तु ताः प्राद्य तमुत्समस्त्रियो महीपतेहत्तमपायसं पृथक् ॥
हुताशनादित्यसमानतेजसोऽचिरेण गर्भान्प्रतिपेदिरे तदा ॥ ८८

अथ चतुर्थः सर्गः ।

ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ॥	
नक्षत्रेऽदितिदैवत्ये स्नोच्चसंस्थेषु पञ्चसु ॥	८९
ग्रहेषु कर्कटे लघे वाक्पताविन्दुना सह ॥	
प्रोत्रमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्तुतम् ॥	९०
कौमल्याऽजनयद्रामं दिव्यलक्षणसंयुतम् ॥	
विष्णोरर्धं महाभागं पुत्रमैश्वाकुनन्दनम् ॥	
लोहिनाक्षं महाबाहुं रक्षोष्टं दुन्दुभिस्वनम् ॥	९१
भगतो नाम कैकेयां जज्ञे सत्यपराक्रमः ॥	
साक्षाद्विष्णोश्रुतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ॥	९२
अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राऽजनयत्सूतौ ॥	
वीरौ सर्वाख्लकुशलौ विष्णोरर्धममन्वितौ ॥	९३
पुण्ये जातस्तु भगतो नीनलभे प्रसंभधीः ॥	
सार्वं जातौ तु सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ ॥	९४
राजपुत्रा महात्मानश्वत्वागे जज्ञिरे पृथक् ॥	
गुणवन्तः सुरूपाश्र रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः ॥	९५
उत्सवश्च महानासीदयोध्यायां जनाकुलः ॥	
रथ्याश्र जनसंबाधा नटनर्तकसंकुलाः ॥ ९६	
प्रदेयौश्र ददौ राजा सूतमागधवन्दिनाम् ॥	
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः ॥	९७
अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाऽकरोत् ॥	
जयेष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकेयीसुतम् ॥	९८
सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरं तथा ॥	
तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः ॥	
इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः ॥	९९
गजस्कन्धेऽश्रपृष्ठे च रथचर्चर्यासु संमतः ॥	
धनुर्वेदे च निरतः पितुः शुभ्रपृष्ठे रतः ॥	१००

वाल्यात्प्रभृति सुलिङ्गो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ॥	
तर्वप्रियकरत्स्वं रामस्यापि शरीराः ॥	१०१
न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः ॥	
यदा हि इयमारुडो मृगयां याति राघवः ॥	
अथैनं पृष्ठतोऽस्येति स धनुः परिपालयन् ॥	१०२
भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावस्जो हि सः ॥	१०३
ते यदा शानखंपचाः सर्वे उमुदिता गुणैः ॥	
हीमन्तः कीर्तिमन्तश्च सर्वशा दीर्घदर्शिनः ॥	१०४
तेषामेवंप्रभावाणां सर्वेषां दीप्तेजसाम् ॥	
पिता दशरथो हृष्णो ब्रह्मा लोकाधिपो यथा ॥	१०५

अथ पञ्चमः सर्गः ।

अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति ॥	
चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सदान्धवः ॥	१०६
तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमन्ये महात्मनः ॥	
अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥	१०७
अथ हृष्मना राजा विश्वामित्रं महामुनिम् ॥	
उच्चाच परमादारी हृष्टस्तमभिषूजवन् ॥	१०८
यथा ऽमृतस्य संप्राप्तिर्था वर्षमनूदके ॥	
यथा उद्धशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य वै ॥	१०९
प्रनष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदयः ॥	
तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ॥	११०
त्रैहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति ॥	
इच्छाभ्यनुगृहीतोऽहं त्वदर्थे परिकृदये ॥	
कार्यस्य न विमर्शं च मनुमहसि सुप्रत ॥	१११
कर्ता चाहमक्षेत्रेण दैवतं हि भवान्मम ॥	
मम चायमनुप्राप्तो महानभ्युदयो द्विज ॥	११२
तच्छुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमकुत्तिविस्तरम् ॥	
हृष्टरोमा भवतेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥	११३
सदृशं राजशार्कूलं सर्वैव भुवि नाम्यतः ॥	
महावंशप्रसूतस्य विलिङ्गमयदेविनः ॥	११४

यतु मे द्वातं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम् ॥	
कुरुष्व राजशार्दूल भव सत्यप्रतिभवः ॥	११५
अहं नियमातिष्ठ विध्यर्थं पुरुषर्षभम् ॥	
तस्य विष्णकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ॥	११६
ब्रते तु बहुशक्तीर्णे समाप्त्यां राक्षसायिमौ ॥	
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥	११७
तौ मांसश्चिरौषेण वेदिं तामध्यवर्षताम् ॥	
अवधूते तथाभूते तस्मिन्नियमनिश्चये ॥	११८
कृतप्रमो निरुत्साहस्तस्मादेशादपाक्रमे ॥	
न च मे क्रोधमुत्स्वाषुं बुद्धिर्भवति पार्थिव ॥	११९
स्वपुत्रं राजशार्दूलं रामं सत्यपराक्रमम् ॥	
काकपक्षधरं वीरं ज्वेष्ट मे दातुर्मर्हसि ॥	१२०
शक्तो ख्येष मया गुतो दिव्येन स्वेन तेजसा ॥	
राक्षसा ये विष्णकर्तारस्तेषामपि विनाशने ॥	१२१
श्रेयश्चास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः ॥	
त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति ॥	१२२
अभिग्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुर्मर्हसि ॥	
दशरात्रं हि यशस्य यामं राजीवलोचनम् ॥	१२३
नात्येति कालो यशस्य यथाऽयं मम राघव ॥	
तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः ॥	१२४
इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ॥	
विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामतिः ॥	१२५
तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् ॥	
मुहूर्तमिष निःसंज्ञः संशावानिदमब्रवीत् ॥	१२६
ऊनघोडषवधौं मे रामो राजीवलोचनः ॥	
न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः ॥	१२७
इयमक्षौहिषी सेना यस्याहं पतिरीश्वरः ॥	
अनया लहितो गत्वा योद्धाऽहं तैर्निशाचरैः ॥	१२८
इमे शूराभ्य विक्षन्ता भूत्या भेदस्त्रविशारदाः ॥	
योग्या रक्षोगणैयोद्धुं न याम नेतुर्मर्हसि ॥	१२९
अहमेवं अनुप्याप्तिर्णेसा समरमूर्खनि ॥	
यावत्प्राणान्वरिष्यामि सावद्योत्स्ये निशाचरैः ॥	१३०

निर्विज्ञा त्रितचर्या सा भविध्यति सुरक्षिता ॥	
अहं तत्र गमिष्यामि न रामं नेतुर्मर्हसि ॥	१३१
बालो हृकृतविद्यश्च न च वंति बलावलम् ॥	
न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ॥	
न चासौ रक्षसां योग्यः कृटयुद्धा हि राक्षसाः ॥	१३२
विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्तमपि नात्संह ॥	
जीवितुं मुनिशार्दूल न रामं नेतुर्मर्हसि ॥	१३३
यदि वा राघवं ब्रह्मज्ञेतुमिच्छसि सुव्रत ॥	
चतुरङ्गसमायुक्तं मया सह च तं नय ॥	१३४
अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः ॥	
यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम् ॥	१३५
मारीचश्च सुवाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥	
तयोरन्यतरं योद्धुं यास्यामि ससुहृदणः ॥	१३६
तच्छुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम् ॥	
समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् ॥	१३७
पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि ॥	
राघवाणामयुक्तोऽयं कुलस्यास्य विपर्ययः ॥	१३८
यदीदं तत्क्षमं राजन् गमिष्यामि यथागतम् ॥	
मिष्याप्रतिज्ञः काकुस्थं मुग्नी भव मुहूर्दृतः ॥	१३९
तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ॥	
चचाल वसुधा कृत्स्ना देवानां च भयं महत् ॥	१४०
ऋस्तरूपं तु विशाय जगत्सर्वं महानृषिः ॥	
नृपतिं सुप्रतो धीरो वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥	१४१
इश्वाकृणां कुले जातः साक्षाद्धर्मं इवापरः ॥	
धृतिमान्सुब्रतः श्रीमात्र धर्मं हातुर्मर्हसि ॥	१४२
कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्यन्ति राक्षसाः ॥	
गुहां कुशिकपुष्पेण उवलनेनामृतं यथा ॥	१४३
एष विग्रहवान्धर्मं एष वीर्यवतां धरः ॥	
एष विद्याधिको लोके तपसश्च परयणम् ॥	१४४
एषोऽस्त्रान् विविधान्वोति त्रैलोक्ये सचाचाचरे ॥	
नैवमन्यः पुमान्वेति न च वेत्स्यन्ति केचन ॥	१४५

तेषां निग्रहणं शक्तः स्वयं च कुशिकाम्बजः ।	
तत्र पुत्रहितार्थाय त्वामुपेत्याभियाच्चन् ॥	१४६
तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः स्वयम् ॥	
प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव मलःमणम् ॥	१४७
कृतम्बस्त्ययनं भात्रा पित्रा दशरथेन च ॥	
पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमान्त्रतम् ॥	१४८
स पुत्रं मूर्ध्युपाद्याय राजा दशरथस्तदा ॥	
ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥	१४९
विश्वामित्रो यथावग्रे ततो रामो महायशः ॥	
काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्ररन्वगात् ॥	१५०
कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ दिशो दश ॥	
अनुजग्मनुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ ॥	१५१
अध्यर्थयोजनं गत्वा सरथ्वा दक्षिणे तटं ॥	
रामेति मधुरां वार्णीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥	१५२
गृहाण वत्स सलिलं मा भृकालस्य पर्ययः ॥	
मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा ॥	१५३
न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः ॥	
न च सुतं प्रमत्तं वा धर्पयिष्यन्ति नैऋताः ॥	१५४
न बाहोः सहशो वीर्ये पृथिव्यामस्ति कश्चन ॥	
त्रिषु लोकेषु वा राम न भवेत्मदशस्तव ॥	१५५
क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम ॥	
बलामतिबलां चैव पठतस्तात राघव ॥	१५६
ततो रामो जलं स्पृष्टु प्रहृष्टवदनः शुचिः ॥	
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेभीवितात्मनः ॥	१५७
विद्यासमुदितो रामः शुश्रुमे भीमदर्शनः ॥	
सहस्ररशिमर्भगवान् शरदीव दिवाकरः ॥	१५८
गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे ॥	
ऊपुस्तां रजनीं तत्र सरथां सखुलं त्रयः ॥	१५९

अथ षष्ठः सर्गः ।

प्रभातायां तु शर्वर्थीं विश्वामित्रो महामुनिः ॥	
अभ्यभाषत काकुत्स्थौ शयानौ पर्णसंस्तरे ॥	१६०
कौसल्यासुप्रजा राम पूर्वा सन्ध्या प्रवर्तते ॥	
उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाहिकम् ॥	१६१
तस्येषः परमोदारं वचः श्रुत्वा नरोत्तमौ ॥	
काल्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ॥	१६२
कृताहिकौ महावीर्यों विश्वामित्रं तपोधनम् ॥	
अभिवाद्यातिसंहृष्टौ गमनायाभितस्थतुः ॥	१६३
तौ प्रथान्तौ महावीर्यों दिव्यां त्रिपथगां नदीम् ॥	
दृष्टशाते ततस्तत्र सरय्वाः संगमे शुभे ॥	१६४
तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणां भावितात्मनाम् ॥	
बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ॥	१६५
ततः प्रभाते विमले कृताहिकमरिन्द्रमौ ॥	
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥	१६६
ते च सर्वे महात्मानो मुनयः संद्युतित्रताः ॥	
उपस्थाप्य शुभं नावं विश्वामित्रमथानुवन् ॥	१६७
आरोहतु भवान्नावं राजपुत्रपुरस्कृतः ॥	
अरिष्ठं गच्छ पन्थानं मा भूकालस्य पर्ययः ॥	१६८
विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा तानृषीन्प्रतिपूज्य च ॥	
ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरङ्गमाम् ॥	१६९
ताभ्यां सुररिद्धयां कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ ॥	
तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुरुद्युविक्रमौ ॥	१७०
स वनं घोरसंकाशं हृष्टा नरवरात्मजः ॥	
अविप्रहतमैश्वराकः प्रगच्छ मुनिपुज्जवम् ॥	१७१
अहो वनमिदं दुर्वा लिङ्गिकागणसेयुतम् ॥	
मैरवैः शापदैः कीर्णे क्षकुत्तैर्दर्शणारवैः ॥	१७२
घवाभकर्णकुभैर्वित्यतिन्दुकपाटलैः ॥	
तंकीर्णं वदरीमित्रं किं लिंदे दाहणं कलम् ॥	१७३
वि० उ०—एतौ जनपदौ स्तीतौ दीर्घकालमरिन्द्रम् ॥	
मलदाशं कर्तव्याशं शुदिता धनवालवतः ॥	१७४

कस्यचित्पथ कालस्य यक्षिणी कामरूपिणी ॥	
बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती तदा स्थभूत् ॥	१७५
ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुन्दस्य धीमतः ॥	.
मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याः शकपराक्रमः ॥	१७६
सेयं पन्थानमावृत्य वसत्यत्यर्थयोजने ॥	
अतएव च गन्तव्यं ताटकाया वनं यतः ॥	१७७
स्वबाहुबलमाभित्य जहीमां दुष्टचारिणीम् ॥	
मञ्जियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः ॥	१७८
नहि कथिदिमं देशं शक्तो ह्यागन्तुमीदशम् ॥	
न हि ते स्त्रीवधकृते धृणा कार्या नरोत्तम ॥	१७९
चातुर्वर्ष्यहितार्थे हि कर्तव्यं राजसूनुना ॥	
नृशंसमनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणात् ॥	१८०
श्रूयते हि पुरा शक्तो विरोचनसुतां नृप ॥	
पृथिवीं इन्द्रुमिच्छन्तीं मन्थरामन्यसूदयत् ॥	१८१
विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नी पतिव्रता ॥	
अनिन्द्रं लोकमिच्छन्तीं काव्यमाता निशुदिता ॥	१८२
एवमुक्तो धनुर्मध्ये ब्रह्मा मुष्ठिमरिन्द्रमः ॥	
ज्याघोषमकरोत्तीव्रं दिशः शब्देन नादयन् ॥	१८३
तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्च्छिता ॥	
श्रुत्वा चाभ्यद्रवलुद्धा यत्र शब्दो विनिःसृतः ॥	१८४
उद्धुन्वाना रजो धोरं ताटका राघवावुभौ ॥	
रजोमेषेन महता सुहृते सा व्यमोहयत् ॥	१८५
तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्तामशमीमिव ॥	
शरेणोरसि विव्याध सा पसात ममाद च ॥	१८६
ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोपितः ॥	
मूर्धि राममुण्डाश्च इदं वचनवद्वीत् ॥	१८७
इहाच रजनीं राम वसाम शुभदर्शन ॥	
अः प्रभाते गमिष्यामस्तदाशमपदं मम ॥	१८८
अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महावशः ॥	
प्रहस्य राघवं चाक्षमुग्रं च मधुरसम् ॥	१८९
परिकुष्टोऽस्मि भ्रांते दण्डपुत्रं महायशः ॥	
प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्तमणि लर्वशः ॥	१९०

देवांसुरेणान्वापि सगम्यवौरगाम्भुवि ॥	
वेरमित्रान्प्रसद्याजौ वशीकृत्य जयिष्यासि ॥	१९१
ततः स प्राद्युखो भृत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ॥	
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् ॥	१९२
सर्वसंग्रहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभम् ॥	
तान्ध्यव्याणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ॥	१९३

अथ सप्तमः सर्गः ।

अथ गच्छामहे राम सिद्धाश्रममनुत्तमम् ॥	
तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद्यथा मम ॥	१९४
इत्युक्त्वा परमप्रीतो यृष्ण रामं सलक्षणम् ॥	
प्रविशज्ञाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः ॥	
शशीव गतनीहारः पुनर्बुस्समानितः ॥	१९५
तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वं सिद्धाश्रमनिवासिनः ॥	
उत्पत्त्योपत्त्य महसा विश्वामित्रमपृजयन ॥	१९६
मुहूर्तमय विश्वान्तौ राजपुत्रावरिन्द्रमौ ॥	
प्राङ्गली मुनिशार्दुलमूचतु रघुनन्दनौ ॥	१९७
अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुञ्जव ॥	
सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धः स्थात्सत्यमस्तु वचस्तव ॥	१९८
एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महावृष्णः ॥	
प्रदिक्षेष्व तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ॥	१९९
अथ तौ देवकालज्ञौ राजपुत्रावरिन्द्रमौ ॥	
देशे काले च वाक्यशाश्वतूतां कौशिकं वचः ॥	२००
भगवच्छ्रोतुमिच्छावो वस्तिन्काले निशाचरौ ॥	
संरक्षणीयौ तौ ब्रूहि नातिवर्तेत तत्क्षणम् ॥	२०१
एवं ब्रुवाणी काकुस्त्यौ त्वरमाणौ युयुस्त्या ॥	
सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशांसंसुर्वपात्मजौ ॥	२०२
अथ प्रभृति षडात्रं रक्षतां राघवो युवाम् ॥	
दीक्षां गतो हेष मुक्तिमित्वं च गमिष्यति ॥	२०३
तौ तु सद्ब्रह्मं भुत्वा राजपुत्रौ वशस्तिनौ ॥	
अनिद्रं षडाशेषात्रं तपोवनमरक्षताम् ॥	२०४
उपासांचक्रतुवारी यस्तौ परमधन्विनौ ॥	
रक्षतुमुनिवरं विश्वामित्रमरिन्द्रमम् ॥	२०५

अथ काले गते तस्मिन्देहैऽहनि तथागते ॥	
सौमित्रिमब्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ॥	२०६
रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्स्या ॥	
प्रजज्वाल ततो वेदिः सोपाद्यायपुरोहिता ॥	२०७
सदर्भचमससुक्ता ससमित्कुसुमोच्चया ॥	
विश्वामित्रेण सहिता वंदिर्ज्ज्वाल सर्त्तिंजा ॥	२०८
मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ संप्रवर्तते ॥	
आकाशे च महांच्छब्दः प्रादुरासीद्धयानकः ॥	२०९
आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृष्टि दृश्यते ॥	
तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ॥	२१०
तावापतन्तौ सहसा हृष्टा राजीवलोचनः ॥	
मानवं परमोदारमलं परमभास्वरम् ॥	
चिक्षेप परमकुद्धो मारीचोरसि राघवः ॥	२११
स तेन परमाख्येण मानवेन समाहितः ॥	
संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंप्लवे ॥	२१२
विचेतनं विघृणितं शितेषु बलपीडितम् ॥	
निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥	२१३
इमानपि वधिष्यामि निर्धृणान्दुष्टचारिणः ॥	
राक्षसान्पापकर्मस्थान् यशश्नान् रघिराशनान् ॥	२१४
इत्युक्त्वा लक्ष्मणं चाशु लाघवं दर्शयन्निव ॥	
विगृह्य सुमहच्चाख्यमाग्नेयं रघुनन्दनः ॥	
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापत्त्वृति ॥	२१६
शोषान्व्यायव्यमादाय निजघान महायशाः ॥	
राघवः परमोदारो मुनीनां सुदमावहन् ॥	२१६
स हत्वा राक्षसान्सर्वान्यश्नान् रघुनन्दनः ॥	
ऋणिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा ॥	२१७
अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः ॥	
निरीतिका दिशो हृष्टा काङ्क्षस्यमिदमब्रवीत् ॥	२१८
कृतार्थोऽस्मि महाबाहो हृतं गुरुवचस्त्वया ॥	
सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं शीर महायशः ॥	२१९
त हि रामं प्रशस्तैवं ताम्यां संध्यामुपाश्वत् ॥	२२०

अथ अष्टयः सर्वाः ।

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ ॥	
ऊरुमुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥	२२१
प्रभातायां तु शर्वर्यों कृतपौर्वाहिककियौ ॥	
विश्वामित्रं ऋषींभान्यान्सहितावभिजग्मतुः ॥	२२२
अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पाषांकम् ॥	
ऊचतुः परमोदारं वाक्यं भधुरभाषिणौ ॥	२२३
इमौ स्म मुनिशार्दूल किङ्गरौ समुपागतौ ॥	
आशापय मुनिश्रेष्ठं शासनं करवाव किम् ॥	२२४
एवमुक्ते तयोर्वाक्ये सर्वं एव महर्षयः ॥	
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ॥	२२५
मैथिलस्य नरश्रेष्ठं जनकस्य भविष्यति ॥	
यशः परमधर्मिष्टस्तत्र यास्यामहे वयम् ॥	२२६
त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि ॥	
अद्भुतं च धनूरलं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥	२२७
नास्य देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ॥	
कर्तुमारोपणं शक्ता न कथंचन मानुषाः ॥	२२८
धनुषस्तस्य वीर्ये हि जिशासन्तो महीक्षितः ॥	
न शोकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः ॥	२२९
तद्दनुर्नरशार्दूल मैथिलस्य महात्मनः ॥	
तत्र द्रक्षयसि काकुस्थं वशं च परमाद्भुतम् ॥	२३०
एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा ॥	
सर्विसङ्गः सकाकुस्थं आमन्त्रं वनदेवताः ॥	२३१
स्वस्ति बोऽस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाभ्रादहम् ॥	
उत्तरे जाहवीतीरे हिमवन्तं शिलोषयम् ॥	२३२
इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलः कौशिकः स तयोधनः ॥	
उत्तरां दिश्यमुदिश्व प्रस्थानमुपचक्रमे ॥	२३३
ते गत्वा दूरमेष्वरं लक्ष्मणौ दिवाकरे ॥	
वासं चकुरुनिगताः शोषाकूले समाहिताः ॥	२३४
उपस्थ रात्रिक्षेत्रं तु शोषाकूले भृत्यिभिः ॥	
निशाचां सुप्रभातार्था कुरुपूर्णाहिककियः ॥	
गमनं शोषवासां वाक्यं चेदमुवाच इ ॥	२३५

अयं द्योणः शुभजलोऽगाधः पुलिनमण्डतः ॥	
कर्तरेण पथा ब्रह्मन्संतरिष्यामहे वयम् ॥	२४६
एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ॥	
एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ॥	२४७
ते गत्वा दूरमध्वानं गतेऽर्धदिवसे तदा ॥	
जान्हवीं सरितं श्रेष्ठां दद्युर्मुनिसेविताम् ॥	२४८
तां हष्टु पुष्यसलिलां हंससारससेविताम् ॥	
बन्धुमुनयः सर्वे मुदिताः सहराघवाः ॥	२४९
उष्य तत्र निशामेकां जग्मतुर्मिथिलां ततः ॥	२५०
तां हष्टु मुनयः सर्वे जनकस्य पुरीं शुभाम् ॥	
साधु साध्विति शंसन्तो मिथिलां समपूजयन् ॥	२५१
मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः ॥	
युराणं निर्जनं रम्यं पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥	२५२
इदमाश्रमसंकाशं किं त्विदं मुनिवर्जितम् ॥	
श्रोतुमिच्छामि भगवन्कस्यायं पूर्वं आश्रमः ॥	२५३
त्रिं उ०—इन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्वेन राघव ॥	
यस्यैतदाभमपदं शास्त्रं कोपान्महात्मनः ॥	२५४
गौतमस्य नरश्रेष्ठं पूर्वमासीन्महात्मनः ॥	
आश्रमो दिव्यसंकाशः सुरैरपि सुपूजितः ॥	२५५
स चात्र तप आतिष्ठदहस्यासहितः पुरा ॥	
वर्षपूर्णान्यनेकानि राजपुत्रं महायशाः ॥	२५६
तस्यान्तरं विदित्वा च सहस्राक्षः शचीपतिः ॥	
मुनिवेषधरो भूत्वा अहस्यामिदमब्रवीत् ॥	२५७
ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते ॥	
संगमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥	२५८
मुनिवेषं सहस्राक्षं विश्वाय रघुनन्दन ॥	
मति चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥	२५९
अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठं कृतायेनान्तस्तमना ॥	
कृतार्थोऽस्मि सुरश्रेष्ठं गच्छ शरीषमितः प्रभो ॥	
आत्मानं मां च देवेशं सर्वथा रक्ष गौतमात् ॥	२६०
एवं संगम्य तु तदा निष्प्रकल्पोदजाततः ॥	
सुखं भ्रमात्मरन् रामं शङ्खितो गौतमं श्रति ॥	२६१

गौतमं स ददर्शीथ प्रविशन्तं महामुनिम् ॥	
गृहीतसभिं तत्र सकुशं मुनिपुङ्गवम् ॥	२५२
दृष्टा सुरपतिष्ठस्तो विषष्णवदनोऽभवत् ॥	
अथ दृष्टा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः ॥	२५३
दुर्वृत्तं वृत्तसंपत्तो रोषाद्वचनमवैत् ॥	
मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्भृते ॥	२५४
अकर्तव्यमिदं यस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि ॥	
गौतमेनैवमुक्तस्य सरोषेण महात्मना ॥	
पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् ॥	२५५
तथा शस्त्रा च वै शक्तं भार्यामपि च शस्त्रान् ॥	
इह वर्षसहस्राणि बहूनि निवसिष्यसि ॥	२५६
वातभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी ॥	
अहश्या सर्वभृतानामाश्रमेऽस्मिन्वामिष्यमि ॥	२५७
यदैतच वनं घोरं रामो दशरथात्मजः ॥	
आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥	२५८
तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता ॥	
मत्सकाशं सुदा युक्ता स्ववपुर्धारयिष्यसि ॥	२५९
तदागच्छ महातेज आश्रमं पुष्टकर्मणः ॥	
तारयैनां महाभागामहत्यां देवरूपिणीम् ॥	२६०
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्षणः ॥	
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य आश्रमं प्रविवेश ह ॥	२६१
ददर्श च महाभागमं तपसा द्योतितप्रभाम् ॥	
लोकैरपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः ॥	२६२
प्रयत्नान्निर्मितां धात्रा दिव्यां मायामयीमिष्व ॥	
भूमेनाभिपरीताङ्गीं दीपामग्निश्चामिष्व ॥	२६३
सतुषारावृतां साभ्रां पूर्णचन्द्रप्रभामिष्व ॥	
मध्येऽभसो दुराधर्षीं दीपां सूर्यप्रभामिष्व ॥	२६४
सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह ॥	
न्रयाणामपि लोकानां यावद्वामस्य दर्शनम् ॥	
शापस्यान्तसुपागम्य तेषां दर्शनमागता ॥	२६५
राघवौ तु तदा तस्याः पादौ जगृहतुर्मुदा ॥	
स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा हि तौ ॥	२६६

पाशमर्थं तथातिथं चकार मुस्मादिता ॥	२६७
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो विधिष्ठेन कर्मणा ॥	
साधु साधिति देवास्तामहत्यां समपूजयन् ॥	२६८
तपेवलविशुद्धाङ्गीं गौतमस्य वशानुगाम् ॥	
गौतमोऽपि महातेजा अहत्यासहितः सुखी ॥	२६९
रामं संपूज्य विधिवत्तपस्ते पे महातपाः ॥	
ततः प्रागुच्चरां गत्वा रामः सौभित्रिणा सह ॥	२७०
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥	
विश्वामित्रमनुप्राप्तं श्रुत्वा नृपवरसदा ॥	२७१
प्रत्युजगाम सहमा विनयेन समन्वितः ॥	
विश्वामित्राय पृजार्थं ददौ धर्मपुरस्कृतम् ॥	
प्रतिएष्य तु तां पृजां जनकस्य महात्मनः ॥	२७२
पश्च तु शुल्कं गत्वा यज्ञस्य च निरामयम् ॥	
स ताँश्चाथ मुनीन पृष्ठा सोपाध्यायपुरोधसः ॥	२७३
यथाईमृपिभिः सर्वैः समागच्छत्प्रदृष्टवत् ॥	
अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताङ्गलिरभाषत ॥	२७४
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुत्यपराक्रमौ ॥	
गजतृन्यगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥	२७५
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥	
यद्यच्छयेव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ॥	२७६
कथं पद्मयामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥	
वरायुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने ॥	२७७
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ॥	
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥	२७८
काकपश्चधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्वतः ॥	
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः ॥	२७९
न्यवेदयदमेयात्मा पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥	
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वर्धं तथा ॥	२८०
तत्रागमनमव्यग्रं विश्वालायाश्च दर्शनम् ॥	
अहत्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमम् ॥	२८१
महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा ॥	
एतत्तर्वं लक्ष्मीतेजा जनकाय महात्मने ॥	२८२
निवेद्य विरामाय विश्वामित्रो महामुनिः ॥	

ज० उ० — धर्मोऽस्यनुग्रहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुङ्गव ॥	
यज्ञं काङ्क्षत्यसदितः प्राप्तवानेति कौशिक ॥	२८३
दक्षयज्ञवधे पूर्वे धनुरायम्य शङ्करः ॥	
विष्वस्य चिदक्षान् रोपास्तलीलमिदमव्वीत् ॥	२८४
यस्माद्ब्राह्मणीर्थिनो भागाभ्याकल्पयत मे सुराः ॥	
षराङ्गानि महार्हाणि धनुषा शातंवामि वः ॥	२८५
ततो विमनसः सर्वे देवा वै मुनिपुङ्गव ॥	
प्राप्तादयन्त देवेशं तेषां प्रीतोऽभवद्वः ॥	२८६
सदेतदेवदेवस्य धनूरत्नं महात्मनः ॥	
न्यासभूतं तदा न्यस्तमस्माकं पूर्वजे विभौ ॥	२८७
अथ मे कृष्टतः क्षेत्रं लाङ्गलादुर्थिता सुता ॥	
क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता ॥	२८८
भूतलादुर्थितां तां तु वर्धमानां ममात्मजाम् ॥	
वरयामासुरागत्य राजानो मुनिपुङ्गव ॥	२८९
तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ॥	
वीर्यशुल्केति भगवन्न ददामि सुतामहम् ॥	२९०
ततः सर्वे नृपतयः समेत्य मुनिपुङ्गव ॥	
मिथिलामन्युपागम्य वीर्यं जिज्ञासवस्तदा ॥	२९१
तेषां जिज्ञासमानानां शैवं धनुरूपादृतम् ॥	
न शेकुर्ग्रहणे तस्य धनुरप्सोलनेपि वा ॥	२९२
तेषां वीर्यवतां वीर्यमर्पणं जात्वा महासुने ॥	
प्रत्याख्याता नृपतयस्तन्निबोध तपोधन ॥	२९३
ततः परमकोपेन राजानो मुनिपुङ्गव ॥	
अरुन्धन्मिथिलां सर्वे नीर्थसंदेहमागताः ॥	२९४
ततः संवत्सरे पूर्णे धर्यं यानानि सर्वेशः ॥	
साधनानि मुनिश्रेष्ठ ततोऽहं भृशादृग्वितः ॥	२९५
ततो देवगणान्सर्वीस्तपसाऽहं प्रसादवम् ॥	
दतुश्च परमग्रीताश्चतुरुङ्गवलं सुराः ॥	२९६
ततो भग्ना नृपतयौ हन्यमाना दिशोऽयुः ॥	
अवीर्या वीर्यसंदिवशः सामात्याः पापकारिणः ॥	२९७
तदेतन्मुनिधार्वूल अत्युः परमभास्तरम् ॥	
रामलक्षणमोशाकि दर्शयिष्याति सुकृत ॥	२९८

यद्यस्य धनुषो रामः कुर्यादाशेषं मुने ॥	२०९
सुलामयोनिजां सीतां दशां दशरथेषम् ॥	२०९
ततः स राजा जनकः सचिवान् व्यादिदेश ह ॥	२००
धनुरानीषतां दिव्यं गन्धमाल्यानुलंपितम् ॥	२००
जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन् पुरम् ॥	२०१
तद्दनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुर्मतौजसः ॥	२०१
नृणां शतानि पञ्चाशद्यायतानां महात्मनाम् ॥	२०२
मंजूपामष्टचक्रां तां समूहुस्ते कथंचन ॥	२०२
महपैर्वचनोद्रामो यत्र तिष्ठति तद्दनुः ॥	२०३
मंजूषां तामपांकृत्यं दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ॥	२०३
इदं धनुर्वरं दिव्यं संसृशामीह पाणिना ॥	२०४
यत्नवाँश्च भविष्यामि तोलेन पूरणेऽपि वा ॥	२०४
बाढमित्यब्रवीद्राजा मुनिश्च समभाषत ॥	२०५
लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ॥	२०५
आरोपयित्वा मौर्वी च पूरयामास तद्दनुः ॥	२०६
तद्वभज्ञ धनुर्मध्ये नरशेषो महायशाः ॥	२०६
तस्य शब्दो महानासीनिर्धारातसमनिस्वनः ॥	२०७
भूमिकंपश्च सुमहान्पर्वतस्येव दीर्घतः ॥	२०७
निपेतुश्च नरा सर्वे तेन शद्देन मोहिताः ॥	२०८
वर्जयित्वा मुनिवरं यजानं तौ च राघवौ ॥	२०८
प्रस्याश्वस्ते जने तस्मिन् राजा विगतसाध्वसः ॥	२०९
उचाच्च प्राङ्गलिर्वान्मयं वाक्यशो मुनिपुङ्कवम् ॥	२०९
भगवन्दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः ॥	२१०
अत्यद्गुतमचिन्त्यं च अतर्कितमिदं मया ॥	२१०
जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता ॥	२११
सीता भर्तरिमासाद्य शमं दशरथात्मजम् ॥	२११
मम सत्या प्रतिशां सा वीर्यशुल्केति कौशिक ॥	२१२
सीता प्राप्तैर्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥	२१२
भवतोऽनुभते ब्रह्मन् शीघ्रं गच्छन्तु अस्त्रिषः ॥	२१३
मम कौशिक मद्रं ते अयोध्यां त्वरितां रहैः ॥	२१३
राजानं प्रश्नितैर्वाक्यैर्जलयन्तु पुरं मम ॥	२१४
प्रदानं वीर्यशुल्कायाः कथयन्तु च तर्जुः ॥	२१४

मुनिगुर्ती च काकुत्स्थौ कथयन्तु नृपाय वं ॥	
कौदिकस्तु तथेत्याह राजा चाभाध्य मन्त्रिगः ॥	३१५
अयोध्यां प्रवय मास धर्मात्मा वृतशासनान् ॥	
दथावृत्तं समाख्यातुमानंतुं च वृपं तथाः ॥	३१६

अथ नवमः सर्गः ।

जाकेन सभादिष्टा दूतस्ते क्लान्तवाहनाः ॥	
त्रिरात्रमुषिता गार्गं अयोध्यां प्राविश्नन्पुरीम् ॥	३१७
ते राजवचनाद्वत्वा राजवेशम् प्रवेशितः ॥	
दद्वशुदेवसंकाशं वृद्धं दशरथं नृपम् ॥	३१८
वद्वाङ्गलिपुटः सर्वं दूता विगतसाध्वनः ॥	
राजानं प्रभितं वाक्तम्प्रुवन्मुराक्षरम् ॥	३१९
मैथिलं जनकं गजा सग्निहोत्रपुरस्कृतः ॥	
मुहुर्मुहुर्मधुरया स्नेहसंरक्तया गिरा ॥	३२०
कुशलं चाव्ययं चैव सोपाध्यायपुरोहितम् ॥	
जनकस्त्वां महाराज पृच्छते सपुरःसरम् ॥	३२१
पृष्ठा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः ॥	.
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥	३२२
पूर्वं प्रतिशा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा ॥	
राजानश्च कृतामर्पी निर्वार्यी विमुखीकृताः ॥	३२३
सेयं मम सुता राजन विश्वामित्रपुरस्कृतैः ॥	
यद्यच्छयागते राजन्निर्जिता तय पुत्रैः ॥	३२४
तच्च रत्नं धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना ॥	
रामेण हि महावाहो महत्यां जनसंसदि ॥	३२५
अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने ॥	
प्रतिशां तर्तुमिच्छामि तदनुशानुमर्हसि ॥	३२६
सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरेस्कृतः ॥	
शीघ्रमागच्छ भद्रं ते द्रष्टुमर्हसि शर्वौ ॥	३२७
दूतवाक्यं तु तच्छस्वा राजा परमहर्षितः ॥	
वसिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणश्चैवमब्रवीत् ॥	३२८
यदि वो रोक्षते वृत्तं जनकस्त्र महात्मनः ॥	
पुरा गच्छामहं शीघ्रं मा भूकालस्य पर्ययः ॥	३२९

वचनाच नरन्द्रस्य सेनाऽथ चतुरङ्गी ॥	
राजानमृषिभिः सार्थं व्रजन्तं पृष्ठतोऽन्वयात् ॥	३३०
गत्वा चतुरहं मार्गे विदेहानशुपेयिवान् ॥	
राजा च जनकः श्रीमान् श्रुत्वा पूजामकल्पयत् ॥	
उवाच वचनं श्रेष्ठो नरश्चेष्ट मुदान्वितम् ॥	३३१
स्वागतं ते नरश्चेष्ट दिष्टया प्रासोऽसि राघव ॥	
पुत्रयोरुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम् ॥	३३२
दिष्टया प्रासो महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥	
सह सर्वैर्द्धिजश्रेष्ठैर्देवौरिव शतक्रतुः ॥	३३३
दिष्टया मे निर्जिता विज्ञा दिष्टया मे पूजित कुलम् ॥	
राघवैः सह सम्बन्धाद्विर्यश्रेष्ठमहावलैः ॥	३३४
वीर्यशुल्कां मम सुतां सीतां मुरसुतोपमाम् ॥	
द्वितीयामूर्मिलां चैव त्रिवदामि न संशयः ॥	३३५
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनिपुगव ॥	
रामलक्ष्मणयो राजन्गोदानं कारयस्त्र ह ॥	३३६
मत्रा ल्यद्य महाबाहो तृतीयदिवसे प्रभो ॥	
फल्गुन्यामुत्तरे राज्ञस्तस्मिन्वैवाहिकं कुरु ॥	३३७
तमुक्तवन्त वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः ॥	
उवाच वचनं वीरं वसिष्ठसहितो नृपम् ॥	३३८
अच्छिन्त्यान्यप्रमेयाणि कुलानि नगयुज्ज्व ॥	
इश्वाकूणां विदेहानां नैपां तुल्योऽस्ति कश्चन ॥	३३९
सटशो धर्मसंबन्धः सटशो रूपसंपदा ॥	
रामलक्ष्मणयो गजन्सीतयोर्मिलया सह ॥	३४०
वक्तव्यं च नरश्चेष्ट श्रृयतां वचनं मम ॥	
भ्राता यवीयान्धर्मेष्ट एष राजा कुशाख्वजः ॥	३४१
अस्य धर्मात्मनो राजन् रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥	
सुताद्वयं नरश्चेष्ट पल्यर्थं वरयामेह ॥	३४२
भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः ॥	
वरये ते सुते राज्ञस्तयोरर्थे महात्मनोः ॥	३४३
पुत्रा दशरथस्येमे रूपयौवनशालिनः ॥	
लोकपालसमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ॥	३४४
उभयोरपि राजेन्द्र सम्बन्धेनानुवन्यताम् ॥	
इश्वाकुलमुख्यं भवतः पुण्यकर्मणः ॥	३४५

विश्वामित्रस्यः भूत्वा विजित्वा अते तदा ॥	
जनकः प्राणिष्ठिर्विद्वान्मुक्तं सुनिषुद्धयौ ॥	३४६
कुलं धन्वमिहं भन्ये वेषां सी सुनिषुद्धयौ ॥	३४७
सदृशं कुलसंभवन्धं यदाऽङ्गाप्यतः स्वयम् ॥	३४८
एवं भवतु भद्रं वा कुशम्बजसुसे इमे ॥	३४९
पत्न्यौ भजेतां चहितौ शशुभवताङ्गयौ ॥	३५०
एकाहा राजपुत्रीणां चतुर्स्रां महामुखे ॥	३५१
पाणीन्युद्धन्तु चत्वारो राजपुत्रा महावलाः ॥	३५२
स गत्वा निलयं राजा आद्रं कृत्वा विधानतः ॥	३५३
प्रभाते कास्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम् ॥	३५४
गवां शतसहस्रं च ब्राह्मणेभ्यो नराधिपः ॥	३५५
एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुद्दिश्य धर्मतः ॥	३५६
सुवर्णशृङ्गायः संपन्नाः सबत्त्वाः कास्यदेहनाः ॥	३५७
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभः ॥	३५८
ततो राजा विदेहानां विसिष्टमिदमवीत् ॥	३५९
कारयस्व ऋषे सर्वामृषिभिः सह धार्मिक ॥	३६०
रामस्य लोकरामस्य क्रियां वैवाहिकीं प्रभो ॥	३६१
तथेत्युक्त्वा तु जनकं वसिष्ठो भगवानृषिः ॥	३६२
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दं च धार्मिकम् ॥	३६३
प्रपामध्ये तु विधिवदेदिं कृत्वा महातपाः ॥	३६४
अलंचकार तां वेदिं गन्धपुष्टैः समन्ततः ॥	३६५
ततः सीतां समानीषं सर्वाभरणभूषिताम् ॥	३६६
समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ॥	३६७
अब्रवीजनको राजा कौसल्यानन्दवर्णम् ॥	३६८
इयं सीता मयं कुत्ता लहर्धर्मवरी तदा ॥	३६९
प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणि शृङ्गीष्व पाणिना ॥	३७०
पतिप्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ॥	३७१
इत्युक्त्वा प्राणिपद्माजा मन्त्रपूत्रं जलं तदा ॥	३७२
साधु राधिति देवतामसुषीणां वदतां तदा ॥	३७३
अब्रवीजनको राजा हर्षेणाभिपरिपूर्तः ॥	३७४
लक्षणामाच्छ भद्रं ते उपरिकालकेता लक्ष ॥	३७५
प्रतीच्छ पाणि शृङ्गीष्व एव भूत्प्रदात्रं वर्णतः ॥	३७६
तसेव जनकोमुक्त्वा भरते लोभ्यभावतः ॥	३७७

गृहाण पाणि माणुषव्याः पाणिना रुद्रनम्भज ॥	
शतुर्म चतुर्पि चतुर्तीत्वा अत्रवीभिथिलेश्वरः ॥	३६२
शुतकीर्तेमहाकाही पाणि शृणीवा पाणिनाः ॥	
सर्वे भवन्तः सौम्याभ सर्वे सुचरितव्रताः ॥	३६३
पल्लीभिः सन्तु काङ्कुस्था मा भूत्कालस्य पर्यवः ॥	
जनकस्य वचः भूत्वा पाणीन्याणिभिरस्पृशन् ॥	३६४
चत्वारस्ते चतुरस्तां वसिष्ठस्य भते स्थिताः ॥	
अग्नि प्रदक्षिणं कृत्वा वेदिं राजानमेव च ॥	३६५
चत्वारीश्वापि महात्मानः सहभार्या रघूद्वहाः ॥	
यथोकेन तत्भकुर्विवाहं विधिपूर्वकम् ॥	३६६
पुष्पदृष्टिर्महस्यादीदत्तरिक्षासुभास्वरा ॥	
दिव्यदुन्दुभिनिधोवैर्गतिवादित्रानिस्वनैः ॥	३६७
ननृतुभाष्टरसंवा गन्धर्वाभ जगुः कलम् ॥	
विवाहे रुमुख्यानां तदमृतमहस्यत ॥	३६८
र्हस्ये वर्तमाने त्रु त्रयोदृष्टनिनादिते ॥	
त्रिरथिं ते परिकम्य कहुर्भार्या महौजसः ॥	३६९
अथोपकार्या जम्बुस्ते सभार्या रघुनन्दनाः ॥	
राजाऽप्यनुवौ पश्यन् सर्विसङ्गः सबान्धवः ॥	३७०

अथ दशमः सर्गः ।

अथ रात्रां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः ॥	
आप्त्वा तौ च सजानौ जगामोत्तरथवतम् ॥	३७१
विश्वामित्रे गते सजा वैदेहं मिथिलेश्वरम् ॥	
आप्त्वैव जगामाप्त्वा राजा दशरथः पुरीम् ॥	३७२
अथ रात्रं विदेहानां ददो कन्याधनं बहु ॥	
गतां शतसहस्राणि बहूनि मिथिलेश्वरः ॥	३७३
कन्याधनां च मुख्यानां सौमान् कोट्यव्यरुणि च ॥	
ददो कन्याधनं तार्ता दालीदासममुत्तमम् ॥	३७४
दत्ता बहुविधं राजा समनुसार्या पार्थिवम् ॥	
प्रविनेत्र वसिष्ठां मिथिलां मिथिलेश्वरः ॥	३७५
राजाऽप्यनुवौ विष्णुः उह उत्तरेभास्त्रभिः ॥	
कर्मीच सर्वानुरस्तुत्वा जगाम त वसिष्ठदाः ॥	३७६

मच्छन्तं तु नरस्यामें सर्विद्धुं रथयस्म् ॥	
घोरास्तु पक्षिणो धान्ते व्याहरन्ति समन्वतः ॥	३७७
भौमाश्रैव मृगाः सर्वे गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणम् ॥	
तान्दृष्टा राजशार्दूलो वसिष्ठं पर्यपृच्छत ॥	३७८
असौम्याः पक्षिणो घोरा मृगाश्चापि प्रदक्षिणाः ॥	
किमिदं हृदयोत्कर्ष्य मनो मम विषीदति ॥	३७९
तेषां संबदतां तत्र वायुः प्रादुर्बभूव ह ॥	
कम्पयन्मेदिनीं सर्वां पातयन्त्रं महाद्रुमान् ॥	३८०
तमसा संकृतः सूर्यः सर्वे नावेदिषुर्दिशः ॥	
भस्मना चावृतं सर्वं संमूढमिव तद्वलम् ॥	३८१
वसिष्ठं ऋषयश्चान्ये राजा च ससुतस्तदा ॥	
संसंज्ञा इव तत्रासन्सर्वमन्यविद्वतेनम् ॥	३८२
तस्मिंस्तमसि घोरे तु भस्मच्छज्जे सा चमृः ॥	
ददर्श भीमसंकाशं जटामण्डलधारिणम् ॥	३८३
भारीवं जामदग्नेयं राजा राजविमर्दनम् ॥	
कैलासमिव दुर्धर्षं कालाशमिव दुःसहम् ॥	३८४
ज्वलन्तमिव तेजोभिर्दुर्निरीक्षयं पृथग् जनैः ॥	
स्कन्धे चासज्य परशुं धनुर्विशुद्धप्लोपमम् ॥	३८५
प्रयत्नं शरमुण्डं च त्रिपुरां यथा शिवम् ॥	
तं दृष्ट्वा भीमसंकाशं ज्वलन्तमिव पावकम् ॥	३८६
वसिष्ठप्रसुखा विप्रा जपहैमपरायणाः ॥	
संगता मुनयः सर्वे संजजल्पुरथो मिथः ॥	३८७
कञ्जित्यितृवधामर्षीं क्षत्रं नोत्सादयिष्यति ॥	
पूर्वं क्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः ॥	३८८
क्षत्रस्योत्सादनं भूयो न खल्वस्य चिकीर्षितम् ॥	
एवमुक्त्वा ऽर्थमादाय भारीवं भीमदर्शनम् ॥	
ऋषयो रामं रामेति मधुरं वाक्यमब्रुवन् ॥	३८९
प्रतिगृह्ण तु तां पूजामूषिदत्तां प्रतापवान् ॥	
रामं दाशरथि रामो जामदग्न्योऽन्यभाषत ॥	३९०
राम दाशरथे वीरं वीरं ते श्रूयते ऽहुतम् ॥	
धनुषो भेदनं चैव लिङ्गिलेन यथा शुल्कम् ॥	३९१
तच्चुत्वाऽमनुमतो भनुर्यज्ञापरं शुभम् ॥	३९२

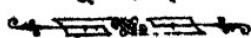
तदिदं घोरतंकाशं जामदग्नं महदलुः ॥	३९३
पूरवत्व शरेणीव स्वबलं दर्शयत्व च ॥	
तदहं ते बलं दृष्टा धनुषोऽप्यस्य पूरणे ॥	३९४
द्रन्द्युदं प्रदास्यामि वीर्यक्षलाध्यमहं तव ॥	
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथस्तदा ॥	३९५
विष्णुवदनो दीनः प्रांजलिर्वाक्यमवीत् ॥	
क्षत्रोषात्प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महातपाः ॥	३९६
बालानां मम पुत्राणामभयं दातुर्मर्हसि ॥	
भार्गवाणां कुले जातः स्वाध्यायत्रतशालिनाम् ॥	३९७
सहस्राक्षे प्रतिशाय शालं प्रक्षितवानसि ॥	
स त्वं धर्मपरो भूत्वा कश्यपाय वसुन्धराम् ॥	३९८
दत्वा बनमुपागम्य महेन्द्रकृतकेतनः ॥	
मम सर्वविनाशाय संप्राप्तस्त्वं महामुने ॥	३९९
न चैकस्मिन्दहते रामे सर्वे जीवामहे वयम् ॥	
ब्रुवत्येवं दशरथे जामदग्न्यः प्रतापवान् ॥	४००
अनादत्य तु तद्वाक्यं राममेवाऽप्यभाषत ॥	
इमे द्वे धनुषी श्रेष्ठे दिव्ये लोकाभिपृजिते ॥	४०१
हठे बलवती मुख्ये मुकुते विश्वर्कमणा ॥	
अनुसृष्टं सुररेकं श्यम्बकाय युयुत्सवे ॥	४०२
श्रिपुरामं नरश्रेष्ठं भमं काकुत्थ यत्वया ॥	
इदं द्वितीयं दुर्धर्षं विष्णोर्दर्त्तं सुरोत्तमैः ॥	४०३
तदिदं वैष्णवं राम धनुः परपुरंजय ॥	
समानसारं काकुत्थ रौद्रेण धनुषा त्विदम् ॥	४०४
श्रुत्वा तु जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा ॥	
गौरवाद्यन्त्रितकथः पितृ राममथाब्रवीत् ॥	४०५
श्रुतवानस्मि यत्कर्म कृतवानसि भार्गव ॥	
अनुरूप्यामहे ब्रह्मनितुरानृप्यमार्हितः ॥	४०६
वीर्यहीनमिवाशकं क्षत्रधर्मेण भार्गव ॥	
अवजानसि मे तेजः पश्य मे ऽय पराक्रमम् ॥	४०७
इत्युक्त्या राघवः कुदो भार्गवस्य वरायुधम् ॥	
शरं च प्रतिजग्राह इत्याल्लघुपराक्रमः ॥	४०८
आर्येष्य स धनू रामः शरं सर्वं चकार ह ॥	
जामदग्न्यं तस्मै रामे शामः कुदोऽप्नवीदिवदम् ॥	४०९

ब्राह्मणोऽस्तीति यूज्यो मे किञ्चाभिन्नहुतेन च ॥	
सत्समाप्तिको न ते सर्वशोकुं अवश्यहरं शब्दम् ॥	४०९
इमां वा त्वद्गतिं रामं सपोवल्लभमार्जिताम् ॥	
लेखानप्रतिमान्वापि हनिष्याभीति मे मरिः ॥	४१०
न इयं वैष्णवो दिव्यः शरः परपुरुषायः ॥	
मोक्षः पतति वीर्येण बलदर्पविनाशनः ॥	४११
जडीकृते तदा लोके रामे वरधनुर्धरे ॥	
निर्वायों जामदद्योऽसौ रामो राममुदैक्षत ॥	४१२
तेजोनिर्गतवीर्यत्वाजामदद्यो जडीकृतः ॥	
रामं कमलपत्राक्षं मन्दं मन्दमुवाच ह ॥	४१३
अक्षयं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुरेश्वर ॥	
धनुषोऽस्य परामर्शात्स्वस्ति तेऽस्तु परन्तप ॥	४१४
न चेष्टं तव काकुस्थं ब्रीडा भवितुमर्हति ॥	
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः ॥	४१५
शरमप्रतिमं रामं मोक्षमर्हसि सुव्रत ॥	
शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥	४१६
तथा ब्रुवति रामे तु जामदद्ये प्रतापवान् ॥	
रामो दाशरथः श्रीर्मार्क्षेप शरमुखमम् ॥	४१७
स दुसान् दृश्य रामेण स्वॉहोक्तास्तपसाऽर्जितान् ॥	
जामदद्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥	४१८
ततो वितिमिराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा ॥	
सुराः सर्विगणा रामं प्रशाशंसुहदायुधम् ॥	४१९
गते रामे प्रशान्तात्मा शमो दाशरथिर्धनुः ॥	
ब्रह्मणावाप्नेयाय ददौ हस्ते महावशाः ॥	४२०
अभिवाद्य ततो रामो वसिष्ठमुखानुषीन् ॥	
पितरं विकलं दृष्टु प्रोवाच रघुमन्दनः ॥	४२१
जामदद्यो गतो रामः प्रयातु चतुरक्षिणी ॥	
अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता ॥	४२२
रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथः सुतम् ॥	
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य भूर्जर्जुपान्नाय राष्ट्रवद् ॥	४२३
गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रसुदिक्षे लृपः ॥	
पुनर्जातं तदा मैते पुञ्चमामानमेव शब्दः ॥	४२४
चोदयामास तां सेनां जगामाशु लेखा पुरीम् ॥	
पताकाभ्युक्तिनीं रम्यां दूर्योद्युष्मिनादिताम् ॥	४२५

सिक्खराजपथां इम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम् ॥	४२५
राजप्रवेशसुमुखैः पौरैसुक्षलपाणिभिः ॥	४२६
संपूर्णा प्राविश्यद्राजा जनौधैः समलंकृताम् ॥	
पैरैः प्रत्युद्रतो दूरं द्विजैश्च पुरवासिभिः ॥	४२७
ननन्द स्वजनै राजा गृहे कामैः सुपूजितः ॥	
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च सुमध्यमा ॥	४२८
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वो राजसुतास्तदा ॥	
देविरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिः सहिता रहः ॥	४२९
कस्यचित्त्वय कालस्य राजा दशरथः सुतम् ॥	
भरतं कैकेयीपुत्रमब्रवीद्रघुनन्दनः ॥	४३०
अथ केकयराजस्य पुत्रो वसति पुत्रक ॥	
त्वा नेतुमागतो वीरो युधाजिन्मातुलस्तदा ॥	४३१
भ्रुत्वा दशरथस्यैतद्भरतः कैकेयीसुतः ॥	
गमनायाभिचक्राम शत्रुघ्नसहितस्तदा ॥	
आपृच्छ्य पितरं शूरो रामं चाङ्गष्टकारिणम् ॥	४३२
गते च भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ॥	
पितरं देवसंकाशं पूजयामासतुस्तदा ॥	४३३
पितुराशं पुरस्कृत्य पौरकार्याणि सर्वशः ॥	
चकार रामः सर्वाणि प्रियाणि च हितानि च ॥	४३४
मातृभ्यो मातृकार्याणि कुत्वा परमयन्त्रितः ॥	
गुरुणां गुरुकार्याणि काले कालेऽन्वैक्षत ॥	४३५
एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्मणा नैगमास्तदा ॥	
रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः ॥	४३६
रामश्च सीताया सार्थे विजहार बहूनुवृन् ॥	
मनस्त्वी तद्रतमनास्तया हृदि समर्पितः ॥	४३७
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति ॥	
गुणाद्रूपगुणाच्चापि प्रीतिर्भ्योऽभिवर्धते ॥	४३८
तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते ॥	
अन्तर्गतमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा ॥	४३९
तया स राजर्षिसुतोऽभिकाम्यया ॥	
सर्वेविवानुसमराजकम्यया ॥	
अतीव रामः शुभम् सुदमितो ॥	
रियुः भिता विष्णुरितामैरेवः ॥	४४०

२ अयोध्याकाण्डम् ।

पूर्वार्द्धम् ।*



अथ प्रथमः सर्गः ।

अथ राजो बभौवेत् दुदस्य चिरजीविनः ॥	
प्रीतिरेषा कथं रामो राजा स्यान्मयि जीवति ॥	१
तं समीक्ष्य तदा राजा युक्तं समुदितैर्गुणैः ॥	
निभित्य सचिवैः सार्थं यौवराज्यममन्वयत ॥	२
नानानगरवास्तव्यान्पृथग्जानपदानपि ॥	
समानिनाय मेदिन्यां प्रधानान्पृथिवीपतिः ॥	३
न तु केहयरज्ञानं जनकं वा नराधिपः ॥	
त्वरया चानयामास पश्चात्तौ ओष्ठ्यतः प्रियम् ॥	४
ततः परिषदं सर्वामामन्य च सुधाधिपः ॥	
हितमुदर्धिणं चैवमुवाच प्रथितं वचः ॥	५
इदं शरीरं दुस्त्वस्य लोकस्य चरता हितम् ॥	
पाषुरस्यातपत्रस्य छायायां जरितं मया ॥	६
आप्य वर्षसाहस्राणि वहन्यायूषि जीवतः ॥	
जीर्णस्यास्य शरीरस्य विश्रान्तिमभिरोचये ॥	७
राजप्रभावञ्चुषां च दुर्वहामजितेन्द्रियैः ॥	
परिश्वान्तोऽस्मि लोकस्य गुर्वीं धर्मधुरं वहन् ॥	८
सोऽहं विभामभिन्नामि पुत्रं द्रुत्वा प्रजाहिते ॥	
सञ्जिहृष्टानिमान्सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान् ॥	९
अनुजातो हि मां सर्वेगुणैः श्रेष्ठो ममात्मजः ॥	
पुरन्दरलमो वीर्ये रामः परपुरज्ञायः ॥	१०
तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्मस्तुतां वरम् ॥	
यौवराज्ये नियोक्ताऽस्मि प्रातः पुरुषपुरुषवर्म् ॥	११
अनुरूपः स वो नाथो लक्ष्मीर्वौहस्मणाग्रजः ॥	
जैलोक्यमपि नाथेन येन स्याज्ञायवत्तरम् ॥	१२
यदिदं मेऽनुरूपार्थं मया साक्षु सुमन्त्रितम् ॥	
मवन्तो मेऽनुमन्यन्तां कथं वा करवाष्यहम् ॥	१३
हति त्रुपन्तं सुदिताः प्रस्त्रन्तवृष्णा गृह्णम् ॥	
गुहिमत्तं वहामेवं नर्दन्त इदं वाहिनः ॥	१४

स्त्रिगचोऽनुनादः संजशे ततो ईर्षसमीरितः ॥	१५
जनौघोऽनुहत्यादो भैरिनी कम्ययजिव ॥	१६
ते तमूर्जुमहात्मानः पौरजानपदैः सह ॥	१७
वहवो नृप कल्याणगुणाः सन्ति सुतस्य ते ॥	१८
दिव्यैर्गुणैः शक्समो रामः सत्यपराक्रमः ॥	१९
इश्वाकुम्भोऽपि सर्वेभ्यो ह्यतिरिक्तो विशांपते ॥	२०
धर्मशः सत्यसन्धश्च इलिलवाननस्यकः ॥	२१
क्षान्तः सान्त्वयिता स्मृश्णः कृतशो विजितेन्द्रियः ॥	२२
बहुभ्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता ॥	२३
तेनास्येहातुला कीर्तिर्यशस्तेजश्च वर्धते ॥	२४
देवासुरमनुष्याणां सर्वाख्येषु विशारदः ॥	२५
सम्यविद्याब्रतस्नातो यथावस्ताङ्गवेदवित् ॥	२६
पौरास्वजनवजित्यं कुशलं परिषृच्छति ॥	२७
पुत्रेष्वग्रिषु दरेषु प्रेष्वशिष्यगणेषु च ॥	२८
उत्तरोत्तरयुक्तौ च वक्ता वाचस्पतिर्यथा ॥	२९
सुभूरायतताम्राक्षः साक्षादिष्टुरिव स्वयम् ॥	३०
शक्तज्ञैलोक्यमन्येष मोक्षुं कि तु महीमिमाम् ॥	३१
नास्य क्रोधः प्रसादश्च निरथोऽस्ति कदाचन ॥	३२
राममिन्दीवरस्यामं सर्वशशुनिवर्हणम् ॥	३३
पश्यामो यौवराज्यस्थं तव राजोत्तमात्मजम् ॥	३४
तेषामङ्गलिपश्चानि प्रगृहीतानि सर्वशः ॥	३५
प्रतिगृह्णाबवीद्राजा तेभ्यः प्रियहितं वचः ॥	३६
अहोऽस्मि परमप्रीतः प्रभावशातुलो मम ॥	३७
यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यौवराज्यस्थमिच्छथ ॥	३८
चैत्रः श्रीमानयं मासः पुष्यः पुष्पितकानमः ॥	३९
यौवराज्याय रामस्य सर्वमेवोपकल्पताम् ॥	४०
वसिष्ठं मुनिशार्दूलं राजा वचनमन्तवीत् ॥	४१
अभिषेकाय रामस्य यत्कर्म सपरिच्छदम् ॥	४२
तदद्य भवयन्तर्वमाशापयितुमर्हसि ॥	४३
व. उ.—शुक्लमास्यानि लाजांश्च पृथक् च मधुसर्पिषी ॥	४४
आहतानि च वासीहि रथं सर्वाद्युषम्यसि ॥	४५
चतुर्वर्षकं चैष गत्वा चुम्लमास्यम् ॥	४६

अष्टोऽनामस्तम् ।

चामरज्जने चोभे ष्वजं छत्रं च पाषुकम् ॥	
शतं च शातकुम्भनं कुम्भनामग्रिवर्जसाम् ॥	३१
हिरण्यशुद्धमूषमं समग्रं व्याप्तवर्गं च ॥	
यज्ञान्वत्किञ्चिदेष्व्यं तत्सर्वमुपकल्पताम् ॥	३२
उपस्थापयत् प्रातरप्यगरे महीपतेः ॥	३३
अन्तःपुरस्य द्वाराणि सर्वस्य नगरस्य च ॥	
चन्दनस्त्रिभरच्चन्तां धूपैश्च धाणहारिभिः ॥	३४
सत्कृत्य द्विजमुख्यानां शः प्रभाते प्रदीयताम् ॥	
धृतं दधि च लाजाश्च दक्षिणाश्चापि पुष्कलाः ॥	३५
ततः सुमन्त्रं द्युतिमान् राजा वचनमब्रवीत् ॥	
रामः कृतात्मा भवता शीशमानीयतामिति ॥	३६
स तथेति प्रतिशाय सुमन्त्रो राजशासनात् ॥	
रामं तत्रानयांचक्रे रथेन रथिनां वरम् ॥	३७
प्रासादस्थो दशरथो ददर्शायान्तमात्मजम् ॥	
गन्धर्वराजप्रतिमं लोके विश्वातपौरुषम् ॥	३८
दीर्घवाहुं महासत्त्वं मत्तमातक्षगामिनम् ॥	
चन्द्रकान्ताननं राममतीविग्रियदर्शनम् ॥	
न ततर्पं समाध्यान्तं पश्यमानो नराधिपः ॥	३९
अवतार्य सुमन्त्रस्तु राघवं स्यन्दनोत्तमात् ॥	
पितुः समीपं गच्छन्तं प्राञ्जलिः पृष्ठोऽन्वगत् ॥	४०
स प्राञ्जलिरभिग्रेत्य ग्रणतः पितुरन्तिके ॥	
नाम स्वं भावयन् रामो ववन्दे चरणौ पितुः ॥	४१
तं दृष्टा ग्रणतं पार्श्वे कृताञ्जलिपुटं दृष्टः ॥	
गृह्णाङ्गलौ समाकृत्य सस्वजे ग्रियमात्मजम् ॥	४२
उवाचेदं वचो राजा देवेन्द्रगिव कल्ययः ॥	*
ज्येष्ठायामसि ने पत्न्यां सदृश्यां सदृशाः सुलः ॥	४३
उत्प्रभस्त्वं गुणज्येष्ठो मम रामात्मजः ग्रिषः ॥	
तस्मात्स्वं पुष्यथोगेन यौवराज्यमवामुहि ॥	४४
कामतस्त्वं प्रहृत्यैव निर्णीतो गुणवानिति ॥	
गुणवत्स्मि तु योहात्पुत्र वक्षामि ते हितम् ॥	४५
भूयो विनयमात्मात्म अव निर्देवं विलेन्द्रियः ॥	
कामकोष्ठमुख्यानि त्यजत्वा व्यसनानि च ॥	४६

परोक्षया वर्तमनो बृत्या प्रत्यक्षया तथा ॥	
इषानुरक्षमकृतिर्यः पालयति मेदिनीम् ॥	
सस्य नन्दन्ति मिशाणि लक्ष्माऽमृतमिवामराः ॥	४७
तच्छ्रुत्या सुहृदस्तस्य रामस्य प्रियकारिणः ॥	
त्वरिताः शीघ्रमागत्य कौसल्यायै न्यवेदयन् ॥	४८
सा हिरण्यं च गावैव रत्नानि विविधानि च ॥	
व्यादिदेश प्रियाख्येभ्यः कौसल्या प्रमदोक्तमा ॥	४९
अथाभिवाद्य राजानं रथमारुण्य राघवः ॥	
यथौ स्वं श्रुतिमद्वेषम जनैषैः प्रतिषूजितः ॥	५०
ते चापि पौरा दृपतेर्वचस्तच्छ्रुत्या तदा लाभमिवेष्टमाशु ॥	
नरेन्द्रमामन्य गृहाणि गत्वा देवान्समानचुरभिप्रहृष्टाः ॥	५१

अथ द्वितीयः सर्गः ।

शतिदाती यतो जाता कैकेया तु सहोषिता ॥	
प्रासादं चन्द्रसंकाशमाश्रोह वहच्छ्रुत्या ॥	५२
सिक्कराजपथां कृत्यां प्रकीर्णकमलोत्पलाम् ॥	
अयोध्यां मन्थरा तस्मात्प्रासादादन्वैक्षत ॥	५३
सिक्कां चन्दनतोयैश्च क्षिरःकातजनैर्युताम् ॥	
शुक्रदेवगृहद्वारां सर्ववादित्रनादिताम् ॥	५४
दृष्टप्रसुदितैः पौरैरुच्छ्रुतध्वजमालिनीम् ॥	
अयोध्यां मन्थरा दृष्टा परं विस्मयमागता ॥	५५
सा इषोंत्पुङ्कनयनां पाण्डुरक्षौमवासिनीम् ॥	
अविदूरे स्थितां दृष्टा धार्मी प्रच्छ मन्थरा ॥	५६
उच्चमेनाभिसंयुक्ता इषेणार्थपरा सती ॥	
राममाता धनं किं तु जनेभ्यः संप्रयच्छति ॥	५७
अतिमात्रं प्रहर्षः किं अमस्त्वास्य च शंख मे ॥	
कारविष्वति किं वापि संप्रहृष्टो महीपतिः ॥	५८
विदीर्यमाणा इषेण धार्मी तु परया मुदा ॥	
आचचकेऽप्य कुञ्जायै भूम्यसी राघवे विकम् ॥	५९
भः पुण्येष विदकोद्देशं वौचराज्येन चानप्यम् ॥	
राजा दण्डस्थो राममिष्येता हि राघवः ॥	६०

वर्णोन्मालाचतुर्थं ।

धार्मास्तु वचनं श्रुत्वा कुरुते किप्रमर्हिता ॥	६१
कैलालक्षित्वराकारात्प्रासादादवरोहत् ॥	
सा दशमाना क्रोधेन मन्थरा पापदर्शिनी ॥	६२
शयनामेव कैकेयीभिं वचनमत्रवीत् ॥	
उत्सिष्ट मूढे कि शेषे भयं त्वामभिवर्तते ॥	६३
उपस्थुतमघौषेन नात्मानमवबुध्यसे ॥	
अनिष्टे सुभगाकरे सौभाग्येन विकर्त्त्वे ॥	६४
चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवोष्णं ॥	
अक्षयं तु महेवी प्रवृत्तं त्वद्विनाशनम् ॥	६५
रामं दशरथो राजा यौवराज्येऽभिषेक्यति ॥	
साऽस्त्यगाघे भये मग्ना दुःखशोकसमन्विता ॥	६६
दशमानानलेनेव त्वद्वितार्थमिहागता ॥	
नराधिपकुले जाता महिषी त्वं बहीपतेः ॥	६७
उभत्वं राजधर्माणां कथं देवि न बुध्यसे ॥	
उपस्थितः प्रयुक्तानस्त्वयि सान्त्वमनर्थकम् ॥	६८
अर्थेनैवाद्य ते भर्ता कौसल्यां योजयिष्यति ॥	
अपवास्तु तु दुष्टात्मा भरतं तव बन्धुम् ॥	६९
काल्ये स्थापयिता रामं राज्ये निहतकण्ठके ॥	
शाकुः पतिप्रवादेन मात्रेव हितकाम्यया ॥	७०
आशीर्विष इवाङ्गेन वाले परिधृतस्त्वया ॥	
सा ग्रासकालं कैकेयि किप्रं कुरु हितं तव ॥	७१
श्रायस्तु पुत्रमात्मानं मां च विस्मयदर्शने ॥	
मन्थराया वचः श्रुत्वा शयनात्सा शुभानना ॥	७२
उत्तरस्त्रौ इर्षसंपूर्णा चन्द्रलेखेव शारदी ॥	
इदं तु मन्थे महामास्त्वातं परमं मिथ्यम् ॥	७३
रामे वा भरते वाऽहं विशेषं नोपलक्षये ॥	
तस्मातुष्टाऽस्मिन् यद्राजा रामं राज्येऽभिषेक्यति ॥	७४
मन्थरा त्वम्यसौषदेनामुषाचेदं हि दुःखिता ॥	
हर्षे किमर्थमस्थाने कृतव्यस्ति वाकिष्ये ॥	७५
शोकलागरमन्थस्वं नात्मानमवबुध्यसे ॥	
सुभगा किञ्च चौलस्त्वा यस्याः पुत्रोऽभिषेक्यते ॥	७६
वीकरणेन महता वा पुर्वोयं हितोक्त्वैः ॥	

प्राप्तां बकुमतीं प्रीतिं प्रतीतां हतविद्विषम् ॥	७७
उपस्थास्यसि कौसल्यां दासीवस्त्वं कृताङ्गालिः ॥	७८
एवं च त्वं सहास्माभिस्तस्याः प्रेष्या भविष्यति ॥	७९
पुत्रश्च तव रामस्य ग्रेष्यत्वं हि गमिष्यते ॥	८०
भविता राघवो राजा राघवस्य च यः सुतः ॥	८१
राजवंशात् भरतः कैकेयि परिहास्यते ॥	८२
प्रुवं तु भरतं रामः प्राप्य राज्यमकण्टकम् ॥	८३
देशान्तरं नायथिता लोकान्तरमथापि वा ॥	८४
श्रूयते हि द्रुमः कश्चिच्छेत्तत्व्यो वनजीवनैः ॥	८५
सञ्जिकर्णादिषीकाभिर्मोचितः परमाद्यात् ॥	८६
तस्याद्वाजश्चादेवं वनं गच्छतु राघवः ॥	८७
एतद्विरोचते महां भृशं चापि हितं तव ॥	८८
दर्पणिलकृत्तं पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया ॥	८९
राममाता सपल्ती ते कथं वैरं न यापयेत् ॥	९०
एवमुक्ता तु कैकेयी क्रोधेन ज्वलितानना ॥	९१
दीर्घमुष्णं विनिश्चस्य मन्थरामिदमब्रवीत् ॥	९२
अद्य राममितः क्षिप्रं वनं प्रस्थापयाम्यहम् ॥	९३
यौवराज्येन भरतं क्षिप्रमद्याभिषेचये ॥	९४
इदं त्विदानीं संपश्य केनोपायेन साधये ॥	९५
भरतः प्रामुख्याद्वाज्यं न तु रामः कथंचन ॥	९६
एवमुक्ता तु सा देव्या मन्थरा पापदर्शिनी ॥	९७
रामार्थमुपहिंसन्ती कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥	९८
हन्तेदानीं प्रपश्य त्वं कैकेयि श्रूयतां वचः ॥	९९
यथा ते भरतो राज्यं पुनः प्राप्त्यति केवलम् ॥	१००
युरा देवासुरे युद्धं सहराजर्णिभिः पतिः ॥	१०१
अगच्छस्वामुपादाय देवराजस्य सामर्हत् ॥	१०२
दिशमास्थाव कैकेयि दक्षिणां दण्डकाम्पति ॥	१०३
वैजयन्तमिति स्थातं पुरं यथ तिमित्वज्जम् ॥	१०४
त शाम्वर इति स्थातः शतमात्रो महातुरः ॥	१०५
ददी शक्रस्य संप्राप्तं देवसंघरनिन्दितः ॥	१०६
तास्मिन्महिति संग्रामे पुरुषान्तरविवरणं ॥	१०७
राजो प्रदुषतान् भन्ति सम तरसाङ्गयात् राजसोः ॥	१०८

अदीनामात्रम् ।

तथाकरोन्महामुदं राजा दशैरथस्तदा ॥	१३
अमुरैश्च महाबाहुः शल्लैश्च शकलीकृतः ॥	
अपवास्तु त्वया देवि संग्रामाण्डितेनः ॥	
तथापि विक्षतः शशैः पतिस्ते रक्षितस्त्वया ॥	
तुहेन तेन दत्तौ ते द्वौ वरौ शुभदर्शने ॥	
स त्वयोक्तः पतिदेवि यदिञ्छेयं तदा वरम् ॥	१५
गृहीयां तु तदा भर्तस्तथेत्युक्तं महात्मना ॥	१६
तौ च याचस्व भर्तारं भरतस्याभिषेचनम् ॥	
प्रजाजनं च रामस्य वर्षाणि च चतुर्दशा ॥	१७
चतुर्दशा हि वर्षाणि रामे प्रब्राजिते वनम् ॥	
प्रजाभावगत्स्तेहः स्थिरः पुत्रो भविष्यति ॥	१८
क्रोधागारं प्रविश्याद कुर्वेवाक्षपतेः सुते ॥	
शेष्वानन्तर्हितायां त्वं भूमौ मालिनवासिनी ॥	१९
ददिता त्वं सदा भर्तुश्च मे नास्ति संशयः ॥	
तत्कृते च महाराजो विशेदपि हुताशनम् ॥	२००
मणिमुक्तामुवर्णानि रत्नानि विविधानि च ॥	
दद्यादृशरथो राजा मा स्म तेषु मनः कृथाः ॥	२०१
तथा प्रोत्साहिता देवी गत्वा मन्थरथा तह ॥	
क्रोधागारं विशालाक्षी सौभाग्यमदगर्विता ॥	
अशेत शतवाहसं मुक्ताहारं वराङ्गना ॥	२०२
अवमुच्य वराहाणि शुभान्याभरणानि च ॥	
अपविद्धानि कैकेय्या तानि भूमि प्रमेदिरे ॥	
तथा तान्यपविद्धानि माल्यान्याभरणानि च ॥	२०३
अशोभयन्त वसुधां नक्षत्राणि यथा नपः ॥	२०४

अथ तृतीयः सर्वः ।

प्रियार्हा प्रियमास्यातुं विवेशान्तः पुरं वदी ॥
 स कैकेया यहं भेदं प्रविवेदा महायशाः ॥ १०५
 पाष्ठुराग्निविदाकाशं यादुयुक्तं निशाकरः ॥
 चुक्कविद्युतमायुक्तं ज्ञात्वा इत्यत्प्रसाम् ॥ १०६
 वादिग्रनथर्तुर्द्वयं छन्दायामनिकामुतम् ॥
 अताग्नैविद्युतग्नैव अमलाशोकोभिर्मैते ॥ १०७

दाम्तराजतसौवर्णवेदिकामिः समायुतम् ॥	
नित्यपुष्पकलैर्वृक्षैर्वार्पीभिरूपशोभितम् ॥	१०८
उपपञ्चं महाइङ्ग भूषणैर्भिदिवोपमम् ॥	
प्रविवेश्य महाराजः स्वमन्तःपुरमृद्धिमत् ॥	१०९
न ददर्श लियं राजा कैकेयीं शयनोच्चमे ॥	
न हि तस्य पुरा देवी तां वेलामत्यवर्तत ॥	११०
ग्रतीहारी त्वथोवाच संत्रस्ता तु कृताञ्जलिः ॥	
देव देवी भूशं कुद्धा क्रोधागारमभिद्रुता ॥	१११
तत्र तां पतितां भूमौ शयानामतथोचिताम् ॥	
प्रतस इव दुःखेन सोऽपश्यजगतीपतिः ॥	११२
स बृद्धस्तर्णीं भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ॥	
अपापः पापसंकल्पां ददर्श धरणीतले ॥	११३
परिभृज्य च पाणेभ्यामभिसंत्रस्तचेतनः ॥	
कामी कमलपत्राञ्छीमुवाच बनितामिदम् ॥	११४
न तेऽमभिजानमि क्रोधमात्मनि संश्रुतम् ॥	
देवी केनाभियुक्ताऽसि केन वाऽसि विमानिता ॥	११५
यदिदं मम दुःखाय शेषे कल्याणि पांसुषु ॥	
भूमौ शेषे किमर्थं त्वं मयि कल्याणचेतसि ॥	११६
करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शपे ॥	
यादवावर्तते चक्रं तावती मे वसुन्धरा ॥	११७
कै०उ०—नास्मि विग्रहकृता देव केनचिन्नावमानिता ॥	
अभिग्रायस्तु मे कश्चित्तमिच्छामि त्वया कृतम् ॥	११८
प्रतिशां प्रतिजानीष्व यदि त्वं कर्तुमिच्छसि ॥	
अथ ते व्याहरिष्याभि यथामिग्रार्थितं मया ॥	११९
तामुवाच महाराजः कैकेयीमीषदुत्सयः ॥	
कामी इस्तेन संगृह्य मूर्खजेषु भुवि स्थिताम् ॥	१२०
अवलिसे न जानासि त्वत्तः प्रियतरो मम ॥	
मनुजो मनुजव्याप्राद्वामादन्यो न विद्यते ॥	१२१
तेनाज्येन मुख्येन राष्ट्रवेण महास्मना ॥	
शपे ते जीवनाहेण ब्रूहि यन्मनसेष्ठितम् ॥	१२२
बलमालानि पश्यन्ती न शिवकृतुमर्हति ॥	
करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शपे ॥	१२३

अवैष्णवाक्षणकम् ।

१०८५

तेन वासेण संहुष्टा तमभिष्ठायमात्मनः ॥		
व्याजाहार महावोरमध्यागतमिवान्तकम् ॥		१२४
कै०उ०—यथा क्रमेण शपसे वरं मम ददासि च ॥		
तच्छुष्टन्तु त्रयलिंशदेवाः सेन्द्रपुरोगमाः ॥		१२५
चन्द्रादित्यौ नभश्चैव ग्रहा रात्र्यहनी दिशः ॥		
जगत्पृथिवी चेयं सगन्धर्वाः सराक्षसाः ॥		१२६
सत्यसधो महातेजा धर्मज्ञः सत्यवाक् शुचिः ॥		
वरं मम ददात्येष सर्वे शृष्टन्तु देवताः ॥		१२७
अभिषेकसमारंभो राघवस्योपकल्पितः ॥		
अनेनैवाभिषेकेण भरतो भेदभिषिद्यताम् ॥		१२८
नव पञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्यमाप्नितः ॥		
चीराजिनधरो धीरो रसमो भवतु तापसः ॥		१२९
भरतो भजतामद्य यौवराज्यमकण्टकम् ॥		
एष मे परमः कामो दत्तमेव वरं वृणे ॥		
अद्य चैव हि पश्येयं प्रयान्तं राघवं वने ॥		१३०
ततः श्रुत्वा महाराजः कैकेय्या दाशणं वचः ॥		
चिन्तामभिसमाप्तेदे मुहूर्तं प्रतताप च ॥		१३१
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां कैकेयीवाक्यतापितः ॥		
असंवृतायामासीनो जगत्यां दीर्घमुच्छुसन् ॥		१३२
मण्डले पञ्चगो रुद्धो मन्त्रैरिव महाविषः ॥		
अहो धिगिति सामर्थो वाचमुक्त्वा नराधिपः ॥		१३३
मांहमापेदिवान् भूयः शोकोपहतचेतनः ॥		
चिरेण तु नृपः संज्ञां प्रतिलभ्य सुदुःखितः ॥		१३४
कैकेयीमब्रवीत्कुद्धो निर्देहिव तेजसा ॥		
नृशंसे दुष्टचारित्रे कुलस्यास्य विनाशिनि ॥		१३५
किं कृतं तव रामेण पापे पाप मया विना ॥		
सदा ते जननीतुल्यां वृत्तिं वहति राघवः ॥		
तस्यैवं त्वं मनर्थाय किञ्चिमित्तमिहोद्यता ॥		१३६
त्वं मयाऽत्मविनाशाय भवनं स्वं निषेद्धिता ॥		
अविश्वानाङृपतुता व्याली तीक्ष्णविषा यथा ॥		१३७
जीवलोको यदा सर्वो रामस्याह गुणस्तवम् ॥		
अपराधं कमुदिष्व यस्यामीष्मर्ह शुतम् ॥		१३८

कौसल्यां च सुमित्रां च त्यजेयमपि वा श्रियम् ॥	
जीवितं चात्मना रामं न लेव पितृबत्सलम् ॥	१४९
परा भवति मे प्रीतिर्द्वाहा तनयमग्रजम् ॥	
अपश्यतस्तु ते रामं नष्टं भवति चेतनम् ॥	१५०
तिष्ठेलोको विना सूर्यं सस्यं वा सलिलं विना ॥	
नतु रामं विना देहे तिष्ठेत्तु मम जीवितम् ॥	१५१
तदलं त्यजतामेष निश्चयः पापनिश्चयं ॥	
अपि ते चरणौ मूर्धा सृशाम्येष प्रसीद मे ॥	१५२
इश्वाकूणां कुले देवि संप्राप्तः सुमहानयम् ॥	
अनयो नयसंपन्ने यत्र ते विकृता मतिः ॥	१५३
नहि किञ्चिदयुक्तं वा विप्रियं वा पुरा मम ॥	
अकरोस्त्वं विशालाक्षितेन न अदधामि ते ॥	१५४
तस्य धर्मात्मनो देवि वने वासं यशस्विनः ॥	
कथं रोचयसे भीरु नव वर्षाणि पञ्च च ॥	१५५
अत्यन्तसुकुमारस्य तस्य धर्मे कृतात्मनः ॥	
कथं रोचयसे वासमरप्ये भृशदारणे ॥	१५६
मम वृद्धस्य कैकेयि गतान्तस्य तपस्विनः ॥	
दीनं लालप्यमानस्य कारुण्यं कर्तुमर्हसि ॥	१५७
पृथिव्यां सागरान्तायां यस्तिंचिदधिगम्यते ॥	
तत्सर्वं तव दास्यामि मा च त्वं मृत्युमाविश ॥	१५८
इति दुःखाभिसंतंसं विलपन्तमचेतनम् ॥	
घूर्णमानं महाराजं शोकेन समभिष्टुतम् ॥	१५९
पारं शोकार्णवस्याशु प्रलपन्तं पुनः पुनः ॥	
प्रत्युवाचाथ कैकेयी रौद्राद्वौद्वतरं वचः ॥	१६०
यदि दत्वा वरौ राजन्युनः प्रत्यनुतप्यसे ॥	
धार्मिकत्वं कथं वीर पृथिव्यां कथयिष्यसि ॥	१६१
यदा समेता बहवस्त्वया राजर्षयः सह ॥	
प्रथयिष्यन्ति धर्मिशाः तत्र किं प्रतिवक्ष्यसि ॥	१६२
शैव्यः स्वेनक्षेपोतीये स्वमांसं पक्षिणे ददौ ॥	
आरुर्कशब्दुषी हत्वां जगाम गतिमुक्तमाम् ॥	१६३
सागरः समर्थं कृत्वा न वेलामतिवर्तते ॥	
समर्थं मादृतं कार्णीः पूर्वदृष्टमनुस्मरन् ॥	१६४

स त्वं धर्म परित्यज्य रामं राज्यभिषेक्य च ॥	
सह कौसल्या नित्यं रन्तुमिच्छसि दुर्मते ॥	१५५
अहं हि विषमद्वैव पीत्वा बहु तवाग्रतः ॥	१५६
पश्यतस्ते मरिष्यामि रामो यद्यभिषेक्यते ॥	१५७
भरतेनात्मना चाहं शपे तै मनुजाधिप ॥	१५८
यथा नान्येन तुष्येयमृते रामविवासनात् ॥	१५९
एतावदुक्त्वा वचनं कैकेयी विरराम ह ॥	१६०
बिलपन्तं च राजानं न प्रतिष्याजहार सा ॥	१६१
श्रुत्वा तु राजा कैकेय्या वाक्यं परमशोचनम् ॥	१६२
रामस्य च बनेवासमैक्षर्ये भरतस्य च ॥	१६३
नाभ्यभाषत कैकेयीं मुहूर्ते व्याकुलेन्द्रियः ॥	१६४
प्रैक्षतानिभिषो देवीं प्रियामप्रियवादिनीम् ॥	१६५
स देव्या व्यवसायं च धोरं च शपथं कृतम् ॥	१६६
ध्यात्वा रामेऽतिनिश्चस्य छिन्नस्तशरिवापतत् ॥	१६७
दीनयाऽतुरया वाचा इति होवाच कैकेयीम् ॥	१६८
अनर्थमिममर्थामं केन त्वमुपदेशिता ॥	१६९
तां तु मे सुकृतां बुद्धिं सुद्धृद्धिः सहनिश्चिताम् ॥	१७०
कथं द्रक्ष्याम्यपावृत्तां परैरिव हस्तां चमूर् ॥	
किं मां वक्ष्यन्ति राजानो नानादिग्भ्यः समागताः ॥	
नहि राममहं दृष्ट्वा प्रवसन्तं महावने ॥	
चिरं जीवितुमाशंसे रुदन्तीं चापि मैथिलीम् ॥	
अनार्य इति मामार्थाः पुत्रविक्रायकं श्रवम् ॥	
विकरिष्यन्ति रथ्यासु सुरापं ब्राह्मणं यथा ॥	
चिरं खलु मया पापे त्वं पापेनाभिरक्षिता ॥	
अशानादुपसंज्ञा रज्जुरुद्धन्धनी यथा ॥	
कौसल्यां च सुमित्रां च मां च पुत्रैङ्गिभिः सह ॥	
प्रक्षिप्य नरके सा त्वं कैकेयि सुखिता भव ॥	
मृते मयि गते रामे वनं पुरुषपुरुषवे ॥	
सेदानीं विध्वा राज्यं सपुत्रा कारयिष्यसि ॥	
न जीवितंमेऽस्ति कुतः पुनः सुखं विनात्मजेनात्मवतां कुतोः रतिः ॥	
ममाहितं देवि न कर्तुमर्हसि सृशामि पादावपि ते प्रसीद मे ॥	
स भूमिपालो विलपन्नाथस्तिष्ठया गृहीतो दृष्ट्वेतिमानया ॥	
पपात देव्याश्चरणौ प्रसारितातुमावसंप्राप्य यथाऽतुरस्थता ॥	

अथ चतुर्थः सर्गः ।

तथा विलपतस्तस्य परिभ्रमितचेतसः ॥	
अस्तमध्यागमत्सूयो रजनी चाभ्यवर्तत ॥	१७१
सा त्रियामा तदार्तस्य चन्द्रमण्डलमण्डिता ॥	
राज्ञो विलपमामस्य न व्यभासत शर्वरी ॥	१७२
सदैवोष्णं विनिश्चस्य वृद्धो ददारथो नृपः ॥	
विललापार्तवहुःखं गगनासक्लोचनः ॥	१७३
ततः प्रभातां रजनीमुदिते च दिवाकरे ॥	
पुण्यनक्षत्रयोगे च मुहूर्ते च समागते ॥	१७४
वसिष्ठो गुणसंपन्नः शिष्यैः परिवृतस्तदा ॥	
उपगृहाशू संभारान्प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥	१७५
सिक्तसंमार्जितपथां पताकोत्तमभूषिताम् ॥	
संहृष्टमनुजोपेतां समृद्धविपणापणाम् ॥	१७६
तां पुरीं समतिक्रम्य पुरन्दरपुरोपमाम् ॥	
ददर्शीन्तः पुरं श्रीमानानाध्वजगणायुतम् ॥	१७७
तदन्तःपुरमासाद्य व्यतिचक्राम तं जनम् ॥	
वसिष्ठः परमः ग्रीतः परमर्षभिरावृतः ॥	१७८
स त्वपश्यद्विनिष्कान्तं सुमन्त्रं नाम सारथिम् ॥	
द्वोर भनुजसिंहस्य सचिवं प्रियदर्शनम् ॥	१७९
तमुवाच महतेजाः सूतपुत्रं विशारदम् ॥	
वसिष्ठः क्षिप्रमाच्चक्ष्व नृपतेर्माभिहागतम् ॥	१८०
त्वरयस्व महाराजं यथा समुदितेऽहनि ॥	
पुण्यनक्षत्रयोगे च रामो राज्यमवाप्नुयात् ॥	१८१
इति तस्य वचः श्रुत्वा सूतपुत्रो महाबलः ॥	
स्तुवबृपतिशार्दूलं प्रविवेश निवेशनम् ॥	१८२
तं तु पूर्वोदितं वृद्धं द्वारस्था राजसम्मताः ॥	
न शेकुरभिसंरेद्धुं राज्ञः प्रियाचिकीर्षवः ॥	१८३
स समीपस्थितो राजस्तामवस्थामजश्चिवान् ॥	
वाग्मिः परमतुष्टभिरभिष्ठोतुं प्रचक्रमे ॥	१८४
ततस्तु राजा तं सूतं सञ्जर्षः सुतं प्रति ॥	
शोकरक्षेष्वणः श्रीमानुदीक्ष्योवाच धार्मिकः ॥	
वान्मैस्तु खलु मर्माणि मम भूयो निकृन्तसि ॥	१८५

सुमन्त्रः करणं श्रुत्वा दृष्टा दीनं च पार्थिवम् ॥	
प्रगृहीताङ्गालिः किञ्चित्स्माहेशादपाक्रमत् ॥	१८६
यदा वक्तुं स्वयं दैन्याज्ज शाशाक महीपतिः ॥	
तदा सुमन्त्रं मन्त्रज्ञं कैकेयी प्रत्युवाच ह ॥	१८७
सुमन्त्रं राजा रजनीं रामहर्षसमुत्सुकः ॥	
प्रजागरणपरिआन्तो निद्रावशमुपागतः ॥	१८८
तद्रच्छ त्वरितं सूत राजपुत्रं यशस्विनम् ॥	
रामभानय भद्रं ते नात्र कार्या विचारणा ॥	१८९
सू० उ०—अश्रुत्वा राजवचनं कथं गच्छामि भामिनि ॥	
तच्छ्रुत्वा मन्त्रिणो वाक्यं राजा मन्त्रिणमन्त्रवीत् ॥	१९०
सुमन्त्रं रामं द्रश्यामि शीघ्रमानय सुन्दरम् ॥	
स मन्यमानः कल्याणं हृदयेन ननन्द च ॥	
निर्जगाम च स प्रीत्या त्वरितो राजशासनात् ॥	१९१
स तदन्तः पुरद्वारं समतीत्य जनाकुलम् ॥	
प्रविविक्तां ततः कक्षामाससाद् पुराणवित् ॥	१९२
तं वैश्रवणसंकाशमुपविष्टं स्वलङ्घतम् ॥	
दर्दशं सूतः पर्यके सौवर्णे सोत्तरच्छदे ॥	१९३
रिथतया पार्थितश्चापि बालव्यजनहस्तया ॥	
उपेतं सीतया भूयश्चित्रया शशिनं यथा ॥	१९४
तं तपन्तमिवादित्यमुपपन्नं स्वतेजसा ॥	
नवन्दे वरदं बन्दी विनयज्ञो विनीतवत् ॥	१९५
प्राङ्गलिः सुमुखं दृष्टा विहारशयनासने ॥	
राजपुत्रमुवाचेदं सुमन्त्रो राजसत्कृतः ॥	१९६
कौसल्या सुप्रजा राम पिता त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥	
महिष्याऽपि कैकेय्या गम्यतां तत्र मा निरम् ॥	१९७
एवमुक्तस्तु संहष्टो नरसिंहो महाश्चुतिः ॥	
ततः संमानयामास सीतामिदमुबाच ह ॥	१९८
देवि देवश्च देवी च समागम्य मदन्तरे ॥	
मन्त्रयेते श्रुतं किञ्चिदभिषेचनसंहितम् ॥	१९९
हन्त शीघ्रमितो गत्वा द्रक्ष्यामि च महीपतिम् ॥	
सह त्वं परिवारेण सुखमास्व रमस्व च ॥	२००
पतिसंमानिता सीता भर्तीरमसितेक्षणा ॥	
आद्वारमनुवग्नात् मन्त्रलाल्यमिदध्युषी ॥	२०१

स सर्वाः समतिक्रम्य कक्ष्या दशरथात्मजः ॥	
सञ्जिवर्त्य जनं सर्वे शुद्धान्तःपुरमत्यगात् ॥	२०२
स ददर्शीसने रामो विष्णुं पितरं शुभे ॥	
कैवेय्या सहितं दीनं मुखेन परिशृण्यता ॥	२०३
स पितुश्वरणौ पूर्वमभिवाच विनीतवत् ॥	
ततो बदन्ते चरणौ कैकेय्याः सुसमाहितः ॥	२०४
रामेत्युक्त्वा तु बचनं वाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥	
शशाक नृपतिर्दीनो नेत्रितुं नाभिभाषितुम् ॥	२०५
ततपूर्वं नरपतेर्द्वास्त्रा रूपं भयावहम् ॥	
रामोऽपि भयमापनः पदा स्पृष्टेव पत्रगम् ॥	२०६
इन्द्रियैरप्रमत्तेस्तं शोकसंतापकार्षितम् ॥	
निश्चसन्तं महाराजं व्यथिताकुलचेतसम् ॥	२०७
उर्मिमालिनमक्षोभ्यं क्षुभ्यन्तमिव सागरम् ॥	
उपलुत्तमिवादित्यमुक्तानृतमृषिं यथा ॥	२०८
अचिन्त्यकल्पं नृपतेस्तं शोकमुपधारयन् ॥	
बभूव संरब्धतरः समुद्रं इव पर्वणि ॥	२०९
स दीन इव शोकातो विष्णवदनद्युतिः ॥	
कैकेयीमभिवादैव रामो बचनमब्रवीत् ॥	२१०
कच्चिन्मया नापरादं अज्ञानादेन मे पिता ॥	
कुपितस्तन्माचक्ष्व त्वमेवैनं प्रसादय ॥	२११
शारीरो मानसो वापि कच्चिदेनं न बाधते ॥	
संतापो वाऽभितापो वा दुर्लभं हि सदा सुखम् ॥	२१२
कच्चिन्न किंचिन्द्ररते कुमारे प्रियदर्शने ॥	
शत्रुघ्ने वा महासत्वे मातृणां वा ममाशुभम् ॥	२१३
अतोषयन्महाराजमकुर्वन्वा पितुर्वचः ॥	
मुहूर्तमपि नेच्छेयं जीवितुं कुपिते नृपे ॥	२१४
एवमुक्ता तु कैकेयी राघवेण महात्मना ॥	
उवाचेदं सुनिर्लेजा धृष्टमात्महितं वचः ॥	२१५
न राजा कुपितो राम व्यसनं नास्य किंचन ॥	
किंचिन्मनोगतं त्वस्य त्वद्याश्चानुभाषते ॥	२१६
प्रियं त्वामप्रियं वकुं वाणी नास्य प्रवर्तते ॥	
तदवश्यं त्वया कार्यं शदनेन श्रुतं मम ॥	२१७

एष महं वरं दत्त्वा पुरा मामभिपूज्य च ॥	
स पश्चात्प्यते राजा यथाऽन्यः प्राकृतस्तथा ॥	२१८
अतिसूज्य ददामीति वरं मम विशांपतिः ॥	
स निरर्थं गतजले सेतुं बन्धितुमिच्छति ॥	२१९
धर्ममूलमिदं राम विदितं च सतामपि ॥	
तत्सत्यं न त्यजेद्राजा कुपितस्त्वकृते यथा ॥	२२०
एततु वचनं श्रुत्वा कैकेय्या समुदाहृतम् ॥	
उवाच व्यथितो रामस्तां देवीं नृपसंघ्री ॥	२२१
अहो धिङ्नार्हसे देवि वकुं मामीदशं वचः ॥	
अहं हि वचनाद्राजः पतेयमपि पावके ॥	२२२
तद्भूति वचनं देवि राज्ञो यदभिकांक्षितम् ॥	
करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते ॥	२२३
तमार्जवसमायुक्तमनार्या सत्यवादिनम् ॥	
उवाच रामं कैकेयी वचनं भृशदारुणम् ॥	२२४
पुरा देवासुरे युद्धे पित्रा ते मम राघव ॥	
रक्षेतेन वरौ दत्तौ सशाल्येन महारणे ॥	२२५
तत्र मे याचितो राजा भरतस्याभिषेचनम् ॥	
गमनं दण्डकारण्ये तव चाद्यैव राघव ॥	२२६
यदि सत्यप्रतिशं त्वं पितरं कर्तुमिच्छसि ॥	
आत्मानं च नरश्रेष्ठ मम वाक्यमिदं शृणु ॥	२२७
सन्निदेशो पितृस्तिष्ठ यथाऽनेन प्रतिश्रुतम् ॥	
त्वयाऽरण्यं प्रवेष्टव्यं नव वर्षाणि पञ्च च ॥	२२८
अभिषेकमिदं त्यक्त्वा जटाचीरधरो भव ॥	
भरतः कोसलपतेः प्रशास्तु वसुधामिमाम् ॥	२२९
एतेन त्वां नरेन्द्रोऽयं कारुण्येन समाप्णुतः ॥	
शोकैः संक्षिष्टवदनो न शक्नोति निरीक्षितुम् ॥	२३०
एतत्कुरु नरेन्द्रस्य वचनं रघुनन्दन ॥	
सत्येन महता राम तारयस्व नरेश्वरम् ॥	२३१
तदपियममित्रज्ञो वचनं भरणोपमम् ॥	
श्रुत्वा न विव्यये रामः कैकेयी चेदमवीत् ॥	२३२
एवमस्तु गमिष्यामि अनं वस्तुमहं त्वितः ॥	
जटाचीरधरो राजः प्रसिद्धामनुपालम् ॥	२३३

इदं तु शाश्वतमिच्छामि किमर्थं मां महीपतिः ॥	
नाभिनन्दति दुर्धर्षो यथापूर्वमरिन्दमः ॥	२३४
मन्युर्न च त्वया कार्यो देवि ब्रूमि तवाग्रेतः ॥	
यास्यामि भव सुप्रीता वनं चीरजटाधरः ॥	२३५
हितेन गुरुणा पित्रा कृतेशन नृपेण च ॥	
नियुज्यमानो विस्तब्धः किञ्च कुर्यामहं प्रियम् ॥	२३६
अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं दहते मम ॥	
स्वयं यन्नाह मां राजा भरतस्याभिषेचनम् ॥	२३७
तथाऽऽश्वासय नहीमन्तं किं त्विदं यन्महीपतिः ॥	
वसुधासक्तनयनो मन्दमश्रृणि मुञ्चति ॥	२३८
गच्छन्तु चैवानार्यतु दूताः शीघ्रजर्वैहयैः ॥	
भरत मातुलकुलादैव नृपशासनात् ॥	२३९
दण्डकारण्येमपोऽहं गच्छाग्नेव हि सत्वरः ॥	
अविचार्य पितुर्वाक्य समा वस्तु चतुर्दश ॥	२४०
सा हृष्टा तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा रामस्य केकेयी ॥	
प्रस्थान श्रद्धधाना सा त्वरयामास राघवम् ॥	२४१
एवं भवतु यास्यन्तिः दूताः शीघ्रजर्वैहयैः ॥	
भरत मातुलकुलादिहावर्तार्यतु नराः ॥	२४२
तथ त्वह क्षम मन्ये नोत्सुकस्य विलभ्वनम् ॥	
राम तस्मादितः शीघ्रं वनं त्वं गन्तुमर्हसि ॥	२४३
व्रीडान्वितः स्वयं यच्च नृपस्त्वां नाभिभागते ॥	
नैतत्किञ्चिन्निरभ्रेष्ट मन्युरेषोऽपनीयताम् ॥	२४४
यावत्त्वं न वनं यातः पुण्डस्मादतित्वरन् ॥	
पिता तावन्न ते राम स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि वा ॥	२४५
धिकष्टमिति निश्चस्य राजा शोकपरिष्कृतः ॥	
मूर्च्छितो न्यपतत्तस्मिन्पर्यङ्के हेमभूषिते ॥	२४६
रामोऽप्युत्थाप्य राजानं कैयेव्याऽभिप्रचोदितः ॥	
कश्यपेव हतो वाजी वनं गन्तुं कृतत्वरः ॥	२४७
राम उ०—नाहमर्थपरो देवि लोकमावस्तुमुत्तरे ॥	
विद्धि मामृषिभिस्तुत्यं विमलं धर्ममास्थितम् ॥	२४८
न इतो धर्मचरणं किञ्चिदस्ति महत्तरम् ॥	
यथा पितरि शुश्रूषा तस्य वा बचनकिंवा ॥	२४९

न नून मयि कैकेयि मुख्यानाशंसके गुणान् ॥	
यद्राजानमवोचस्वं भमेश्वरतरा सती ॥	२५०
यावस्मातरमाष्टुच्छे सीतां चानुनयाभ्यहम् ॥	
ततोऽवैव गमिध्यामि दण्डकानां महद्वनम् ॥	२५१
भरतः पालयेद्राजं शुश्रृष्टं पितुर्यथा ॥	
तथा भवत्या कर्तव्यं स हि धर्मः सनातनः ॥	२५२
रामस्य तु वचः श्रुत्वा भृशं दुःखगतः पिता ॥	
शोकादशकनुवन्वत्तुं प्रसुरोद महास्वनम् ॥	२५३

— — —
अथ पञ्चमः सर्गः ।

वन्दित्वा चरणौ राजो विसंजस्य पितुस्तदा ॥	
कैकेयाश्वाप्यनार्याया निष्पपात महाद्युतिः ॥	२५४
स रामः पितरं कृत्वा कैकेयी च प्रदक्षिणम् ॥	
निष्कम्यान्तः पुरात्तस्मात्स्वं ददर्श सुहृजनम् ॥	२५५
तं बाष्पपरिपूर्णाक्षः पृष्ठोऽनुजगाम ह ॥	
लक्षणः परमकुद्धः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥	२५६
अभिषेचनिक भाण्डं कृत्वा रामः प्रदक्षिणम् ॥	
शनैर्जगाम भाषेक्षो दृष्टि तत्राविचालयन् ॥	२५७
न चास्य महतीं लक्ष्मीं राज्यनाशोऽपकर्षति ॥	
लोककान्तस्य कान्तत्वाच्छीतरश्मेरिय क्षयः ॥	२५८
न वनं गन्तु कामस्य त्यजतश्च वसुंधराम् ॥	
सर्वलोकातिगस्यैव लक्ष्यते चित्तविक्रिया ॥	२५९
प्रतिपित्य शुभं छत्रं व्यजने च स्वलंकृतम् ॥	
विसर्जयित्वा स्वजनं रथं पौरांस्तथा जनान् ॥	२६०
धारयन्मनसा दुःखमिन्द्रियाणि निगृह्य च ॥	
प्रविवेशात्मवान्वेशम मातुरप्रियशंसिवान् ॥	२६१
सा क्षौमषसना हृष्टा नित्यं ब्रतपरायणा ॥	
अयि जुहोति स्म तदा मन्त्रवक्तुतमङ्गला ॥	२६२
तां शुक्लक्षौमसंबीतां ब्रतयोगेन कर्पिताम् ॥	
तर्पयन्तीं ददर्शाद्दिदेवतां वरवर्पितीम् ॥	२६३
स मातरमुपक्रान्तामुपसंगृह्य राघवः ॥	
परिष्वक्तश्च बाहुभ्याभवप्रातश्च मूर्धनि ॥	२६४

तमुवाच बुराधर्षे राघवं सुतमात्मनः ॥	
कौसल्या पुत्रवात्सल्यादिदं प्रियहितं वचः ॥	२६५
वृद्धानां धर्मशीलानां राजर्षीणां महात्मनाम् ॥	
प्राप्नुद्द्यायुश्च कीर्ति च धर्मं चाप्सुचितं कुले ॥	२६६
स स्वभावविनीतश्च गौरवाच्च तथा नतः ॥	
प्रस्थितो दण्डकारण्यमाप्रषुमुपचक्रमे ॥	२६७
देवि नूनं न जानीषे महद्द्यमुपस्थितम् ॥	
इदं तव च दुःखाय वैदेख्या लक्ष्मणस्य च ॥	२६८
चतुर्दश हि वर्षाणि वल्स्यामि विजने वने ॥	
भरताय महाराजो यौवराज्यं प्रयच्छति ॥	२६९
सा निकृत्तेव सालस्य यष्टिः परशुना वने ॥	
पपात सहसा देवी देवतेव दिवश्चयुता ॥	२७०
उपाहृत्योत्थितां दीनां वडवामिव वाहिताम् ॥	
पांसुगुरुष्ठितसर्वाङ्गीं विमर्शं च पाणिना ॥	२७१
सा राघवमुपासीनमसुखातीं सुखांचिता ॥	
उवाच पुरुषव्याघ्रमुपशृण्वनि लक्ष्मणे ॥	२७२
एक एव हि वन्ध्यायाः शोको भवति मानसः ॥	
अग्रजाऽस्मीति सन्तापे न हन्यः पुत्र विद्यते ॥	२७३
न हृष्पूर्वं कस्याणं सुखं वा पतिपौरुषे ॥	
अपि पुत्रे विपश्येयमिति राम स्थितं मया ॥	२७४
सा बहून्यमनोज्ञानि वाक्यानि हृदयच्छिदाम् ॥	
अहं श्रोत्ये सपल्नीनामवराणां परा सती ॥	२७५
अतो दुःखतरं किन्तु प्रमदानां भविष्यति ॥	
मम शोको विलापश्च यादशोऽयमनन्तकः ॥	२७६
त्वयि सञ्चिहितेऽप्येवमहमासं निराकृता ॥	
किं पुनः ग्रोषिते तात ध्रुवं मरणमेव हि ॥	२७७
स्थिरं तु हृदयं मन्ये ममेदं यन्न दीर्घते ॥	
प्रावृष्टीव महानद्या स्पृष्टं कुलं नवाभ्यसा ॥	२७८
विलपन्तीं तथा दीनां कौसल्यां जननीं ततः ॥	
उवाच रामो धर्मात्मा वचनं धर्मसंहितम् ॥	२७९
नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यं समतिक्रमितुं मम ॥	
प्रसादये त्वां शिरसा गन्तुमिच्छाभ्यहं वनम् ॥	२८०

कथिणा च पितुर्वाचं कुर्वता वनन्नाशिणा ॥	२८१
गौर्हता जानता धर्मे कण्ठुना च विश्विता ॥	
अस्माकं तु कुले पूर्वं सगरस्थाक्षया पितुः ॥	२८२
सनाद्ग्रिः सागरैर्भूमिमवासः सुमहान्वधः ॥	
जामदग्नेन रामेण रेणुका जननी स्वकम् ॥	२८३
कुत्ता परशुनाडुरप्ये पितुर्वचनकारणात् ॥	
धर्मो हि परमो लोके धर्मे सत्यं प्रतिष्ठितम् ॥	२८४
धर्मसंश्लिष्टमप्येतत्पितुर्वचनमुलमम् ॥	
अनुयन्यस्व मां देवि गमिष्यन्तमितो वनम् ॥	२८५
शापिताङ्गसि मम प्राणैः कुरु स्वस्त्ययनानि मे ॥	
तीर्णप्रतिशश्व वनात्पुनरेष्याम्यहं पुरीम् ॥	२८६
यथातिरिव राजर्षिः पुरा हित्वा पुनर्दिवम् ॥	
त्वया मया च वैदेशा लक्ष्मणेन सुर्मन्त्रया ॥	२८७
पितुर्नियोगे स्थातव्यमेष धर्मः सनातनः ॥	
तं समीक्ष्य व्यवसितं पितुर्निर्देशपालने ॥	२८८
कौसल्या बाष्पसंरुद्धा वचो धर्मिष्ठमवीत् ॥	
गमने सुकृतां बुद्धिं न ते शकोमि पुत्रक ॥	२८९
विनिवर्तयितुं वीर नूनं काले दुरत्ययः ॥	
गच्छ पुत्र त्वमेकाग्रो भद्रं तेऽस्तु सदा विभो ॥	२९०
पुनस्त्वयि निवृत्ते तु भविष्यामि गतकङ्गमा ॥	
प्रत्यागते महाभागे कृतार्थे चरितमते ॥	२९१
पितुरानृप्यतां प्राप्ते स्वपिष्ये परमं सुखम् ॥	
यं पालयसि धर्मं त्वं प्रीत्या च नियमेन च ॥	२९२
स वै राघवशार्दूलं धर्मस्त्वामभिरक्षतु ॥	
यानि दत्तानि तेऽस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता ॥	२९३
तानि स्वामभिरक्षन्तु गुणैः समुदितं सदा ॥	
पितुशुश्रूषया पुत्र मातृशुश्रूषया तथा ॥	२९४
सत्येन च महाबाहो चिरं जीवाभिरक्षितः ॥	
राक्षसानां पिशाचानां रौद्राणां क्रूरकर्मणाम् ॥	२९५
क्रव्यादानां च सर्वेषां मा भूतपुत्रक ते भवम् ॥	
इति माल्यैः सुरगणान्मन्त्रैश्चापि यशस्विनी ॥	२९६
स्तुतिभिर्भानुरुपाभिरानर्चायतकोषना ॥	

अतीव चाश्रुप्रातिषूर्णलोकना समाप्य च स्वस्त्यथनं यथाविधि ॥
प्रदक्षिणं चापि चकार राघवं पुनः पुनश्चापि निरीक्ष्य स्वजे ॥ २९७
तवा हि देव्या च कृतप्रदक्षिणो निपीड्य मानुश्चरणौ पुनः पुनः ॥
जगाम सीतामिलयं महायशाः स राघवः प्रज्वलितस्तया श्रिया ॥ २९८

अथ षष्ठः सर्गः ।

वैदेही चापि तत्सर्वे न शुश्राव तपस्विनी ॥	
तदेव हृदि तस्याश्च यौवराज्याभिप्रेचनम् ॥	२९९
देवकार्यं स्म सा कृत्वा कृतज्ञा हृष्टचेतना ॥	
अभिज्ञा राजधर्माणां राजपुत्री प्रतीक्षनी ॥	३००
प्रविवेशाथ रामस्तु स्ववेशम् सुविभूषितम् ॥	
प्रहृष्टजनसंपूर्णं श्रिया किंचिद्वाङ्मुखः ॥	३०१
अथ सीता समुत्पत्य वेपमाना च तं पतिम् ॥	
अपश्यच्छोकसन्तसं चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियम् ॥	३०२
तां दृष्ट्वा स हि धर्मात्मा न शशाक मनोगतम् ॥	
तं शोकं राघवः सोदुं ततो विवृततांः गतः ॥	३०३
विवर्णवदनं दृष्ट्वा तं प्रस्वन्नमर्पणम् ॥	
आह दुःखाभिसन्तसा किमिदानीमिदं प्रभो ॥	३०४
अद्य बाहस्पतः श्रीमान्युक्तः पुर्येण राघव ॥	
प्रोच्छते ब्राह्मणैः प्राज्ञैः केन त्वमसि दुर्मनाः ॥	३०५
न ते शतशलाकेन जलफेननिभेन च ॥	
आकृतं वदनं वल्लु छत्रेणाभिविराजते ॥	३०६
व्यजनाभ्यां च मुख्याभ्यां शतपत्रनिभेक्षणम् ॥	
चन्द्रहंसप्रकाशाभ्यां वीज्यते न तवाननम् ॥	३०७
बाग्धिमो बन्दिनश्चापि प्रहृष्टास्त्वां नरर्षभ ॥	
स्तुवन्तो नम्य दृश्यन्ते मङ्गलैः सूतमागधाः ॥	३०८
अपूर्वो मुखवर्णश्च न प्रहर्षश्च लक्ष्यते ॥	३०९
इतीव विलपन्तीं तां प्रोवाच रघुनन्दनः ॥	
सीते तत्रभवाँस्तातः प्रब्राजयति मां वनम् ॥	३१०
कुले महति संभूते धर्मश्चे धर्मचारिणि ॥	
शृणु जानकि येनेदं क्रमेणाद्यागतं भम ॥	३११

राजा सत्यग्रतिकेन पित्रा दशरथेन वै ॥	
कैकेय्यै मम मन्त्रि तु बुरा दत्तौ महाबौरी ॥	३१२
तयाऽव्य मम सज्जेऽस्त्रियमिथेके नृषोद्धर्ते ॥	
प्रचोदितः स समयो धर्मेण प्रतिनिर्जितः ॥	३१३
चतुर्दश हि वर्षाणि वस्तव्यं दण्डके मया ॥	
पित्रा मे भरतश्चापि यौवराज्यं नियोजितः ॥	३१४
तोऽहं त्वामागतो द्रष्टुं प्रस्थितो विजनं वनम् ॥	
भरतस्य समीपे ते नाहं कथ्यः कदाचन ॥	३१५
ऋद्धियुक्ता हि पुरुषा न सहन्ते परस्तवम् ॥	
तस्मान्न ते गुणाः कथ्या भरतस्याग्रतो मम ॥	३१६
अहं चापि प्रतिशां तां गुरोः समनुपालयन् ॥	
वनमद्यैव यास्यामि स्थिरीभव मनस्त्विनि ॥	३१७
याते च मयि कल्याणि वन मुनिनिषेवितम् ॥	
ब्रतोपवासपरया भवितव्यं त्वयाऽनघे ॥	३१८
कल्यमुत्थाय देवानां कृत्वा पूजां यथाविधि ॥	
वीन्दितव्यो दशरथः पिता मम जनेश्वरः ॥	३१९
विग्रियं च न कर्तव्यं भरतस्य कदाचन ॥	
त हि राजा च वैदेहि देशस्य च कुलस्य च ॥	३२०
ता त्वं वसेह कल्याणि राज्ञः समनुवर्तिना ॥	
भस्तस्य रता धर्मे सत्यव्रतपरायणा ॥	३२१
एवमुक्ता तु वैदेही प्रियार्हा प्रियवार्दिनी ॥	
प्रणादेव संकुद्धा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥	३२२
बीरणां राजपुत्राणां शास्त्राख्विदुषां नृप ॥	
अनर्हव्यशस्यं च न श्रोतव्यं त्वयेरितम् ॥	३२३
आर्यपुत्र पिता माता भ्राता पुत्रस्थास्तुषा ॥	
स्वानि पुण्यानि भुजानाः स्वं स्वं भाग्यमुपासते ॥	३२४
भर्तुर्मार्गं तु नार्येका प्राप्नोति पुरुषर्षभ ॥	
अतश्चेवाहमादिष्ठा वने वस्तव्यमित्यपि ॥	३२५
न पिता नात्मजो वात्मा ने माता न सखीजनः ॥	
इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिः सदा ॥	३२६
वदि त्वं प्रस्थितो दुर्गं वनमद्यैव राघव ॥	
अग्रस्त्वे गमिष्यामि मूढन्ती कुशकण्टकान् ॥	३२७

ईर्ष्यो राष्ट्रं ब्रह्मकृत्यं भुक्तशेषभिवोदकम् ॥	३२८
नय मां वीरं विस्त्रिष्ठः पापं मर्यि न विद्यते ॥	
अहं दुर्गं गर्भिष्ठामि वनं पुरुषवर्जितम् ॥	३२९
नानामृगगणाकीर्णं शारूलगणसेवितम् ॥	
सुखं वने निवस्यामि यथेव भवने पितुः ॥	
अचिन्तयन्ती त्रीन्लोकान् चिन्तयन्ती पतिकृतम् ॥	३३०
शुश्रृपमाणा तं नित्यं नियता ब्रह्मचारिणी ॥	
सह रस्ये त्वया वीरं वनेषु मधुगर्नधषु ॥	३३१
त्वं हि कर्तुं वने शक्तां रामं संपरिपालनम् ॥	
अन्यस्यापि जनस्यंह कि पुनर्ममं मानद ॥	३३२
न ते दुःखं करिष्यामि निवलन्ती त्वया सदा ॥	
अग्रतस्तैः गर्भिष्ठामि भोक्ष्ये भुक्तवर्ता त्वयि ॥	३३३
इच्छामि परतः शैलान्पल्वलानि सरांसि च ॥	
द्रष्टुं सर्वत्र निर्भाता त्वया नाथेन धीमता ॥	
हंसकारण्डवाकीर्णाः पद्मिनाः साधुपुर्णिपतः ॥	३३४
अनन्यभावाभनुरक्तचेतस त्वया वियुक्तां मरणाय निश्चितम् ॥	
नयस्व मां साधुं कुम्भं याचनां नातो मया ते गुरुता भर्त्रिष्ठाति	३३५

अथ सप्तमः सर्गः ।

स एवं ब्रुवतीं सीतां धर्मजां धर्मवत्सलः ॥	
न नेतुं कुरुते ब्रुद्धिं वने दुःखानि चिन्तयन ॥	३३६
सान्त्वयित्वा ततस्तां तु वाष्पदूषितलोचनाम् ॥	
निवर्तनार्थे धर्मात्मा वाक्यमेतत्पुवाच ह ॥	३३७
सीते महाकुलीनाऽसि धर्मे च निरता सदा ॥	
इहाचरं स्वधर्मं त्वं यथा मे मनसः सुखम् ॥	३३८
सीते विमुच्यतामेषा वनवासकृता मर्तिः ॥	
बहुदोषं हि कान्तारं वनमित्यभिधीयते ॥	३३९
गिरिनिर्शरसंभूता गिरिनिर्दर्खिवासिनाम् ॥	
सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोतुं दुःखमतो ननम् ॥	३४०
सग्रहाः सरितश्चैव पङ्कवत्यस्तु दुस्तराः ॥	
मत्तैरपि गजैनित्यमतो दुःखतरं वगम् ॥	३४१

लता कण्टकसंकीर्णः कृकवाकूपनादिताः ॥	
निरपाश्च सुदुःखाश्च मार्गा दुःखमतो वनम् ॥	३४२
सुप्यते पर्णशय्यासु स्वयं भग्नासु भूतले ॥	
रात्रिषु श्रमस्तिष्ठेन तस्मादुःखमतो वनम् ॥	३४३
अहोरात्रं च संतोषः कर्तव्यो नियतात्मना ॥	
फलैर्वृक्षावपतितैः सीते दुःखमतो वनम् ॥	३४४
अतीववातस्तिमिरं बुभुक्षा चास्ति नित्यशः ॥	
भयानि च महान्त्यत्र अतो दुःखतरं वनम् ॥	३४५
सरीसृपाश्च बहवो बहुरूपाश्च भामिनि ॥	
चरन्ति पथि ते दर्पात्ततो दुःखतरं वनम् ॥	३४६
द्रुमाः कण्टकिनश्चैव कुशाः काशाश्च भामिनि ॥	
वने व्याकुलशाखाग्रास्तेन दुःखमतो वनम् ॥	३४७
तदलं ते वनं गत्वा क्षेमं नाहि वनं तव ॥	
विमृशन्निव पश्यामि बहुदोषकरं वनम् ॥	३४८
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सीता रामस्य दुःखिता ॥	
प्रसक्ताश्रुमुखी मन्दमिदं वचनमत्रवीत् ॥	३४९
ये त्वया कीर्तिता दोषा वने वस्तव्यतां प्रति ॥	
गुणानित्येव तार्न्विद्धि तव स्नेहपुरस्कृता ॥	३५०
मृगाः सिंहा गजाश्चैव शार्दूलाः शरभास्तथा ॥	
चमराः सृमराश्चैव ये चान्ये वनचारिणः ॥	३५१
अदृष्टपूर्वस्त्वात्सर्वे ते तव राघव ॥	
रूपं दृष्टाऽपसर्पेयुस्तव सर्वे हि विभ्यति ॥	३५२
त्वया च सह गन्तव्यं मया गुरुजनाशया ॥	
त्वद्वियोगेन मे राम त्यक्तव्यमिह जीवनम् ॥	३५३
अथापि च महाप्राण ब्राह्मणानां मया श्रुतम् ॥	
पुरा पितृगृहे सत्यं वस्तव्यं किल मे वने ॥	३५४
लक्षणिभ्यो द्विजातिभ्यः श्रुत्वाऽहं वचनं गृहे ॥	
वनवासकृतोत्साहा नित्यमेव महाबल ॥	३५५
इह लोके च पितृभिर्या खी यस्य महाबल ॥	
अन्दिर्दत्ता स्वधर्मेण प्रेत्यभावेऽपि तस्य सा ॥	३५६
एवमस्मात्स्वकां नारी सुव्रतां हि पतिव्रताम् ॥	
नाभिरोचयसे नेतुं त्वं मां केनेह देहुना ॥	३५७

यदि मां दुःखितामेवं वनं नेतुं न चेच्छसि ॥	३५८
विषमग्नि जलं वाऽहमास्थास्ये मृत्युकारणात् ॥	३५९
द्युमत्सेनसुतं धीरं सत्यवन्तमनुब्रताम् ॥	३६०
सावित्रीमिव मां विद्धि त्वमात्मवशवर्तिनीम् ॥	३६१
न त्वहं मनसा त्वन्यं द्रष्टाऽस्मि त्वद्दतेऽनघ ॥	३६२
त्वया राष्ट्रव गच्छेयं यथान्या कुलपांसनी ॥	३६३
शाद्रुलेषु यदा शिश्ये वनान्तर्वनगोचरा ॥	३६४
कुथास्तरणयुक्तेषु किं स्यात्सुखतरं ततः ॥	३६५
यस्त्वया सह स स्वर्गों निरयो यस्त्वया विना ॥	३६६
इति जानन्परां प्रीतिं गच्छ राम मया सह ॥	३६७
इमं हि सहितुं शोकं मुहूर्नमपि नोत्सहे ॥	३६८
किं पुनर्दश वर्षाणि त्रीणि चैकं च दुःखिता ॥	३६९
इति सा शोकसंतप्ता विलाय करुणं बहु ॥	३७०
तुकोश पतिमायस्ता भृशमालिङ्ग्य सत्वरम् ॥	३७१
सा विद्धा बहुभिर्वाक्यैर्दिग्धैरिव गजाहना ॥	३७२
चिरसंनियतं बाष्पं मुमोच्चाग्निमिवारणिः ॥	३७३
तस्याः स्फटिकसंकाशं वारिसंतापसंभवम् ॥	३७४
नेत्राभ्यां परिमुम्बाव पङ्कजाभ्यामिवोदकम् ॥	३७५
तां परिष्वज्य बाहुभ्यां विसंज्ञामिव दुःखिताम् ॥	३७६
उवाच वचनं रामः परिविश्वासयंस्तदा ॥	३७७
न देवि तव दुःखेन स्वर्गमप्यभिरोचये ॥	३७८
नहि मेऽस्ति भयं किंचित्स्वयंभोरिव सर्वतः ॥	३७९
तव सर्वमभिप्रायमविज्ञाय शुभानने ॥	३८०
वासं न रोचयेऽरण्ये शक्तिमानपि रक्षणे ॥	३८१
सा हि दिष्टनवच्चांङ्गि वनाय मदिरेक्षणे ॥	३८२
अनुगच्छस्व मां भीषं सहधर्मचरी भव ॥	३८३
सर्वथा सदृशं सीते मम स्वस्य कुलस्य च ॥	३८४
व्ययसायमनुक्रान्ता काम्भे त्वमतिशोभमम् ॥	३८५
आरभस्व शुभभ्रोणि बनवासक्षमाः किमाः ॥	३८६
ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि भिक्षुकेभ्यश्च भोवनम् ॥	३८७
देहि चाशंसमनेभ्यः संत्वस्व च मा चिरम् ॥	३८८

अनुकूलं तु सा गर्वजाला गमनमात्मनः ॥	
क्षिप्रं प्रमुदिता देवी दानेमव प्रचक्रमे ॥	३७३
एव श्रत्वा ग म ॥८ तद्भणः पूर्वमागतः ॥	
बाध्यपर्याङ्कलभ्यः ॥९ क सातमशब्दनान् ॥	३७४
स भ्रातुश्चरणा गा ॥१० अपीङ्ग रघुनन्दनः ॥	
सीतामुवाचार्तागथा राघव च महाब्रतम् ॥	३७५
यदि गन्तु कृता वृद्धिर्वन मृगगजायुतम् ॥	
अह त्वाऽनुगामियामि वनमग्रे धनुर्धरः ॥	३७६
मया समेतोऽरण्यानि रम्याणि विचरिष्यसि ॥	
पक्षिभिर्भृङ्गयूथेश्च सघुष्टानि समन्ततः ॥	३७७
न देवलोकाक्रमण नामरत्वमह वृणे ॥	
ऐश्वर्यं चापि लोकाना कामये न त्वया विना ॥	३७८
एवं ब्रुवाणः सौमित्रिवनवासाय निश्चितः ॥	
रामेण बहुभिः सान्त्वैर्निपिद्धः पुनरब्रवीत् ॥	३७९
अनुशातस्तु भवता पूर्वमेव यदस्म्यहम् ॥	
किमिदानीं पुनरपि क्रियते मे निवारणम् ॥	३८०
रामस्त्वनेन वाक्येन सुप्रीतः प्रत्यवाच तम् ॥	
व्रजापृच्छस्व सौमित्रे सर्वमेव मुहूर्जनम् ॥	३८१
ये च राजौ ददौ दिव्ये महात्मा वरुणः स्वयम् ॥	
जनकस्य महायज्ञे धनुषी रौद्रदर्शने ॥	३८२
अभेद्ये कवचे दिव्ये तूणी चाक्षय्यसायकौ ॥	
आदित्यविमलाभौ द्वौ खड्गौ हेमपरिष्कृतौ ॥	३८३
सत्कृत्य निहितं सर्वमेतदाचार्यसद्भानि ॥	
सर्वमायुधमादाय क्षिप्रमात्रज लक्षण ॥	३८४
अहं प्रदातुमिच्छामि यदिद मामकं धनम् ॥	
ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यस्त्वया सह परन्तप ॥	३८५
नित्यस्वाध्यायशीलत्वान्नान्यत्कुर्वन्ति किञ्चन ॥	
अलसा स्वादुकामाश्च महतां चापि संमताः ॥	३८६
ततः पुरुषशार्दूलस्तद्वनं लक्षणः स्वयम् ॥	
यथोक्तं ब्राह्मणेन्द्राणामददाद्वनदो यथा ॥	३८७
अथाब्रवीद्वाध्यगलांस्तिष्ठतश्चोपजीविनः ॥	
स प्रदाय बहुद्रव्यमेकैकस्योपजीवनम् ॥	३८८

लक्ष्मणस्य च यद्रेष्म गृहं च यदिदं मम ॥
अशून्यं कार्यमेकैकं यावदागमनं मम ॥ ३८९
इत्युक्त्वा दुःखितं सर्वं जनं तमपजीविनम् ॥
द्विजेभ्यो बालवृद्धेभ्यः कृपणेभ्यो ह्यदापयत् ॥ ३९०

अथ अष्टमः सर्गः ।

दत्वा तु सह वैदेह्या ब्राह्मणेभ्यो धनं वहु ॥	३९१
जग्मतुः पितरं द्रष्टुं सीतया सह राघवौ ॥	३९१
पदाति सानुजं दृष्टुं समीतं च जनास्तदा ॥	
ऊर्जुर्वहुजना वाचः शोकोपहतचेतसः ॥	३९२
या न शक्या पुरा द्रष्टुं भूतैराकाशगैरपि ॥	
तामद्य सीतां पश्यन्ति राजमार्गगता जनाः ॥	३९३
ततः कमलपत्राक्षः उयामो निम्नपमो महान् ॥	
उवाच रामस्तं सूतं पितुराख्याहि मामिति ॥	३९४
स रामप्रेषितः क्षिप्रं सन्तापकलुषेन्द्रियम् ॥	
प्रविश्य नृपतिं सूतो निश्चमन्तं ददर्श ह ॥	३९५
उपरक्तमिवादित्यं भस्मच्छब्धमिवानलम् ॥	
तटाकमिव निस्तोयमपश्यजगतीपातिम् ॥	३९६
आबोध्य च महाप्राज्ञः परमाकुलचेतनम् ॥	
राममेवानुशोचन्तं सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥	३९७
अयं स पुरुपव्याघ्रो द्वारि तिष्ठति ते सुतः ॥	
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्वा सर्वं चैवोपजीविनाम् ॥	३९८
स त्वां पश्यतु भद्रं ते रामः सत्यपराक्रमः ॥	
सर्वान्सुहृद आपृच्छथ त्वां हीदानीं दिव्यक्षते ॥	३९९
गमिष्यति महारथं तं पश्य जगतीपते ॥	
वृत्तं राजगुणैः सर्वैरादित्यमिव रश्मभिः ॥	४००
स सत्यवाक्यो धर्मात्मा गाम्भीर्यात्सागरोपमः ॥	
आकाश इव निष्कम्पो नरेन्द्रः प्रत्युवाच तम् ॥	४०१
सुमन्त्रानय मे दारान्ये केचिदिह मामकाः ॥	
दारैः परिषृः सर्वैर्द्रष्टुमिच्छामि राघवम् ॥	४०२
आगतेषु च दारेषु समवेक्ष्य महीपतिः ॥	
उवाच राजा तं सूतं सुमन्त्रानय मे सुतम् ॥	४०३

स सूतो राममादाय लक्ष्मणं मैथिलीं तथा ॥	
जगामाभिमुखस्तूर्णे सकाशं जगतीपतेः ॥	४०४
स राजा पुत्रमायान्तं दृष्टुऽचागल्हताङ्गलिम् ॥	
उत्पतपातासनात्तूर्णमार्तः स्त्रीजनसंकृतः ॥	४०५
सोऽभिदुद्राव वेगेन रामं दृष्टा विशांपतिः ॥	
तमसंप्राप्य दुःखार्तः पपात भुवि मूर्छितः ॥	४०६
तं रामोऽभ्यपतक्षिप्रं लक्ष्मणश्च महारथः ॥	
विसंशमिव दुःखेन सशोकं नृपतिं तथा ॥	४०७
स्त्रीसहस्रनिनादश्च संज्ञे राजवेशमनि ॥	
हा हा रामेति सहसा भूषणध्वनिमिश्रितः ॥	४०८
तं परिष्वज्य बाहुभ्यां तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥	
पर्यक्षे सीताया सार्धं रुदन्तः समवेशयन् ॥	४०९
अथ रामो मुहूर्तस्य लब्धसंज्ञं महीपतिम् ॥	
उवाच प्राञ्जलिर्बाष्पशोकार्णवपरिप्लुतम् ॥	४१०
आपृच्छे त्वां महाराज सर्वेशामीश्वरोऽसि नः ॥	
प्रस्थितं दण्डकारण्यं पश्य त्वं कुशलेन माम् ॥	४११
लक्ष्मणं चानुजानीहि सीता चान्वेतु मां बनम् ॥	
कारणैर्बहुभिस्तथैर्यमाणौ न चेष्ठतः ॥	४१२
अनुजानीहि सर्वान्नः शोकमुत्सृज्य मानद ॥	
लक्ष्मणं मां च सीतां च प्रजापतिरिवात्मजान् ॥	४१३
प्रतीक्षमाणमव्यग्रमनुशां जगतीपतेः ॥	
उवाच राजा संप्रेक्ष्य वनवासाय राघवम् ॥	४१४
अहं राघव कैकेय्या वरदानेन मोहितः ॥	
अयोध्यायां त्वमेवाद्य भव राजा निगृह्य माम् ॥	४१५
एवमुक्तो नृपतिना रामो धर्मभृतां वरः ॥	
प्रत्युवाचाङ्गलिं कृत्वा पितरं बाक्यकोविदः ॥	४१६
भवान्वर्षसहस्राय प्रथिव्या नृपते पतिः ॥	
अहं त्वरम्ये वत्स्यामि न मे राज्यस्य काङ्क्षिता ॥	४१७
नव पञ्च च वर्षाणि वनवासे विहृत्य ते ॥	
पुनः पादौ ग्रहीष्यामि प्रतिशांते नशधिप ॥	४१८
रुद्रार्तः प्रियं पुञ्च सत्यपाशेन तंयतः ॥	
कैकेय्या शोकमानस्तु मिथो राजा शम्भवीत् ॥	४१९

अयसे दूरये तात् पुनरगमनाय च ॥	
गच्छस्वारिष्टमव्यग्रः पन्थानमकुतोभयम् ॥	४२०
नहि सत्यात्मनस्तात् धर्माभिमनसस्तव ॥	
सज्जिवतेयितुं बुद्धिः शब्दयते रघुनन्दन ॥	४२१
अथ विदानीं रजनीं पुन्र मा गच्छ सर्वथा ॥	
एकाहं दर्शनेनापि साधु तावच्चराघ्यहम् ॥	४२२
मातरं मम च संपश्यन्वसेमामद्य शर्वरीम् ॥	
तर्पितः सर्वकामैस्त्वं श्वः कल्ये साधयिष्यसि ॥	४२३
अथ रामस्तदा श्रुत्वा पितुरार्त्तस्य भाषितम् ॥	
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा दीनो वचनमब्रवीत् ॥	४२४
प्राप्त्याभि यानव्य गुणान्को मे शस्तान्प्रदास्यति ॥	
अपक्रमणमेवातः सर्वकामैरहं दृष्टे ॥	४२५
यस्तु युद्धे वरो दत्तः कैकेय्यै वरद त्वया ॥	
दीयतां निखिलेनैव सत्यस्त्वं भव पार्थिव ॥	४२६
मा विमर्शो वसुमती भरताय प्रदीयताम् ॥	
न हि मे काङ्क्षतं राज्यं सुखमात्मनि वा प्रियम् ॥	४२७
यथा निदेशं कर्तुं वै तवैव रघुनंदन ॥	
अपगच्छतु ते दुःखं माभूर्बाष्पपरिप्लुतः ॥	
नहि क्षुभ्यति दुर्धर्षः समुद्रः सरितां पतिः ॥	४२८
त्वामहं सत्यामच्छाभि नानृतं पुरुषर्षभ ॥	
प्रत्यक्षं तव सत्येन सुकृतेन च ते शपे ॥	४२९
मा चोक्कटा कृता देव वने रस्यामहे वथम् ॥	
प्रशान्तहरिणाकीर्णे नानाशाकुनिनादिते ॥	४३०
एवं स राजा व्यसमाप्तिपञ्चस्तापेन दुखेन च पीडकमनः ॥	
आलिङ्गय पुन्र सुविमष्टसंश्लो भूमि गतो नैव विचेष्ट किञ्चित् ॥	४३१
देव्यः समस्ता रुद्रुः समेतास्तां वर्जयित्वा नरदेवपस्तीम् ॥	
हठन्सुमित्रोऽपि जगाम मूर्च्छा हाहाकृतं तत्र बभूव सर्वम् ॥	४३२

अथ नवमः सर्गः ।

ततः सुमन्त्रमैस्वाक्षः पीडितोऽप्त ग्रस्तिष्ठया ॥	
सवाष्यमतिनिश्चलं जगददं पुनर्कृतः ॥	४३३
सूत इत्युक्तंपूर्मा चतुर्विधकल्प चमृः ॥	
राघवस्वानुग्राम्य शिष्मं प्रतिष्मितीयताम् ॥	४३४

रा० उ०—स्यक्तभोगस्य मे राजन्वने वन्येन जीवतः ॥	
किं कार्यमनुयात्रेण स्यक्तसंगस्य सर्वतः ॥	४३५
यो हि दत्त्वा द्विपञ्चष्ठ कक्ष्यायां कुरुते मनः ॥	
रज्जुस्नेहेन किं तस्य त्यजतः कुञ्जरोत्तमम् ॥	४३६
सर्वार्थेवानुजानामि चीरार्थेवानयन्तु मे ॥	
खनिश्चपिटके चोभे समानयत गच्छत ॥	४३७
अथ चीराणि कैकेयी स्वयमाहृत्य राघवम् ॥	
उवाच परिधत्स्वेति जनौधे निरपत्रपा ॥	४३८
स चीरे पुष्पव्याघ्रः कैकेयाः प्रतिगृह्ण ते ॥	
सूक्ष्मवस्त्रमवक्षिप्य मुनिवस्त्रार्थवस्त ह ॥	४३९
लक्षणश्चापि तत्रैव विहाय वसने शुभे ॥	
तापसाच्छादने चैव जग्राह पितुरग्रतः ॥	४४०
अथात्मपरिधानार्थं सीता कौशेयवार्तासनी ॥	
संप्रेक्ष्य चीरं संत्रस्ता पृष्ठती वागुरामिव ॥	४४१
सा व्यपत्रपमाणेव प्रगृह्ण च सुदुर्मनाः ॥	
कैकेयाः कुशचीरे ते जानकी शुभलक्षणा ॥	४४२
अश्रुसंपूर्णनेत्रा च धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी ॥	
गन्धर्वराजप्रतिमं भर्तारमिदमब्रवीत् ॥	४४३
कथं नु चीरं बधान्ति मुनयो वनवासिनः ॥	
इति श्यकुशला सीता सा मुमोह मुहुर्मुहुः ॥	४४४
कृत्वा कण्ठे स्म सा चीरमेकमादाय पाणिना ॥	
तस्थौ श्यकुशला तत्र ब्रीडिता जनकात्मजा ॥	४४५
तस्यास्तत्क्षिप्रमागत्य रामो धर्मभृतां वरः ॥	
चीरं बबन्ध सीतायाः कौशेयस्योपरि स्वयम् ॥	४४६
रामं प्रेक्ष्य तु सीताया बधन्ते चीरमुत्तमम् ॥	
अन्तःपुरचरा नायो मुमुक्षुर्वारि नेत्रजम् ॥	४४७
ऊचुश्च परमायत्ता रामं ज्वलिततेजसम् ॥	
वत्स नैव नियुक्तेयं वनवासे मनस्त्विनी ॥	४४८
नेयमर्हति कल्याणी वस्तुं तापसवद्वने ॥	
कुरु नो याचनां पुत्र सीता तिष्ठतु भामिनी ॥	४४९
तासामेवंविधा वाचः शृण्वन्दशरथात्मजः ॥	
बबन्धैव तथा चीरं सीतया तुल्यशीलया ॥	४५०

चीरे गृहीते तु तथा सबाष्ठो नृपतेर्गुरुः ॥	
निवार्य सीतां कैकेयीं वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥	४५१
अतिप्रवृत्ते दुर्मेधे कैकेयि कुलपांसिनि ॥	
वश्चयित्वा तु राजानं न प्रमाणेऽवतिष्ठसि ॥	४५२
न गन्तव्यं वनं देव्या सीतया शीलवर्जिते ॥	
अनुष्टास्यति रामस्य सीता प्रकृतमासनम् ॥	४५३
आत्मा हि दाराः सर्वेषां दारसंग्रहवर्तिनाम् ॥	
आत्मेयमिति रामस्य पालयिष्यति मेदिनीम् ॥	४५४
अथ यास्यति वैदेही वनं रामेण संगता ॥	
वयमत्रानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥	४५५
अन्तपालाश्च यास्यन्ति सदारो यत्र राघवः ॥	
तहोपजीव्यं राष्ट्रं च पुरं च सपरिच्छदम् ॥	४५६
भरतश्च सशत्रुप्रश्चीरवासा वनेचरः ॥	
वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवत्स्यति पूर्वजम् ॥	४५७
ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह ॥	
त्वमेका शाधि दुर्वृत्ता प्रजानामहिते स्थिता ॥	४५८
नहि तद्विता राष्ट्रं यत्र रामो न भूपतिः ॥	
तद्वनं भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्स्यति ॥	४५९
न श्वदत्तां महीं पित्रा भरतः शास्तुमिच्छति ॥	
त्वयि वा पुत्रवद्वस्तुं यदि जातो महीपतेः ॥	४६०
यद्यपि त्वं क्षितितलाद्वगानं चोत्पतिष्यसि ॥	
पितृवंशाचरित्रज्ञः सोऽन्यथा न करिष्यति ॥	४६१
तत्त्वया पुत्रगर्धिन्या पुत्रस्य कुतमप्रियम् ॥	
लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥	४६२
द्रक्ष्यसेऽद्यैव कैकेयि पशुव्यालमृगाद्वान् ॥	
गच्छतः सह रामेण पादपांश्च तदुन्मुखान् ॥	४६३
अथोत्तमान्याभरणानि देनि देहि स्नुपांय व्यपनीय चीरम् ॥	
न चीरमस्याः प्रविधीयतेर्ति न्यवारयन्तद्रमनं वर्वासष्ठः ॥	४६४

अथ दशमः सर्गः ।

तस्यां चीरं वसामायां नाथवत्याक्षनाथवत् ॥	४६५
प्रचुक्षोश जनः सर्वे धिक्त्वां दशरथं दिवति ॥	
तेन तत्र प्रणाशेन दुःखितः स महीपतिः ॥	४६६
स निश्चस्वोष्णमैक्षवाकस्तां भार्यामिदमब्रवीत् ॥	
झुकुमारी च काला च सततं च सुखोचिता ॥	४६७
नेयं वनस्य योग्येति सत्यमाह गुरुर्मम ॥	
रामेण यदि ते पापे किञ्चित्कृतमशोभनम् ॥	४६८
अपकारः क इह ते वैदेह्या दर्शितोऽधर्मे ॥	
मृगीवोत्सुल्लनयना मृदुशीला मनस्विनी ॥	४६९
अपकारं कमित्र ते करोति जमकस्तमजा ॥	
ननु पर्याप्तमेवं ते पापे रामविवासनम् ॥	४७०
किमेभिः कृपणैर्भूयः पातकैरपि ते कृतैः ॥	
प्रतिशातं मया तावस्त्वयोक्तं देवि शृण्वता ॥	४७१
रामं यदभिषेकम् त्वमिहागतमब्रवीत् ॥	
तत्त्वेतत्समर्पिकम्य निरयं गन्तुमिच्छति ॥	४७२
मैथिलीमपि या हि त्वमीक्षसे चीरवासिनीम् ॥	
एवं ब्रुवन्तं पितरं रामः संप्रस्थितो वनम् ॥	४७३
अवाक्षिरसमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥	
इयं धार्मिक कौसल्या मम माता यशस्विनी ॥	४७४
दृद्धा चाक्षुदशीला च न च त्वां देव गर्हते ॥	
मया विहीनां वरद ग्रपनां शोकसागरम् ॥	४७५
अदृष्टपूर्वव्यसनं भूयः संमन्तुमर्हसि ॥	
रामस्य तु वचः श्रुत्वा मुनिवेषधरं च तम् ॥	४७६
समीक्ष्य सह भार्याभी राजा विगतचेतनः ॥	
संज्ञां तु प्रतिलभ्यैव मुहूर्तात्स महीपतिः ॥	४७७
नेत्राभ्यामशुपूर्णभ्यां सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥	
औपवास्त्वं रथं योज्य त्वमायाहि हयोऽस्मैः ॥	४७८
प्रापयैनं महाभागमितो जनपदात्परम् ॥	
एवं मध्ये गुणवतां गुणानां फलमुच्यते ॥	४७९
पित्रा मात्रा च यस्ताखुर्योरो निर्बास्तते वनम् ॥	
राज्ञो वचनमाशाय सुमन्त्रः शीघ्रविकलः ॥	४८०
योजायित्वा यथै तत्र रथमशैरकुरुतम् ॥	

अथ रामश्च सीता च लक्ष्मणश्च कृताञ्जलिः ॥	
उपसंगृह्य राजानं चक्रुदीमाः प्रदक्षिणम् ॥	४८१
तं चापि समनुज्ञाप्य धर्मजः सह सीतसा ॥	
राघवः शोकसंमूढो जननीमध्यवादयत् ॥	४८२
अन्वक्षं लक्ष्मणो भ्रातुः कौसल्यामध्यवादयत् ॥	
अपि मातुः सुभिन्नाया जग्राह चरणौ पुनः ॥	४८३
तं बन्दमनं रुदसी माता सौमित्रिमब्रवीत् ॥	
रामं दशरथं विद्धि मां विद्धि जनकात्मजाम् ॥	
अयोध्यामटवीं विद्धि गच्छ तात यथासुखम् ॥	४८४
तं रथं सूर्यखंकाशं सीता हृष्टेन चतसा ॥	
आरुरोह वरारोहा कृत्वाऽलङ्कारमात्मनः ॥	४८५
वनवासं हि सङ्ख्याय वासांस्याभरणानि च ॥	
भर्तीरमनुगच्छन्त्ये सीतायै शशुरो ददौ ॥	४८६
तथैवायुधजातानि भ्रातृभ्यां कवचानि च ॥	
रथोपस्थे प्रविन्यस्य सचर्मकठिनं च यत् ॥	४८७
सीतातृतीयानारूढान् दृष्ट्वा रथमचोदयत् ॥	
सुमन्त्रः संमतानश्चान्वयुवेगसमान्वये ॥	४८८
ततः सबालवृद्धा सा पुरी परमपीडिता ॥	
राममेवाभिदुद्राव धर्मार्तः सलिलं यथा ॥	४८९
पार्श्वतः पृष्ठतश्चापि लम्बमानास्तदुन्मुखाः ॥	
बाष्पधूर्णमुखाः सर्वे तमूचुर्भृशनिस्वनाः ॥	४९०
संथच्छ वाजिनां रक्षीन्सूत याहि शनैः शनैः ॥	
मुखं द्रश्याम रामस्य दुर्दर्शी नो भविष्यति ॥	४९१
आयसं हृदयं नूनं राममातुरसंशयम् ॥	
यहेवगर्भप्रतिमे बनं याति न भिद्यते ॥	४९२
कृतकृत्या हि वैदेही छायेवानुगता पतिम् ॥	
न जहाति रता धर्मे मेरुमर्कप्रभा यथा ॥	४९३
अहो लक्ष्मण सिद्धार्थः सततं प्रियवादिनम् ॥	
भ्रातरं देवसंकाशं यस्त्वं परिचरिष्यति ॥	४९४
एवं बदन्तस्ते सोऽुं न शेकुर्बाष्पमागतम् ॥	
न रास्तमनुगच्छन्ति प्रियमिक्षवाकुनन्दनम् ॥	४९५
अथ राजा वृतः स्त्रीभिर्दीनाभिर्दीनचेतनः ॥	
निर्जगाम प्रियं पुत्रं द्रश्यामीति बुवन् यहात् ॥	४९६

गमो याहीति तं सूतं तिष्ठेति च जनस्तथा ॥	
उभयं नाशकत्सूतः कर्तुमध्वनि चोदितः ॥	४९७
दृष्टा तु दृपतिः श्रीमानेकचित्तगतं पुरम् ॥	
निपपातैव दुःखेन कृचमूल इव ह्रुमः ॥	४९८
ततो हलहलाशब्दो जशे रामस्य पृष्ठतः ॥	
नराणां प्रेक्ष्य राजानं सीदन्तं भृशदुःखितम् ॥	४९९
अन्वीक्ष्माणो रामस्तु विषण्णं भ्रान्तचेतसम् ॥	
राजानं मातरं चैव ददर्शानुगतौ पथि ॥	५००
स बद्ध इव पाशेन किशोरो मातरं यथा ॥	
धर्मपाशेन संयुक्तः प्रकाशं नाभ्युदैक्षत ॥	५०१
पदातिनौ च यानार्हावदुःखाहौं सुखोचितौ ॥	
दृष्टा संचोदयामास शीघ्रं याहीति सारथिम् ॥	५०२
प्रत्यागारभिवायान्ति सवत्सा वत्सकारणात् ॥	
बद्धवत्सा यथा धेमू राममाताऽभ्यधावत ॥	५०३
तथा रुदन्तीं कौसल्यां रथं तमनुधावतीम् ॥	
क्रोशन्तीं राम रामेति हा सीते लक्ष्मणेति च ॥	५०४
असकृत्पैक्षत सतां नृत्यन्तीमिव मातरम् ॥	
यमिन्छेत्पुनरायान्तं नैनं दूरमनुवजेत् ॥	
इत्यमात्या महाराजमूर्चुदशरथं वचः ॥	५०५
तेषां वचः सर्वगुणोपपनः प्रस्विभगात्रः प्रविषण्णरूपः ॥	
निशम्य राजा कृपणः सभायो व्यवस्थितस्तं सुतभीक्ष्माणः ॥	५०६
यावत्तु निर्यतस्तस्य रजोरूपमद्यश्यत ॥	
नैवेक्ष्नाकुवरस्तावत्संजहारात्मचक्षुषी ॥	५०७
न पश्यति रजोऽप्यस्य यदा रामस्य भूमिपः ॥	
तदार्तश्च विषण्णश्च पपात धरणीतले ॥	५०८
अथ रेणुसमुधवस्तं समुत्थाप्य नराधिपम् ॥	
न्यवर्तत तदा देवी कौसल्या शोककर्शिता ॥	५०९
अथ गद्वदशब्दस्तु विलपन्वसुधाधिपः ॥	
उवाच मृदु मन्दार्थं वचनं दीनमस्वरम् ॥	५१०
कौसल्याया गृहं शीघ्रं राममातुनयन्तु माम् ॥	
न ह्यन्यत्र ममाश्वासो हृदयस्य भविष्यति ॥	५११
इति ब्रुवन्तं राजानमनयन्दारदर्शिनः ॥	
कौसल्याया गृहं तत्र न्यवेश्यत विनीतवत् ॥	५१२

ततस्तत्र प्रविष्टस्य कौसल्याया निवेशनम् ॥	
अधिरुद्धापि शयनं बभूव लुलितं मनः ॥	५१३
पुश्पद्रव्यविहीनं च स्नुषया च विवर्जितम् ॥	
अपश्यन्द्रवनं राजा नष्टचन्द्रमिवाम्बरम् ॥	५१४
तच्च दृष्टा महाराजो भुजमुद्यम्य वीर्यवान् ॥	
उच्चैः स्वरेण प्राक्षोशत् हा राम विजहासि नौ ॥	५१५
सुखिता बत तं कालं जीविष्यन्ति नरोत्तमाः ॥	
परिष्वजन्तो ये रामं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ॥	५१६
अथ राघ्यां प्रपन्नायां कालराघ्यामिवात्मनः ॥	
अर्धरात्रे दशरथः कौसल्यामिदमब्रवीत् ॥	५१७
न त्वां पश्यामि कौरान्ये साधु मां पाणिना स्फृश ॥	
रामं मेऽनुगता दृष्टिरद्यापि न निवर्तते ॥	५१८
तं राममेवानुविच्छिन्तयन्तं समीक्ष्य देवी शयने नरेन्द्रम् ॥	
उपोपविश्याधिकमार्त्तरूपा विनिश्चसंतं विललाप कृच्छ्रम् ॥	५१९

अथ एकादशः सर्गः ।

रामोऽपि रात्रिशेषेण तेनैव महदन्तरम् ॥	
जगाम पुरुषव्याघः पितुराजामनुस्मरन् ॥	५२०
तथैव गच्छतस्तस्य व्यपायाद्वजनी शिवा ॥	
उपास्य तु शिवां सन्ध्यां विपयानत्यगाहत ॥	५२१
ग्रामान्विकृष्टसीमान्तान्पुष्पितानि वनानि च ॥	
पश्यन्नतिययौ शीघ्रं शैररिव हयोत्तमैः ॥	५२२
ततो वेदश्रुतिं नाम शिववारिवहां नदीम् ॥	
उत्तीर्याभिमुखः प्रायादगस्त्याध्युषितां दिवाम् ॥	५२३
गत्वा तु सुचिरं कालं ततः शीतवहां नदीम् ॥	
गोमती गोयुतानूपामतरत्सागरङ्गमाम् ॥	५२४
ततो धान्यधनोपेतान्दानशीलजनान् शिवान् ॥	
अकुतश्चिन्द्रयात्रम्यांश्चैत्ययूपसमावृतान् ॥	५२५
उद्यानाम्रवणोपेतान्संप्रसलिलाशयान् ॥	
तुष्टपुष्टजनाकीर्णान्नोकुलाकुलसेवितान् ॥	५२६
रक्षणीयाङ्गेन्द्राणां ब्रह्मघोषाभिनादितान् ॥	
रथेन पुरुषव्याघः कोसलानत्यवर्तत ॥	५२७

तत्र त्रिपथगां दिव्यां शतिकेयामहैवस्मम् ॥	
ददर्श राघवो गङ्गां रम्यां त्रिविनिषेषिताम् ॥	५२८
समुद्रमहिषीं गङ्गां सारसकौञ्जनादिताम् ॥	
आसत्साद महाबाहुः शङ्खचेरपुरं प्रति ॥	५२९
तामूर्मिकलिल्लवर्तमन्वयेष्य महारथः ॥	
सुमन्त्रमग्रवीत्सुतमिहैवाद्य वसामहे ॥	५३०
अविदूरादयं नद्या बहुषुष्यप्रवालवान् ॥	
सुमहानिशुदीवृक्षो वसामेऽत्रैव सारथे ॥	५३१
रामोऽभियाय तं रथ्यं वृक्षमिक्षाकुन्नदनः ॥	
रथादबतरत्समात्समार्थः सहलक्षणः ॥	५३२
तत्र राजा गुहो नाम रामस्यात्मसमः सखा ॥	
निषादजात्यो बलवान्थपतिश्चेति विश्रुतः ॥	५३३
स श्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं रामं विषयमागतम् ॥	
वृद्धैः परिषृतोऽमात्यर्शीतिभिर्भाष्युपागतः ॥	५३४
ततश्चीरोत्तरासंगः सन्ध्यामन्वास्य पश्चिमाम् ॥	
जलमेवाददे भोज्यं लक्षणेनाहृतं स्वयम् ॥	५३५
तस्य भूमौ श्यानस्य पादौ प्रक्षाल्य लक्षणः ॥	
सभार्थस्य ततोऽन्येत्य तस्थौ वृक्षसुपार्थतः ॥	५३६
गुहोऽपि सह सूतेन सौभित्रिमनुभाषयन् ॥	
अन्वजाग्रत्ततो राममप्रमत्तो धनुर्धरः ॥	५३७
प्रभातायां तु शर्वयों पृथुवक्षा महायशाः ॥	
उवाच रामः सौभित्रिं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥	५३८
भास्करोदयकालोऽयं गता भगवती निशा ॥	
असौ सुकृष्णो विहगः कोकिलस्तात कूज्जति ॥	५३९
वर्हिणां च विनिषेषः श्रूयते नदतां वने ॥	
तराम जान्हवीं सौम्य शीघ्रगां सागरङ्गमाम् ॥	५४०
ततः कलायाम्लंनद्या खड्डौ वथ्या च धन्विनौ ॥	
जग्मतुर्येन तां गंगां सीतया सह सप्तकौ ॥	५४१
राममेवं तु धर्मजमुषागत्य विभीतकू ॥	
किमहं करवाणीति दूतः प्राणादिकर्त्तव्यतः ॥	५४२
रा० उ०—अहशुद्धै राजानं दृढयार्द्देविरामम् ॥	
ब्रूयस्त्वमभियायैव मम हेतोरिदं कचः ॥	५४३

न चाहमनुशोचामि लक्ष्मणो न च शोचति ॥	
अयोध्यायाक्षयुताश्रेति वने वत्स्यामहेति वा ॥	५४४
चतुर्दशसु वर्षेषु निवृत्तेषु पुनः पुनः ॥	
लक्ष्मणं मां च सीतां च द्रश्यसे शीघ्रमागतान् ॥	५४५
एवमुक्त्वा तु राजानं मातरं च सुमन्त्र मे ॥	
अन्याश्च देवीः महिताः कैकेयी च पुनः पुनः ॥	
आरोग्यं ब्रूहि कौसल्यामथ पादाभिवन्दनम् ॥	५४६
ब्रूयाश्चापि महाराजं भरतं क्षिप्रमानय ॥	
भरतं च परिष्वज्य यौवराज्येऽभिषिञ्च्य च ॥	
अस्मत्संतापं दुःखं न त्वामभिभविष्यति ॥	५४७
भरतश्चापि वक्तव्यो यथा राजनि वर्तसे ॥	
तथा मातृषु वर्तेथाः सर्वास्वेवाविशेषतः ॥	५४८
यथा च तव कैकेयी सुमित्रा चाविशेषतः ॥	
तथैव देवी कौसल्या मम माता विशेषतः ॥	५४९
तातस्य प्रियकामेन यौवराज्यमवेक्षता ॥	
लोकयोरुभयोः शक्यं नित्यदा सुखमेधितुम् ॥	५५०
इत्युक्त्वा वचनं सूतं सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ॥	
गुहं वचनमङ्गीक्रो रामो हेतुमदब्रवीत् ॥	५५१
नेदानां गुह योग्योऽयं वासो मे सजने वने ॥	
अवश्यमाश्रमे वासः कर्तव्यस्तद्रतो विधिः ॥	५५२
सोऽहं गृहीत्वा निषमं तपस्विजनभूषणम् ॥	
हितकामः पितुर्भूयः सीताया लक्ष्मणस्य च ॥	५५३
जटाः कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोधक्षीरमानय ॥	
तक्षीरं राजपुत्राय गुहः क्षिप्रमुपाहरत् ॥	५५४
लक्ष्मणस्यात्मनश्चैव रामस्तेनाकरोजटाः ॥	
तौ तदा चीरसम्पन्नौ जटामण्डलधारिणौ ॥	
अशौभेतामृषिसमौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥	५५५
ततस्तं समनुहास्य गुहमिश्वाकुनन्दनः ॥	
जगाम तर्णमव्ययः सभार्दः सहलक्ष्मणः ॥	५५६
स तु दृष्टा नदीतीरे नाचस्मिश्वाकुनन्दनः ॥	
तितीर्षः शीघ्रगां गङ्गामिदं वचनमङ्गीत् ॥	५५७

आरोह त्वं नरव्याग्र स्थितां नावमिमां शनैः ॥	
सीतां चारोपयान्वक्षं परिगृह्य मनस्विनीम् ॥	५५८
स भ्रातुः शासनं श्रुत्वा सर्वमप्रतिक्लयन् ॥	
आरोप्य मैथिलीं पूर्वमासुरोहात्मवांस्ततः ॥	५५९
अथारुरोह तेजस्वी स्वयं लक्ष्मणपूर्वजः ॥	
ततो निषादाधिपतिर्गुहो ज्ञातीनचोदयत् ॥	५६०
राघवोऽपि महातेजा नावमारुद्ध तां ततः ॥	
ब्रह्मवत्क्षत्रवच्चैव जजाप हितमात्मनः ॥	५६१
ततस्तैश्चालिता नौका कर्णधारसमाहिता ॥	
शुभस्पृयवेगाभिहता शीघ्रं सलिलमत्यगात् ॥	५६२
तीरं तु समनुप्राप्य नावं दित्वा नरर्पमः ॥	
प्रातिष्ठृत सह भ्रात्रा वैदेश्या च परन्तपः ॥	५६३
अग्रतो गच्छ सौमित्रे सीता त्वामनुगच्छतु ॥	
पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि सीतां त्वां चानुपालयन् ॥	५६४
अन्योन्यस्य हि नो रक्षा कर्तव्या पुरुषषभ ॥	
अद्य दुःखं तु वैदेही वनवासस्य वेत्स्यति ॥	५६५
प्रनष्टजनसंबाधं श्वेतारामविवर्जितम् ॥	
विषमं च प्रपातं च वनमद्य प्रवेश्यति ॥	५६६
तौ तत्र हत्वा चतुरो महामृगान्वराहमृग्यं पृष्ठं महारुद्धम् ॥	
आदाय मेध्यं त्वरितं बुभुक्षितौ वासाय काले ययतुर्वनस्पतिम् ॥	५६७

अथ द्वादशः सर्गः ।

ते तु तस्मिन्महावृक्षे उषित्वा रजनीं शुभाम् ॥	
विमलेऽभ्युदिते सूर्ये तस्मादेशात्प्रतस्थिरे ॥	५६८
यत्र भागीरथीं गङ्गां यमुनाऽभिप्रवर्तते ॥	
जग्मुस्तं देशमुद्दिश्य विगाह्य सुमहद्वनम् ॥	५६९
ते भूमिभागान्विविधान्देशांश्चापि मनोहरान् ॥	
अदृष्टपूर्वान्पश्यन्तस्तत्र तत्र यशस्विनः ॥	५७०
धन्विनौ तौ सुखं गत्वा लम्बमाने दिवाकरे ॥	
गङ्गायमुनयोः सन्धौ प्रापतुर्निलयं सुनेः ॥	५७१
रामस्त्वाश्रममासाद्य आसयन् मृगपक्षिणः ॥	
गत्वा मुहुर्तमध्यानं भरदाजमुपागमत् ॥	५७२

स प्रविश्य महात्मानमृपि शिष्यगणेर्वृत्तम् ॥	
संशितवत्मेकाग्रं तपसा लब्धचक्षुपम् ॥	५७३
हुतामिहोत्रं हृष्टैव महाभागः कृताञ्जलिः ॥	
रामः मांमित्रिणा सार्वं सीतया चाभ्यवादयत् ॥	५७४
न्यवेदयत चात्मान तस्मै लक्षणपृवजः ॥	५७५
तस्य तद्वच्चनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः ॥	
उपानयत धर्मात्मा गामर्थमदकं ततः ॥	५७६
नानविधानन्नरमान्वन्यमूलफलाश्रयान् ॥	
तेभ्यो ददौ तस्तपा वासं चिवाभ्यकल्पयत् ॥	५७७
भरद्वाजोऽब्रवीद्वाक्यं धर्मयुक्तामदं तदा ॥	
चिरस्य खलु काकुत्स्थ पद्याम्यहमुपागतम् ॥	
श्रुतं तव मया चैव विवासनमकारणम् ॥	५७८
दशक्रोशा इतस्तात गिरिर्यस्मिन्निवस्यसि ॥	
महर्षिसेवितः पुण्यः पर्वतः शुभदर्शनः ॥	५७९
गोलाङ्गूलानुचरितो वानरक्षीनिषेवितः ॥	
चित्रकूट इति ग्व्यातो गन्धमादनसन्निभः ॥	५८०
यावता चित्रकूटस्य नरः शृङ्गाण्यवेक्षते ॥	
कल्याणानि समाधते न मोहे कुरुते मनः ॥	५८१
प्रविविक्तमहं मन्ये तं वासं भवतः सुखम् ॥	
इह वा वनवासाय वस राम मया सह ॥	५८२
सीतातृतीयः काकुत्स्थः पतिश्वान्तः सुखोन्नितः ॥	
भरद्वाजाश्रेमे रम्ये तां रात्रिमवत्सुखम् ॥	५८३
उषित्वा रजनीं तत्र राजपुत्रावरिन्दमौ ॥	
महर्षिमभिवाद्याथ जग्मतुस्तं गिरिं प्रति ॥	५८४
तेषां स्वस्त्ययनं चैव महर्षिः स चकार ह ॥	
प्रस्थितान्प्रेक्ष्य ताँश्चैव पिता पुत्रानिवौरसान् ॥	५८५
ततः प्रचक्रमे वक्तुं वचनं स महामुनिः ॥	
भरद्वाजो महातेजा रामं सत्यपराक्रमम् ॥	५८६
गङ्गायमुनयोः सन्धिमादाय मनुजर्जभ ॥	
कालिन्दीमनुगच्छेतां नदीं पश्चान्मुखाश्रिताम् ॥	५८७
अथासाद् तु कालिन्दी प्रतिस्थोतः समागताम् ॥	
तस्यास्तीर्थं प्रचरितं प्रकामं प्रेक्ष्य राघव ॥	५८८

तत्र यूं प्लवं कृत्वा तरतांशुमतीं नदीम् ॥	
ततो न्यग्रोधमासाद्य महान्तं हरितच्छदम् ॥	५८९
समासाद्य च तं वृक्षं वसेद्वातिक्रमेत वा ॥	
स पन्थाः चित्रकृष्टस्य गतस्य बहुशो मया ॥	५९०
रम्यो मार्दवयुक्तश्च दावैश्चैव विवर्जितः ॥	
इति पन्थानमादिश्य महर्षिः स न्यवर्तत ॥	५९१
अथासाद्य तु कालिन्दीं शीघ्रस्तोतस्विनीं नदीम् ॥	
चिन्तामापेदिरे सद्यो नदीजलतिरीष्वः ॥	५९२
तौ काष्ठसंघाटमयो चक्रतुः सुमहाप्लवम् ॥	
शुष्कैर्वन्यैः समाकीर्णमुशीरैश्च समावृतम् ॥	५९३
ततो वैतसशाखाश्च जग्मुशाखाश्च वीर्यवान् ॥	
चकार लक्षणशिळत्वा सीतायाः सुखमामनम् ॥	५९४
तत्र श्रियमिवाचिन्त्यां रामो दाशरथिः प्रियाम् ॥	
ईपत्स लज्जमानां तामःयारोपयत प्लवम् ॥	५९५
पार्श्वे तत्र च वैदेहा वसने भूषणानि च ॥	
प्लवे कठिनकाञ्च च रामश्चक्रे समाहितः ॥	५९६
आरोप्य सीतां प्रथमं संघाटं परिगृह्य तौ ॥	
ततः प्रतेरतुर्यत्तौ प्रीतौ दशरथात्मजौ ॥	५९७
बृक्षेषु प्लवमुत्सज्य प्रस्थाय यमुनावनात् ॥	
श्यामं न्यग्रोधमामेदुः शीतलं हरितच्छदम् ॥	५९८
क्रोशमात्रं ततो गत्वा भ्रातरै रामलक्ष्मणौ ॥	
बहून्मेध्यान्मृगान् हत्वा चेरतुर्यमुनावने ॥	५९९
ततः संप्रस्थितः काले रामः सौमित्रिणा सह ॥	
सीतां कमलपत्राक्षीभिदं वचनमब्रवीत् ॥	६००
आदीसानिव वैदेहि सर्वतः पुष्पिताङ्गगान् ॥	
स्वैः पुष्पैः किञ्चुकान्पश्य मालिनः शिशिरात्यये ॥	६०१
पश्य भलातकान्विल्वाङ्गरैरनुपसेवितान् ॥	
फलपुष्पैरवनताङ्गनं शश्याम जीवितुम् ॥	६०२
पश्य द्रोणप्रमाणग्नि लम्बमानानि लक्ष्मण ॥	
मधुनि मधुकारीभिः संभृतानि नगे नगे ॥	६०३
एष क्रोशति मत्यूहस्तं द्विस्त्री प्रस्तिकृजति ॥	
रमणीये वजोदेशे मुष्पसंस्तरसंकटे ॥	६०४

मातङ्गयुथानुसृतं पक्षिसंधानुनादितम् ॥	
चित्रकूटमिमं पश्य प्रवृद्धशिखरं गिरिम् ॥	६०५
समभूमितले रम्ये द्रुमैर्वहुभिरगृते ॥	
पुष्ये रस्यामहे तात चित्रकृष्ण कानने ॥	६०६
ततस्तौ पादचारण गच्छन्तौ सह सीतया ॥	
रथ्यमासेदतुः शैल चित्रकृष्टं मनोरमम् ॥	६०७
अभिगम्याश्रमं सर्वं वाल्मीकिमभिवादयन ॥	
तान्महर्षिः प्रमुदितः पूज्यामास धर्मवित् ॥	६०८
आस्यतामिति नोवाच स्वागतं तं निवेद्य च ॥	
ततोऽब्रवीन्महावाहुर्लक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजः ॥	६०९
लक्ष्मणानय दारुणि दृढानि च वराणि च ॥	
कुरुष्वावसथं सौम्य वासे मेऽभिरतं मनः ॥	६१०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सौमित्रिर्धिविधान्तुमान् ॥	
आजहार ततश्चक्रे पर्णशालामरिन्दमः ॥	६११
तां निष्ठितां बद्धकटां दृष्ट्वा रामः सुदर्शनाम ॥	
शुश्रूषमाणमेकाग्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥	६१२
ऐण्यमांसमाहृत्य शालां यक्ष्यामहे वयम ॥	
कर्तव्यं वास्तुशमनं सौमित्रे चिरजीविभिः ॥	६१३
मृगं हत्वानय क्षिप्तं लक्ष्मणेह शुभेक्षण ॥	
स लक्ष्मणः कृष्णमृगं हत्वा मेध्यं प्रतापवान् ॥	६१४
अथ चिक्षेप सामित्रिः समिदं जातवेदसि ॥	
ततु पक्तं समाज्ञाय निष्ठतच्छिन्नशोणितम् ॥	६१५
लक्ष्मणः पुस्यव्याघ्रमथ राघवमब्रवीत् ॥	
अयं सर्वसमस्ताङ्गः श्रितः कृष्णमृगो मया ॥	
देवता देवसंकाश यजस्य कुशलो श्वसि ॥	६१६
रामः स्नात्वा तु नियतो गुणवाङ्गपकोविदः ॥	
संग्रहेणाकरोत्सर्वान्मन्त्रान्सत्रावसानिकान् ॥	६१७
इष्ट्वा देवगणान्सर्वान्विवेशावसथं शुचिः ॥	
बभूव च मनोल्हादो रामस्यामिततेजसः ॥	६१८
वेदिस्थलविधानानि चैत्यान्यायतनानि च ॥	
आभ्रमस्यानुरूपाणि स्थापयामास राघवः ॥	६१९
सुरम्यमासाद्य तु चित्रकूष्टं नदीं च तां माल्यवतीं सुतीर्थम् ॥	
ननन्द इष्टो मृगपक्षिजुष्टां जहौ च दुःखं पुरविप्रवासात् ॥	६२०

अयोध्याकाण्डम् ।

उत्तरार्धम् ।

४३२४७५८८

अथ प्रथमः सर्गः ।

अनुशातः सुमन्त्रोऽथ योजित्वा हयोत्तमान् ॥	
अयोध्यामेव नगरीं प्रययौ गाढदुर्मनाः ॥	१
ततः सायाहसमये द्वितीयेऽहनि साराधिः ॥	
अयोध्यां समनुप्राप्य निरानन्दां ददर्श ह ॥	२
स शून्यामिव निःशब्दां दृष्ट्वा परमदुर्मनाः ॥	
सुमन्त्राश्रवन्तयामास शोकवेगसमाहतः ॥	३
कश्चिन्न सगजा साश्वा सजना सजनाधिपा ॥	
रामसंतापदुःखैन दग्धा शोकाभिना पुरी ॥	४
इति चिन्तापरः सूतो वाजिभिः शीघ्रयायिभिः ॥	
नगरद्वारमासाद्य त्वरितः प्रविवेश ह ॥	५
सुमन्त्रमभिधावन्तः शतशोऽथ सहस्राः ॥	
क राम इति पृच्छन्तः युतमभ्यद्रवन्नराः ॥	६
तेषां शशांस गङ्गायामहमपृच्छ्य राघवम् ॥	
अनुशातो निवृत्तोऽस्मि धार्मिकेण महात्मना ॥	७
ते तीर्णा इति विज्ञाय बाष्पपूर्णमुखा नराः ॥	
अहो धिगिति निश्चस्य हा रामेति विचुकुन्तुः ॥	८
वातायनगतानां च स्त्रीणामन्वन्तरापणम् ॥	
राममेवाभितसानां शुश्राव परिदेवनाम् ॥	९
स राजमार्गमन्यैन सुमन्त्रः पिहिताननः ॥	
यत्र राजा दशरथस्तदेवोपययौ गृहम् ॥	१०
सोऽवतीर्थं रथाच्छीघ्रं राजवेशम् प्रविश्य च ॥	
कक्षाः सप्ताभिचक्राम महाजनसमाकुलाः ॥	११
आयतौर्बिमलैर्नैरश्रुतेवगपरिष्ठौः ॥	
अन्योन्यमभिवीक्षन्ते व्यक्तमार्ततराः स्त्रियः ॥	१२
स प्रविश्याष्टमीं कक्षां राजानं दीनमातुरम् ॥	
पुत्रशोकपरिद्यूनमपश्यत्पाष्टुरे गृहे ॥	१३

अभिगम्य तमासीनं राजानमधिवाच्च च ॥	
मुमन्त्रा रामवचनं यथोक्तं प्रत्यवेदयत् ॥	१४
स तूष्णीमेव तच्छ्रुत्वा राजा विद्वत्मानसः ॥	
मूर्च्छितो न्यपतद्घौरो रामशोकाभिपीडितः ॥	१५
ततोऽन्तःपुरमाविद्धं मूर्च्छिते पृथग्वीपतौ ॥	
उच्छ्रुत्यै बाहू चुक्रोश नृपतौ पतिते क्षितौ ॥	१६
सुमित्रया तु सहिता कौसल्या पतितं पतिम् ॥	
उत्थापयामास तदा वचनं चेदमब्रवीत् ॥	१७
इम तस्य महाभाग दृतं दुष्करकारिणः ॥	
वनवासादनुप्राप्तं कस्माच्च प्रतिभाषसे ॥	१८
अद्येममनयं कृत्वा व्यपत्रपर्सि राघव ॥	
उत्तिष्ठ सुकृतं तेऽस्तु शोकेन स्यात्सहायता ॥	१९
देव यस्या भयाद्रामं नानुपृच्छसि सारथम् ॥	
नेह तिष्ठति कैकेयी विश्रब्धं प्रतिभाष्यताम् ॥	२०
सा तथोक्त्वा महाराजं कौसल्या शोकलालसा ॥	
धरण्यां निपपाताशु बाष्पविष्टुतभारपिणी ॥	२१
प्रतिबुद्धो मुहूर्तेन शाकोपहतचेतनः ॥	
अथ राजा दशरथः स चिन्तामन्यपद्यत ॥	२२
स राजा रजनीं षष्ठीं रामे प्रवाजिते वनम् ॥	
अर्धरात्रे दशरथः सोऽस्मरदुष्कृतं कृतम् ॥	२३
कौसल्यां पुत्रशोकातीमिदं वचनमब्रवीत् ॥	२४
देव्यनूढा त्वमभवो युवराजो भवाम्यहम् ॥	
ततः प्राहृडनुप्राप्ता मम कामविवर्धिनी ॥	२५
अपास्य हि रसान्भौमांस्तस्वा च जगदंद्विभिः ॥	
परेताच्चरितां भीमां रविराच्चरते दिशम् ॥	२६
उष्मामन्तर्दधे सद्यः स्तिं दृशिरे घनाः ॥	
ततो जहृषिरे सर्वे भेकसारङ्गबाहीणः ॥	२७
क्षिञ्चपक्षोक्तराः स्नाताः कृच्छ्रादिव पतत्रिणः ॥	
वृष्टिवातावधूताप्रान्पादपानभिपेदिरे ॥	२८
पतितेनाभ्यसा छन्नः पतमानेन जासकृत् ॥	
आवभौ भक्तसारङ्गस्तोयराशिरिवाच्चलः ॥	२९

पाषुराशृणवर्णनि स्रोतांसि विमलान्वयि ॥	
सुखुमुर्गिरधातुभ्यः सभस्मानि भुजङ्गवत् ॥	३०
तस्मिन्नातिसुखे काले धनुष्मानिषुमात्रथी ॥	
व्यायामकृतसंकल्पः सरयुमन्वगान्नदीम् ॥	३१
निपाने महिषं रात्रौ गजं वाऽन्यागतं मृगम् ॥	
अन्यदा श्वापदं किञ्चिजिजांसुरजितेन्द्रियः ॥	३२
अथान्धकारे त्वश्रौषं जले कुम्भस्य पूर्यतः ॥	
अक्षक्षुर्विषये घोषं वारणस्येव नर्दतः ॥	३३
ततोऽह शरमुदृत्य दीप्तमाशीविषोपमम् ॥	
शब्दं प्रति गजप्रेष्ठसुरभित्रदृश्यमपातयम् ॥	३४
अमुञ्जं निशितं बाणमहमाशीविषोपमम् ॥	
तत्र वागुषसि व्यक्ता प्रादुरासीद्वनौकसः ॥	३५
हा हेति पततस्तोये बाणादृश्यथितमर्मणः ॥	
तस्मिन्निपतिते भूमौ वागभूत्तत्र मानुषी ॥	३६
ऋग्सेहिं न्यस्तदण्डस्य वने वन्येन जीवतः ॥	
कथं नु शख्लेण वधो मद्विधस्य विधीयते ॥	३७
नेमं तथाऽनुशोचामि जीवितक्षयमात्मनः ॥	
मातरं पितरं चोभौ अनुशोचामि मद्विधे ॥	३८
तदेतन्मिथुनं वृद्धं चिरकालभृतं मया ॥	
मयि पञ्चत्वमापन्ने कां वृत्तिं वर्तयिष्यति ॥	३९
तां गिरं करुणं श्रुत्वा मम धर्मानुकांक्षिणः ॥	
कराभ्यां सशरं चापं व्यथितस्यापतद्विधि ॥	४०
तं देशमहमागम्य दीनसत्वः सुदुर्मनाः ॥	
अपघ्यमिषुणा तीरे सरयवास्तापसं हलम् ॥	
अवकीर्णजटाभारं प्रविद्धकलशोदकम् ॥	४१
स मामुद्दीक्ष्य नेत्राभ्यां त्रस्तमस्वस्थचेतनम् ॥	
इत्युवाच वचः कूरं दिधक्षन्निष तेजसा ॥	४२
किं तवापद्वतं राजन्वने निवसता मया ॥	
जिहीरुरम्भो गुरुर्थं यदहं ताडितस्वया ॥	४३
इयमेकपदी राजन्यस्तो मे पितुराभ्यः ॥	
तं प्रसादय गत्वा त्वं न स्वा लङ्घपितः शपेत् ॥	४४

विशाल्यं कुरु मां राजन्मर्मे मे निशितः शरः ॥	४५
इण्डि मृदु सोत्सेषं तीरमभुरयो यथा ॥	४६
ब्रह्महत्याकृतं तापं हृदयादपनीयताम् ॥	४७
न द्विजातिरहं राजन्मा भूते मनसे व्यथा ॥	४८
तस्य त्वाताम्यमानस्य तं बाणमहमुद्धरम् ॥	४९
स मामुदीक्ष्य संत्रस्तो जहौ प्राणांस्तपोधनः ॥	५०
ततस्तं घटमादाय पूर्णं परमवारिणा ॥	५१
आश्रमं तमहं प्राप्य यथाख्यातपथं गतः ॥	५२
तत्राहं दुर्बलावन्धौ वृद्धावपरिणायकौ ॥	५३
अपश्यं तस्य पितरौ लक्षणपक्षाविव द्विजौ ॥	५४
शोकोपहतचित्तश्च भयसंत्रस्तचेतनः ॥	५५
तच्चाश्रमपदं गत्वा भूयः शोकमहं गतः ॥	५६
पदशब्दं तु मे श्रुत्वा मुनिर्वाक्यमभाषत ॥	५७
किं चिरायसि मे पुत्रं पानीयं क्षिप्रमानय ॥	५८
यज्ञिभित्तमिदं तात सलिले क्रीडितं त्वया ॥	५९
उत्कण्ठिता ते मातेयं प्रविश क्षिप्रमाश्रमम् ॥	६०
त्वं गतिस्त्वगतीनां च चक्षुस्त्वं हीनचक्षुषाम् ॥	६१
समासकास्त्वयि प्राणाः कथं त्वं नाभिभाषसे ॥	६२
मनसः कर्मचेष्टाभिरभिसंस्तम्य वाग्वलम् ॥	६३
आचचक्षे त्वं तस्मै पुत्रव्यसनं भयम् ॥	६४
स बाष्पपूर्णवदनो निश्वसञ्च्छोकमूर्छितः ॥	६५
मामुवाच महातेजाः कृताङ्गलिमुपस्थितम् ॥	६६
यद्येतदशुभं कर्म न स्म मे कथयैः स्वयम् ॥	६७
फलेन्मूर्धा स्म ते राजन्सद्यः शतसहस्रधा ॥	६८
क्षत्रियेण वधो राजन्वानप्रस्थे विशेषतः ॥	६९
शानपूर्वं कृतः स्थानाच्च्यावयेदपि वज्रिणम् ॥	७०
नय नौ वृपं तं देशमिति मां चाम्यभाषत ॥	७१
अद्य तं द्रष्टुमिच्छावः पुत्रं पश्चिमदर्शनम् ॥	७२
अथाहमेकस्तं देशं नीत्वा तौ भृशदुश्सितौ ॥	७३
अस्यर्थ्यमहं पुत्रं तं मुनि सह भार्यया ॥	७४
तौ पुत्रमात्मनः स्पष्टा तमासाद्य तपस्विनौ ॥	७५
निपेततुः शरीरेऽस्य पिता चैनमुवाच ह ॥	७६

अपापोऽसि यथा पुत्र निहतः पापकर्मणा ॥	६ १
तेन सत्येन गच्छाशु ये लोकास्त्वरूपोचिनाम् ॥	
त्वयापि च यदशानाजिहतो मे स बालकः ॥	६ २
तेन त्वामपि शप्त्येऽहं सुदुःखमतिदरुणम् ॥	
पुत्रव्यसनजं दुःखं यदेतन्मम साग्रतम् ॥	६ ३
एवं त्वं पुत्रशोकेन राजन्कालं करिष्यसि ॥	
एवं शापं मयि न्यस्य विलप्य करुणं बहु ॥	६ ४
चितामरोऽय देहं तनिमथुनं स्वर्गमभ्यगात् ॥	
तदेतच्चिन्तयानेन स्मृतं पापं मया स्वयम् ॥	६ ५
तदा ब्राह्म्यात्कृतं देवि शब्दवेध्यनुकर्षिणा ॥	
तस्यायं कर्मणो देवि विपाकः समुपस्थितः ॥	६ ६
अपथ्यैः सह संभुक्ते व्याधिरज्जरसे यथा ॥	
तस्मान्मामागतं भद्रे तस्योदारस्य तद्वचः ॥	६ ७
इत्युक्त्वा स रुदंखस्तो भार्यामाह तु भूमिपः ॥	
यदहं पुत्रशोकेन संत्यजिष्यामि जीवितम् ॥	६ ८
चक्षुभ्यां त्वां न पश्यामि कौसल्ये त्वं हि मां स्पृश ॥	
न तन्मे सदृशं देवि यन्मया राघवे कृतम् ॥	६ ९
सदृशं तत्तु तस्यैव यदनेन कृतं मयि ॥	
तस्यादर्दर्शनजः शोकः सुतस्याप्रातिकर्मणः ॥	६ १०
उच्छोषयति वै प्राणान्वारि स्तोकमिवातपः ॥	
न ते मनुष्या देवास्ते ये चारुशुभकुण्डलम् ॥	७ १
मुखं द्रक्ष्यन्ति रामस्य वर्षे पञ्चदशे पुनः ॥	
द्रक्ष्यन्ति सुखिनो रामं शुक्रं मार्गगतं यथा ॥	७ २
कौसल्ये चित्तमोहैन हृदयं सीदतेतराम् ॥	
चित्तनाशाद्विपद्यन्ते सर्वाप्येवेन्द्रियाणि मे ॥	७ ३
क्षीणस्नेहस्य दीपस्य संरक्ता रक्षयो यथा ॥	
अयमात्मभवः शोको भामनाथमचेतनम् ॥	७ ४
संसाधयति वेगेन यथा कूलं नदीरथः ॥	
हा राघव महाबाहो हा भमायासनाशान ॥	७ ५
हा पितृग्रिय मे नाथ हा भमासि गतः सुत ॥	
हा कौसल्ये न पश्यामि हा सुमित्रे तपस्त्वनि ॥	७ ६

हा नृशंसे ममामित्रे कैकेयि कुलपांसनि ॥
इति मातुभ्य रामस्य सुभित्रायाश्च सन्धिष्ठौ ॥ ७६
राजा दशरथः शोचन् जीवितान्तमुपागमत् ॥
तथा तु दीनः कथयन्नराधिष्पः प्रियस्य पुत्रस्य विवासनातुरः ॥
गतेऽर्थरात्रे भृशदुःखपीडितस्तदा जहौ ग्राणमुदारदर्शनः ॥ ७७

अथ द्वितीयः सर्गः ।

नृपे शान्तगुणे जाते कौसल्यां पतितां भुवि ॥	७८
अपश्यंस्ताः स्त्रियः सर्वा हतां नागवधूमिव ॥	७९
तामिः स बलवान्नादः क्रोशन्तीभिरनुद्रुतः ॥	
येन स्फीतीकृतो भूयस्तद्दृहं समनादयत् ॥	८०
तत्परित्रस्तसंभ्रान्तपर्युत्सुकजनाकुलम् ॥	
सर्वतस्तुमुलाक्रन्दं परितापार्तबान्धवम् ॥	८१
सद्यो निपतितानन्दं दीनं विक्षवदर्शनम् ॥	
बभूव नरदेवस्य सद्ग दिष्टान्तमीयुषः ॥	८२
तमभिमिव संशान्तमभुहीनभिवार्णवम् ॥	
गतप्रभमिवादित्यं स्वर्गस्थं प्रेक्ष्य भूमिपम् ॥	८३
कौसल्या बाष्पपूर्णाक्षी विविधं शोककर्शिता ॥	
उपगृह्ण शिरो राज्ञः कैकीयी प्रत्यभाषत ॥	८४
सकामा भव कैकेयि भुव्यश्व राज्यमकण्टकम् ॥	
त्यक्त्वा राजानमेकाग्रा नृशंसे दुष्टचारिणि ॥	८५
विहाय मां गतो रामो भर्ता च स्वर्गतो मम ॥	
विपथे सार्थहीनेव नाहं जीवितुमुत्सहे ॥	८६
भर्तारं तु परित्यज्य का स्त्री दैवतमात्मनः ॥	
इच्छेजीवितुमन्यत्र कैकेय्यास्त्यक्तकर्मणः ॥	८७
न लुब्धो बुध्यते दोषान्किपाकमिव भक्षयन् ॥	
कुञ्जानिमित्तं कैकेय्या राघवाणां कुलं हतम् ॥	८८
स मामनाथां विधवां नाद्य जानाति धार्मिकः ॥	
रामः कमलपत्राक्षो जीवन्नाशमितो गतः ॥	८९
साऽहमद्यैव दिष्टान्तं गमिष्यामि पतित्रता ॥	
इदं शरीरमालिङ्गय प्रवेक्ष्यामि द्रुताशनम् ॥	

तां ततः संपरिष्वज्य विलपन्तीं तपस्त्विनीम् ॥		
व्यपनिन्दुः सुदुःखातां कौतूल्यां व्यावहारिकाः ॥	१०	
तैलद्रोष्णां तदामात्याः संवेश्य जगतीपतिम् ॥		
राज्ञः सर्वार्थथादिष्टाभ्यक्तुः कर्मार्थ्यनन्तरम् ॥	११	
निशा नक्षत्रहीनेव रूपी भर्तृविवर्जिता ॥		
पुरी नाराजताऽयोध्या हीना राजा महात्मना ॥	१२	
बाध्यपर्याकुलजना हाहाभूतकुलाङ्गना ॥		
शून्यचत्वरवेशमान्ता न बभ्राज यथापुरम् ॥	१३	
व्यतीतायां तु शर्वर्यामादित्यस्योदये ततः ॥		
समेत्य राजकर्तारः सभामीयुद्दिजातयः ॥	१४	
मार्कण्डेयोऽथ मौद्रल्यो वामदेवश्च कश्यपः ॥		
कात्यायनो गौतमश्च जाबालिश्च महायशाः ॥	१५	
एते द्विजाः सहामात्यैः पृथग्वाच्मुदीरयन् ॥		
वसिष्ठमेवाभिमुखाः श्रेष्ठं राजपुरोहितम् ॥	१६	
अ० ००—इक्ष्वाकुणामिहाद्यैव कश्चिद्राजा विधीयताम् ॥		
अराजकं हि नो राष्ट्रं विनाशं समवामुयात् ॥	१७	
नाराजके जनपदे विश्वन्माली महास्वनः ॥		
अभिवर्षति पर्जन्यो महीं दिव्येन वारिणा ॥	१८	
नाराजके जनपदे बीजमुष्टिः प्रकीर्यते ॥		
नाराजके पितुः पुत्रो भार्या वा वर्तते वशे ॥	१९	
अराजके धनं नास्ति नास्ति भार्याऽप्यराजके ॥		
इदमत्याहितं चान्यत्कुतः सत्यमराजके ॥	१००	
नाराजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित् ॥		
मत्स्या इव जना नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् ॥	१०१	
यथा दृष्टिः शरीरस्य नित्यमेव प्रवर्तते ॥		
तथा नरेन्द्रो राष्ट्रस्य प्रभवः सत्यधर्मयोः ॥	१०२	
अहो तव इवेदं स्याज्ञ प्रशार्येत किञ्चन ॥		
राजा चेन्न भवेष्ठोके विभजन्साख्यसाधुनी ॥	१०३	
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्युवाच इ ॥		
मित्रामात्यजनान्सर्वान्नाकाशाणांस्तानिदं वचः ॥	१०४	
यदसौ मातुलकुले दत्तयज्यः परं सुखी ॥		
भरतो वसति भ्रात्रा शक्रमेन सुदामितः ॥	१०५	

तच्छीव्रं जवना दूता गच्छन्तु त्वरितं हयैः ॥	
आनेतुं भ्रातरौ वीरौ किं समीक्ष्यामहे वयम् ॥	१०३
गच्छन्त्विति ततः सर्वे वसिष्ठं वाक्यमनुवन् ॥	
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठो वाक्यमन्वीत् ॥	१०४
एहि सिद्धार्थं विजयं जयन्ताशोकनन्दनं ॥	
पुरं राजगृहं गत्वा शीघ्रं शीघ्रजैर्हयैः ॥	
त्वक्तशौकैरिदं वाच्यः शासनाद्वरतो मम ॥	१०५
पुरोहितस्त्वां कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः ॥	
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्यथिकं त्वया ॥	१०६
मा चास्मै प्रोषितं रामं मा चास्मै पितरं मृतम् ॥	
भवन्तः शंसिषुर्गत्वा राघवाणामितः क्षयः ॥	१०७
कौशेयानि च वस्त्राणि भूपणानि वराणि च ॥	
क्षिप्रमादाय राजश्च भरतस्य च गच्छत ॥	१०८
ततः प्रास्थानिकं कृत्वा कार्यशेषमनन्तरम् ॥	
वसिष्ठेनाभ्यनुजाता दूताः संत्वरितं ययुः ॥	१०९
ते श्रान्तवाहना दूता विकृष्टेन सता पथा ॥	
गिरिब्रजं पुरवरं शीघ्रमासेदुरज्ञसा ॥	११०
समागम्य च राजा ते राजपुत्रेण चार्चिताः ॥	
राजः पादौ गृहीत्वा च तमूच्चुर्भरतं वचः ॥	१११
पुरोहितस्त्वां कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः ॥	
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्यथिकं त्वया ॥	११२
इमानि च महार्हाणि वस्त्राण्याभरणानि च ॥	
प्रतिगृह्य विशालाक्ष मातुलस्य च दापय ॥	११३
प्रतिगृह्य च तत्सर्वे स्वनुरक्तः सुहृजने ॥	
दूतानुवाच भरतः कामैः संप्रतिपूज्य तान् ॥	११४
कश्चित्स कुशली राजा पिता दशरथो मम ॥	
कश्चिदारोग्यता रामे लक्ष्मणे च महात्मनि ॥	११५
आर्या च धर्मनिरता धर्मशा धर्मवादिनी ॥	
अरोगा चापि कौसल्या माता रामस्य धीमतः ॥	११६
कश्चित्सुमित्रा धर्मशा जननी लक्ष्मणस्य या ॥	
शनुभस्य च वीरस्य अरोगा चापि मध्यमा ॥	११७

आत्मकामा सदा चण्डी कोधना प्राशमानिनी ॥	
अरोगा चापि मे माता कैकेयी किमुवाच ह ॥	१२१
एवमुक्तास्तु ते दूता भरतेन महात्मना ॥	
जच्छुः संप्रभितं वाक्यमिदं तं भरतं तदा ॥	१२२
कुशलास्ते नरव्याघ्र येषां कुशलमिच्छसि ॥	
श्रीश्वत्वां बृणुते पश्चा युज्यतां चापि ते रथः ॥	१२३
आपृच्छेहं महाराजं दूताः संत्वरयन्ति माम् ॥	
एवमुक्त्वा स ताम्दूतान्भरतः पार्थिवात्मजः ॥	
दूतैः संचोदितो वाक्यं मातामहमुवाच ह ॥	१२४
राजन् पितुर्गमिष्यामि सकाशं दूतचोदितः ॥	
पुनरर्खाहमेष्यामि यदा मे त्वं स्मरिष्यसि ॥	१२५
भरतेनैवमुक्तस्तु नृपो मातामहस्तदा ॥	
तमुवाच शुभं वाक्यं शिरस्याघ्राय राघवम् ॥	१२६
गच्छ तातानुजाने त्वां कैकेयी सुप्रजास्त्वया ॥	
मातरं कुशलं ब्रूयाः पितरं च परन्तप ॥	१२७
पुरोहितं च कुशलं ये चान्ये द्विजसत्तमाः ॥	
तौ च तात महेष्वासौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥	१२८
तस्मै हस्त्युत्तमांश्चित्रान्कम्बलानजिनानि च ॥	
सत्कृत्य केकयो राजा भरताय ददौ धनम् ॥	१२९
अन्तः पुरेऽतिषंबृद्धान् व्याघ्रवीर्यबलोपमान् ॥	
दंष्ट्रायुक्तान्महाकायान् शुनश्चौपायनं ददौ ॥	१३०
स्वमनिष्कसहस्रे द्वे षोडशाश्वशतानि च ॥	
सत्कृत्य केकयीपुत्रं कैकेयो धनभाविशत् ॥	१३१
तदामात्यानभिप्रेतान्विश्वास्यांश्च गुणान्वितान् ॥	
ददावश्वपतिः शीघ्रं भरतायानुयायिनः ॥	१३२
ऐरावतानैन्द्रिशिराज्ञागान्वै प्रियदर्शनान् ॥	
स्वरान् शीघ्रान्सुसंयुक्तान्मातुलोऽस्तै धनं ददौ ॥	१३३
स मातामहमापृच्छ्य मातुलं च युधाजितम् ॥	
रथमारुद्ध भरतः शानुप्रसहितो ययौ ॥	१३४
द्वादिनीं दूरपारां च प्रत्यक्षोत्स्तरक्षिणीम् ॥	
शतद्रुमतरच्छ्रीमालदीभिक्षाकुनन्दनः ॥	१३५
ऐलधाने नदीं तीर्त्वा प्राप्य चापरपर्वतान् ॥	
शीलामाङ्कुर्वतीं तीर्त्वा आग्रेयं शास्त्रपर्वणम् ॥	१३६

सत्यसन्धः शुचिर्भूत्वा प्रेक्षमाणः शिलावहाम् ॥	
अभ्यगात्स महाशैलाम्बनं चैत्ररथं प्रति ॥	१३७
सरस्वतीं च गङ्गांच युग्मेन प्रतिपद्य च ॥	
उत्तरान्वीरमत्स्यानां भारण्डं प्राविशद्वनम् ॥	१३८
वेगिनीं च कुलिङ्गाख्यां न्हादिनीं पर्वतावृताम् ॥	
यमुनां प्राप्य संतीर्णो बलमाश्वासयत्तदा ॥	१३९
भागीरथीं दुःप्रतरां सोऽशुधाने महानदीम् ॥	
उपायाद्राघवस्लूर्णे प्राघवटे विश्रुते पुरे ॥	१४०
स गङ्गां प्राघवटे तीर्त्वा समायात्कुटिकोष्ठिकाम् ॥	
सबलस्तां स तीर्त्वाऽथ समगाढर्मवर्धनम् ॥	१४१
तोरणं दक्षिणाधेन जम्बूप्रस्थं समागमत् ॥	
वरुथं च यथौ रम्यं ग्रामं दशरथात्मजः ॥	१४२
स तांस्तु प्रियकान्प्राप्य शीघ्रानास्थाय वाजिनः ॥	
अनुशास्याथ भरतो वाहिनीं त्वरितो यथौ ॥	१४३
वासं कृत्वा सर्वतीर्थे तीर्त्वा चोत्तरगां नदीम् ॥	
अन्या नदीश्च विविधैः पर्वतीयैस्तुरङ्गमैः ॥	१४४
हस्तिपृष्ठकमासाद्य कुटिकामायवर्तत ॥	
ततार च नरव्याघो लोहित्ये वकपीवतीम् ॥	१४५
एकसाले स्थाणुमतीं विनते गोमतीं नदीम् ॥	
कालिङ्गनगरे चापि प्राप्य सालवनं तदा ॥	१४६
भरतः क्षिप्रमागच्छत्सुपरिश्रान्तवाहनः ॥	
वनं च समतीत्याशु शर्वर्यामरुणोदये ॥	१४७
अयोध्यांमनुना राशा निर्मितां स ददर्श इ ॥	
तां पुरीं पुरुषव्याघः सप्तरात्रोषितः पथि ॥	१४८
अयोध्यामग्रतो दृष्टा सारथिं चेदमब्रवीत् ॥	
अयोध्या दृश्यते दूरात्सारथे पाण्डुमृतिका ॥	१४९
अयोध्यायां पुरा शब्दः श्रूयते तुमुले महान् ॥	
समंतान्नरनारीणां तमद्य न शृणोम्यहम् ॥	१५०
उद्यानानि हि सप्तान्हे कीडित्वोपरतैर्नैः ॥	
समंताद्विप्रधावादिः प्रकाशन्ते ग्रमान्यथा ॥	१५१
न यत्र यावैर्दृश्यन्ते न गजैर्नंच वाजिभिः ॥	
निर्यान्तो वाऽभियान्तो वा नरमुख्या यथा पुरा ॥	१५२

सर्वथा कुशलं सूत दुर्लभं मम बन्धुषु ॥	
तथा ह्यसति संमोहे हृदयं सीदतीव मे ॥	१५३
विषणः आन्तहृदयस्त्रस्तः संलुलितेन्द्रियः ॥	
भरतः प्रविवेशाशु पुरीमिश्वाकुपालिताम् ॥	१५४
द्वारेण वैजयन्तेन प्राविशच्छ्रान्तवाहनः ॥	
द्वास्थैरुत्थाय विजयं पृष्ठस्तैः सहितो यथौ ॥	१५५
तां शून्यशृङ्गाटकवेशमरथ्यां रजोऽरुणद्वारकवाट्यन्नाम् ॥	
दृष्टा पुरीमिन्द्रपुरीप्रकाशां दुःखेन संपूर्णतरो बभूव ॥	१५६
बभूव पश्यन्मनसोऽप्रियाणि यान्यन्यदा नास्य पुरे बभूङुः ॥	
अवाक्षिरा दीनमना न हृष्टः पितुर्महात्मा प्रविवेश वेशम् ॥	१५७

अथ तृतीयः सर्गः ।

अपश्यंस्तु ततस्तत्र पितरं पितुरालये ॥	
जगाम भरतो द्रष्टुं मातरं मातुरालये ॥	१५८
अनुप्राप्तं तु तं दृष्टा कैकेयी प्रोषितं सुतम् ॥	
उत्पपात तदा हृष्टा त्यक्त्वा सौवर्णमासनम् ॥	१५९
स प्रविश्यैव धर्मात्मा स्वगृहं श्रीविवर्जितम् ॥	
भरतः प्रेक्ष्य जूङ्राह जनन्याश्चरणौ शुभौ ॥	१६०
तं मूर्धि समुपाधाय परिष्वज्य यशस्विनम् ॥	
अङ्के भरतमारोप्य प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥	१६१
अद्य ते कतिचिद्रात्र्यश्चयुतस्यार्थकवेशमनः ॥	
अपि नाध्वश्रमः शीघ्रं रथेनापततस्तत्र ॥	१६२
आर्यकस्ते सुकुशली युधाजिन्मातुलस्तव ॥	
प्रवासाच्च सुखं पुत्रं सर्वे मे बक्तुर्मर्हसि ॥	१६३
एवं पृष्ठस्तु कैकेय्या प्रियं पार्थिवनन्दनः ॥	
आचष्ट भरतः सर्वे मात्रे राजीवलोचनः ॥	१६४
भ० उ०—राजा भवति भूयिष्ठमिहाम्बाया निवेशने ॥	
तमहं नाथं पश्यामि द्रष्टुमिच्छन्निहागतः ॥	१६५
पितुर्यहीन्ये पादौ च तं ममाख्याहि दृच्छतः ॥	
आहोस्त्विदम्ब ज्येष्ठायाः कौसल्याया निवेशने ॥	१६६
तं प्रत्युवाच कैकेयी प्रियवद्वोरमप्रियम् ॥	
अजानन्तं प्रजानन्ती राजवलोभेन मोहिता ॥	१६७

या गतिः सर्वभूतानां तां गतिं ते पिता गतः ॥	
राजा महात्मा तेजस्वी यायजूकः सतां गतिः ॥	१६८
तच्छुत्वा भरतो वाक्यं धर्माभिजनवाच्छुचिः ॥	
पपात सहसा भूमौ पितृशोकबलार्दितः ॥	१६९
जननीं प्रत्युवाचेदं शोकैर्बहुभिरावृतः ॥	१७०
अभिषेष्यति रामं नु राजा यशं नु यध्यते ॥	
इत्यहं कृतसंकल्पो हृष्टो यात्रामयाचिष्म् ॥	१७१
तदिदं शन्यथाभूतं व्यवदीर्ण मनो मम ॥	
पितरं यो न पश्यामि नित्यं प्रियाहिते रत्म् ॥	१७२
अम्ब केनात्यगाद्राजा व्याधिना मय्यनागते ॥	
धन्या रामादयः सर्वे यैः पिता संस्कृतः स्वयम् ॥	१७३
न नून मां महाराजः प्राप्त जानाति कीर्तिमान् ॥	
उपजिन्नेत्तु मां मूर्झि तातः सन्नाम्य सत्वरम् ॥	१७४
क स पाणिः सुखस्पर्शस्तातस्याङ्किष्टकर्मणः ॥	
यो हि मां रजसा ध्वस्तमभिश्यं परिमार्जति ॥	१७५
यो मे भ्राता पिता बन्धुर्यस्य दासोऽस्मि सम्मतः ॥	
तस्य मां शीघ्रमाख्याहि रामस्याङ्किष्टकर्मणः ॥	१७६
पिता हि भवति ज्येष्ठो धर्ममार्यस्य जानतः ॥	
तस्य पादौ ग्रहीष्यामि स हीदानीं गतिर्मम ॥	१७७
धर्मविद्धर्मशीलश्च महाभागो दृढब्रतः ॥	
आये किमब्रवीद्राजा पिता मे सत्यविक्रमः ॥	१७८
पश्चिमं साधु संदेशं इच्छामि श्रोतुमात्मनः ॥	
इति पृष्ठा यथा तत्वं कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ॥	१७९
रामेति राजा विलपन् हा सीते लक्ष्मणेति च ॥	
स महात्मा परं लोकं गतो गतिमतां वरः ॥	१८०
इतीमां पश्चिमां वाचं व्याजहार पिता तव ॥	
कालधर्मे परिक्षितः पाशैरिव महागजः ॥	१८१
सिद्धार्थस्तु नरा राममागतं सह सीतया ॥	
लक्ष्मणं च महाबाहुं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ॥	१८२
स हि राजसुतः पुन्र चीरवासा महावनम् ॥	
दण्डकान्सह वैदेशा लक्ष्मणानुचरो गतः ॥	१८३

तच्छ्रुत्वा भरतस्तो भ्रातुश्चारित्रशङ्कया ॥	१८४
स्वस्य वंशस्य माहात्म्यात्प्राणं समुपचक्रमे ॥	
कच्चिन्न ब्राह्मणधनं हृतं रामेण कस्यचित् ॥	
कच्चिन्नाद्यो दरिद्रो वा तेनापापो विहिसितः ॥	१८५
कच्चिन्न परदारान्वा राजपुत्रोऽभिमन्यते ॥	
कस्मात्स दण्डकारण्ये भ्राता रामो विवासितः ॥	१८६
एवमुक्ता तु कैकेयी भरतेन महात्मना ॥	
उवाच वचनं हृष्टा वृथा पण्डितमानिनी ॥	१८७
नैवं न परदारान्व चक्षुम्यामपिपश्यति ॥	
मया तु पुत्र श्रुत्वैव रामस्येहाभिषेचनम् ॥	
आचितस्ते पिता राज्यं रामस्य च विवासनम् ॥	१८८
स स्ववृत्तिं समाख्याय पिता ते तत्थाऽकरोत् ॥	
रामस्तु सह सौमित्रिः प्रोष्ठितः सह सीतया ॥	१८९
त्वया त्विदानी धर्मज्ञ राजत्वमवलम्ब्यताम् ॥	
त्वत्कृते हि मया सर्वमिदमेवंविधं कृतम् ॥	१९०
मा शोकं मा च सन्तापं धैर्यमाभयं पुत्रक ॥	
त्वदधीना हि नगरी राज्यं चैतदनामयम् ॥	१९१
श्रुत्वा च स्वपितुर्वृत्तं भ्रातरौ च विवासितौ ॥	
भरतो दुःखसन्तस इदं वचनमबवीत् ॥	१९२
दुःखे मे दुःखमकरोर्वेणे क्षारमिवाददाः ॥	
राजानं प्रेतभावस्थं कृत्वा गमं च तापसम् ॥	१९३
कुलस्य त्वमभावाय कालरात्रिरिवागता ॥	
अङ्गारमुपगुण्य स्म पिता मे नावबुद्धवान् ॥	१९४
नन्वार्योऽपि च धर्मात्मा त्वयि वृत्तिमनुच्चमाम् ॥	
वर्तते गुरुवृत्तिशो यथा मातरि वर्तते ॥	१९५
तथा ज्येष्ठा हि मे माता कौसल्या दीर्घदर्शिनी ॥	
त्वयि धर्मे समाख्याय भगिन्यामिव वर्तते ॥	१९६
तस्याः पुत्रं महात्मानं चीरवल्कलवाससम् ॥	
प्रस्थाण्य बनवासाय कथं पापे न शोचसे ॥	१९७
अहं हि पुरुषव्याधावपदयन्नामलक्ष्मणौ ॥	
केन शक्तिप्रमावेण राज्यं रक्षितुमुत्सहे ॥	१९८

अथवा मे भवेच्छक्तिर्योगैर्बुद्धिवलेन वा ॥	
सकामां न करिष्यामि त्वामहं पुत्रगर्धिनीम् ॥	१९९
उत्पन्ना तु कथं बुद्धिस्तवेयं पापदार्शनि ॥	
साधुचारित्रिविभ्रष्टे पूर्वेषां नो विगर्हिता ॥	२००
एष त्विदानीमेवाहं मतिप्रयार्थं तवानवेष ॥	
निवर्तयिष्यामि बनात् भ्रातरं स्वजनप्रियम् ॥	२०१
निवर्तयित्वा रामं च तस्याहं दीप्तेजसः ॥	
दासभूतो भविष्यामि सुस्थितेनान्तरात्मना ॥	२०२
त्वकृते मे पिता वृत्तो रामश्चारण्यमाश्रितः ॥	
अयशो जीवलोके च त्वयाऽहं प्रतिपादितः ॥	२०३
मातृरूपे ममाभित्रे नृशंसे राज्यकामुके ॥	
न तेऽहमभिभाष्योऽस्मि दुर्वृत्ते पतिधातिनि ॥	२०४
न व्याहं पापसकल्पे पापे पापं त्वया कृतम् ॥	
शक्तो धारयितु पौररेत्रुकण्ठैर्निरीक्षितः ॥	२०५
स तु राजात्मजश्चापि शत्रुघ्नसहितस्तदा ॥	
प्रतस्थे भरतो येन कौशल्याया निवेशनम् ॥	२०६
ततः शत्रुघ्नभरतौ कौसल्यां ग्रेष्य दुःखितौ ॥	
पर्यष्वजेतां दुःखार्ता पतितां नष्टचेतनम् ॥	२०७
रुदन्तौ रुदती दुःखात्समेत्यार्थं मनम्बिनी ॥	
भरतं प्रत्युवाचेदं कौसल्या भृशदुःखिता ॥	२०८
इदं ते राज्यकामस्य राज्यं प्राप्तमकण्टकम् ॥	
संप्राप्तं वत कैकेय्या शीघ्रं क्रूरेण कर्मणा ॥	२०९
प्रस्थाप्य चीरवसनं पुत्रं मे वनवासिनम् ॥	
कैकेयी कं गुणं तत्र पश्यति क्रूरदारीनी ॥	२१०
क्षिप्रं मामपि कैकेयी प्रस्थापयितुर्मर्हति ॥	
हिरण्यनाभो यत्रास्ते सुतो मे सुमहायदाः ॥	२११
कामं वा स्वयमेवाद्य तत्र मां नेतुर्मर्हसि ॥	
यत्रासौ पुरुषव्याघ्रस्तास्यने मे सुतस्तपः ॥	२१२
इदं हि तव विस्तीर्णं धनधान्यसमाचितम् ॥	
हस्त्यश्वरथसंगृणं राज्यं निर्यातिनं तया ॥	२१३
इत्यादिबहुभिर्वाक्यैः क्रौरैः संभर्त्सितोऽनघः ॥	
विव्यथे भरतो तीव्रं ब्रणे तुद्येव सूचिना ॥	२१४

पपात चरणौ तस्यास्तदा संभ्रान्तचेतनः ॥	
प्राञ्छलिः प्रत्युवाचेदं शोकैर्बहुभिरावृताम् ॥	२१५
आर्ये कसादजानन्तं गर्हसे मामकल्मषम् ॥	
विपुलां च मम प्रीतिं स्थितां जानासि राष्ट्रे ॥	२१६
कृतशास्त्रानुगा बुद्धिर्भूतस्य कदाचन ॥	
सत्यसन्धः सतां श्रेष्ठो यस्यार्योऽनुमते गतः ॥	२१७
प्रैष्यं पापीयसां यातु सूर्ये च प्रतिमेहतु ॥	
हन्तु पादेन गां सुसां यस्यार्योऽनुमते गतः ॥	२१८
बलिषड्भागमुद्धृत्य नृपस्यारक्षितुः प्रजाः ॥	
अधर्मो योऽस्य सोऽस्यास्तु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥	२१९
हस्त्यश्वरथसंवाधे युद्धे शस्त्रसमाकुले ॥	
मा सम कार्षांतिसतां धर्मं यस्यार्योऽनुमते गतः ॥	२२०
पायसं कृसरं छागं वृथा सोऽश्रातु निर्धृणः ॥	
गुरुङ्शाश्चायवजानातु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥	२२१
अकर्ता चाकृतशश्च त्यक्तश्च निरपत्रपः ॥	
लोके भवतु विद्विष्टो यस्यार्योऽनुमते गतः ॥	२२२
संग्रामे समुपोढे च शत्रुपक्षभयंकरे ॥	
पलायमानो वध्येत यस्यार्योऽनुमते गतः ॥	२२३
कपालपाणिः पृथिवीमट्टां चीरसंवृतः ॥	
भिक्षमाणो यथोमन्तो यस्यार्योऽनुमते गतः ॥	२२४
एवमाश्वासयन्नेव दुःखार्तोऽनुपपात ह ॥	
विहीनां पतिपुत्राभ्यां कौसल्यां पार्थिवात्मजः ॥	२२५
तदा तं शपथैः कष्टैः शपमानमचेतनम् ॥	
भरतं शोकसन्तासं कौसल्या वाक्यमब्रवीत् ॥	२२६
मम दुःखमिदं पुत्र भूयः समुपजायते ॥	
शपथैः शपमानो हि प्राणानुपरुणस्ति मे ॥	२२७
दिष्ट्या न चलितो धर्मादात्मा ते सहलक्षणः ॥	
वत्त्वा सत्यप्रतिशो हि सतां लोकानवाप्त्यति ॥	२२८
हस्तुकल्पा चाङ्गमानीय भरतं आतृवस्तलम् ॥	
परिष्वज्य महाकाङ्क्षं रुदोद भृशाङ्कुःस्तिता ॥	२२९
एवं विलपमानस्य दुःखार्तस्य महास्मनः ॥	
मोहाच शोकसंरम्भाद्भूव छुकितं सनः ॥	२३०

लालप्यमानस्य विचेतनस्य प्रणष्टुदेः पतितस्य भूमौ ॥
मुहुर्मुहुर्निर्क्षसतश्च दीर्घं सा तस्य शोकेन जगाम रात्रिः ॥ २३१

अथ चतुर्थः सर्गः ।

तमेवं शोकसतसं भरतं कंकयीसुतम् ॥	
उवाच वदतां श्रेष्ठो वासिष्ठः श्रेष्ठवाग्पिः ॥	२३२
अलं शोकेन भद्रं ते राजपुत्र महायशः ॥	
प्राप्तकालं नरपतेः कुरु संयानमुत्तमम् ॥	२३३
वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा भरतं धरणी गतः ॥	
प्रेतकृत्यानि सर्वाणि कारयामास धर्मवित् ॥	२३४
उद्धृत्य तैलसंसकात्स तु भुमा निवेशितम् ॥	
आपीतवर्णवदनं प्रयुतमिव भूमिपम् ॥	२३५
शिविकायाभयाराप्य राजानं गतचेतनम् ॥	
बाष्पकण्ठा विमनस्तमृहुः परंचारकाः ॥	२३६
हिरण्यं च सुवर्णं च वागार्गं विविधानि च ॥	
प्रकिरन्तो जना मार्गे गृपतरयतो यगुः ॥	२३७
गन्धानुच्चावचांश्चान्यास्तत्र गत्वाऽथ भूमिपम् ॥	
तत्र संवेशयामासु अनामयं तमृत्वजः ॥	२३८
तदा हुताशनं हुत्वा जेपुस्तस्य तद्विजः ॥	
जगुश्च ते यथाशाङ्कं तत्र सामानि गायकाः ॥	२३९
शिविकाभिश्च यानेश्च यथाहं तस्य योपितः ॥	
नगरान्निर्युस्तत्र वृद्धेः परिवृतास्तथा ॥	२४०
प्रसव्यं चापि तं चक्रुर्दित्वजोऽधिर्चितं नृपम् ॥	
खियश्च शोकसन्तसाः कौसल्याप्रमुखास्तदा ॥	२४१
क्रौञ्चीनामिव नारीणां निनादस्तत्र शुश्रवे ॥	
आर्तानां करुणं काले क्रोशन्तीनां सहस्रशः ॥	२४२
ततो इदन्त्यो विवशा विलप्य च पुनः पुनः ॥	
यानेभ्यः सरयूतीरमवतेरुपाङ्गनाः ॥	२४३
कृत्वोदकं ते भरतेन सार्धं नृपाङ्गना मन्त्रिपुरोहिताश्च ॥	
पुरं प्रविश्याश्रुपरीतनेत्रा भूमौ दशाहं व्यनयन्त दुःखम् ॥	२४४
ततो दशाहेऽतिगते कृतशौचो नृपात्मजः ॥	
द्वादशेऽहनि संप्राप्ते श्राद्धकर्माण्डकारयत् ॥	२४५

ब्राह्मणेभ्यो धनं रत्नं ददावन्नं च पुष्कलम् ॥	
वास्तिकं वहु शुक्लं च गाश्चापि बहुशस्तदा ॥	२४६
दामीर्दीसांश्च यानानि वेश्मानि सुमहान्ति च ॥	
ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुत्रो राजस्तस्यैर्घ्वदैहिकम् ॥	२४७
ततः प्रभातसमये दिवंसं च त्रयोदशे ॥	
विललाप महाबाहुर्भरतः शोकमुर्ण्ठितः ॥	२४८
शब्दापिहितकण्ठश्च शांभनार्थमुपागतः ॥	
चितामूले पितुर्वाक्यमिदमाह सुदुःखितः ॥	२४९
तात यस्मिन्निमृष्टोऽहं त्वया भ्रातरि राष्ट्रं ॥	
तस्मिन्वनं प्रब्रजिते दूर्यं त्यक्तोऽस्यह त्वया ॥	२५०
यस्या गतिरनाथायाः पुत्रः प्रवार्जितो वनम् ॥	
तामम्बां तात कोसल्या त्यक्त्वा त्वं क गतो नृप ॥	२५१
शत्रुघ्नश्चापि भरत दृष्ट्य शाकर्पारमृतम् ॥	
विसंशो न्यपतद्धूमौ भूमिपालमनुस्मरन ॥	२५२
उन्मत्त इव निश्चिन्तां विललाप सुदुःखितः ॥	
स्मृत्वा पितुर्गुणाङ्गानि तार्न तार्न तदा तदा ॥	२५३
मर्थराप्रभवस्तीवः केंकर्णीग्राहसकुलः ॥	
वरदानमयोऽक्षोऽन्योऽमज्जयन्छोकसागरः ॥	२५४
ततः प्रकृतिमान्वैयः पितुरेणां पुरोहितः ॥	
वर्षाश्वेषो भरत वाक्यमुत्थाप्य तमुवाच ह ॥	२५५
श्रोददशोऽथ दिवसः पितुर्वृत्तस्य ते विभो ॥	
सावशेषास्थिनिचयं किमह त्वं विलभ्वसं ॥	२५६
श्रीणि द्वन्द्वानि भूतेषु प्रवृत्तान्यविशेषतः ॥	
तेषु चार्पारहायेषु नैवं भवितुमर्हसि ॥	२५७
सुमन्त्रश्चापि शत्रुघ्नमुत्थाप्याभिप्रसाद्य च ॥	
श्रावयामास तत्त्वज्ञः सर्वभूतभवाभवम् ॥	२५८
उत्थितौ तौ नरव्याघ्रौ प्रकाशेते यशस्विनौ ॥	
वप्रातपपरिग्लानौ पृथगिन्द्रध्वजाविव ॥	२५९
अश्रूणि परिमृद्रन्तौ रकाक्षौ दीनभाषिणौ ॥	
अमात्यास्त्वरयान्ति स्म तनयौ चापराः क्रियाः ॥	२६०
ततः प्रभातसमये दिवसेऽथ चतुर्दशे ॥	
समेत्य राजकर्तारो भरतं वाक्यमबुवन् ॥	२६१

गतो दशरथः स्वर्गं यो नो गुरुतरो गुरुः ॥	
रामं प्रव्राज्य वै ज्येष्ठं लक्ष्मणं च महाबलम् ॥	२६२
त्वमद्य भव नो राजा राजपुत्रं महायशः ॥	
भरतस्तं जनं सर्वं प्रत्युवाच धृतव्रतः ॥	२६३
रामः पूर्वो हि नो आता भविष्यति भर्हीपतिः ॥	
अहं त्वरण्ये वस्त्यामि वर्षाणि नवं पञ्चं च ॥	२६४
युज्यतां महती सेना चतुरझमहाबला ॥	
आनयिष्याम्यहं ज्येष्ठं आतरं राघवं वनात् ॥	२६५
आभिषेचनिकं चैव सर्वमेतदुपस्थृतम् ॥	
पुरस्थृत्य गमिष्यामि रामहेतोर्वनं प्रति ॥	२६६
क्रियतां शिल्पिभिः पन्थाः समानि विप्रमाणि च ॥	
रक्षणश्चानुसंयान्तु पथि दुर्गविचारकाः ॥	२६७
एवं संभापमाणं तं गमहेतोर्नृपात्मजम् ॥	
प्रत्युवाच जनः सर्वः श्रीमद्वाक्यमनुच्चम् ॥	२६८
एवं ते भाषमाणस्य पद्मा श्रीरूपार्तिष्ठाम ॥	
यस्त्वं ज्येष्ठे नृपसुते प्रथिनीं दातुमिच्छसि ॥	२६९
अथ भूमिप्रदेशाशाः सूचकर्मविशारदाः ॥	
स्वकर्माभिरताः शूराः ग्वनका यन्त्रकास्तथा ॥	२७०
कर्मान्तिका स्थपतयः पुरुषा यन्त्रकोविदाः ॥	
तथा वर्धकयश्चैव मार्गिणो वृक्षतक्षकाः ॥	२७१
सूपकाराः सुधाकारा वंशाचर्मकृतस्तथा ॥	
समर्था ये च द्रष्टारः पुरतश्च प्रतस्थिरे ॥	२७२
ते स्ववारं समास्थाय वर्त्मकर्मणि कोविदाः ॥	
करणीर्विविधोपेतैः पुरस्तात्संप्रतस्थिरे ॥	२७३
लतावल्लीश्च गुल्मांश्च स्थाणूनश्मन एव च ॥	
जनास्ते चक्रिरे मार्गे छिन्दन्तो विविधान्दुमान् ॥	२७४
स सुधाकुट्टिमतलः प्रपुष्यितमहीरुहः ॥	
मत्तोद्धुष्टाद्विजगणः पताकाभिरलंकृतः ॥	२७५
चन्दनोदक्षसंसिक्तो नानाकुसुमभूषितः ॥	
बहुशोभत सेनायाः पन्थाः सुरपथोपमः ॥	२७६
बहुपांसुचयाशापि परिखाः परिवारिताः ॥	
तत्रेन्दनीरुप्रतिमाः प्रतोलीवरशोभिताः ॥	२७७

ततो नान्दीमुखीं रात्रि भरतं सूतमागधाः ॥	
तुष्टुवुः साविशेषज्ञाः स्तर्वैर्मङ्गलसंस्तर्वैः ॥	२७८
सुवर्णकोणाभिहतः प्राणदद्यामदुन्दुभिः ॥	
दध्मुः शङ्खांश्च शतशो वाद्यांश्चोच्चावचस्वरान् ॥	२७९
स तूर्यघोषः सुमहान्दिवमापूरयन्निव ॥	
भरतं शोकसन्ततं भूयः शोकैरन्धयत् ॥	२८०
ततः प्रबुद्धो भरतस्तं घोषं सन्निवत्यं च ॥	
नाहं राजेति चोक्त्वा तमासथाय स्यन्दनोत्तमम् ॥	२८१
प्रययौ भरतः शीघ्रं रामदर्शनकाम्यया ॥	
अग्रतः प्रययुस्तस्य सर्वे मन्त्रिपुरोहिताः ॥	२८२
कैकेयी च सुमित्रा च कौसल्या च यशमिन्नी ॥	
रामानयनसंतुष्टा यथुर्यानेन भास्वता ॥	२८३
ते गत्वा दूरमध्यानं रथयानाश्वकुञ्जैः ॥	
समासेदुस्ततो गङ्गां शृङ्गवेरपुरं प्रति ॥	२८४
संप्रेक्ष्य गुहमायान्तं सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥	
भरतायाच्चक्षेऽथ समयशो विनीतवत् ॥	२८५
एष ज्ञातिसङ्घेण स्थपतिः परिवारितः ॥	
तस्मात्पश्यतु काकुत्स्थ त्वां निपादाधिंपो गुहः ॥	२८६
लब्ध्वानुज्ञां संप्रहृष्टो ज्ञातिभिः परिवारितः ॥	
आगम्य भरतं प्रह्लो गुहो वचनमब्रवीत् ॥	२८७
धन्यस्त्वं न त्वया तुल्यं पश्यामि जगतीतले ॥	
अयत्नादागतं राज्यं यस्त्वं त्यक्तुमिहेच्छसि ॥	२८८
तमेवमभिभाषन्तमाकाशा इव निर्मलः ॥	
भरतः श्लक्षण्या वाचा गुहं वचनमब्रवीत् ॥	२८९
आता मे क्वावसद्रात्रि क सीता क च लक्षणः ॥	
अस्वपच्छयने कस्मिन्कि सुकृत्वा गुह धांस मे ॥	२९०
सोऽब्रवीद्दरतं हृष्टो निषादाधिपतिर्गुहः ॥	
यद्विषं प्रतिपेदे च रामे प्रियहितेऽतिथौ ॥	२९१
एतदिक्षुदिग्मूलं च इदमेव च तत्त्वणम् ॥	
अस्मिन्नाम च सीता च रात्रि तां शथिताषुभौ ॥	२९२
तच्छुत्वा निपुणं सर्वे भरतः सह मन्त्रिभिः ॥	
इक्षुदीमूलमागम्य रामाय्यामवैक्षत ॥	२९३

अब्रवीजननीः सर्वा इह तस्य महात्मनः ॥	
शर्वरी शयिता भूमाविदमस्य विमर्दितम् ॥	२९४
अजिनोत्तरसंस्तीर्णे वरास्तरणसंचये ॥	
शयित्वा पुरुषव्याघः कथं देते महीतले ॥	२९५
न नूनं दैवतं किञ्चित्कालेन वलवत्तरम् ॥	
यत्र दाशरथी रामो भूमावेवमशेत सः ॥	२९६
यस्मिन्विदेहराजस्य सुता च प्रियदर्शीना ॥	
दयिता शयिता भूमौ स्नुषा दशरथस्य च ॥	२९७
हा हतोस्मि नृशंसोऽस्मि यत्सभार्यः कृते मम ॥	
ईदर्शीं रघवः शय्यामधिशेते ह्यनाथवत् ॥	२९८
धन्यः खलु महाभागो लक्ष्मणः शुभलक्षणः ॥	
भ्रातरं विष्वमे काले यो राममनुवर्तते ॥	२९९
सिद्धार्था खलु वैदेही पतिं याऽनुगता वनम् ॥	
वयं संशयिताः सर्वे हीनास्तेन महात्मना ॥	३००
अकर्णधारा पृथिवी शून्येव प्रतिभाति मे ॥	
गते दशरथे स्वर्गं रामे चारण्यमाश्रिते ॥	३०१
अद्यप्रभृति भूमौ तु शयिष्येऽहं तृणेषु वा ॥	
फलमूलाशनौ नित्यं जटाचीराणि धारयन् ॥	३०२
तस्याहमुत्तरं कालं विवत्स्यामि सुखं वने ॥	
तत्प्रतिश्रुतमार्यस्य नेव मिथ्या भविष्यति ॥	३०३

अथ पञ्चमः सर्गः ।

सा पुण्या ध्वजिनी गङ्गा दाशैः संतारिता स्वयम् ॥	
मैत्रे मुहूर्ते प्रययौ प्रयागवनमुत्तमम् ॥	३०४
भरद्वाजाश्रमं गत्वा क्रोशादेव नर्षभः ॥	
जनं सर्वमवस्थाप्य जगाम सह मन्त्रिभिः ॥	३०५
ततः संदर्शने तस्य भरद्वाजस्य राघवः ॥	
मन्त्रिणस्तानवस्थाप्य जगामानुपुरोहितम् ॥	३०६
वसिष्ठमथ दृष्टैव भरद्वाजो महातपाः ॥	
संचचालासनात्मूर्णे शिष्यानर्धमिति ब्रुवन् ॥	३०७
समागम्य वसिष्ठेन भरतेनाभिवादितः ॥	
अबुध्यत महातेजाः सुतं दशरथस्य तम् ॥	३०८

ताभ्यामर्थे च पादं च दत्वा पश्चात्कलानि च ॥	
आनुपूर्व्याच्च धर्मशः पप्रच्छ कुशलं कुले ॥	३०९
वसिष्ठो भरतश्चैनं पप्रच्छतुरनामयम् ॥	
शरीरेऽग्निषु शिष्येषु वृक्षेषु मृगपाक्षिषु ॥	३१०
तथेति तु प्रतिज्ञाय भरद्वाजो महायशाः ॥	
भरतं प्रत्युवाचेदं राघवस्तेहवन्धनात् ॥	३११
किमिहागमने कार्यं तव राज्यं प्रशासतः ॥	
एतदाचक्ष सर्वे मे नहि मे शुध्यते मनः ॥	३१२
एवमुक्तो भरद्वाजं भरतः प्रत्युवाच ह ॥	
पर्यश्रुनयनो दुःखाद्वाच्चा संसज्जमानया ॥	३१३
हतोऽस्मि यदि मामेवं भगवानपि मन्यते ॥	
मत्तो न दोषमाशङ्के मैवं मामनुशाधि हि ॥	३१४
न चैतदिष्टं माता मे यदवोचन्मदन्तरे ॥	
नाहमेतेन तुष्टश्च न तद्वचनमाददे ॥	३१५
अहं तु तं नरव्याघमुपयातः प्रसादकः ॥	
प्रतिनेतुमयोध्यायां पादौ चास्याभिवन्दितुम् ॥	३१६
वसिष्ठादिभिर्त्रिलिङ्गिभर्याचितो भगवांस्ततः ॥	
उवाच त भरद्वाजः प्रसादान्दरतं वचः ॥	३१७
स्वयेतत्पुष्टव्याघ्रं युक्तं राघववंशजे ॥	
गुरुशृत्तिर्दमश्चैव साधूनां चानुयायिता ॥	३१८
जाने चैतन्मनस्थं ते दृढीकरणमस्तिवति ॥	
अपृच्छं त्वां तवात्यर्थं कीर्तिं समभिवर्धयन् ॥	३१९
अयं वसति ते भ्राता चित्रकूटे महागिरौ ॥	
श्वस्तु गन्तासि तं देशं वसाद्य सह मन्त्रिभिः ॥	३२०
ततस्तां रजनीं व्युष्य भरतः सपरिच्छदः ॥	
कृतातिथ्यो भरद्वाजं कामादभिजगाम ह ॥	३२१
तमुवाचाञ्जालिं कृत्वा भरतोऽभिप्रणम्यत्त ॥	
आश्रमादुपनिष्ठान्तमृषिमुत्तमतेजसम् ॥	३२२
सुखोषितोऽस्मि भगवन्समग्रबलवाहनः ॥	
बलवक्ष्यपितश्चाहं बलवान्भगवंस्वया ॥	३२३
आमन्त्रयेऽहं भगवन्कामं त्वामृषिसत्तम् ॥	
समीपं प्रस्थितं भ्रातुर्मैत्रेणेक्षत्रं चक्षुषा ॥	३२४

ततो वाजिरथान्युक्त्वा दिव्यान्हेमविभूषितान् ॥	
अध्यारोहत्प्रयाणार्थं बहून्वहुविधो जनः ॥	३२५
गजकन्या गजाश्चैव हेमकक्ष्याः पताकिनः ॥	
जीमूता इव धर्मान्ते सधोषाः संप्रतस्थिरे ॥	३२६
तथा महत्या यायिन्या व्वजिन्या वनवासिनैः ॥	
अर्दिता यूथपा मत्ताः सयूथाः संप्रदुदुबुः ॥	३२७
स गत्वा दूरमध्वान संपरिश्रान्तवाहनः ॥	
उवाच वचनं श्रीमान्वसिष्ठं मन्त्रिणां वरम् ॥	३२८
यादृशं लक्ष्यते रूपं यथा चैव मया श्रुतम् ॥	
व्यक्तं प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजोऽयमब्रवीत् ॥	३२९
अयं गिरश्चित्रकूटस्थथा मन्दाकिनी नदी ॥	
एतत्प्रकाशते दूराञ्जीलमेष्वनिभं वनम् ॥	३३०
उत्तरे तु गिरेः पादे चित्रकूटस्य राष्ट्रवः ॥	
ददर्श कन्दरं रम्यं शिलाधातुसमन्वितम् ॥	३३१
मुखग्रसेकैस्तस्थभिः पुण्यभारावलम्बिभिः ॥	
संवृतं च रहस्यं च मत्तद्विजगणायुतम् ॥	३३२
तदृष्ट्वा सर्वभूतानां मनोदृष्टिहरं वनम् ॥	
उवाच सीतां काकुत्स्थो वनदर्शनविस्मितः ॥	३३३
वैदेहि रमते चक्षुस्तवास्मनिगरिकन्दरे ॥	
परिश्रमविधातार्थं साधु तावदिहास्यताम् ॥	३३४
त्वदर्थमिह विन्यस्ता त्वियं शक्षणसमा शिला ॥	
यस्याः पाश्चेत तरुः पुष्टैः प्रविष्ट इव केसरैः ॥	३३५
राघवेणैवमुक्ता सा सीता प्रकृतिदक्षिणा ॥	
उवाच प्रणयस्तिनग्धमिदं शक्षणतरं वचः ॥	३३६
अवश्यं वचनं कार्यं तव मे रघुनन्दन ॥	
बहुशो भ्रमितश्चाद्य तव चैवं मनोरथः ॥	
एवमुक्त्वा वरारोहा शिलां तामुपसर्प ह ॥	३३७
एवं स विविधान्देशान्दर्शयित्वा प्रियां प्रियः ॥	
आजगामाश्रमपदं सुसंक्षिष्टमलंकृतम् ॥	३३८
प्रत्युजगाम तं भ्राता लक्ष्मणो गुरुवत्सलः ॥	
दर्शयन्विधं धर्मं सौमित्रिः सुकृतं तदा ॥	३३९
शुद्धबाणहतांस्तत्र मेध्यान्कृष्णमृगान्दशा ॥	
राशीकृतान् शुभ्यमाणानन्यान्कांश्वन कांश्वन ॥	३४०

तदृष्टा कर्म सौभित्रेभीत श्रीतेऽभक्तदा ॥	३४१
क्रियतां बलयश्चेति रामः सीताभयान्वक्षात् ॥	
अग्रं प्रदाय भूतेभ्यः सीताऽथ वरवर्जिणी ॥	३४२
तयोरुपाददद्वात्रोर्भधु मांसं च तदृष्टम् ॥	
तयोस्तुष्टिमयौत्पाद्य वीरयोः कृतशौचयोः ॥	
विधिवज्ञानकी पश्चात्क्रेसा प्राणधारणम् ॥	३४३
तथा तत्रासतस्तस्य भरतस्वोपयायिनः ॥	
सैन्यरेणुश्च शब्दश्च प्रादुरास्तां नभस्तुशौ ॥	३४४
हन्त लक्ष्मण पश्येह सुमित्रा सुघजास्त्वया ॥	
भीमस्तनितगंभीरं तुमुलः श्रृयते स्वनः ॥	३४५
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमेवीत् ॥	
दिधक्षज्जिव तां सेनां रुषितः पावको यथां ॥	३४६
संपन्नं राज्यमिच्छेस्तु व्यक्तं प्राप्याभिषेचनम् ॥	
आवां हन्तुं समन्व्येति कैकेय्या भरतः सुतः ॥	३४७
संप्राप्तोऽयमर्वीर भरतो वध्य एव हि ॥	
भरतस्य वधे दोषं नाहं पश्यामि राघव ॥	३४८
सुसंरब्धं तु भरतं लक्ष्मणं क्रोधमूर्च्छितम् ॥	
रामस्तु परिसान्वयाथ वचनं चंदमेवीत् ॥	३४९
पितुः सत्यं प्रतिश्रुत्य हत्वा भरतमाहवे ॥	
किं करिष्यामि राज्येन सापवादेन लक्ष्मण ॥	३५०
यद्दिना भरतं त्वां च शत्रुञ्ज वापि मानद ॥	
भवेन्मम सुखं किंचिद्दस्म तत्कुरुतां शिखी ॥	३५१
मन्येऽहमागतोऽयोध्यां भरतो भ्रातृवत्सलः ॥	
मम प्राणैः प्रियतरः कुलधर्ममनुस्मरन् ॥	३५२
स्नेहेनाकान्तहृदयः शोकेनाकुलितेन्द्रियः ॥	
द्रष्टुमभ्यागतो द्येष भरतो नान्यथागतः ॥	३५३
नहि ते निष्ठुरं बान्ध्यो भरतो नाप्रियं वचः ॥	
अहं द्यप्रियमुक्तः स्वां भरतस्याप्रिये कृते ॥	३५४
कथं नु पुत्राः पितरं हन्युः कस्यांचिदापदि ॥	
भ्राता वा भ्रातरं हन्यस्तौभित्रे प्राणमास्मनः ॥	३५५
तयोक्तो धर्मशीलेन भ्रात्रं तस्य हिते रतः ॥	
लक्ष्मणः प्रविषेषेव स्वानि गान्धारि ऋक्षामा ॥	३५६

ब्रीडितं लक्ष्मणं दृष्टा राघवः प्रत्युवाच ह ॥	
एष मन्ये महाबाहुरिहास्मान्दृष्टुभागतः ॥	३५७
अथवा नौ ब्रुवं मन्ये मन्यमानः सुखोच्चितौ ॥	
वनवासमनुध्याय गृहाय प्रति नेष्यति ॥	३५८
इमां चाप्येष वैदेहीमत्यन्तसुखसेविनीम् ॥	
पिता भे राघवः श्रीमान्वनादादाय यास्यति ॥	३५९
स एष सुमहाकायः कम्पते वाहिनिमुखे ॥	
नागः शत्रुघ्नयो नाम वृद्धस्तातस्य धीमतः ॥	३६०
न तु पश्यामि तच्छत्रं पाण्डुरं लोकविश्रुतम् ॥	
पितुर्दिव्यं महाभागं संशयो भवतीह भे ॥	३६१
भरतेनाथं संदिष्टा संमदो न भवेदिति ॥	
समंतातस्य शैलस्य सेना वासमकल्पयत् ॥	३६२
अध्यर्घमिश्वाकुचमूर्योजनं पर्वतस्य ह ॥	
पार्श्वे न्यविशदावृत्य गजवाजिनराकुला ॥	३६३

अथ षष्ठः सर्गः ।

निविश्वायां तु सेनायामुत्सुको भरतस्तथा ॥	
जगाम भ्रातरं द्रष्टुं शत्रुघ्नमनुदर्शयन् ॥	३६४
ऋणिं वसिष्ठं संदिश्य मातुर्मै शीघ्रमानय ॥	
इति त्वरितमग्रे स जगाम गुरुवत्सलः ॥	३६५
सुमन्त्रस्त्वपि शत्रुघ्नमदूरादन्वर्तत ॥	
रामदर्शनजस्तर्षो भरतस्येव तस्य च ॥	३६६
गच्छज्ञेवाथ भरतस्तापसालयसांस्थिताम् ॥	
भ्रातुः पर्णकुटी श्रीमानुटजं च ददर्श ह ॥	३६७
शालायास्त्वग्रतस्तस्या ददर्श भरतस्तदा ॥	
काष्ठानि चावभग्नानि पुष्पाण्यवचितानि च ॥	३६८
सालतालाश्वकणानां पर्णेष्वहुभिरावृताम् ॥	
विशालां मृदुविस्तीर्णं कुञ्जैर्वेदिमिवाध्वरे ॥	३६९
निरीक्ष्य स मुहूर्ते तु ददर्श भरतो गुरुम् ॥	
उठजे राममासीनं जटामष्टलधारिणम् ॥	३७०
कृष्णाजिनधरं तं तु चीरवस्कलवाससम् ॥	
सिंहस्कन्धं महाबाहुं पुण्डरीकनिभेषणम् ॥	३७१

तं दृष्टा भरतः श्रीमान् दुःखमोहपरिप्लतः ॥	
अभ्यधावत धर्मात्मा भरतः कैकयसुतः ॥	३७२
पादावप्राप्य रामस्य पपात भरतो रुदन् ॥	
उक्त्वायेति सङ्गदीनं पुनर्नोवाच किञ्चन ॥	३७३
आग्राय रामस्तं मूर्ध्नि परिष्वज्य च राघवम् ॥	
अङ्गे भरतमारोप्य पर्यपृच्छत सादरम् ॥	३७४
क नु तेऽभूयिता तात यदरण्यं त्वमागतः ॥	
नहि त्वं जीवतस्तस्य वनमागन्तुमर्हसि ॥	३७५
चिरस्य बत पश्यामि दूराद्धरतमागतम् ॥	
दुःप्रतीकमरण्येऽस्मिन् किं तात वनमागतः ॥	३७६
कच्चिन्नु धरते तात राजा यत्त्वमिहागतः ॥	
कच्चिन्न दीनः सहसा राजा लोकान्तर गतः ॥	३७७
कच्चित्सौम्य न ते राज्यं भ्रष्टं वालस्य शाश्वतम् ॥	
कच्चिच्छुश्रूषसे तात पितुः सत्यपराक्रम ॥	३७८
स कच्चिद्वाहणो विद्रान्धर्मनित्यो महाव्रतिः ॥	
इक्ष्वाकुणामुपाध्यायो यथावत् नात पूज्यो ॥	३७९
यन्निमित्तमिम देशं कृष्णाजिनजटाधरः ॥	
हित्वा राज्यं प्राविष्टस्वं तत्सर्वं वक्तुमर्हभि ॥	३८०
इत्युक्तः कैकयीपुत्रः काकुत्थेन महात्मना ॥	
प्रगृह्ण बलवद्धयः प्राज्ञालिर्वाक्यमव्रवीत् ॥	३८१
आर्य तातः परित्यज्य कृत्वा कर्म मुदुकरम् ॥	
गतः स्वर्गं महाबाहुः पुत्रशोकाभिपीडितः ॥	३८२
लिया नियुक्तः कैकेय्या मम मात्रा परन्तप ॥	
चकार मा महत्पापमिदमात्मयशोहरम् ॥	३८३
सा राज्यफलमप्राप्य विधवा शोककांशीता ॥	
पतिष्ठति महाघोरे नरके जननी मम ॥	३८४
तस्य मे दासभूतस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥	
अभिषिञ्चस्व चाद्यैव राज्येन मघवानिव ॥	३८५
इमाः प्रकृतयः सर्वा विधवा मात्रश्च याः ॥	
त्वत्सकाशमनुप्राप्ताः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥	३८६
तथाऽनुपूर्व्या युक्तश्च युक्तं चात्मनि मानद ॥	
राज्यं प्राप्नुहि धर्मेण सकामान्सुद्ददः कुरु ॥	३८७

एभिश्च सच्चिवैः सार्धं शिरसा याचितो मया ॥	
भ्रातुः शिष्यस्य दासस्य प्रसाद कर्तुर्महसि ॥	३८८
तदिद शाश्वतं पितृं सर्वं सच्चिवमण्डलम् ॥	
पूजित पुरुपव्याघ्र नातिक्रमतुर्महसि ॥	३८९
एवमुक्त्वा महावाहुः सब्राष्टः केकथीसुतः ॥	
रामस्य शिरसा पादौ जग्राह भरतः पुनः पुनः ॥	३९०
त मत्तमिव मातङ्ग निश्वसन्त पुनः पुनः ॥	
भ्रातर भरत रामः परिष्वज्यदमब्रवीत् ॥	३९१
कुर्लीनः सत्वसपन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः ॥	
राज्यहंतोः कथ पापमाचरन्माद्वधं जनः ॥	३९२
न दोषं त्वयि पठ्यामि सृश्ममायरिसृदन ॥	
न चार्पि जननी वाल्यात्वं विगहितुर्महसि ॥	३९३
कामकारो महाप्राज गुरुणा सर्वदानघ ॥	
उपपञ्चेषु दारंषु पुंत्रेषु च विधीयते ॥	३९४
यावत्पिनरि धर्मज्ञ गौरव लोकसत्कृते ॥	
तावद्धर्मकृतां श्रेष्ठ जनन्यामपि गौरवम् ॥	३९५
एताभ्या धर्मदर्शालाभ्या बन गच्छीत राश्रव ॥	
मातापितृभ्यामुक्तं इह कथमन्यत्समाचरं ॥	३९६
त्वया राज्यमयोभ्याया प्राप्तव्य लोकसत्कृतम् ॥	
वस्तव्य दण्डकारण्यं मया वल्कलवाससा ॥	३९७
एवमुक्त्वा महाराजो विभाग लोकमन्निर्धा ॥	
व्यादिश्य च महाराजो दिव दशरथो गतः ॥	३९८
स च प्रमाणं धर्मात्मा राजा लोकगुहस्तव ॥	
पित्रा दत्तं यथाभागमुपभाकु त्वर्महसि ॥	३९९
कि करिष्याभ्ययोभ्याया ताते दिष्टां गति गते ॥	
कस्तां राजवरादीनामयोभ्यां पालयिष्यति ॥	४००
कि नु तस्य मया कार्यं दुर्जातेन महात्मनः ॥	
यो मृतो मम शोकेन स मया न च संस्कृतः ॥	४०१
अहो भरत सिद्धार्थो येन राजा त्वयाऽनघ ॥	
शश्रुञ्जेन च सर्वेषु प्रेतकृत्येषु सत्कृतः ॥	४०२
समाप्तवनवास मामयोभ्यायां परंतप ॥	
को नु शासिष्यति पुनस्ताते लोकान्तरं गते ॥	४०३

पुरा प्रेष्य सुकृतं मां पिता यान्याह सान्त्वयन् ॥	
वाक्यानि तानि श्रोऽस्यामि कुतः कर्णसुखान्यहम् ॥	४०४
एवमुक्त्वाऽथ भरतं भार्यामभ्येत्य राघवः ॥	
उवाच शोकसन्तसः पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥	४०५
सीते मृतस्ते शशुरः पितृहीनोऽसि लक्षण ॥	
भरतो दुःखमाचष्टे स्वर्गति गृथिवीपतेः ॥	४०६
ततो बहुगुणं तेषां बाध्य नत्रेष्वजायत ॥	
तथा ब्रुवाति काकुत्स्थे कुमाराणां यशस्विनाम् ॥	४०७
मा सीता स्वर्गतं श्रुत्वा शशुर तं महानृपम् ॥	
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्या न शशाकेक्षितु प्रियम् ॥	४०८
मान्त्वयित्वा तु तां रामो रुदन्ती जनकात्मजाम् ॥	
उवाच लक्षणं तत्र दुःखिता दुःखित वचः ॥	४०९
आनयेङ्गुदिपिष्याकं चारमाहरं चात्तरम् ॥	
जलक्रियार्थं तातस्य गमिष्यामि महात्मनः ॥	४१०
सीता पुरस्ताङ्गजतु त्वंनामभितो ब्रज ॥	
अह पश्चाद्गमिष्यामि गतिश्चपा सुदारुणा ॥	४११
सुमन्त्रस्तैर्नप्यसुतैः साध्यमाश्रास्य राघवम् ॥	
अवतारयदालभ्य नदी भन्दाकिनी शिवाम ॥	४१२
शीघ्रस्वातसमासाद्य तीर्थं शिवमकर्दमम् ॥	
सिंपिंचुस्तूदकं राशं तत एतद्वात्तिति ॥	४१३
प्रगृह्ण तु महीपालो जलपूरितमञ्जलिम् ॥	
दिशं याम्यामभिमुखो रुदन्वचनमवर्वात् ॥	४१४
एतत्ते राजशार्दूलं विमलं तोयमक्षयम् ॥	
पितृलोकगतस्याद्य महत्तमुपातिष्ठतु ॥	४१५
ततो मन्दाकिनीतीरं प्रत्युक्तीर्य स राघवः ॥	
पितुश्चकार तेजस्वी निर्बोप भ्रातृभिः सह ॥	४१६
ऐङ्गुदं बदरैर्भिंश्च पिष्याकं दर्भसंस्तरे ॥	
न्यस्य रामः सुदुःखातो रुदन्वचनमबवीत् ॥	४१७
इदं भुद्धक्षत्रं महाराजं प्रीतो यदशना वयम् ॥	-
यदग्नेः पुरुषो भवति तदज्ञास्तस्य देवताः ॥	४१८
ततस्तेनैव मार्गेण प्रत्युक्तीर्य सरित्तटात् ॥	
आरुरोह नरव्याप्तो रथं दानुं महीधरम् ॥	४१९

ततः पर्णकुटीद्वाग्मासाद्य जगतीपतिः ॥	४२०
परिजग्राह पाणिम्यामुम्भा भरतलक्ष्मणौ ॥	
तेषां तु रुदतां शब्दात्प्रतिशब्दोऽभवद्विरो ॥	
श्रातृणां सह वैदेह्या सिहानां नर्दतामिव ॥	४२१
महाबलानां रुदतां कुर्वतामुदकं पितुः ॥	
विज्ञाय तु मुलं शब्दं त्रमा भरतसैनिकाः ॥	४२२
अथ वाहान् परित्यज्य तं संव प्रगुम्याः स्वनम् ॥	
अयेकमनसा जग्मर्यथास्यान प्रधारिताः ॥	४२३
अचिरप्रोपित रामं चिरविप्रोपित यथा ॥	
द्रष्टुकामो जनः सना जगाम भृहस्पतिम् ॥	४२४
ततस्तु पुरुषव्याघ्र यशाभ्यनभक्त्यमप्यम् ॥	
आसीनं स्थाणिङ्गं राम ददर्श महसा जनः ॥	४२५
विगर्हमाणः केकंयी मन्यरामाहतामपि ॥	
अभिगम्य जनां गम चापृण्युभ्याऽभवत् ॥	४२६
ताज्जगान्वाप्यपृणीक्षान्मर्माद्याथ मुदुःखितान् ॥	
पर्यध्वजत धर्मशः पितृवन्मानुवच्च सः ॥	४२७
वसिष्ठः पुरतः कृत्वा दारान्दशरथस्य च ॥	
अभिचक्राम तं देश रामदर्शनतष्ठितः ॥	४२८
राजपत्न्यश्च गच्छन्त्यो मन्द मन्दाकिनीं प्रति ॥	
ददशुस्तत्र तर्त्तीथ गमलक्ष्मणसंवितम् ॥	४२९
दक्षिणाग्रेषु दभेषु सा ददर्श महीतले ॥	
पितुरिङ्गुदिपिण्याकं न्यस्तमायतलान्चना ॥	४३०
त भूमौ पितुरात्तेन न्यस्त रामेण वीक्ष्य सा ॥	
उवाच देवी कोसल्या सर्वा दशरथस्त्रियः ॥	४३१
इदमिक्ष्वाकुनाथम्य राघवस्य महात्मनः ॥	
राघवेण पितुर्दत्तं पश्यतैतयथाविधि ॥	४३२
चतुरन्तां महीं भुक्त्वा मेहन्द्रसदशो भुवि ॥	
कथमिङ्गुदिपण्याकं स भुक्ते वसुधाधिपः ॥	४३३
रामेणिङ्गुदिपिण्याकं पितुर्दत्तं समीक्ष्य मे ॥	
कथं दुःखेन हृदयं न स्फोटति सहस्रधा ॥	४३४
एवमार्तीं सपत्न्यस्ता जग्मुराश्वास्य तां तदा ॥	
ददशुभ्रात्मे रामं स्वर्गच्युतमिवामरम् ॥	४३५

त भोगैः संपरित्यक्तं रामं सम्प्रेक्ष्य मातरः ॥	
आर्ता मुमुक्षुरश्रूणि सस्वर शोककर्शिताः ॥	४३६
तासां रामः समुत्थाय जग्राह चरणाम्बुजान् ॥	
मातणां मनुजव्याग्रः सर्वासां सत्यसङ्गरः ॥	४३७
ताः पाणिभिः सुखस्पर्शमृद्रङ्गुलितलैः शुभ्मैः ॥	
प्रममार्ज रजः पृष्ठाद्रामस्यायतलोचनाः ॥	४३८
सौमित्रिरपि ताः सर्वा मातः सम्प्रेक्ष्य दुःखितः ॥	
अभ्यवादयदसक्तं शनै रामादनन्तरम् ॥	४३९
यथा रामे तथा तम्मिन्सर्वा वनृतिरे म्लियः ॥	
शृक्ति दशरथाजाते लक्ष्मणं शुभलक्ष्मणं ॥	४४०
सीतापि चरणास्तासा उपसगृह्य दुःखिता ॥	
श्वश्रूणामश्रुपूर्णाक्षा सवभृवाग्रतः म्लिता ॥	४४१
तां परिघञ्ज्य दुःखातो माता दुहितर यथा ॥	
वनवासकृतां दीनां कांसन्या वाक्यमब्रवीत् ॥	४४२
मुखं ते प्रेक्ष्य मा शोकं दहत्याग्निरवाश्रयम् ॥	
भृश मनसि वंदेऽहं व्यमनारणिसंभवः ॥	४४३
ब्रुवन्त्यामेवमार्ताया जनन्या भरताग्रजः ॥	
पादावासाद्य जग्राह वसिष्ठस्य स रात्रवः ॥	४४४
ततो जघन्यं सहितैः म्लमित्रिभिः पुरप्रधानंश्च तंथव सेनिकः ॥	
जनेन धर्मज्ञतमेन धर्मवानुपोपावष्टो भरतस्तदाग्रजम् ॥	४४५

अथ सप्तमः सर्गः ।

ततः पुरुषसिहानां वृतानां तैः सुहृद्दण्णः ॥	
शोचतामेव रजनी दुःखेन व्यत्यर्वते ॥	४४६
रजन्यां सुप्रभातायां ब्रातरस्ते सुहृद्दृताः ॥	
मन्दाकिन्यां हुतं जप्यं कृत्वा राममुपागमन् ॥	४४७
तूष्णीं ते समुपासीना न कश्चित्किंचिदब्रवीत् ॥	
भरतस्तु सुहृन्मध्ये राम वचनमब्रवीत् ॥	४४८
सान्त्विता मामिका माता दत्तं राज्यमिदं मम ॥	
तद्वार्मि तवैवाहं भुडक्षव राज्यमकण्टकम् ॥	४४९
श्रेणयस्त्वां महाराज पद्यन्त्वग्र्याश्च सर्वशः ॥	
प्रतपन्तमिवादित्यं राज्यस्थितमर्न्दमम् ॥	४५०

तस्य साध्वनुमन्यन्त नागरा विविधा जनाः ॥	
भरतस्य वचः श्रुत्वा गम प्रत्यनुयाच्चाः ॥	४५१
तमेवं दुःखितं प्रेक्ष्य निलपन्त यग्मित्वनम् ॥	
रामः कृतात्मा भरत समाशामयदात्म ॥१॥	४५२
नात्मनः कामकारो हि पुरुषोऽथमनारः ॥	
इतश्चेतरतश्चैन कृतान्तः परिक्षेति ॥	४५३
सर्वं क्षयान्ता निच्याः पतनान्ताः ममच्छ्रुयाः ॥	
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्त च जीवितम् ॥	४५४
यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद्यम् ॥	
एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्यम् ॥	४५५
अत्येति रजनी या तु सा न प्रतिनिवर्तने ॥	
यात्येव यमुना पूर्ण ममद्रमदकार्णवम् ॥	४५६
वयसः पतमानस्य स्रोतसो वाऽनिवर्तिनः ॥	
आत्मा सुखे नियोक्तव्यः सुखभाजः प्रजाः स्मृताः ॥	४५७
स स्वस्थो भव मा शोको यात्वा चावस तां पुरीम् ॥	
तथा पित्रा नियुक्तोऽसि विगिना बदतां वर ॥	४५८
यत्राहमपि तेनैव नियुक्तः पुण्यकर्मणा ॥	
तत्रैवाहं करिष्यामि पितुरार्यस्य शासनम् ॥	४५९
न मया शासनं तस्य त्यक्तु न्याय्यमरिन्दम् ॥	
स त्वयाऽपि सदा मान्यः स वै बन्धुः स नः पिता ॥	४६०
धार्मिकेणानृशंसेन नरेण गुरुवर्तिना ॥	
भवितव्यं नरव्याघ परलोक जिगीषता ॥	४६१
एवमुक्त्वा तु विरते रामे वचनमर्थवित् ॥	
उवाच भरतश्चित्रं धार्मिको धार्मिकं वचः ॥	४६२
अमरोपमसत्वस्त्वं महात्मा सत्यसङ्करः ॥	
सर्वज्ञः सर्वदर्शी च बुद्धिमांश्चासि राघव ॥	४६३
प्रोषिते मयि यत्पापं मात्रा मत्कारणात्कृतम् ॥	
क्षुद्रया तदनिष्टं मे प्रसीदतु भवान्मम ॥	४६४
धर्मबन्धेन बद्धोऽसि तेनेमां नेह मातरम् ॥	
हन्मि तीव्रेण दण्डेन दण्डार्हीं पापकारिणीम् ॥	४६५
गुरुः क्रियावान्वृद्धश्च राजा प्रेतः पितेति च ॥	
तातं न परिगद्दैवं दैवतं नेति संसदि ॥	४६६

को हि धर्मार्थयोहीनमीदृशं कर्म किल्बिषम् ॥		
ख्रियः प्रियचिकीर्षुः सन्कुर्याद्वर्मज्ञ धर्मवित् ॥	४६७	
अन्तकाले हि भूतानि मुख्यन्तीति परा श्रुतिः ॥		
राजैवं कुर्वता लोके प्रत्यक्षा सा श्रुतिः कृता ॥	४६८	
पितुर्हि समतिक्रान्तं पुत्रो यः साधु मन्यते ॥		
तदपर्यं मतं लोके विपरीतमतोऽन्यथा ॥	४६९	
कैकेयीं मां च तातं च सुहृदो वान्धवांश नः ॥		
पौरजानपदान्सर्वान् त्रातु भर्यमिदं भवान् ॥	४७०	
क्व चारण्यं क्व च क्षात्रं क्व जटाः क्व च पालनम् ॥		
ईदृशं व्याहृतं कर्म न भवान्कतुभर्ता ॥	४७१	
अथ क्लेशजमेव त्वं भर्मं चरित्वामिल्लग्नि ॥		
धर्मेण चतुरो वर्णान्यालयन्क्लेशमाप्नुहि ॥	४७२	
श्रुतेन बालः स्थानेन जन्मना भवतो व्यहम् ॥		
स कथं पालयिष्यामि भूमि भवति तिष्ठति ॥	४७३	
आक्रोशं मम मातुश्च प्रमृज्य पुरुषपर्भ ॥		
अद्य तत्रभवनं च पितरं रक्ष किल्विपात् ॥	४७४	
शिरसा त्वाऽभियाचेऽहं कुरुत्वं करुणां मीय ॥		
बान्धवेषु न सर्वपु भूतेष्विव भद्रेश्वरः ॥	४७५	
अथवा पृष्ठतः कृत्वा वनमेव भवानितः ॥		
गमिष्यति गमिष्यामि भवता भार्षमप्यहम् ॥	४७६	
पुनरेवं ब्रुवाणं तं भरतं लक्ष्मणाग्रजः ॥		
प्रत्युवाच ततः श्रीमान् ज्ञातिमःये सुसत्कृतः ॥	४७७	
युरा भ्रातः पिता नः स मातरं ते समुद्रहन् ॥		
मातामहे समाश्रौषीद्राज्यशुल्कमनुक्तम् ॥	४७८	
देवासुरे च संग्रामे जनन्यै तव पार्श्विः ॥		
संप्रदृष्टो ददौ राजा वरमाराधितः प्रभुः ॥	४७९	
ततः सा संप्रतिश्राव्य तव माता यशस्विनी ॥		
अयाचत नरेष्व द्वौ वरौ नरवर्णिनी ॥	४८०	
तव राज्यं नरव्याघ मम प्रव्राजनं तथा ॥		
तच्च राजा तथा तस्यै नियुक्तः प्रददौ वरम् ॥	४८१	
तेन पित्राऽहमप्यत्र नियुक्तः पुरुषपर्भ ॥		
चतुर्दशा वने वासं वर्षाणि वरदानिकम् ॥	४८२	

सोऽहं वनमिदं प्राप्तो निर्जनं लक्ष्मणान्वितः ॥	
सीतया चाप्रतिद्वन्द्वः सत्यवादे स्थितः पितुः ॥	४८३
भवानपि तथेत्यव पितरं सत्यवादिनम् ॥	
कर्तुर्मर्हसि राजेन्द्र क्षिप्रमेवाभिग्निश्चनात् ॥	४८४
सत्यमेवानृशासं च राजवृत्तं सनातनम् ॥	
तस्मात्सत्यात्मकं राज्यं मत्ये लोकः प्रतिष्ठितः ॥	४८५
भूमिः कीर्तियशो लक्ष्मीः पुरुषं प्रार्थयान्ति हि ॥	
सत्यं समनुवर्तन्ते सत्यमेव भजेत्ततः ॥	४८६
विक्रीतमाहितं क्रीतं यत्पित्रा जीवता भम ॥	
नं तल्लोपश्चितुं शक्यं मया वा भरतेन वा ॥	४८७
जानामि भरतं क्षान्तं गुरुसत्कारकारिणम् ॥	
सर्वमेवात्र कल्याणं सत्यसन्धे महात्मनि ॥	४८८
अनेन धर्मशीलेन वनात्प्रत्यागतः पुनः ॥	
ब्रात्रा सह भविष्यामि पृथिव्याः पतिरूप्तमः ॥	४८९
तमप्रतिमतेजोभ्यां ब्रातृभ्यां रोमर्हषणम् ॥	
विस्मिताः संगमं प्रेक्ष्य समुपेता महर्षयः ॥	४९०
त्रस्तगात्रस्तु भरतः स वाचा सज्जमानया ॥	
कृताङ्गलिरिदं वाक्यं राघवं पुनरब्रवीत् ॥	४९१
रक्षितुं मुमहद्राज्यमहमेकस्तु नोत्सहे ॥	
पौरजानपदांश्चापि रक्तान् रक्षयितुं सदा ॥	४९२
इदं राज्यं महाप्राज्ञ स्थापय प्रतिपद्य हि ॥	
शक्तिमानसि काकुस्थं लोकस्य परिपालने ॥	४९३
एवमुक्त्वापतञ्जातुः पादयोर्भरतस्तदा ॥	
भृशं संप्रार्थयामास राघवंति प्रियं वदन् ॥	४९४
तमङ्गे भातरं कृत्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥	
श्यामं नलिनपत्राक्षं मत्तहंसस्वरः स्वयम् ॥	४९५
लक्ष्मीश्चन्द्रादपेयाद्वा हिमवान्वा हिमं त्यजेत् ॥	
अतीयात्सागरो वेलां न प्रतिशामहं पितुः ॥	४९६
कामाद्वा तात लोभाद्वा मात्रा तुभ्यमिदं कृतम् ॥	
न तन्मनसि कर्तव्यं वर्तितव्यं च मातृवत् ॥	४९७
एवं ब्रुवाणं भरतः कौसल्यासुतमब्रवीत् ॥	
तेजसाऽदित्यसंकाशं प्रतिपञ्चन्द्रदर्शनम् ॥	४९८

अधिरोहार्यं पादाभ्यां पादुके हेमभूषिते ॥	
एते हि सर्वलोकस्य योगक्षेत्रं विधास्यतः ॥	४९९
सोऽधिरूपा नरव्याघः पादुके व्यवमुच्य च ॥	
प्रायच्छुत्सु महातेजा भरताय महात्मने ॥	५००
स पादुके संप्रणाम्य राम वचनब्रवीत् ॥	
चतुर्दशे हि वर्षाणि जटाचीरधरो श्वहम् ॥	५०१
फलमूलाशनो वीर भवेयं रघुनन्दन ॥	
तवागमनमाकाङ्क्षन्वसन्वै नगराद्विः ॥	
तव पादुकयोन्यस्य राज्यतन्त्रं परन्तप ॥	५०२
चतुर्दशे हि सपूर्णे वर्षेऽहनि रघूतमम् ॥	
न द्रक्ष्यामि यदि त्वा तु प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥	५०३
तंथति च प्रतिज्ञाय त परिष्वज्य सादरम् ॥	
शत्रुं च परिष्वज्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥	५०४
मातर रक्ष कैकेयीं मा रोष कुरु ता प्रति ॥	
मया च सीतया चैव शतोऽर्दसि रघुनन्दन ॥	५०५
इत्युक्त्वा श्रुपरीताक्षो भ्रातरं विसर्ज ह ॥	
स पादुके ते भरतः स्वलक्षुतं महोज्वले संपरिगृह्ण धर्मवित् ॥	
प्रदक्षिणं चैव चकार राघव चकार चैवात्तमनागमूर्धनि ॥	५०६
अथानुपूर्व्या प्रतिपूज्य त जन गुरुंश्च मन्त्रीन्प्रकृतीश्लथाऽनुजौ ॥	
व्यसर्जयद्राघववशदर्शनः श्वितः स्वधर्मे हिमवानिवाचलः ॥	५०७
तं मातरो बाष्पगृहीतकण्ठयो दुःखेन नामन्त्रयितुं हि शंकुः ॥	
स चैव मातृरभिवाद्य सर्वा रुदन्कुटीं स्वा प्रविवेश रामः ॥	५०८

अथ अष्टमः सर्गः ।

ततो निक्षाय मातृस्ता अयोध्यायां दृढवतः ॥	
भरतः शांकसन्तसा गुरुनिदमथाब्रवीत् ॥	५०९
नन्दिग्राम गमियामि सर्वानामन्त्रयेऽत्र वः ॥	
तत्र दुःखमिदं सर्वं सहिष्ये राघव विना ॥	५१०
गतश्चाहो दिवं राजा वनस्थः स गुरुर्मम ॥	
रामं प्रतीक्ष्ये राज्याय स हि राजा महायशः ॥	५११
एतच्छुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः ॥	
अब्रुवन्मन्त्रिणः सर्वे वसिष्ठश्च पुरोहितः ॥	५१२

सुभृशं श्लाघनायं च यदुकं भरत त्वया ॥	
वचनं श्रातृबात्सत्यादनुरूपं तवैव तत् ॥	५१३
स वल्कलजटाधारी मुनिवेषधरः प्रभुः ॥	
नन्दिग्रामेऽवसद्विरः ससैन्यो भरतस्तदा ॥	५१४
ततस्तु भरतः श्रीमानभिषिञ्च्यार्थपादुके ॥	
तदधीनस्तदा राज्यं कारयामास सर्वदा ॥	५१५
राघवस्त्वपयातेषु सर्वेष्वनुविचिन्तयन् ॥	
न तत्रारोच्यद्वासं कारणैर्बहुभस्तदा ॥	५१६
इह मे भरतो दृष्टे मातरश्च सनागराः ॥	
सा च मे स्मृतिरन्वेति ताज्जित्यमनुशोचतः ॥	५१७
स्कन्धावारनवेशोन तेन तस्य महात्मनः ॥	
हयहस्तिकरीषैश्च उपमर्दः कृतो भृशम् ॥	५१८
तस्मादन्यत्र गच्छाम इति सचिन्त्य राघवः ॥	
प्रातिष्ठत स वैदेश्या लक्षणेन च संगतः ॥	५१९
सोऽत्रेगश्रममासाद्य तं बवन्दं महायशाः ॥	
तं चापि भगवानर्त्रिः पुत्रवत्प्रत्यपद्यत ॥	५२०
स्वयमातिथ्यमादिश्य सर्वमस्म सुसत्कृतम् ॥	
सौमित्रिं च महाभागं सीतां च समसान्त्वयत् ॥	५२१
अनसूयां महाभागं तापसीं धर्मचारिणीम् ॥	
प्रतिगृहीत्व वैदेहीमत्रवीर्धप्रिसत्तमः ॥	५२२
तां तु सीता महाभागामनसूयां पतिव्रताम् ॥	
अभ्यवादयदव्यग्रा स्वं नाम समुदाहरत् ॥	५२३
ततः सीतां महाभागां दृष्ट्वा तां धर्मचारिणीम् ॥ ~	
सान्त्वयन्त्यब्रवीदृद्धा दिष्टया धर्ममवेक्षसे ॥	५२४
त्यक्त्वा ज्ञातिजनं सीते मानवृद्धिं च मानिनी ॥	
अवरुद्धं वने रामं दिष्टया त्वमनुगच्छसि ॥	५२५
नगरस्थो वनस्थो वा शुभो वा यदि वाऽशुभः ॥	
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः ॥	५२६
दुःशीलः कामवृत्तो वा धनैर्वा परिवर्जितः ॥	
स्त्रीणामार्यस्वभावानां परमं दैवतं पतिः ॥	५२७
नियमैर्विविधैरासं तपो हि महदस्ति मे ॥	
तत्संभित्य बलं सीते छन्दये त्वां शुचिव्रते ॥	५२८

सफलं च प्रहर्षे ते हन्त सीते करोम्यहम् ॥	
इदं दिव्यं वरं मात्यं वस्त्रमाभरणानि च ॥	५२९
अङ्गरागं च वैदेहि महार्हमनुलेपनम् ॥	
मया दत्तमिदं सीते तव गात्राणि शोभयेत् ॥	५३०
अङ्गरागेण दिव्येन लिसाङ्गी जनकात्मजे ॥	
शोभयिष्यसि भर्तारं यथा श्रीर्विष्णुमव्ययम् ॥	५३१
सा वस्त्रमङ्गरागं च भूषणानि स्वजस्तथा ॥	
मैथिली प्रतिजग्राह प्रीतिदानमनुक्तमम् ॥	५३२
सा तदा समलङ्घत्य सीता सुरसुतोपमा ॥	
प्रणम्य शिरसा पादौ रामं त्वाभिमुखी ययौ ॥	५३३
तथा तु भूषितां सीतां ददर्श वदतां वरः ॥	
राघवः प्रीतिदानेन तपस्त्वन्या जहर्ष च ॥	५३४
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामभिषिच्य हुताग्निकान् ॥	
आपृच्छेतां नरव्याघौ तापसान्वनगोचरान् ॥	५३५
तावृचुस्त वनचरास्तापसा धर्मचारिणः ॥	
वनस्य तस्य संचारं राक्षसैः समभिष्टुतम् ॥	५३६
रक्षांसि पुरुषादानि नानारूपाणि राघव ॥	
वसन्यस्मिन्महारणे व्यालाश्च सधिराशनाः ॥	५३७
एष पन्था महर्षीणां फलान्याहरतां वने ॥	
अनेन तु वनं दुर्गं गन्तुं राघव ते क्षमम् ॥	५३८
इतीरितः प्राञ्जलिभिस्तपस्त्वभिर्द्विजैः कृतस्वस्त्ययनः परन्तपः ॥	
वनं सभार्यः प्रविवेश राघवः सलक्षणः सूर्य इवाभ्रमण्डलम् ॥	५३९

३—अरण्यकाण्डम् ।

अथ प्रथमः सर्गः ।

प्रविश्य तु महारण्यं दण्डकारण्यमात्मवान् ॥	
रामो ददर्श दुर्धर्षस्तापमाथममण्डलम् ॥	१
रूपसंहनन लक्ष्मी सौकुमार्यं सुवेपताम् ॥	
ददश्चुर्विस्मिताकारा गमस्य वनवामिनः ॥	२
वैदेहीं लक्ष्मणं रामं नेत्रैरनिमिषैर्गिव ॥	
आश्र्वयभूतान्ददशुः भर्वे ते वनवामिनः ॥	३
तथाऽन्ये तापसाः सिङ्गा रामं वैश्वानगेऽपमाः ॥	
न्यायवृत्ता यथान्यायं तर्पयामासुरीश्वरम् ॥	४
कृतातिथ्योऽथ रामस्तु सूर्यस्योदयनं प्रति ॥	
आमन्त्र्य स मुनीन्सर्वान्वनमेवान्वगाहत ॥	५
मीतया सह काकुत्स्थस्तस्मिन्द्वारमृगायुते ॥	
ददर्श गिरिशृङ्गाभं पुरुषादं महास्वनम् ॥	६
स कृत्वा भैरवं नादं चालयन्निवं मंदिनीम् ॥	
अङ्गेनादाय वैदेहीपमक्रम्य तदाऽवर्वीत् ॥	७
अहं वनमिदं दुर्गं विराधो नाम राक्षसः ॥	
चरामि सायुधो नित्यमृपिमांसानि भक्षयन् ॥	८
इयं नारी वरारोहा मम भार्या भविष्यति ॥	
युवयोः पापयोश्चाहं पास्यामि रुधिरं मृषे ॥	९
अथ तौ प्रातरौ दीपं शरवर्षं वर्षतुः ॥	
विराधे राक्षसे तस्मिन् कालान्तकयमोपमे ॥	१०
स वध्यमानः सुभृशं भुजाभ्यां परिशृह्य तौ ॥	
अप्रकम्यौ नरव्याघ्रौ रौद्रः प्रस्थातुमैच्छत ॥	११
तस्य रौद्रस्य सौमित्रिः सव्यं ब्राहुं बभङ्ग ह ॥	
रामस्तु दक्षिणं ब्राहुं तरसा तस्य रक्षसः ॥	१२
स भग्नबाहुः संविग्नः पपाताशु विमूर्छितः ॥	
धरण्यां मेषसंकाशो वज्राभिन्न इवाचलः ॥	१३
स विद्धो बहुभिर्वर्णैः खड्गाभ्यां च परिक्षितः ॥	
निष्पिष्ठो बहुधा भूमौ न ममार स रक्षसः ॥	१४

१५	रा०उ०—कुञ्जरस्येव रौद्रस्य राक्षसस्यास्य लक्ष्मण ॥ वनेऽस्मिन्सुमहच्छुभ्रं खन्यतां रौद्रवर्चसः ॥
१६	इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामः प्रदरः खन्यतामिति ॥ तस्थौ विराधमाक्रम्य कण्ठे पादेन वीर्यवान् ॥
१७	ततः खनित्रमादाय लक्ष्मणः श्वभ्रमुत्तमम् ॥ अखनपार्श्वतस्तस्य विराधस्य महात्मनः ॥
१८	तं मुक्तकण्ठमुत्क्षिप्य शङ्कर्कण्ठं महास्वनम् ॥ विराधं प्राक्षिपच्छुभ्रे नदन्त भैरवस्वनम् ॥
१९	हत्वा तु तं भीमबलं विराधं गक्षसं वने ॥ अब्रवीज्रातरं रामो लक्ष्मणं दीपतेजसम् ॥
२०	कष्टं वनमिदं दुर्गं न च स्मो वनगोचरः ॥ अभिगच्छामहे शीघ्रं शरभङ्गं तपोधनम् ॥
२१	आश्रमं शरभङ्गस्य गघ्रोऽभिजगाम ह ॥ तस्य पादौ च संगृह्य रामः सीता च लक्ष्मणः ॥
२२	निषेदुस्तदनुजाता लब्धवासा निमन्त्रिताः ॥ शा०उ०—अहं जात्वा नरव्याघ्रं वर्तमानमदूरतः ॥
२३	ब्रह्मलोकं न गच्छामि त्वामदृष्ट्वा प्रियातिथिम् ॥ ततोऽग्निं स समाधाय हुत्वा चाज्येन मन्त्रवत् ॥
२४	शरभङ्गो महातेजाः प्रविवेश हृताशनम् ॥ शरभङ्गे दिवं प्राप्ते मुनिसङ्घाः समागताः ॥
२५	अभ्यगच्छन्त काकुत्स्थं गमं ज्वलिनतेजसम् ॥ वैखानसा वालखिल्याः सप्रक्षाला मरीचिपाः ॥
२६	अइमकुट्टाश्च वहयः पत्राहाराश्च तापसाः ॥ दन्तोऽल्खर्वालिनश्चेव तथैवोन्मज्जकाः परं ॥
२७	गात्रशश्या अशश्याश्च तथैवानवकाशिकाः ॥ अभिगम्य च धर्मज्ञा रामं धर्मभूतां वरम् ॥
२८	ऊचुः परमधर्मज्ञमृषिसङ्घाः समागताः ॥ अयं ब्राह्मणभूयिष्ठो वानप्रस्थगणो महान् ॥
२९	त्वंनाथोऽनाथवद्राम राक्षसैहन्यते भृशम् ॥ एहि पश्य शरीराणि मुनीनां भावितात्मनाम् ॥
३०	हतानां राक्षसैर्घोरवृद्धानां बहुधा वने ॥

पम्पानदीनिवासामनुमन्दाकिनीर्मिष ॥	
चित्रकूटालयानां च क्रियते कठन महत् ॥	३०
एवं वय न मृध्यामो विप्रकार तपस्विनाम ॥	
क्रियमाणं बने घोर रक्षोर्मर्मामकर्मभिः ॥	३१
ततस्त्वा शरणार्थं च अरण्यं समुपर्हथताः ॥	
परिपालय नो राम वयमानाद्विशाचर्चः ॥	३२
एतच्छत्वा तु काकुल्म्यस्तापसाना तपस्विनाम ॥	
इदं प्रावाच धर्मात्मा भर्वानेव तपस्विनः ॥	३३
नेव मर्हथ मां वक्तुमाजाप्योऽहं तपस्विनाम ॥	
केवल न स्वकार्येण प्रवृष्टव्य वन मया ॥	३४
विप्रकारगमपाक्रपु गश्च मर्मवतार्ममम ॥	
पितुस्तु निंदगवरः प्रान्दोऽहमिद वनम् ॥	३५
भवतामर्थासर्वथर्मागतोऽहं यदच्छया ॥	
तस्य मेऽयं वने वासो भावायति मठाफलः ॥	३६
रामस्तु महितो श्रावा सीतया च परन्तपः ॥	
सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं जगाम मह तेष्ठिजः ॥	३७
अग्रतः प्रययौ रामः सीता मध्ये सुशोभना ॥	
पृष्ठतस्तु धनुषाणिलक्ष्मणोऽनुजगाम ह ॥	३८
उषित्वा स सुख तत्र पूज्यमानो महर्पिभिः ॥	
जगाम चाश्रमांस्तेषां पर्यायेण तपस्विनाम ॥	३९
क्वचित्परिदशान्मासानेकमवत्सर क्वचित् ॥	
क्वचिच्च चतुरो मासान्पञ्च षट् च परान्कचित् ॥	४०
तत्र संवसतस्तस्य मुनीनामाश्रमेषु वै ॥	
रमन्तश्चानुकूल्येन ययुः सवत्सरा दश ॥	४१
परिसृत्य च धर्मज्ञो राघवः सह सीतया ॥	
सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं पुनरेवाजगाम ह ॥	४२
तत्रापि न्यवसद्रामः किञ्चित्कालमरिन्दमः ॥	
रामोऽथ सुनिभामन्त्य राह श्रावाऽभिवाद्य च ॥	
प्रतस्थेऽगस्त्यमुहित्य सानुजः सह सीतया ॥	४३

अथ द्वितीयः सर्गः ।

सुतीशेनोपदिष्टेन गत्वा तेन पथा सुखम् ॥

इदं परमसंहृष्टो वाक्यं लक्ष्मणमन्त्रवीत् ॥

यथा हीमे बनस्यास्य ज्ञाताः पथि सहस्रशः ॥

संनताः फलभोरेण पुष्पभोरेण च द्रुमाः ॥

पिप्पलीनां च पक्वानां वनादस्मादुपागतः ॥

गन्धोऽयं पवनोक्षिसः सहसा कटुकोदयः ॥

तत्र तत्र च दृश्यन्ते संक्षिप्ताः काष्ठसंचयाः ॥

द्रूनाश्च परिदृश्यन्ते दर्भा वैदूर्यवर्चसः ॥

एतच्च बनमध्यस्थं कृष्णाश्रिशस्त्रोपमम् ॥

पावकस्याश्रमस्थस्य धूमाग्रं संप्रदृश्यते ॥

विवित्तेषु च तीर्थेषु कृतस्नाना द्विजातयः ॥

पुष्योपहारं कुर्वन्ति कुसुरैः स्वयमजिंतः ॥

स्त्रिरध्यपत्रा यथा त्रुक्षा यथा क्षान्ता मृगदिजाः ॥

आश्रमो नातिदूरस्थो महर्षेभावितात्मनः ॥

अगस्त्य इति विख्यातां लोके स्वेनेव कर्मणा ॥

आश्रमो दृश्यते तस्य परिश्रान्तश्रमापहः ॥

निगृह्य तरसा मूल्युं लोकानां हितकाम्यया ॥

दर्क्षणा दिक् कृता येन शरण्या पुण्यकर्मणा ॥

तस्येदमाश्रमपदं प्रभावाद्यस्य राक्षसैः ॥

दिगियं दक्षिणा श्रासादृश्यते नापभुज्यते ॥

यदाप्रभृति चाक्रान्ता दिगियं पुण्यकर्मणा ॥

तदाप्रभृति निवैराः प्रशान्ता रजनीचराः ॥

मार्गं निरोद्धुं सततं भास्करस्याच्चलोत्तमः ॥

सदेशं पालयस्तस्य विन्ध्यशैले न वर्धते ॥

अयं दीर्घायुषस्तस्य लोके विश्रुतकर्मणः ॥

अगस्त्यस्याश्रमः श्रीमान्विनीतमृगसेवितः ॥

आराधयिष्याम्यश्राहमगस्त्यं तं महामुनिम् ॥

शेषं च बनवासस्य सौभ्यं बत्स्याम्यहं प्रभो ॥

प्रविषेश तसो रामः सीतया सह लक्ष्मणः ॥

प्रशान्तादरिणाकीर्णमाश्रमं ह्यवलोकयन् ॥

४

४१

४५

४८

४९

५०

५१

५२

५३

५४

५५

५६

५७

विष्णोः स्थानं महेन्द्रस्य स्थानं चैव विवस्वतः ॥	५८
सोमस्थानं भगस्थानं स्थानं कौबेरमेव च ॥	५९
धातुर्विधातुः स्थानं च वायोः स्थानं तथैव च ॥	६०
स्थानं च पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः ॥	६१
स्थानं तथैव गायत्र्या वसूनां स्थानमेव च ॥	६२
स्थानं च नागराजस्य गरुडस्थानमेव च ॥	६३
कर्तिकेयस्य च स्थानं धर्मस्थानं च पश्यति ॥	६४
तददर्शाग्रतो रामो मुनीना दीपतंजसाम ॥	६५
एव गत्वा महावाहुरगस्त्यं सूर्यवर्चसम ॥	६६
जग्राहापततस्तस्य पादो च रघुनन्दनः ॥	६७
अभिवाद्य तु धर्मात्मा तस्था रामः कृताञ्जलिः ॥	६८
सीतया सह वैदेह्या तदा रामः सलमणः ॥	६९
प्रथमं चोषविश्याथ धर्मज्ञो मुनिपुङ्गवः ॥	७०
उवाच राममासीन प्राञ्जलि धर्मकोविदम् ॥	७१
राजा सर्वस्य लोकस्य धर्मचारी महारथः ॥	७२
पूजनीयश्च मान्यश्च भवान्प्राप्तः प्रियातिथिः ॥	७३
इदं दिष्ट्यं महाच्चापं हेमवत्रिविभूषितम् ॥	७४
वैष्णवं पुक्षव्याघ निर्मितं विश्वकर्मणा ॥	७५
अमोषः सूर्यसंकाशो ब्रह्मदत्तः शरोत्तमः ॥	७६
दत्तो मम महेन्द्रेण तृणी चाक्षयसायकौ ॥	७७
संपूर्णौ निश्चितैर्बाणैर्ज्वलन्द्विरिव पावकैः ॥	७८
महाराजतकोशोऽयमसिद्धेमविभूषितः ॥	७९
अनेन धनुषा राम हत्वा संख्ये महासुरान् ॥	८०
आजहार श्रियं दीपां पुरा विष्णुर्दिवौकसाम् ॥	८१
तद्वनुस्तौ च तृणी च शरं खड्गं च मानद ॥	८२
जयाय प्रतिगृहीत्वा वत्रं वत्रधरो यथा ॥	८३
एवमुक्त्वा महातेजाः समस्तं तद्वरायुधम् ॥	८४
दत्वा रामाय भगवानगस्त्यः पुनरब्रवीत् ॥	८५
इतो द्वियोजने तात बहुमूलफलोदकः ॥	८६
देशो बहुमृगः श्रीमान्पञ्चवत्त्वभिविश्रुतः ॥	८७
तत्र गत्वा अभ्यपदं कृत्वा सौभित्रिणा सह ॥	८८
रमस्त्वं पितुर्वर्क्यं यथोक्तमनुपालयन् ॥	८९

विदितो हेष वृत्तान्तो मम सर्वस्तवानभ ॥	
तपसश्च प्रभावेण स्लेहाद्वशरथस्य च ॥	७४
अगस्त्येनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिणा सह ॥	
सत्कृत्यामन्त्रयमास तमृषिं सत्यवादिनम् ॥	७५
अथ पञ्चवटीं गछबन्तरा रघुनन्दनः ॥	
आससाद महाकायं गृत्रं भीमपराक्रमम् ॥	७६
त दृष्टा तौ महाभागौ वनस्थ रामलक्ष्मणौ ॥	
मनाते राक्षस पक्षि त्रुवाणां को भवानिति ॥	७७
ततो मधुरया वाचा सौभ्यया प्रीणयन्निव ॥	
उवाच वत्स मां विद्धि वयस्यं पितुरात्मनः ॥	७८
स तं पितृसखं मत्वा पूजयामास राघवः ॥	
स तस्य कुलमव्यग्रमथ पप्रच्छ नाम च ॥	७९
रामस्य वचन श्रुत्वा कुलमात्मानमेव च ॥	
आचचक्षे द्विजस्तस्मै सर्वभूतसमुद्धवम् ॥	८०
प्रजापतेस्तु दक्षस्य बभूतुरिति विश्रुताः ॥	
षष्ठिर्दुहितरो राम यशस्विन्यां महायशः ॥	८१
कश्यपः प्रतिजग्राह तासामष्टौ सुमन्यमाः ॥	
अदिति च दिति चैव दन्मपि च कालकाम् ॥	८२
ताम्रां क्रोधवशां चैव मनु चाप्यनलामपि ॥	
अदित्यां जश्निर देवात्मयस्त्रिशदरिन्दम् ॥	८३
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च परन्तप ॥	
दितिस्त्वजनयत्पुत्रान्दैत्यांस्तात यशस्विनः ॥	८४
तेषामियं वसुमर्ती पुराऽसीत्सवनार्णवा ॥	
दनुस्त्वजनयत्पुत्रमश्वश्रीवर्मारिन्दम् ॥	८५
नरकं कालकं चैव कालकाऽपि व्यजायत ॥	
क्रौञ्चीं भासीं तथा इयेनीं धृतराष्ट्रीं तथा शुकीम् ॥	८६
ताम्रा तु सुषुवे कन्याः पञ्चैता लोकविश्रुताः ॥	
उन्नकाञ्जनयक्रौञ्ची भासी भासान्व्यजायत ॥	८७
इयेनी इयेनांश्च गृष्णांश्च व्यजायत सुतेजसः ॥	
धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वशः ॥	८८
चक्रवाकांश्च भद्रं ते विजश्च साऽपि भासिनी ॥	
शुकी नतां विजश्च तु नतायां विनता सुता ॥	८९

दश क्रोधवशा राम विजेऽप्यात्मसंभवाः ॥	१
मृगी च मृगमन्दां च हरीं भद्रामदामपि ॥	१०
मातङ्गीमथ शार्दूलीं श्वेतां च सुरभीं तथा ॥	
सर्वलक्षणसंपन्नां सुरसां कद्रुकामपि ॥	११
मनुर्मनुष्याङ्गनयत्कथ्यपस्य महात्मनः ॥	
ब्राह्मणान्ध्रत्रियान्वैश्याऽद्वृद्धांश्च मनुजपर्भ ॥	१२
मुखतो ब्राह्मणा जाता उरसः क्षत्रियास्तथा ॥	
ऊरुभ्यां जङ्गिरे वैश्याः पद्मयांशूद्रा इति श्रुतिः ॥	१३
सर्वान्पुण्यफलान्वृक्षाननलापि व्यजायत ॥	
विनता च शुकी पौत्री कद्रश्च सुरसा स्वभा ॥	१४
कद्रुनीगसहस्रं तु विजेश्च धरणीधरान् ॥	
द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु गरुडोऽरुण एव च ॥	१५
तस्माज्ञातोऽहमरुणात्संपत्तिश्च ममाग्रजः ॥	
जटायुरिति मां विद्धि श्वेनीपुत्रमरिन्दम ॥	१६
सोऽहं वाससहायस्ते भविष्यामि यदीच्छसि ॥	
सीतां च तान रक्षिष्ये त्वयि याते सलक्ष्मणे ॥	१७
जटायुषं तु प्रतिपूज्य राघवो मुदा परिष्वज्य च सन्नतोऽभवत् ॥	
पितुर्हि शुभ्राव सखित्वमात्मवाङ्गटायुषा संकथितं पुनः पुनः ॥	१८

अथ तृतीयः सर्गः ।

ततः पञ्चवर्टीं गत्वा नानाव्यालमृगायुताम् ॥	१९
उवाच लक्ष्मणं रामो भ्रातरं दीपतेजसम् ॥	
अयं देशः समः श्रीमान्पुष्पितैस्तरुभिर्वृतः ॥	
इहाभमपदं रम्यं यथावत्कर्तुर्महसि ॥	१००
इयमादित्यसंकाशौः पञ्चैः सुरभिगन्धिभिः ॥	
अदूरे हृश्यते रम्या पश्चिनी पश्चशोभता ॥	१०१
यथाख्यातमगस्त्येन मुनिना भावितात्मना ॥	
इयं गोदावरी रम्या पुष्पितैस्तरुभिर्वृता ॥	१०२
हंसकारण्डवाकीर्णा चक्रवाकोपशोभिता ॥	
नातिदूरे न चासने मृगयूथनिपीडिता ॥	१०३
मयूरनादिता रम्याः प्रांशवो बहुकन्दराः ॥	
हृश्यन्ते गिरयः सौम्याः फुलैस्तरुभिराङृताः ॥	१०४

सौबर्णे राजतैस्तामैदेवेशो देवो तथा शुभैः ॥	
गवाक्षिता इवाभान्ति गजाः परमभक्तिभिः ॥	१०५
इदं पुष्पमिदं रम्यमिदं बहुमृगद्विजम् ॥	
इह वस्याम सौभित्रे सार्धमेतेन पक्षिणा ॥	१०६
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः परवीरहा ॥	
अच्चिरेणाश्रमं भ्रातुश्वकार सुमहावलः ॥	१०७
पर्णशालां सुविपुलां तत्र संघातमृत्तिकाम् ॥	
मुस्तमां मस्करैर्दीर्घैः कृतवंशां मुशोभनाम् ॥	१०८
शमीशाखाभिरास्तीर्थं दृढपाशावपाशिताम् ॥	
कुशकाशशरैः पर्णैः सुपरिच्छादितां तथा ॥	१०९
तस्मिन्देशे बहुफले न्यवसत्स मुखं सुखी ॥	
कंचित्कालं स धर्मात्मा सीतया लक्ष्मणेन च ॥	
अन्वास्यमानो न्यवसत्स्वर्गलोके यथाऽमरः ॥	११०
अथ कालः स सम्प्राप्तः प्रियो यः कामिनां सताम् ॥	
अलंकृत इवाभाति येन संवत्सरः शुभः ॥	१११
नीहारपर्षो लोकः पृथिवी सस्यमालिनी ॥	
जलान्यनुपभोग्यानि सुभगो हव्यवाहनः ॥	११२
प्राज्यकामा जनपदाः संपत्तरगोरसाः ॥	
विचरन्ति महीपाला यात्रार्थे विजिगीषवः ॥	११३
सेवमाने दृढं सूर्ये दिशमन्तकसेविताम् ॥	
विहीनतिलकेव स्त्री नोक्तरा दिक्प्रकाशते ॥	११४
अत्यन्तसुखसंचारा मध्यान्हे स्पर्शतः सुखाः ॥	
दिवसाः सुभगादित्याद्धायासलिलदुर्भगाः ॥	११५
निहृत्ताकाशशायनाः पुष्पनीता हिमारुणाः ॥	
शीतवृद्धतरा शामाख्यियामा यान्ति साम्रतम् ॥	११६
रविसंक्रान्तसौभाग्यस्तुषाराणमण्डलः ॥	
निश्चासान्त्र इवादर्शश्वन्द्रमा न प्रकाशते ॥	११७
ज्योत्स्ना तुषारमलिना पौर्णमास्यां न राजते ॥	
सीतेव चातपश्यामा लक्ष्यते न विराजते ॥	११८
मयूरैरपर्पञ्चिर्हिमनीहारसंबृतैः ॥	
दूरमप्युदितः सूर्यः शशाङ्क इव लक्ष्यते ॥	११९
अवश्यावनिपालेन किञ्चित्प्रक्षिप्त्वा दद्धा ॥	
वनानां शोभते भूमिनिविश्वसणात्पौ ॥	१२०

स्पृशन्मुविपुलं शीतमुदकं द्विरदः सुखम् ॥	१२१
अस्यन्ततृष्णितो वन्यः प्रतिसंहरते करम् ॥	
एते हि समुपासीना विहगा जलचारिणः ॥	
नावगाहन्ति सलिलमप्रगङ्घभा इवाहवम् ॥	१२२
वाष्पसंच्छन्नसलिला रुतविशेयसारसाः ॥	
हिमाद्रिवालुकास्तीरैः सरितो भान्ति साध्यतम् ॥	१२३
तुषारपतनाशैव मूढुत्वाऽद्वास्करस्य च ॥	
शैत्यादगाय्रस्थमपि प्रायेण रसवज्जलम् ॥	१२४
जराशर्षारितैः पञ्चैः शीर्णकेसरकर्णिकैः ॥	
नालशेषा हिमव्यस्ता न भान्ति कमलाकराः ॥	१२५
अथ शूर्पणखा नाम दशग्रीवस्य रक्षसः ॥	
भगिनी राममासाद्य ददर्श त्रिदशोपमम् ॥	१२६
दीपास्यं च महाकाहुं पद्मपत्रायतेक्षणम् ॥	
गजविकान्तगमनं जटामण्डलधारिणम् ॥	१२७
सुकुमारं महासत्वं पार्थिवव्यञ्जनान्वितम् ॥	
राममिन्दीवरस्यामं कन्दर्पसदृशप्रभम् ॥	१२८
बभूवन्द्रोपमं दृष्ट्वा राक्षसी काममोहिता ॥	
सुमुखं दुर्मुखी रामं वृत्तमध्यं महोदरी ॥	१२९
विशालाक्षं विरूपाक्षी सुकेशं ताप्रमूर्धजा ॥	
प्रियरूपं विरूपा सा सुस्वरं भैरवस्वना ॥	१३०
तरुणं दारुणा वृद्धा दक्षिणं वामभाषिणी ॥	
न्यायवृत्तं सुदुर्वृत्ता प्रियमप्रियदर्शना ॥	१३१
तां तु शूर्पणखां रामः कामपाशावपाशिताम् ॥	
स्वेच्छया ऋक्षण्या वाचा स्मितपूर्वमथाब्रवीत् ॥	१३२
कृतदारोऽस्मि भवति भायेयं दयिता मम ॥	
त्वद्विधानां तु नारीणां सुदुःखा ससप्तन्ता ॥	१३३
एनं भज विशालाक्षि भर्तारं भ्रातरं मम ॥	
असपत्ना वरारोहे भेषमर्कप्रभा यथा ॥	१३४
इति रामेण सा ग्रोक्ता राक्षसी काममोहिता ॥	
पितॄस्य रामं सहसा ततो लक्षणमब्रवीत् ॥	१३५
अस्य रूपस्य ते युक्ता भार्याऽहं वरवर्णिनी ॥	
मवा सह सुखं सर्वान्दण्डकान्विचरिष्यसि ॥	१३६

एवमुक्तस्तु सौमित्री राक्षस्या वाक्योविदः ॥	
ततः शूर्पणखां स्मित्वा लक्ष्मणो युक्तमब्रवीत् ॥	१३७
कथं दासस्य मे दासी भार्या भवितुमिच्छसि ॥	
सोऽहमार्थेण परवान्भात्रा कमलवर्णिनि ॥	१३८
एतां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम् ॥	
भार्या वृद्धां परित्यज्य त्वामेवैष भजिष्यति ॥	१३९
इति सा लक्ष्मणेनोक्ता कराला निर्णतोदरी ॥	
मन्यते तद्वचः सत्यं परिहासाविचक्षणा ॥	१४०
सा रामं पर्णशालायामुपविष्टं परन्तप ॥	
सीतया सह दुर्धर्षमब्रवीत्काममोहिता ॥	१४१
इमां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम् ॥	
वृद्धां भार्यामवष्टम्य न मां त्वं बहु मन्यसे ॥	१४२
अद्येमां भक्षयिष्यामि पश्यतस्तव मानुषीम् ॥	
त्वया सह चरिष्यामि निःसपत्ना यथासुखम् ॥	१४३
इत्युक्त्वा मृगशावाक्षीमलातसद्वेषेक्षणा ॥	
अभ्यगच्छत्सुसंकुद्धा महोल्का रोहिणीमिव ॥	१४४
तां मृत्युपाशाप्रतिमामापतन्ती महाबलः ॥	
निगृह्य रामः कुपितस्ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥	१४५
क्रूरेनार्थेः सौमित्रे परिहासः कथंचन ॥	
न कार्यः पश्य वैदेही कथंचित्सौम्यं जीवतीम् ॥	१४६
इमां विरूपामसतीमतिमत्तां महोदरीम् ॥	
राक्षसीं पुरुषव्याघ्रं विरूपयितुमर्हसि ॥	१४७
इत्युक्तो लक्ष्मणस्तस्याः कुद्धो रामस्य पश्यतः ॥	
उदृत्य खड्गं चिच्छेद कर्णनांसं महाबलः ॥	१४८
निकृत्तकर्णनासा तु विस्वरं सा विनयं च ॥	
यथागतं प्रदुद्राव घोरा शूर्पणखा वनम् ॥	१४९
सा विक्षग्नती रुधिरं बहुधा घोरदर्शना ॥	
प्रगृह्य बाहू गर्जन्ती प्रविवेश महावनम् ॥	१५०
ततः सभार्ये भयमोहमृच्छता सलक्ष्मणं राघवमागतं वनम् ॥	
विरूपणं चात्मनि शोणितोक्षिता शाशंस सर्वे भागीनी खरस्य सा ॥	१५१

अथ चतुर्थः सर्गः ।

तया पश्यितः पूर्वे पुनरेव प्रशंसिनः ॥	
अब्रवीदूषणं नाम खरः सेनापति तदा ॥	१५२
चतुर्दश सहस्राणि मम चित्तानुवर्तिनाम् ॥	
रक्षसां भीमवेगानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥	१५३
नीलजीमूतवर्णानां लोकहिंसाविहारिणाम् ॥	
सर्वोद्योगमुदीर्णानां रक्षसां सौम्य कारय ॥	१५४
इति तस्य ब्रुवाणस्य सूर्यवर्णं महारथम् ॥	
सदश्वैः शब्दैर्युक्तमाच्चक्षेऽथ दूषणः ॥	१५५
तं भेषशिखराकारं तसकाञ्चनभूषणम् ॥	
सदश्वयुक्तं सोऽमर्षादास्त्रोह खरस्तदा ॥	१५६
राक्षसानां सुधोराणां सहस्राणि चतुर्दश ॥	
निर्यातानि जनस्थानात्खरचित्तानुवर्तिनाम् ॥	१५७
आश्रमं प्रतियाते तु खरे खरपराक्रमे ॥	
तानेवौत्पातिकान् रामः सह आत्रा ददर्श ह ॥	१५८
ततः प्रविष्टे तु गुहां लक्षणे सह सीतया ॥	
इन्त निर्युक्तमित्युक्त्वा रामः कवचमाविशत् ॥	१५९
स तेनाभिनिकाशेन कवचेन विभूषितः ॥	
बभूव रामस्तिमिरे महानभिरिवोत्थितः ॥	१६०
स चापमुद्यम्य महच्छरानादाय वीर्यवान् ॥	
संबभूवास्थितस्तत्र ज्यास्वनैः पूरयन्दिशः ॥	१६१
रूपमप्रतिमं तस्य रामस्याङ्किष्टकर्मणः ॥	
बभूव रूपं क्रुद्धस्य रुद्रस्येव महात्मनः ॥	१६२
ततस्तं भीमधन्वानं क्रुद्धाः सर्वे निशाचराः ॥	
रामं नानाविष्टैः शख्सैरभ्यवर्षन्त दुर्जयम् ॥	१६३
शैलेन्द्रभिव धाराभिर्वर्षमाणा महाधनाः ॥	
सर्वैः परिषृतो रामो राक्षसैः क्रूरदर्शनैः ॥	१६४
ततो रामस्तु संक्रुद्धो मण्डलीकृतकार्मुकः ॥	
ससर्जे निशितान्वाणाङ्गतशोऽथ सहस्रशः ॥	१६५
ते शराः शञ्चुसैन्येषु मुक्ता रामेण लीलया ॥	
आददू रक्षसां प्राणान्पाशाः कालकृता इव ॥	१६६

दुमवर्षाणि मुहून्तः शिलावर्षाणि राक्षसाः ॥	१६७
तद्भूवाद्युतं युद्धं द्रुमुलं रोमहर्षणम् ॥	
तैर्मुक्तकेशौः समरे पतितैः शोणितोक्षितैः ॥	१६८
विस्तीर्णा वसुधा कृत्स्ना महावेदिः कुशैरिव ॥	
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥	१६९
हतान्येकेन रामेण मानुषेण पदातिना ॥	
एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणः सह सीताया ॥	१७०
गिरिदुर्गादिनिष्क्रम्य संविवेशाश्रमे सुखी ॥	
ततो रामस्तु विजयी पूज्यमानो महर्षिभिः ॥	१७१
प्रविवेशाश्रमं वीरो लक्ष्मणेनाभिपूजितः ॥	
तं हृष्टा शत्रुहन्तारं महर्षीणां सुखावहम् ॥	१७२
बभूव हृष्टा वैदेही भर्तारं परिष्वजे ॥	
ततः शूर्पणखा हृष्टा सहस्राणि चतुर्दश ॥	१७३
हतान्येकेन रामेण रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥	
दूषणं च खरं चैव हतं त्रिशिरसं रणे ॥	१७४
जगाम परमोद्दिग्मा लङ्घां रावणपालितां ॥	
सा ददर्श विमानाग्रे रावणं दीपतेजसम् ॥	१७५
उपोपविष्टं सचिवैर्महद्विदिरिव वासवम् ॥	
विंशभुजं दशग्रीवं दर्शनीयपरिच्छदम् ॥	१७६
विशालवक्षसं वीरं राजलक्षणलक्षितम् ॥	
सर्वदिव्याख्योक्तारं यज्ञविघ्नकरं सदा ॥	१७७
पुरीं भोगवतीं गत्वा पराजित्य च वासुकिम् ॥	
तक्षकस्य प्रियां भार्या पराजित्य जहार यः ॥	१७८
कैलासं पर्वतं गत्वा विजित्य नरवाहनम् ॥	
विमानं पुष्पकं तस्य कामगं वै जहार यः ॥	१७९
वनं चैत्ररथं दिव्यं नलिनीं नन्दनं वनम् ॥	
विनाशयति यः क्रोधादेवोद्यानानि वीर्यवान् ॥	१८०
चन्द्रसूर्यो महाभागादुत्तिष्ठन्तौ परंतपौ ॥	
निवारयति बाहुम्यां यः शैलशिखरोपमः ॥	१८१
दश वर्षसहस्राणि तपस्तस्वा महावर्णे ॥	
पुरा स्वर्णमुष्मे धीरः शिरांस्तुपजहार यः ॥	१८२
देवदानवगन्धर्वपितृश्चततगोक्षरैः ॥	
अभयं यस्य लंगामे मृगुतो मानुषाहते ॥	१८३

मन्त्रैरभिषुतं पुण्यमध्वरेषु द्विजातिभिः ॥	१८४
हविर्धीनेषु यः सोममुपहन्ति महावलः ॥	
उपगम्याब्रवीद्वाक्यं राक्षसी भयविव्वला ॥	
रावणं शशुहन्तारं मन्त्रिभिः परिवारितम् ॥	१८५
प्रमत्तः कामभोगेषु स्वैरवृत्तो निरक्षुशः ॥	
समुत्पन्नं भयं घोरं बोद्धव्यं नावबुद्ध्यसे ॥	१८६
सक्तं ग्राम्येषु भोगेषु कामवृत्तं महीपतिम् ॥	
लुब्धं न वहु मन्यन्ते श्मशानाग्निमिव प्रजाः ॥	१८७
ये न रक्षन्ति विषयमस्वाधीनं नराधिपाः ॥	
ते न वृद्धश्च प्रकाशन्ते गिरयः सागरं यथा ॥	१८८
अयुक्तचारं मन्ये त्वां प्राकृतैः सच्चिवैर्युतम् ॥	
स्वजनं च यतः स्थानं निहतं नावबुद्ध्यमे ॥	१८९
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥	
इतान्येकेन रामेण खरश्च सहदूषणः ॥	१९०
ऋषीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः ॥	
धर्षितं च जनस्थानं रामेणाङ्गुष्ठकारिणा ॥	१९१
त्वं तु लुब्धः प्रमत्तश्च पराधीनश्च राक्षस ॥	
विषये स्वे समुत्पन्नं यद्यन्यं नावबुद्ध्यसे ॥	१९२
ततः शूर्पणखां दृष्टा ब्रुवतीं परुषं वचः ॥	
अमात्यमध्ये संकुद्धः परिप्रच्छ रावणः ॥	१९३
कश्च रामः कथंवीर्यः किंरूपः किंपराक्रमः ॥	
किमर्थं दण्डकारण्यं प्रविष्टश्च सुदुस्तरम् ॥	१९४
आशुधं किंच रामस्य येन ते राक्षसा हताः ॥	
खरश्च निहतः संख्ये दूषणाङ्गिशीरास्तथा ॥	१९५
तत्वं ब्रौहि मनोशाङ्गि केन त्वं च विरूपिता ॥	
इत्युक्त्वा राक्षसेन्द्रेण राक्षसी क्रोधमूर्छिता ॥	
ततो रामं यथान्यायमाख्यातुमुपचक्रमे ॥	१९६
दीर्घवाहुर्विशालाक्षश्चीरकृप्याजिनाभ्वरः ॥	
कन्दर्पसमरूपश्च रामो दशरथात्मजः ॥	१९७
भ्राता चास्य महातेजा गुणतस्तुत्यविक्रमः ॥	
अनुरक्तश्च भक्तश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥	१९८
रामस्य तु विशालाक्षी पूर्णेन्दुसहशानना ॥	
धर्मपत्नी ग्रिया नित्यं भर्तुः ग्रियहिते रता ॥	१९९

तसकाञ्चनवर्णभा रक्ततुङ्गनखीशुभा ॥	
सीता नाम वरारोहा वैदेही तनुमध्यमा ॥	२००
नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किन्नरी ॥	
तथारूपा मया नारी दृष्टपूर्वी महीतले ॥	२०१
यस्य सीता भवेद्वार्या यं च दृष्टा परिप्वजेत् ॥	
अभिजीवेत्स सर्वेषु लोकेष्वपि पुरन्दरात् ॥	२०२
सा सुशीला वपुः क्षाद्या रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥	
तवानुरूपा भार्या सा त्वं च तस्याः पतिर्वरः ॥	२०३
भार्यार्थे तु तवानेतुमुद्यताऽहं वराननाम् ॥	
विरूपिताऽस्मि क्रेण लक्ष्मणेन महाभुज ॥	२०४
ततः शूर्पणखावाक्यं तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणम् ॥	
सच्चिवानभ्यनुशाय कार्यं बुद्धशा जगाम ह ॥	२०५
इति कर्तव्यमित्येव कृत्वा निश्चयमात्मनः ॥	
स्थिरबुद्धिस्ततो रम्यां यानशालां जगाम ह ॥	२०६
यानशालां ततो गत्वा प्रच्छन्नं राक्षसाधिपः ॥	
सूतं संचोदयामास रथः संयुज्यतामिति ॥	२०७

अथ पञ्चमः सर्गः ।

कामगं रथमास्थाय काञ्चनं रत्नभूषितम् ॥	
राक्षसाधिपतिः श्रीमान्यौ नदनदीपतिम् ॥	२०८
तं तु गत्वा परं पारं समुद्रस्य नदीपतेः ॥	
ददर्शाभमेकान्ते पुण्ये रम्ये वनान्तरे ॥	२०९
तत्र कृष्णाजिनधरं जटामण्डलधारिणम् ॥	
ददर्श नियताहारं मारीचं नाम राक्षसम् ॥	२१०
स रावणः समागम्य विभिवसेन रक्षसा ॥	
ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोद्दिदः ॥	२११
मारीचं श्रूयतां तात वच्चनं मम भाषतः ॥	
आतोऽस्मि मम चारतस्य भवान् हि परमा गतिः ॥	२१२
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥	
निहतानि शैदीसैर्मानुषेण पदातिना ॥	२१३
खरश्च निहतः संश्लये दूषणश्च निपातितः ॥	
पित्रा निरस्तः कुद्देन सभार्यः क्षीणजीवितः ॥	२१४

यैन वैरं निवारण्ये सत्त्वमास्थाय केवलम् ॥	२१५
कर्णनासापहरेण भगिनी मे विरूपिता ॥	
अस्य भार्या जनस्थानात्सीतां मुरसुतोपमाम् ॥	२१६
आनयिष्यामि विक्रम्य सहायस्तत्र मे भव ॥	
सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुमिः ॥	
आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखं चर ॥	२१७
त्वां तु निःसंशयं सीता दृष्ट्वा तु मृगरूपणम् ॥	
गृह्यतामिति भर्तारं लक्ष्मणं चाभिधास्यति ॥	२१८
ततस्तयोरपाये तु शून्ये सीता यथामुखम् ॥	
निरावधो हरिप्यामि राहुश्नदप्रभामव ॥	२१९
ततः पश्चात्सुखं रामे भार्याहरणकर्षितं ॥	
विस्त्रिष्ठं प्रहरियामि कृताथ्यनान्तरात्मना ॥	२२०
तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः ॥	
प्रत्युवाच महातेजा मार्गाच्च राक्षसेश्वरम् ॥	२२१
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ॥	
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥	२२२
न नूनं बुध्यसे रामं महाबायं गुणान्वतम् ॥	
अयुक्तचारश्चपलो महेन्द्रवरुणोपमम् ॥	२२३
अपि स्वस्ति भवेत्तात् सर्वेषामपि रक्षसाम् ॥	
अपि रामो न संकुद्धः कुर्याद्वाकानराक्षसान् ॥	२२४
अपि तेऽजीवितान्ताय नोत्पन्ना जनकात्मजा ॥	
अपि सीतानिमित्तं च न भवेद्यसनं महत् ॥	२२५
अपि त्वामीश्वरं ग्राप्य कामवृत्तं निरंकुशम् ॥	
न विनश्येत्पुरी लङ्घा त्वया सह सराक्षसा ॥	२२६
त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमन्त्रितः ॥	
आत्मानं स्वजनं राष्ट्रं स राजा इन्ति दुर्मतिः ॥	२२७
न सा धर्षयितुं शक्या मैथिल्योजस्विनः प्रिया ॥	
दीपस्येव हुताशस्य शिखा सीता सुभव्यमा ॥	२२८
अवजानसंमोहाद्वालोऽयमिति राघवम् ॥	
विश्वामित्रस्य तां वेदिमध्यधावं कृतेत्वरः ॥	२२९
तेन मुक्तस्ततो बाणः शितः शत्रुनिर्वहणः ॥	
तेनाहं ताङ्गितः क्षिमः समुद्रे शतशोजने ॥	२३०

पातितोऽहं तदा तेन गंभीरे लागराभसि ॥	२३१
प्राप्य संहां चिरसात लङ्घां प्रतिगतः पुरीम् ॥	
तन्मया वार्षमाणस्तु यदि रावण विग्रहम् ॥	
करिष्वस्तापदं घोरां क्षिप्रं प्राप्य नशिष्यसि ॥	२३२
परदाराभिमर्शात्तु नान्यत्पापतरं महत् ॥	
भव स्वदारनिरतः स्वकुल रक्ष राक्षसान् ॥	२३३
मारीचस्य तु तद्वाक्यं क्षमं युक्तं च रावणः ॥	
उक्तो न प्रतिजग्राह मर्तुकाम इवैषधम् ॥	२३४
तं पथ्यहितवक्तारं मारीच राक्षसाधिपः ॥	
अब्रवीत्प्रव वाक्यमयुक्तं कालचादितः ॥	२३५
दुष्कृलैतदयुक्तार्थं मारीच मयि कथ्यते ॥	
वाक्यं निष्फलमत्यर्थं वीजमुसमिवोखरे ॥	२३६
अवश्यं तु मया तस्य संयुगे स्वरघातिनः ॥	
प्राणैः प्रियतरा सीता हर्तव्या तव सनिधौ ॥	२३७
संपृष्टेन तु वक्तव्यं सञ्चिवेन विपश्चिता ॥	
उद्यताञ्जलिना राजो य इच्छेद्वृत्तिमात्मनः ॥	२३८
एतत्कार्यमवश्यं मे बलादपि करिष्यसि ॥	
राजो विप्रतिकूलस्थो न जातु सुखमेधते ॥	२३९
ततस्तथेत्युवाचैनं रावणं ताटकासुतः ॥	
ततो रावणमारीचौ विमानमिव त रथम् ॥	२४०
आरुष्याययतुः शीघ्रं तस्मादाश्रममण्डलात् ॥	
समेत्य दण्डकारण्यं राष्ट्रवस्याश्रमं ततः ॥	२४१
ददर्श सह मारीचो रावणो राक्षसाधिपः ॥	
इस्ते गृहीत्वा मारीचं रावणो वास्तुप्रसारित् ॥	२४२
एतद्रामाश्रमपदं हृश्यते कदलीवृत्तम् ॥	
क्रियतां तत्सखे शीघ्रं यदर्थं वयमागताः ॥	२४३
स रावणवचः भ्रुत्वा मारीचो राक्षसस्तदा ॥	
मृगो भ्रुत्वाऽश्रमद्वारि रामस्य विच्चार ह ॥	२४४
स तु रूपं समास्थाय महद्मूलदर्शनम् ॥	
मणिप्रवरशृङ्गाग्रः सितालितमुखाकृतिः ॥	२४५
रक्तप्रश्नोत्पलमुख इन्द्रनीखोत्पलभ्रवाः ॥	
किञ्चिददत्युप्रसरीत इन्द्रनीखनिभोदरः ॥	२४६

मधूकनिभपार्श्वं कज्जकिंजल्कसंनिभः ॥	
वेदूर्यसंकाशखुरस्तनुजंघः सुसंहतः ॥	२४७
इन्द्रायुधसवर्णेन पुच्छेनोर्ध्वं विराजितः ॥	
मनोहरस्तिथवर्णो रलैर्नार्नाविधैर्वृतः ॥	२४८
रौप्यविन्दुशतैश्चित्रं भूत्वा च प्रियनन्दनः ॥	
विटपीनां किसलयान्भक्षयन्विचचार ह ॥	२४९
तस्मिन्ब्रेव ततः काले वेदेही शुभलोचना ॥	
कुसुमापचये व्यग्रा पादपानत्यवर्तत ॥	२५०
तं वै रुचिरदन्तोष्टं रूप्यधानुतनृहम् ॥	
विस्मयोत्कुलनयना सस्नेहं समुदैश्वत ॥	२५१
प्रदृष्टा चानवद्याङ्गी मृष्टहाटकवर्णीनी ॥	
भर्तारमपि चक्रन्द लक्ष्मणं चैव सायुधम् ॥	२५२
आहूकाहृय च पुनस्त मृगं सातु वीक्षते ॥	
आगच्छागच्छ शीघ्रं वै आर्यपुत्र सहानुज ॥	२५३
तावाहूतो नरव्याघौ वेदेह्या रामलक्ष्मणो ॥	
वीक्षमाणौ तु तं देशं तदा ददृशतुर्मृगम् ॥	२५४
उवाच सीता संदृष्टा छङ्गना हृतचेतना ॥	
आर्यपुत्राभिरामोऽसां मृगो हरति मे मनः ॥	२५५
आनयैनं महाबाहो कीडार्थं नो भविष्यति ॥	
अहो रूपमहो लक्ष्मीः स्वरसंपच शोभना ॥	२५६
मृगोऽद्भुतो विचित्राङ्गो हृदयं हरतीव मे ॥	
यदि ग्रहणमभ्येति जीवन्ब्रेव मृगस्तव ॥	२५७
आश्र्वयभूतं भवति विस्मयं जनयिष्यति ॥	
समाप्तबनवासानां राज्यस्थानां च नः पुनः ॥	२५८
अन्तःपुरे विभूतार्थो मृग एप भविष्यति ॥	
भरतस्यार्थपुत्रस्य श्वश्रूणां मम च प्रभो ॥	२५९
मृगरूपमिदं दिव्यं विस्मय जनयिष्यति ॥	
जीवज्ञ यदि तेऽभ्येति ग्रहणं मृगसस्तमः ॥	२६०
अजिनं नरद्वार्दूल रुचिरं तु भविष्यति ॥	
निहतस्यास्य सत्त्वस्य जाग्रूनदमयत्वचि ॥	२६१
शाष्पवृस्यां विभीतायाभिच्छाम्यहमुपासितुम् ॥	
इति सीतावचः भूत्वा इष्टा च मृगमहूतम् ॥	२६२

लोभितस्तेन रुपेण सीतया च प्रजोदितः ॥	
उवाच राघवो हृष्णो भ्रातर लक्ष्मण वचः ॥	२६३
पश्य लक्ष्मण वैदेह्याः स्पृहामुल्लसितामिमाम ॥	
रूपधेष्ठतया हृष्ण मृगोऽयं न भविष्यति ॥	२६४
कस्य रूपमिद दृष्टा जाम्बूनदमयप्रभम् ॥	
नानारत्नमय दिव्य न मनो विस्मय ब्रजेत् ॥	२६५
एतस्य मृगरत्नस्य पराध्ये काञ्जनत्यच्चि ॥	
उपवेश्यति वैदेही मया सह सुमध्यमा ॥	२६६
इह त्वं भव सनद्धो यन्त्रितो रक्ष मैथिलीम् ॥	
याचदूच्छामि सौमित्रे मृगमानयितु दृतम् ॥	२६७
पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृगत्वाच्च गता स्पृहाम् ॥	
त्वचा प्रधानया हृष्ण मृगोऽयं न भविष्यति ॥	
अप्रमत्तेन ते भाव्यमाश्रमस्थेन सीतया ॥	२६८

अथ षष्ठः सर्गः ।

तताक्षिविनत चापमादायात्मविभूपणम् ॥	
आवध्य च कलापौ द्वौ जगामोदग्राविकमः ॥	२७९
अवेक्ष्यावेश्य धावन्त धनुष्पाणिर्महावने ॥	
अतिवृत्तमिवात्पाताहामयान कदाचन ॥	२७०
शङ्कित तु समुद्रभ्रान्तमुत्पतन्तमिवाम्बरम् ॥	
दृश्यमानमहृयं च वनोदेशेषु केषुचित् ॥	२७१
छिन्नाभ्रौरिव सवीतं शारद चन्द्रमण्डलम् ॥	
मुहूर्तादेव दहशे मुहूर्दूरात्प्रकाशते ॥	२७२
संधाय सदृढं चापे विकृष्य बलवद्वली ॥	
तमेव मृगमुद्दिश्य ज्वलन्तमिव पञ्चगम् ॥	२७३
मुमोच ज्वलित दीपमख ब्रह्मविनिर्मितम् ॥	
स भृशं मृगरूपस्थ विनिर्भिद्य शरोत्तमः ॥	२७४
मारीचस्यैव हृदयं विभेदाशनिसंनिभः ॥	
तालमात्रमधांत्लुत्य न्यपतत्स भृशातुरः ॥	२७५
स प्रामकालमाजाय चकार च ततः स्वनम् ॥	
सहशं राघवस्थेव हा सीते लक्ष्मणंति च ॥	२७६

हा सीते लक्ष्मणेत्येवमाकुद्य तु महास्वनम् ॥	
ममार राक्षसः सोऽयं श्रुत्वा सीता कथं भवेत् ॥	२७७
लक्ष्मणश्च महाबाहुः कामवस्थां गमिण्यति ॥	
इति संचित्य धर्मात्मा रामो हृष्टतनूरुदः ॥	२७८
तत्र रामं भयं तीव्रमाविवेश विषादजम् ॥	
गक्षसं मृगरूपं तं हत्वा श्रुत्वा च तत्स्वनम् ॥	२७९
निहत्य पृष्ठं चान्यं मांसमादाय राघवः ॥	
त्वरमाणो जनस्थान ससाराभिमुखं तदा ॥	२८०
आर्तस्वरं तु तं भर्तुर्विज्ञाय सदृशं बने ॥	
उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवम् ॥	२८१
न हि मे जीवितं स्थाने हृदयं वाऽवतिष्ठते ॥	
क्रोशतः परमार्तस्य श्रुतः शब्दो मया भृशम् ॥	२८२
आक्रन्दमानं तु बने भ्रातरं त्रातुमर्हसि ॥	
तं क्षिप्रमभिधाव त्वं भ्रातरं शरणैषिणम् ॥	२८३
न जगाम तथोक्तस्तु भ्रातुराज्ञाय शासनम् ॥	
तमुवाच ततस्तत्र क्षुभिता जनकात्मजा ॥	२८४
यस्त्वमस्यामवस्थायां भ्रातरं नाभिपत्त्वसे ॥	
लोभात् मत्कृते नूनं नानुगच्छसि राघवम् ॥	२८५
किं हि संशयमापन्ने तस्मिन्निह मया भवेत् ॥	
कर्तव्यमिह तिष्ठन्त्या यत्प्रधानस्त्वमागतः ॥	२८६
एवं ब्रुवाणां वैदेहीं वाप्यशोकसमन्विताम् ॥	
अब्रवीलक्ष्मणखस्तां सीतां मृगवधूमिव ॥	२८७
पञ्चगासुरगन्धर्वदेवदानवराक्षसैः ॥	
अशक्यस्तव वैदेहि भर्ता जेतुं न संशयः ॥	२८८
अवध्यः समरे रामो नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ॥	
न त्वामास्मिन्वने हातुमुत्सहे राघवं विना ॥	२८९
राक्षसा विविधा वाचो व्याहरन्ति महावने ॥	
हिंसाविहारा वैदेहि न चिन्तायितुमर्हसि ॥	२९०
लक्ष्मणेनैवमुक्ता तु क्रुद्धा संरक्षलोचना ॥	
अब्रवीत्यर्थं वाक्यं लक्ष्मणं सत्यवादिनम् ॥	२९१
अनार्थ करुणारम्भ दृशंस कुलपांसन ॥	
अहं तव शिखं मन्ये रामस्य व्यसनं महत् ॥	
रामस्य व्यसनं दृश्या तेनैतानि प्रभाष्यसे ॥	२९२

नैव चित्रं सपलेषु पापं लक्षणा यद्यवेत् ॥	२९३
त्वद्विधेषु नृशंसेषु नित्यं प्रछन्नवारिषु ॥	
सुदुष्टस्त्वं वने रामभेकमेकोऽनुगच्छसि ॥	
मम हेतोः प्रतिच्छन्नः प्रयुक्तो भरतेन वा ॥	२९४
तज्ज सिद्ध्यति सौमित्रे तवापि भरतस्य वा ॥	
कथमिन्दीवरश्यामं रामं पद्मनिभेक्षणम् ॥	२९५
उपसंश्रित्य भर्तारं कामयेयं पृथग्जनम् ॥	
समक्षं तव सौमित्रे प्राणांस्त्यश्याम्यमशयम् ॥	२९६
रामं विना क्षणमपि नैव जीवामि भूतले ॥	
इत्युक्तः परुषं वाक्यं सीतया रोमहर्पणम् ॥	२९७
अब्रवीलक्ष्मणः सीतां प्राञ्जलिः स जितेन्द्रियः ॥	
उत्तरं नोत्सहे वक्तुं दैवत भवती मम ॥	२९८
वाक्यमप्रतिरूपं तु न चित्रं स्त्रीषु मैथिलि ॥	
म्बभावस्त्वेष नारीणामेषु लोकेषु दृश्यते ॥	२९९
न सहे हीटिं वाक्यं वैदेहि जनकात्मजे ॥	
श्रोत्रयोरुभयोर्मध्ये सप्तनाराचसनिभम् ॥	३००
उपशृष्ट्वन्तु मे सर्वे साक्षिणो हि वनेचराः ॥	
न्यायवादी यथावाक्यमुक्तोऽहं परुषं त्वया ॥	३०१
धिक्त्वामद्य विनश्यन्ती यन्मामेवं विशङ्कसे ॥	
स्त्रीत्वा दृष्टस्वभावेन गुह्यवाक्ये व्यवस्थितम् ॥	३०२
गच्छामि यत्र काकुत्स्यः स्वस्ति तेऽस्तु वरानने ॥	
रक्षन्तु त्वां विशालाक्षि समग्रा वनदेवताः ॥	३०३
निमित्तानि हि श्रोराणि यानि प्रादुर्भवन्ति से ॥	
अपि त्वां सह रामेण पश्येय पुनरागतः ॥	३०४
तथा परुषमुक्तस्तु कुपितो राघवानुजः ॥	
स विकांक्षन्मृशं रामं प्रतन्ये न चिरादिव ॥	३०५

अथ सप्तमः सर्गः ।

तदासाद्य दशग्रीवः क्षिप्रमन्तरमाहितः ॥	
अभिन्चकाम वैदेहीं परिवाजकरूपधृक् ॥	३०६
श्लक्षणकाषायसंवीतः शिखी छत्री उपानही ॥	
वामे चासेऽवसज्ज्वाथ शुभे षष्ठिकमण्डलः ॥	
रहितां सूर्यचन्द्राभ्यां सन्ध्यामित्र भहसमः ॥	३०७

तमुग्रं पापकर्माणं जनस्थानगता द्रुमाः ॥	
संदृश्य न प्रकम्पन्ते न प्रवाति च मारुतः ॥	३०८
शीघ्रखोताश्च तं दृष्ट्वा वीक्षन्तं रक्तलोचनम् ॥	
स्तिमितं गन्तुमरेभे भयाद्वादावरी नदी ॥	३०९
रामस्य त्वन्तरं प्रेषुर्दशग्रीवस्तदन्तरे ॥	
अभ्यवर्तत वैदेहीं चित्रामिव शनैश्चरः ॥	३१०
सहसा भव्यरुपेण तृणैः कृप इवावृतः ॥	
अतिष्ठत्प्रेक्ष्य वैदेही रामपत्नी यशस्विनीम् ॥	३११
शुभां रुचिरदन्तोष्टीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥	
आसीनां पर्णशालायां बाष्पशोकाभिपीडिताम् ॥	३१२
दृष्ट्वा कामशराविद्धो ब्रह्मोगमुदीरयन् ॥	
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्य रहिते राक्षसाधिपः ॥	३१३
रौप्यकाञ्छनवर्णाभे पीतकैश्चेयवासिनि ॥	
कमलानां शुभां मालां पश्चिनीव च विभ्रती ॥	३१४
नहीः श्रीः कीर्तिः शुभा लक्ष्मीरप्सरा वा शुभानने ॥	
भूतिर्वा त्वं वरारोहे रतिर्वा स्वैरचारिणी ॥	३१५
समाः शिखरिणः स्तिर्घाः पाण्डुरा दशनास्तव ॥	
विशाले विमले नेत्रे रक्तान्ते कृष्णतारके ॥	३१६
चारुसिते चारुदति चारुनेत्रे विलासिनि ॥	
मनो हरसि मे रामे नदी कुलमिवाभ्यसा ॥	३१७
करान्तमितमध्यासि सुकेदो संहतस्तनि ॥	
नैव दैवी न गन्धर्वां न यक्षी न च किञ्चरी ॥	३१८
नैवंरूपा मया नारी दृष्टपूर्वी महीतले ॥	
रूपमध्यं च लोकेषु सौकुमार्ये वयश्च ते ॥	
भर्तारं च वरं मन्ये त्वदुक्तमासितेक्षणे ॥	३१९
का त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा शुचिस्मिते ॥	
वसूनां च वरारोहे देवता प्रतिभासि मे ॥	३२०
नेह गच्छन्ति गन्धर्वां न देवा न च किञ्चराः ॥	
राक्षसानामयं वासः कथं तु त्वमिहागता ॥	३२१
रावणेन तु वैदेही तदा पृष्ठा जिहीर्षुणा ॥	
परिब्राजकरुपेण शशांसात्मानमात्मना ॥	३२२
आगमिष्यति मे भर्ता वन्यमादाय पुष्कलम् ॥	
रुत्स्वोधान्वराहांश्च इत्वाऽदायामिषं वहु ॥	३२३

स त्वं नाम च गोत्रं च कुलमाचक्षव तत्वतः ॥	३२४
एकश्च दण्डकारप्ये किमर्थं चरसि द्विज ॥	
एवं ब्रुवत्यां सीतायां रामपत्न्यां महाब्रलः ॥	३२५
प्रत्युवाचोत्तरं तीव्रं रावणो राक्षसाधिपः ॥	
येन विज्ञासिता लोकाः सदेवासुरमानुषाः ॥	
अहं स रावणो नाम सीते रक्षोगणेश्वरः ॥	३२६
त्वां तु काञ्चनवर्णभां दृष्टा कौशेयवासिनीम् ॥	
रति स्वकेषु दारेषु नाधिगच्छाम्यनिन्दिते ॥	३२७
बहीनामुत्तमस्तीणामाहृतानामितस्ततः ॥	
सर्वासामेव भद्रं ते ममाग्रमहिषी भव ॥	३२८
लङ्घा नाम समुद्रस्य मध्ये मम महापुरी ॥	
सागरेण परिक्षिता निविष्टा गिरमूर्धनि ॥	३२९
तत्र सीते मया सार्धं बनेषु विचरिष्यसि ॥	
न चास्य बनवासस्य स्पृहयिष्यसि भामिनि ॥	३३०
रावणैवमुक्ता तु कुपिता जनकात्मजा ॥	
प्रत्युवाचानवद्याङ्गी तमनादत्य राक्षसम् ॥	३३१
महागिरिमिवाकम्पं महेन्द्रसदृशं पतिम् ॥	
महोदधिमिवाक्षोभ्यमहं राममनुव्रता ॥	३३२
सर्वलक्षणसंपन्नं न्यग्रोधपरिमण्डलम् ॥	
सत्यसन्धं महाभागमहं राममनुव्रता ॥	३३३
महाबाहुं महोरस्कं सिंहविक्रान्तगार्भमनम् ॥	
मृतिं हं सिंहसंकाशमहं राममनुव्रता ॥	३३४
पूर्णचन्द्राननं रामं राजवत्संजितेन्द्रियम् ॥	
पृथुकीर्ति महाबाहुमहं राममनुव्रता ॥	३३५
त्वं पुनर्जम्बुकः सिंहीं मामिहेन्द्रसि दुर्लभाम् ॥	
नाहं शक्या त्वया स्पृहमादित्यस्य प्रभा यथा ॥	३३६
क्षुरधितस्य हि सिंहस्य भृगशत्रोस्तरस्विनः ॥	
आशीविषस्य बदनादृष्टामादातुमिन्द्रसि ॥	३३७
मन्दरं पर्वतश्चेष्टं पाणिना हर्तुमिन्द्रसि ॥	
काल्कूटं विषं पीत्वा स्वस्तिमान् गम्भुमिन्द्रसि ॥	३३८
अस्मि सूच्या प्रसूजसि जिव्या लेहि च क्षुरम् ॥	
राष्ट्रवस्य ग्रिवां भार्यामधिगम्भु त्वमिन्द्रसि ॥	३३९

अवसर्य शिलां कण्ठे समुद्रं तर्तुमिच्छति ॥	३४०
सूर्याचन्द्रमसौ चोभौ पाणिभ्यां हर्तुमिच्छति ॥	
कल्पाणवृत्तां यो भार्या रामस्याहर्तुमिच्छति ॥	३४१
अयोमुखानां शूलानां मध्ये चरितुमिच्छति ॥	
सीताया वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् ॥	३४२
हस्ते हस्तं समाहन्यं चकार सुमद्दपुः ॥	
स मैथिलीं पुनर्वाक्यं बभाषे वाक्यकोविदः ॥	३४३
नोन्मज्जया श्रुतौ मन्ये मम वीर्यपराक्रमौ ॥	
उद्धेयं भुजाभ्यां तु मेदिनीमध्यं स्थितः ॥	३४४
आपिवेयं समुद्रं च मृत्युं हन्यां रणे द्विथतः ॥	
अर्कं तु चां शैरस्तीक्ष्णैर्विभिन्नां हि महीतलम् ॥	३४५
कामरूपेण उन्मत्ते पश्य मां कामरूपिणम् ॥	
एवमुक्तवत्सत्स्य रावणस्य शिखिप्रभे ॥	३४६
कुदस्य हरिपर्यन्ते रक्ते नेत्रे वभूवतुः ॥	
सद्यः सौम्यं परित्यज्य तीक्ष्णैरूपं स रावणः ॥	३४७
स्वं रूपं कालरूपाभं भेजे वैश्रवणानुजः ॥	
संरक्तनयनः श्रीमांस्तसकाङ्गनभूषणः ॥	३४८
क्रोधेन महताऽविष्टो नीलजीमूतसंनिभः ॥	
अभिगम्य सुदुष्टात्मा राक्षसः काममोहितः ॥	३४९
जग्राह रावणः सीतां श्रुधः स्वं रोहिणीमिव ॥	
बामेण सीतां पश्चाक्षीं मूर्धजेषु करेण सः ॥	३५०
ऊर्वोस्तु दक्षिणैव परिजग्राह पाणिना ॥	
तं दृष्ट्वा गिरिशृङ्गाभं तीक्ष्णदंष्ट्रं महाभुजम् ॥	३५१
प्राद्रवन्मृत्युसंकाशं भयार्ता वनदेवताः ॥	
स च मायामयो दिव्यः खरयुक्तः खरस्वनः ॥	३५२
प्रत्यदृश्यत हेमाङ्गो रावणस्य महारथः ॥	
सा गृहीताऽतिचुक्रोश रावणेन यशस्विनी ॥	३५३
रामेति सीता दुःखार्ता रामं दूरं गतं बने ॥	
तामकामां स कामार्तः पञ्चगेन्द्रवधूमिव ॥	३५४
विचेष्टमानामादाय उत्पाताथ रावणः ॥	
ततः सा राक्षसेन्द्रेण विह्यमाणा विहायसा ॥	३५५
भृशं चुक्रोश मत्तेष भान्तचित्ता यथाऽनुरा ॥	

हा लक्ष्मण महाबाहो गुरुचित्तप्रसादक ॥	
निःयमाणां न जानीषे रक्षसा कमरुपिणा ॥	३५६
जीवितं सुखमर्थं च धर्महेतोः परित्यजन् ॥	
निःयमाणामधर्मेण मां राघव न पश्यसि ॥	३५७
ननु नामाविनीतानां विनेतासि परन्तप ॥	
कथमेवंविधं पापं न त्वं शाधि हि रावणम् ॥	३५८
इन्देदार्नी सकामा तु कैकेयी बान्धवैः सह ॥	
निःयेयं धर्मकामस्य धर्मपत्नी यशस्विनः ॥	३५९

अथ अष्टमः सर्गः ।

सा तदा करुणा वाचो विलपन्ती सुदुःखिता ॥	
वनस्पतिगतं गृध्रं ददर्शीयतलोचना ॥	३६०
सा तमुद्दीक्ष्य सुश्रोणी रावणस्य वशं गता ॥	
समाक्रन्दन्दयपरा दुःखोपहितया गिरा ॥	३६१
जटायो पश्य मामार्यं निःयमाणामनाथवत् ॥	
अनेन राक्षसेन्द्रेण करुणं पापकर्मणा ॥	३६२
तं शब्दमवसुप्तस्तु जटायुरथ शुश्रुते ॥	
निरैक्षद्रावणं क्षिप्रं वैदेहीं च ददर्श सः ॥	३६३
ततः पर्वतशृङ्गाभस्तीक्ष्णतुण्डः खगोत्तमः ॥	
वनस्पतिगतः श्रीमान्व्याजहार शुभां गिरम् ॥	३६४
दशग्रीव स्थितो धर्मे पुराणे सत्यसंश्रवः ॥	
भ्रातस्त्वं निनिदतं कर्म कर्तुं नाईसि संप्रतम् ॥	३६५
न तत्समाचरेद्दीरो यत्परोऽस्य विगर्हयेत् ॥	
यथात्मनस्तथाऽन्येषां दारा रक्ष्या विमर्शनात् ॥	३६६
वृद्धोऽहं त्वं युवा धन्वी सरथः कवची शरी ॥	
न चाप्यादाय कुशली वैदेहीं मे गमिष्यसि ॥	३६७
न शक्तस्त्वं बलाद्धर्तुं वैदेहीं मम पश्यतः ॥	
हेतुभिन्न्यायसंयुक्तैर्ब्रुवां वेदश्रुतीमिव ॥	३६८
इत्युक्तः क्रोधतामाक्षस्तसकाञ्चनकुण्ठलः ॥	
राक्षसेन्द्रोऽभिमुद्राव पतगेन्द्रमर्शणः ॥	३६९
संप्रहारस्तुसुल्लस्तयोस्तस्मिन्महामृषे ॥	
वभूव वातोद्युम्योर्मुखमेर्यगने यथा ॥	३७०

जटायुस्तमतिकम्य तुण्डेनास्य खगाधिपः ॥	
वामबाहून्दश तदा व्यवाहरदर्शिन्दमः ॥	३७१
ततः क्रोधाद्वशम्रीवः सीतामुत्सृज्य वीर्यवान् ॥	
मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च गृध्रराजमपोथयत् ॥	३७२
ततो मुहूर्ते संग्रामो बभूवातुलवीर्योः ॥	
राक्षसानां च मुख्यस्य पक्षिणां प्रवरस्य च ॥	३७३
तस्य व्यायच्छमानस्य रामस्यार्थे स रावणः ॥	
पक्षी पादौ च पाश्चौ च खड्गमुद्धृत्य सोऽच्छिन्त ॥	३७४
स छिन्नपक्षः सहसा रक्षसा रौद्रकर्मणा ॥	
निपपात महागृहो धरण्यामल्पजीवितः ॥	३७५
सा तु ताराधिपमुखी रावणेन निरीक्ष्य तम् ॥	
गृध्रराजं विनिहतं विललाप सुदुःखिता ॥	३७६
निमित्तं लक्षणं स्वप्नं शकुनिस्वरदर्शनम् ॥	
अवश्यं सुखदुःखेषु नराणां परिदृश्यते ॥	३७७
न नूनं राम जानासि महद्वयसनमात्मनः ॥	
धावन्ति नूनं काकुत्स्थ मदर्थं मृगपक्षिणः ॥	३७८
अयं हि कृपया राम मां त्रातुमिह संगतः ॥	
शेते विनिहतो भूमौ ममाभाग्याद्रिहङ्गमः ॥	३७९
त्राहि मामय काकुत्स्थ लक्ष्मणेति वराङ्गना ॥	
सुसन्त्रस्ता समाकन्दच्छृष्ट्वतां तु यथानिके ॥	३८०
तां क्लिष्टमाल्याभरणां विलपन्तीमनाथवत् ॥	
अभ्यधावत वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः ॥	३८१
तां लतामिव वेष्टन्तीमालिङ्गन्तीं महाद्रुमाम् ॥	
मुञ्च मुञ्चेति बहुशः प्राप तां राक्षसाधिपः ॥	३८२
क्रोशान्तीं राम रामेति रामेण रहितां वने ॥	
जीवितान्ताय केशेषु जग्राहान्तकसंनिभः ॥	३८३
प्रधर्षितादां वैदेशां बभूव सचराचरम् ॥	
जगत्सर्वमर्मर्यादं तमसाऽधेन संवृतम् ॥	३८४
स तु तां राम रामेति शदतीं लक्ष्मणेति च ॥	
जगामादाय चाकाशं रावणो राक्षसेश्वरः ॥	३८५
सा हेमवर्णा नीलाङ्गं मैथिली राक्षसाधिपम् ॥	
शुशुभे काञ्चनी काञ्ची नीलं गजमिवाश्रिता ॥	३८६

उत्तमाङ्गच्युता तस्याः पुष्पदृष्टिः समन्ततः ॥	
सीताया हियमाणायाः पपात धरणीतले ॥	३८७
चरणाङ्गपुरं भ्रष्टं वैदेह्या रत्नभूषितम् ॥	
विशुन्मण्डलसंकाशं पपात धरणीतले ॥	३८८
तस्यास्तान्यग्रिवर्णानि भूषणानि महीतले ॥	
सत्रोषाप्यवशीर्यन्त क्षीणास्तारा इवाम्बरात् ॥	३८९
तस्याः स्तनान्तराङ्गष्टो हारस्ताराधिपद्मुतिः ॥	
वैदेह्या निपतन्भाति गङ्गेव गगनच्युता ॥	३९०
समंतादभिसंपत्य सिंहव्याघ्रमृगद्विजाः ॥	
अन्वधावंस्तदा रोषात्सीताच्छायानुगामिनः ॥	३९१
जलप्रपाताख्यमुखाः शृङ्गैरुच्छितबाहुभिः ॥	
सीतायां हियमाणायां विक्रोशन्तीव पर्वताः ॥	३९२
हियमाणां तु वैदेहीं दृष्ट्वा दीनो दिवाकरः ॥	
प्रविष्वस्तप्रभः श्रीमानासीत्पाण्डुरमण्डलः ॥	३९३
नास्ति धर्मः कुतः सत्यं नार्जवं नानृसंशता ॥	
यत्र रामस्य वैदेहीं सीतां हरति रावणः ॥	३९४
इति भूतानि सर्वाणि गणशः पर्यदेवयन् ॥	
विन्रस्तका दीनमुखा रुदुर्मृगपोतकाः ॥	३९५
हियमाणा तु वैदेही कंचिन्नाथमपश्यती ॥	
ददर्श गिरिश्वङ्गस्थान्यच्च वानरपुङ्गवान् ॥	३९६
तेषां मध्ये विशालाक्षी कौशेयं कनकप्रभम् ॥	
उत्तरीयं वरारोहा शुभान्याभरणानि च ॥	
मुमोच यदि रामाय शंसेयुरिति भामिनी ॥	३९७
वस्त्रमुत्सृज्य तन्मध्ये निक्षितं सहभूषणम् ॥	
संभ्रमात्तु दद्याग्रीवस्तस्त्कर्म च न बुद्धवान् ॥	३९८
स च पम्यामतिक्रम्य लङ्घामभिमुखः पुरीम् ॥	
जगाम मैथिलीं गृह्ण रुदतीं राक्षसेश्वरः ॥	३९९
तां जहार सुसंदृष्टो रावणो मृत्युमात्मनः ॥	
उत्सङ्गेनेव भुजर्णीं तीक्ष्णदंष्ट्रां महाविषाम् ॥	४००
वनानि सरितः दौलान्सरांसि च विहायता ॥	
स क्षिप्रं समतीयाय शरश्चापादिव च्युतः ॥	४०१
तिमिनक्निकेतं तु वरुणालयमक्षयम् ॥	
प्रविवेश पुरीं लङ्घां रूपिणीं मृत्युमात्मनः ॥	४०२

तथ तामसितापाङ्गी शोकमोहसमन्विताम् ॥
निदघ्ने रावणः सीतां मयो मायामिवासुराम् ॥

४०३

अथ नवमः सर्गः ।

राक्षसं भृगरूपेण चरन्ते कामरूपणम् ॥	
निहत्य रामो मारीचं तूणं पथि न्यवर्तत ॥	४०४
तस्य सत्वरमाणस्य द्रष्टुकामस्य मंथिलीम् ॥	
क्रृस्वनोऽथगोमायुर्विननादास्य प्रष्टुतः ॥	४०५
रा० उ० —अशुभं बत मन्येऽद्वं गंमायुर्वाशते यथा ॥	
स्वस्ति स्यादपि वेदेह्या राक्षसैर्भक्षणं विना ॥	४०६
स हृष्टु लक्षणं दीनं शून्यं दशरथात्मजः ॥	
पर्यपृच्छत धर्मात्मा वेदेह्यामागतं विना ॥	४०७
प्रस्थितं दण्डकारण्य या मामनुजगाम ह ॥	
क सा लक्षणं वेदेह्या यां हित्वा त्वमिहागतः ॥	४०८
राज्यभृष्टस्य दीनस्य दण्डकान्परिधावतः ।	
ब्र सा दुःखसहाया मे वेदेही तनुमध्यमा ॥	४०९
यां विना नोत्सहे वीर मुहूर्तमपि जीवितुम् ॥	
ब्र सा प्राणसहाया मे सीता मुरमुतोपमा ॥	४१०
कञ्चिजीविति वेदेही प्राणः प्रियतरा मम ॥	
कञ्चित्प्रवाजनं वीर न मे मिथ्या भविष्यति ॥	४११
श्रुतश्च मन्ये वैदेह्या स स्वरः सदृशो मम ॥	
त्रस्तया प्रेषितस्त्वं च द्रष्टुं मां शीघ्रमागतः ॥	४१२
सर्वथा तु कृतं कष्टं सीतामुत्सृजता वने ॥	
प्रतिकर्तुं नृशंसानां राक्षसां दत्तमन्तरम् ॥	४१३
एवमुक्तस्तु रौमित्रिलक्षणः शुभलक्षणः ॥	
भूयो दुःखसमाविष्टो दुःखितं राममब्रवीत् ॥	४१४
न स्वयं कामकरेण तां त्यक्त्वाऽहमिहागतः ॥	
प्रचोदितस्त्वैवोग्रैस्त्वत्सकाशमिहागतः ॥	४१५
त्वरमाणो जगामाथ सीतादर्शनलालसः ॥	
शून्यमावसथं हृष्टु वभूवोद्विग्रामानसः ॥	४१६
उद्ग्रमन्निन वेगेन विक्षिपनशुनन्दनः ॥	
तप्र तत्रोद्गास्थानगम्भिवीक्ष्य समन्ततः ॥	४१७

ददर्श पर्णशालां च सीतया रहितां तदा ॥	४१८
श्रिया विरहितां ध्वस्तां हेमन्ते पश्चिनीमिव ॥	
विप्रकीर्णाजिनकुशं विप्रविद्धबृक्षीकंठम् ॥	४१९
दृष्टा शून्योटजस्थानं विललाप पुनः पुनः ॥	
हृता मृता वा नष्टा वा भक्षिता वा भविष्यति ॥	४२०
निलीनाऽन्यथवा भीरुरथवा वनमाश्रिता ॥	
गता विचेतुं पुष्पाणि फलान्यपि च वा पुनः ॥	४२१
अथवा पश्चिनीं याता जलार्थं वा नदीं गता ॥	
यत्नान्मृगयमाणस्तु नाससाद वने प्रियाम् ॥	४२२
शोकरक्तेक्षणः श्रीमानुन्मत्त इव लक्ष्यते ॥	
वृक्षाद्वृक्षं प्रधावन्सं गिरीश्चापि नदीनदम् ॥	४२३
वश्राम विलपन्नरामः शोकपङ्कार्णवप्लुतः ॥	
अस्ति कवित्वया दृष्टा सा कदम्बाप्रिया प्रिया ॥	४२४
कदम्ब यदिं जानीये शंस सीतां शुभाननाम् ॥	
स्तिंधपल्लवसंकाशां पीतकौशियवासिनीम् ॥	४२५
शंसस्व यदि सा दृष्टा विल्व विल्वोपमस्तनी ॥	
अथवार्जुन शंस त्वं प्रियां तामर्जुनप्रियाम् ॥	४२६
जनकस्य सुता तन्वी यदि जीवति वा न वा ॥	
ककुभः ककुभोरुं तां व्यक्तं जानाति मैथिलीम् ॥	४२७
एष व्यक्तं विजानाति तिलकस्तिलकप्रियाम् ॥	
अशोक शोकापनुद शोकांपहतचेतनम् ॥	४२८
त्वज्ञामानं कुरु क्षिप्रं प्रियासंदर्शनेन माम् ॥	
यदि दृष्टा त्वया जम्बो चाम्बूनदसमप्रभा ॥	४२९
प्रियां यदि विजानासि निःशङ्कं कथयस्व मे ॥	
अहो त्वं कर्णिकाराद्य पुष्पितः शोभसे भृशम् ॥	४३०
कर्णिकारप्रियां साध्वीं शंस दृष्टा यदि प्रिया ॥	
चूतनीपमहासालान् पनसान्कुररांस्तथा ॥	४३१
दाढिमानपि तान्गत्वा दृष्टा रमो महायशाः ॥	
बकुलानथं पुनागांभन्दनान् केतकांस्लथा ॥	४३२
पृच्छन्नरामो वने आन्त उन्मत्त इव लक्ष्यते ॥	
अथवा मृगशावाक्षीं मृगा जानासि मैथिलीम् ॥	४३३
मृगविप्रेक्षणी कान्ता मृगीभिः सहिता भवेत् ॥	

शार्दूल अदि सा दृष्टा प्रिया चन्द्रनिभानना ॥	
मैथिली मम विस्तुव्यः कथयस्व न ते भयम् ॥	४३४
किं धावसि प्रिये नूनं दृष्टासि कमलेश्वरे ॥	४३५
दृक्षैरास्त्वाद्य चात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ॥	
तिष्ठ तिष्ठ वरारोहे न तेऽस्ति करुणा मयि ॥	४३६
नात्यर्थं हास्यशीलासि किमर्थं मामुपेश्वसे ॥	
व्यक्तं सा भक्षिता बाला राक्षसैः पिशिताशनैः ॥	४३७
विभज्याङ्गानि सर्वाणि मया विरहिता प्रिया ॥	
नूनं तच्छुभदन्तोष्ट सुनाभं शुभकुण्डलम् ॥	४३८
पूर्णचन्द्रनिभं ग्रस्तं मुखं निष्प्रभतां गतम् ॥	
नूनं विक्षिप्यमाणौ तौ बाहू पह्लवकोमलौ ॥	४३९
भक्षितौ वेपमानाग्रौ सहस्ताभरणाङ्गदौ ॥	
हा लक्ष्मणं महाबाहो पश्यसे त्वं प्रियां क्वचित् ॥	४४०
हा प्रिये कं गता भद्रे हा सीतेति पुनः पुनः ॥	
इत्येवं विलपनरामः परिधावन्वनाद्वन्म् ॥	४४१
कचिदुद्गमते योगात्कचिद्दिभ्रमते बलात् ॥	
दीनः शोकसमाविष्टो मुहूर्तं विवह्लोऽभवत् ॥	४४२
विषसादातुरो दीनो निःश्वस्याशीतमायतम् ॥	
बहुशः स तु निश्वस्य रामो राजीवलंचनः ॥	४४३
हा प्रियेति विचुक्रोशं बहुशो वाष्पगद्रदः ॥	
तं सान्त्वयामास ततो लक्ष्मणः प्रियब्रान्धवम् ॥	४४४
बहुप्रकारं शोकार्तः प्रश्रितः प्रश्रिताङ्गालिः ॥	
अनादत्य तु तद्वाक्यं लक्ष्मणोष्टपुटच्युतम् ॥	४४५
अपश्यंस्तां प्रियां सीतां प्राक्रोशत्स पुनः पुनः ॥	
हा सकामाऽय कैकेयी देवि मेऽद्य भविष्यति ॥	४४६
सीतया सह निर्यातो विना सीतामुपागतः ॥	
कथं नाम प्रवेक्ष्यामि शून्यमन्तःपुरं मम ॥	४४७
निर्वीर्धं इति लोको मां निर्देयश्चेति वक्ष्यति ॥	
निवृत्तवनवासश्च जनकं मिथिलाधिपम् ॥	४४८
कुशलं परिपृच्छन्तं कथं शक्ष्ये निरीक्षितुम् ॥	
विदेहराजो नूनं मां दृष्ट्वा विरहितं तथा ॥	४४९

सुताविनाशसंततो मोहस्य वशमेष्यति ॥	
अथवा न गमिष्यामि पुरीं भरतपालिताम् ॥	४४९
स्वर्गोऽपि हि तथा हीनः शून्य एव भतो मम ॥	४५०
तन्मासुत्सञ्ज्ञ हि वने गच्छायोध्यापुरीं शुभाम् ॥	
न त्वं तां विना सीतां जीवेयं हि कथंचन ॥	
गाढमालिष्य भरतो वाच्यो मद्वचनात्वया ॥	४५१
अनुज्ञातोऽसि रामेण पालयेति वसुन्धराम् ॥	
अम्बा च मम कैकेयी सुमित्रा च त्वया विभो ॥	४५२
कौसल्या च यथान्यायमाभिवाद्या ममाज्ञया ॥	
रक्षणीया प्रयत्नेन भवता सृक्तचारिणा ॥	४५३
इंत विलपति राघवे तु दीने वनमुपगम्य तथा विना सुकेशया ॥	
भयविकलमुखस्तु लक्ष्मणोऽपि व्यथितमना भृशमातुरो बभूव ॥	४५४

अथ दशमः सर्गः ।

तं तथा शोकसन्तमं विलपन्तमनाथवत् ॥	
मोहेन महता युक्तं परिवृन्मचेतसम् ॥	४५५
ततः सौमित्रिराश्वास्य मुहूर्तादिव लक्ष्मणः ॥	
रामं संबोधयामास चरणौ चाभिपीडयन् ॥	४५६
यदि दुःखामदं प्रातं काकुत्स्न न सहाध्यसे ॥	
प्राकृतश्चात्पसत्वश्च इतरः कः सहाय्यति ॥	४५७
आश्वसिहि नरश्रेष्ठ प्राणिनः कस्य नापदः ॥	
संस्पृशन्त्यग्निवद्राजन्क्षणेन व्यपयान्ति च ॥	४५८
यौ धर्मां जगतो नेत्रौ यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥	
आदित्यचन्द्रौ ग्रहणमभ्युपेतौ महावलौ ॥	४५९
सुमहान्त्यपि भूतानि देवाश्च पुरुषर्पभ ॥	
न दैवस्य प्रमुच्चन्ति सर्वभूतानि देहिनः ॥	४६०
तत्त्वतो हि नरश्रेष्ठ बुद्धया समनुचिन्तय ॥	
बुद्धया युक्ता महाप्राशा विजानन्ति शुभाशुभे ॥	४६१
मामेवं हि पुरा वीर त्वमेव बहुशोकवान् ॥	
अनुशिष्याद्विं को नु त्वामपि साक्षाद्बृहस्पतिः ॥	४६२
बुद्धश्च ते महाप्राश देवैरपि दुरन्वया ॥	
शोकेनापि प्रसुतं ते शानं संबोधयाम्यहम् ॥	४६३

पूर्वजोऽनुकवाक्यस्तु लक्ष्मणेन सुभाषितम् ॥	
सारग्राही महासारं प्रतिजग्राह राघवः ॥	४६४
किं करिष्यावहे वत्स क्व वा गच्छाव लक्ष्मण ॥	
केनोपायेन पश्यावः सीतामिह विच्चिन्तय ॥	४६५
तं तथा परितापार्ते लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥	
इदमेव जनस्थानं स्वमन्वेषितुर्मर्हसि ॥	४६६
इत्युक्तस्तद्वानं सर्वे विच्चार सलक्ष्मणः ॥	
ददर्श पतितं भूमौ क्षतजाद्र्वं चटायुषम् ॥	४६७
तं हृष्टा गिरिशृङ्गामे रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥	
अनेन सीता वैदेही भक्षिता नात्र संशयः ॥	४६८
गृध्ररूपमिदं व्यक्तं रक्षो भ्रमति काननम् ॥	
भक्षयित्वा विशालाक्षीमास्ते सीतां यथासुखम् ॥	४६९
एनं वधिष्ये दीपांगैः शरैर्धोररजिह्वगैः ॥	
इत्युक्त्वाऽभ्यपतद्द्रष्टुं संधाय धनुषि धुरम् ॥	
कुद्धो रामः समुद्रान्तां चालयन्निव भेदिनीम् ॥	४७०
तं दीनदीनया वाचा सफेनं रुधिरं वमन् ॥	
अभ्यभाषत पक्षी स रामं दशरथात्मजम् ॥	४७१
यामोषधीमिवायुष्मन्नेषसि महावने ॥	
सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम् ॥	४७२
त्वया विरहिता देवी लक्ष्मणेन च राघव ॥	
हियमाणा मया दृष्टा रावणेन बलीयसा ॥	४७३
एतदस्य धनुर्भग्नमेते चास्य द्वारास्तथा ॥	
अयमस्य रणे राम भग्नः सांग्रामिको रथः ॥	४७४
परिश्रान्तस्य मे पक्षौ छित्वा खड्डेन रावणः ॥	
सीतामादाय वैदेहीमुत्पपात विहायसम् ॥	४७५
रक्षसा निहतं पूर्वं मां न हन्तुं त्वमर्हसि ॥	
रामस्तस्य तु विज्ञाय सीतासक्तां प्रियां कथाम् ॥	४७६
गृध्रराजं परिष्वज्य परित्प्रज्य महद्वनुः ॥	
निपपातावशो भूमौ रुरोद सहलक्ष्मणः ॥	४७७
एकमेकायने कृच्छ्रे निश्चसन्तं मुहुर्मुहुः ॥	
समीक्ष्य दुःखितो रामः सौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥	४७८
राज्यं भ्रष्टं बने वासः सीता नष्टा मृतो द्विजः ॥	
ईशीयं ममालक्ष्मीर्दहेदपि हि पावकम् ॥	४७९

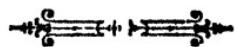
संपूर्णमपि चेदद्य प्रतेरेय महोदधिम् ॥	
सोऽपि तूर्न ममालक्ष्म्या विशुष्येत्सरितां पतिः ॥	४८०
नास्त्यभाग्यतरो लोके मत्तोऽस्मिन्सचराचरे ॥	
येनेवं महती भ्रासा मया व्यसनवागुरा ॥	४८१
अब एतुर्वयस्यो मे गृध्रराजो महाबलः ॥	
शेते विनिहतो भूमौ मम भाग्यविपर्ययात् ॥	४८२
इत्येवमुक्त्वा बहुशो राघवः सहलक्ष्मणः ॥	
जटायुषं च पस्पर्शा पितृस्नेह निर्दर्शयन् ॥	४८३
स निक्षिप्य शिरो भूमौ प्रसार्य चरणौ तथा ॥	
विक्षिप्य च शरीर स्व पपात धरणीतले ॥	४८४
तं गृं प्रेक्ष्य ताम्राक्षं गतामुमचलोपमम् ॥	
रामः सुब्रह्मदुःग्नैर्दीनः सौमित्रिमब्रवीत् ॥	४८५
बहूनि रक्षसां वासे वर्षाणि वसता सुखम् ॥	
अनेन दण्डकारण्ये विशीर्णमिह पक्षिणा ॥	४८६
अनेकवार्षिको यस्तु चिरकालसमुत्थितः ॥	
सोऽयमद्य हतः शेते कालो हि दुरातक्रमः ॥	४८७
राजा दशरथः श्रीमान्यथा मम महायशाः ॥	
पूजनीयश्च मान्यश्च तथाऽय पतगेश्वरः ॥	४८८
सौमित्रे हर काषाणि निर्मेथिध्यामि पावकम् ॥	
गृध्रराजं क्षिधक्ष्यामि मत्कृतं निधनं गतम् ॥	४८९
एवमुक्त्वा चितां दीपामारोप्य पतगेश्वरम् ॥	
ददाह रामो धर्मात्मा स्ववन्धुमिव दुःखितः ॥	४९०
ततो गोदावरीं गत्वा नदी नरवरात्मजौ ॥	
उदकं चक्रतुस्तस्मै गृध्रराजाय तावुभौ ॥	४९१
कृत्वैवमुदकं सस्मै प्रस्थितौ राघवौ तदा ॥	
अवेक्ष्यन्तौ वने सीतां जग्मतुः पश्चिमां दिशम् ॥	४९२
तां दिशं दक्षिणां गत्वा शरचापासिधारिणौ ॥	
अविग्रहतमैक्षवाकौ पन्थान प्रतिपेदतुः ॥	४९३
ततः परं जनस्यानात्मिकोशं गम्य राघवौ ॥	
कौञ्चारण्यं विविश्यतुर्गहनं तौ महोजसौ ॥	४९४
ततः पूर्वेण तौ गत्वा त्रिकोशं भ्रातरौ लंदा ॥	
कौञ्चारण्यमतिकम्यं भत्तङ्गाभममन्तरे ॥	४९५

तयोरन्वेषतेरेवं सर्वं लद्धनमोजसा ॥	
संजडे विपुलः शब्दः प्रभञ्जनिव तद्दनम् ॥	४९६
तं शब्दं कांक्षमाणस्तु रामः खड्डी सहानुजः ॥	
ददर्श सुमहाकायं राक्षसं विपुलोरसम् ॥	४९७
आसेदतुश्च तद्रक्षस्तातुभौ प्रमुखे स्थितम् ॥	
विवृद्धमशिरोग्रीवं कवन्धमुदरे मुखम् ॥	४९८
एकेनोरसि घोरेण नयनेन सुदर्शिना ॥	
महादंष्ट्रोपपन्नं तं लेलिहानं महामुखम् ॥	४९९
भक्षयन्तं महाघोरानुक्षसिंहमृगद्विजान् ॥	
घोरौ भुजौ विकुर्वाणमुभौ योजनमायतौ ॥	५००
स महाबाहुरत्यर्थं प्रसार्य विपुलौ भुजौ ॥	
जग्राह सहितावेव राघवौ पीडयन्वलात् ॥	५०१
तत्र धैर्याच्च शूरस्तु राघवौ नैव विव्यथे ॥	
वाल्यादनाश्रयाच्चैव लक्षणस्त्वभिविव्यथे ॥	५०२
ततस्तौ देशकालजौ खड्डाभ्यामेव राघवौ ॥	
अच्छिन्दनतां सुसंहङ्गौ बाहू तस्यांसदेशयोः ॥	५०३
स पपात महाबाहुशिळन्नवाहुर्महास्वनः ॥	
खं च गां च दिशश्चैव नादयञ्जलदो यथा ॥	५०४
लक्षणस्तु महोल्काभिर्जलिताभिः समन्ततः ॥	
चितामादीपयामास सा प्रजज्वाल सर्वतः ॥	५०५
तौ कवन्धेन तं मार्गं पम्पाया दर्शितं बने ॥	
आतस्थतुर्दिशं गृथं प्रतीचीं नृवरात्मजौ ॥	५०६
तौ पुष्करिण्याः पम्पायास्तीरमासाद्य पश्चिमम् ॥	
अपश्यतां ततस्तत्र शबर्या रम्यमाश्रमम् ॥	५०७
तौ दृष्टा तु तदा सिद्धा समुत्थाय कृताञ्जलिः ॥	
पादौ जग्राह रामस्य लक्षणस्य च धीमतः ॥	५०८
श० उ०—मया तु संचितं वन्यं विविधं पुरुषर्षभ ॥	
तवार्थे पुरुषव्याप्र पम्पायास्तीरसंभवम् ॥	५०९
शबरी दर्शयामास ताङ्गभौ तद्वनं महत् ॥	
पश्य मेषक्षनप्रख्यं मृगापक्षिसमाकुलम् ॥	५१०
मतञ्जयनभिलेव दिभुतं रघुनन्दन ॥	
तामुषाच्च ततो रामः शबरीं संचितक्षताम् ॥	५११

अर्चितोऽहं त्वया भद्रे गच्छ कार्म यथासुखम् ॥	
इत्येवमुक्ता जटिला चौरक्षणाजिनाभ्वरा ॥	५१२
अनुशाता तु रामेण हुत्वाऽस्तमानं हुताशने ॥	
ज्वलत्पावकसंकाशा स्वर्गमेव जगाम ह ॥	५१३
आजगाम ततः पम्यां लक्ष्मणेन सह प्रभुः ॥	
समीक्ष्यमाणः पुष्पाद्यां सर्वतो विपुलद्वमाम् ॥	५१४
रम्योपवनसंबाधां रम्यसम्पीडितोदकाम् ॥	
स्फटिकोपमतोयां तां श्लश्णवालुकसंतताम् ॥	५१५
पद्मसौगन्धिकैस्तामां शुक्रां कुमुदमण्डलैः ॥	
नीलां कुवलयोद्घाटर्वृत्वर्णा कुशामिव ॥	५१६



४-किञ्चिकधाकाण्डम् ।



अथ प्रथमः सर्गः ।

स तां पुष्करिणीं गत्वा पञ्चोत्पलज्ज्वालाम् ॥	
रामः सौभित्रिसहितो विललापाकुलेन्द्रियः ॥	१
तत्र हृष्टैव तां हर्षादिन्द्रियाणि चकम्भिरे ॥	
स कामवशमापन्नः सौभित्रिमिदमवीत् ॥	२
मुखानिलोऽयं सौभित्रे कालः प्रचुरमन्मथः ॥	
गन्धवान्सुरभिर्मासो जातपुष्पफलद्रुमः ॥	३
पश्य रूपार्णि सौभित्रे वनानां पुष्पशालिनाम् ॥	
सृजतां पुष्पवर्षाणि वर्षे तोयमुच्चामिव ॥	४
प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः ॥	
वायुवेगप्रचलिताः पुष्पैरवकिरन्ति गाम् ॥	५
पतितैः पतमानैश्च पादपस्थैश्च मारुतः ॥	
कुसुमैः पश्य सौभित्रे क्रीडतीव समन्ततः ॥	६
मन्तकोकिलसंनादैर्नर्तयन्निव पादपान् ॥	
शैलकंन्दरनिष्कान्तः प्रगीत इव चानिलः ॥	७
सुपुण्यितांस्तु पश्यतान् कर्णिकारान् समन्ततः ॥	
हाटकप्रतिसंच्छन्नान्नरान्पीताम्बरानिव ॥	८
एष दात्यूहको हृष्टो रम्ये मां वननिर्वरे ॥	
प्रणदन्मन्मथाविष्टं शोचयिष्यति लक्ष्मण ॥	९
अशोकस्तवकाङ्गारः षट्पदस्वननिस्वनः ॥	
मां हि पलुवताम्बार्चिर्वसन्ताम्बिः प्रधक्ष्यति ॥	१०
अमी मयूराः शोभन्ते प्रनृत्यन्तस्ततस्ततः ॥	
स्वैः पक्षैः पवनोद्भूतैर्गवाक्षैः स्फाटिकैरिव ॥	११
पद्य लक्ष्मण नृत्यन्तं मयूरमुपनृत्यति ॥	
शिखिनी मन्मथातैषा भर्तारं गिरिसानुनि ॥	१२
तामेव मनसा रामां मयूरेऽप्यनुधावति ॥	
वितत्य द्विरौ पक्षौ दृतैरुपहसन्निव ॥	१३
मयूरस्य वने नूनं रक्षसा न हृता प्रिया ॥	
तस्मामृत्यति रम्येषु वनेषु सह कान्तया ॥	१४

इयामा पद्मपलाशाक्षी मृदुभाषा च मे प्रिया ॥	
नूनं बसन्तमासाद्य परित्यक्ष्यति जीवितम् ॥	१५
एष पुष्पवहो वायुः सुखस्पर्शो हिमावहः ॥	
तां विचिन्तयतः कान्तां पावकप्रतिमो मम ॥	१६
विक्षिसां पवनेनैतामसौ तिलकमञ्जरीम् ॥	
षट्पदः सहस्राऽन्येति मदोद्भूतामिव प्रियाम् ॥	१७
अमी लक्षणं दृश्यन्ते चूताः कुसुमशालिनः ॥	
विभ्रमोत्सक्तमनसः साङ्गरागा नरा इव ॥	१८
पद्मपत्रविशालाक्षी सततं प्रियपङ्कजाम् ॥	
अपश्यतो मे वैदेहीं जीवितं नाभिराच्छते ॥	१९
गिरिप्रस्थास्तु सौमित्रे सर्वतः संप्रपुष्टितः ॥	
निष्पत्रैः सर्वतो रथ्यैः प्रदीपा इव किञ्चुकैः ॥	२०
पादपात्यादपं गच्छच्छैलाच्छैलं वनाद्वनम् ॥	
वाति नैकरसास्वादसंमोदित इवानिलः ॥	२१
इदं मृष्टमिदं स्वादु प्रफुल्लमिदमित्यपि ॥	
रागरक्तो मधुकरः कुसुमेष्वेव लीयते ॥	२२
इयं कुसुमसङ्घातैरुपस्तीर्णा सुखाकृता ॥	
स्वयं निपतितैर्भूमिः शयनप्रस्तरैरिव ॥	२३
पश्य सानुषु चित्रेषु मृगीभिः सहितान्मृगान् ॥	
मां पुनर्मृगशावाक्ष्यां वैदेश्या विरहीकृतम् ॥	२४
या मामनुगता मन्दं पित्रा प्रस्थापितं बनम् ॥	
सीता धर्मे समास्थाय क तु सा वर्तते प्रिया ॥	२५
तथा विहीनः कृपणः कथं लक्षणं धारये ॥	
या मामनुगता राज्याद्विष्टं विहतचेतसम् ॥	२६
तश्चार्वश्चितपश्चाक्षं सुगन्धिं शुभमत्रणम् ॥	
अपश्यतो मुखं तस्याः सीदतीव मरिर्मम ॥	२७
स्मितहास्यान्तरयुतं गुणवन्मधुरं हितम् ॥	
वैदेश्या वाक्यमतुलं कदा श्रोत्यामि लक्षणं ॥	२८
इति रामं महात्मानं विलम्पन्तमनाथवत् ॥	
उवाच लक्षणो आता वचनं वुक्तमव्ययम् ॥	२९
संस्तंभं रामं भद्रं ते मा शुचः पुरुषोत्तम ॥	
नेहसानां मरिर्मन्दा भवत्यक्षुश्वलनाश् ॥	३०

यदि गच्छति पातालं ततोऽप्यधिकमेष वा ॥	
सर्वथा रावणस्तात् न भविष्यति राघव ॥	३१
प्रवृत्तिर्लभ्यतां तावत्तस्य पापस्य रक्षसः ॥	
ततो हास्यति वा सीतां निधनं वा गमिष्यति ॥	३२
उत्साहो बलवानार्थं नास्त्युत्साहात्परं बलम् ॥	
सोत्साहस्य हि लोकेषु न किञ्चिदपि दुर्लभम् ॥	३३
उत्साहवन्तः पुरुषा नावसीदन्ति कर्मसु ॥	
उत्साहमात्रमाश्रित्य प्रतिलाप्यस्याम जानकीम् ॥	३४
एवं संबोधितस्तेन शोकोपहतचेतसः ॥	
त्यज्य शोकं च मोहं च रामो धैर्यमुपागमत् ॥	३५
सोऽप्यतिक्रामदव्यग्रस्तामचिन्त्यपराक्रमः ॥	
रामः पम्यां सुश्चिरां रम्यां पारिष्ठवद्वमाम् ॥	३६
तारुष्यमूकस्वं समीपचारी चरन्दर्शाद्भुतदर्शनीयौ ॥	
शाखामृगाणामधिपस्तरस्वी वितत्रे नैव विचेष्ट चेष्टम् ॥	३७

अथ द्वितीयः सर्गः ।

तौ तु दृष्टा महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥	
वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीवः शङ्खितोऽभवत् ॥	३८
ततस्तु भयसन्त्रस्तं वालिकिल्बिषशङ्खितम् ॥	
उवाच हनुमान्वाक्यं सुग्रीवं वाक्यकोविदः ॥	३९
संभ्रमस्त्यज्यतामेष सर्वैर्वालिकृते महान् ॥	
मलयोऽयं गिरिवरो भयं नेहास्ति वालिनः ॥	४०
सुग्रीवस्तु शुभं वाक्यं श्रुत्वा सर्वं हनूमतः ॥	
ततः शुभतरं वाक्यं हनूमन्तमुवाच ह ॥	४१
दीर्घबाहू विश्वालाक्षौ शरचापासिधारिणौ ॥	
कस्य न स्याद्यं दृष्टा हेतौ सुरसुतोपमौ ॥	४२
वालिप्रणिहितावेव शङ्खेहं पुरुषोत्तमौ ॥	
राजानो बहुमित्राभ्य विश्वासो नात्र हि क्षमः ॥	४३
शुद्धात्मानौ यदि त्वेतौ जानीहि त्वं प्लवङ्गम् ॥	
व्याभाषितैर्वा रूपैर्वा विशेया दुष्टताऽनयोः ॥	४४
वचो विशाय हनुमान्सुग्रीवस्य महात्मनः ॥	
पर्वतादृष्यमूकानु पुरुषे यत्र राघवौ ॥	४५

कपिलं परित्यज्य हनुमान्मारुतात्मजः ॥	
भिक्षुरूपं तती मेजे शठबुद्दितया कपिः ॥	४६
ततश्च हनुमान्वाचा श्लश्या सुमनोश्या ॥	
विनीतबदुपागम्य राघवौ प्रणिपत्य च ॥	४७
उचाच कामतो वाक्यं मृदु सत्यपराक्रमौ ॥	
राज्ञिर्देवप्रतिमौ तापसौ संशितव्रतौ ॥	४८
देशं कथमिमं प्रासौ भवन्तौ वरवर्णिनौ ॥	
आसयन्तौ मृगगणानन्यांश्च वनचारिणः ॥	४९
सुग्रीवो नाम धर्मात्मा कश्चिद्वानरपुञ्जवः ॥	
वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद् भ्रमति दुःखितः ॥	५०
प्राप्तोऽहं प्रेषितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना ॥	
राशा वानरमुख्यानां हनुमान्नाम वानरः ॥	५१
युवाभ्यां स हि धर्मात्मा सुग्रीवः सख्यमिच्छति ॥	
तस्य मां सचिवं वित्तं वानरं पवनात्मजम् ॥	५२
भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नं सुग्रीवप्रियकारणात् ॥	
ऋष्यमूकादिह प्राप्तं कामगं कामचारिणम् ॥	५३
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥	
प्रहृष्टवदनः श्रीमान्भ्रातर पार्श्वतः स्थितम् ॥	५४
सचिवोऽयं कपीन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥	
तमेव कांक्षमाणस्य ममान्तिकमिहागतः ॥	५५
नूनं व्याकरणं कृत्वमनेन बहुधा श्रुतम् ॥	
बहु व्याहरता तेन न किञ्चिदपशब्दितम् ॥	५६
अनया चित्रया वाचा त्रिस्थानव्यञ्जनस्थया ॥	
कस्य नाराध्यते चित्तमुद्यतासेररेपि ॥	५७
एवंविधो यस्य दूतो न भवेत्पार्थिवस्य तु ॥	
सिद्धथन्ति हि कथं तस्य कार्याणां गतयोऽनघ ॥	५८
एवमुक्तस्तु सौमित्रिः सुग्रीवसचिवं कपिम् ॥	
अभ्यभाषत वाक्यशो वाक्यं पवनास्मजम् ॥	५९
विदिता नौ गुणा विद्वन्सुग्रीवस्य महात्मनः ॥	
तमेव चावां शर्वादिः सुग्रीवं पूजयेभ्यरम् ॥	६०
यथा ग्रीवादिः हनुमसुग्रीवक्षमादिह ॥	
तत्तथा हि किञ्चित्पात्रो चत्रमात्राद बहुतः ॥	६१

ततः परमसंदृष्टो हनुमान्पूर्वगोत्तमः ॥	६२
प्रत्युवाच ततो वाक्यं रामं वाक्यविशारदम् ॥	
किमर्थे च वनं वोरं पम्पाकाननमण्डितम् ॥	६३
आगतः सानुजो दुर्गा नानाव्यालमृगायुतम् ॥	
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लक्षणो रामचोदितः ॥	६४
आच्चक्षे महात्मानं रामं दशरथात्मजम् ॥	
राजा दशरथो नाम त्रुतिमान् धर्मवत्सलः ॥	६५
तस्यायं पूर्वजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥	
राजलक्षणसंयुक्तः संयुक्तो राज्यसम्पदा ॥	६६
राज्याद्वृष्टो मया वस्तु वने सार्धमिहागतः ॥	
भार्यया च महाभाग सीतयानुगतो वशी ॥	६७
दिनक्षये महातेजाः प्रभयेव दिवाकरः ॥	
अहमस्यावरो भाता गुणैर्दास्यमुपागतः ॥	६८
कृतशस्य बहुशस्य लक्षणो नाम नामतः ॥	
रक्षसाऽपहृता भार्या रहिते कामरूपिणा ॥	६९
तच्च न शायते रक्षः पल्नी येनास्य वा हृता ॥	
एतत्ते सर्वमाख्यातं याथातथ्येन पृच्छतः ॥	७०
अहं चैव च रामश्च सुग्रीवं शरणं गतौ ॥	
सीता यस्य स्नुषा चासीच्छरण्यो धर्मवत्सलः ॥	७१
तस्य पुत्रः शरण्यस्य सुग्रीवं शरणं गतः ॥	
यस्य प्रसादे सततं प्रसीदेयुरिमाः प्रजाः ॥	७२
स रामो वानरेन्द्रस्य प्रसादमभिकांक्षते ॥	
शोकाभिभूतो रामे तु शोकातं शरणं गते ॥	७३
कर्तुमर्हति सुग्रीवः प्रसादं सह यूथपैः ॥	
एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं करुणं साश्रुपातनम् ॥	७४
हनुमान्प्रत्युवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥	
ईशा बुद्धिसंपन्ना जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥	७५
द्रष्टव्या वानरेन्द्रेण दिष्टयो दर्शनमागताः ॥	
स हि राज्याङ्गं विभृष्टः कृतवैरक्ष बालिना ॥	७६
हृददारो वने शक्ते आश्रा विभिकृतो अशम् ॥	
करिष्यति स चाहाम्बं युवयोर्धार्शकरात्मजः ॥	७७
सुग्रीवः सह चास्यमिः स्तीतावाः परिकारये ॥	

भिक्षुरुपं परित्यज्य वानरं रूपमास्थितः ॥
पृष्ठमारोप्य तौ वीरौ जगाम कपिकुञ्जरः ॥ ७८
ऋष्यमूकानु इनुमानात्वा तं मलयं गिरिम् ॥
आच्चक्षे तदा वीरौ कपिराजाय राघवौ ॥ ७९

अथ तृतीयः सर्गः ।

श्रुत्वा इनूमतो वाक्यं सुग्रीवो वानराधिपः ॥	८०
दर्शनीयतमो भूत्वा ग्रीत्योवाच च राघवम् ॥	८१
रोचते यदि मे सख्यं बाहुरेष प्रसारितः ॥	८२
गृहणातां पाणिना पाणिर्मर्यादा बध्यतां श्रुत्वा ॥	८३
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितम् ॥	८४
संप्रहृष्टमना हस्तं पीडयामास पाणिना ॥	८५
ततोऽग्निं दीप्यमानं तौ चक्रतुश्च प्रदक्षिणम् ॥	८६
सुग्रीवो राघवश्चैव वयस्यत्वमुपागतौ ॥	८७
ततः सुप्रीतमनसौ ताङ्गभौ हरिराघवौ ॥	८८
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ न तृसिमभिजग्मतुः ॥	८९
त्वं वयस्योऽसि हृद्यो मे एकं दुःखं सुखं च नौ ॥	९०
सुग्रीवो राघवं वाक्यमित्युवाच प्रहृष्टवत् ॥	९१
पुनरेवाब्रवीत्प्रीतो राघवं रघुनन्दनम् ॥	९२
अयमाख्याति ते राम सेवको मन्त्रिसत्तमः ॥	९३
रक्षसाऽपहृता भार्या मैथिली जनकात्मजा ॥	९४
त्वया वियुक्ता रुदती लक्षणेन च धीमता ॥	९५
अन्तरं प्रेष्टुना तेन हत्वा गृध्रं जटायुषम् ॥	९६
भार्यावियोगजं दुःखं प्रापितस्तैन रक्षसा ॥	९७
भार्यावियोगजं दुःखं न चिरात्त्वं विमोक्ष्यसे ॥	९८
अहं तामानयिष्यामि नष्टां देवश्रुतीमिव ॥	९९
अनुमानानु जानामि मैथिली सा न संशयः ॥	१००
हियमणा मर्या हृष्टा रक्षसा रौद्रकर्मणा ॥	१०१
कोशन्ती राम रामेति लक्षणेति च विस्वरम् ॥	१०२
स्फुरन्ती रावणस्याङ्के पश्चगेन्द्रवधूर्यथा ॥	१०३
आत्मना पश्चमे मां हि हृष्टा शैलसङ्के स्थितम् ॥	१०४
उत्तरीयं तथा त्वं कुमार्याभरणानि च ॥	१०५

तान्यस्माभिर्गृहीतानि निहितानि च राघव ॥	
आनयिष्याम्यहं तानि प्रस्वभिशातुमर्हैति ॥	१३
एवमुक्त्वा तु सुग्रीवः शैलस्य गहनां गुहाम् ॥	
प्रविवेश ततः शीघ्रं राघवप्रियकाम्यया ॥	१४
उत्तरीयं शृणुत्वा तु स तान्याभरणानि च ॥	
इदं पश्येति रामाय दर्शयामास वानरः ॥	१५
ततो गृहीत्वा वासस्तु शुभान्याभरणानि च ॥	
अभवद्वाष्टसंरुद्धो नीहारेण चन्द्रमाः ॥	१६
सीतास्नेहप्रवृत्तेन स तु बाष्पेण दूषितः ॥	
हा प्रियेति रुदन्धैर्यमुत्सृज्य न्यपततिक्षतौ ॥	१७
हृदि कृत्वा स बहुशस्तमलङ्कारमुत्तमम् ॥	
निश्चास भृशं सर्पो विलस्थ इव रोषितः ॥	१८
पश्य लक्ष्मण वैदेह्या सन्त्यकं हियमाणया ॥	
उत्तरीयमिदं भूमौ शरीराद्भूषणानि च ॥	१९
शाद्वलिन्यां ध्रुवं भूम्यां सीतया हियमाणया ॥	
उत्सृष्टं भूषणमिदं तथारूपं हि दृश्यते ॥	१००
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥	
नाहं जानामि केयूरे नाहं जानामि कुण्डले ॥	१०१
नूपुरे त्वभिजानामि नित्यं पादाभिवन्दनात् ॥	
ततस्तु राघवो वाक्य सुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥	१०२
ब्रूहि सुग्रीव कं देशं हियन्ती लक्षिता त्वया ॥	
रक्षसा रौद्ररूपेण मम प्राणप्रिया हृता ॥	१०३
क वा वसति तद्रक्षो महद्वयसनदं मम ॥	
यज्ञिभित्तमहं सर्वान्नाशयिष्यामि राक्षसान् ॥	१०४
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामेणार्तेन वानरः ॥	
अब्रवीत्प्राङ्गलिर्वाक्यं सबाधं बाष्पगद्ददः ॥	१०५
न जाने निलयं तस्य सर्वथा पापरक्षसः ॥	
सामर्थ्यं विक्रमं वापि दौष्कुलेयस्य वा कुलम् ॥	१०६
सत्यं तु प्रतिजानामि त्यज शोकमरिन्दम् ॥	
करिष्यामि तथा यत्नं यथा प्राप्स्यसि मैथिलीम् ॥	१०७
रावणं सगरं हत्वा परितोष्यात्मपौरुषम् ॥	
तथाऽस्मि कर्ता न चिराद्यथा प्रीतो भविष्यति ॥	१०८

अलं वैहृष्यमालग्न्य धैर्यमास्मगतं स्मर ॥	
त्वदिधानां च लहशभीहयं दुदिलाषवम् ॥	१०९
मयाऽपि असनं प्राप्तं भार्याविरहजं महत् ॥	११०
नाहमेवं हि शोचामि धैर्यं न च शरित्ये ॥	१११
मे शोकमनुवर्तन्ते न तेषां विदते सुखम् ॥	११२
तेजश्च क्षयते तेषां न त्वं शोचितुमर्हसि ॥	११३
हितं वयस्यभावेन ब्रूमि नोपदिशामि ते ॥	११४
वयस्यतां पूजयन्मे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥	११५
मधुरं सान्त्वितस्तेन सुग्रीवेण स राघवः ॥	११६
मुखमधुपरिक्लिनं वस्त्रान्तेन प्रमार्जयत् ॥	११७
प्रकृतिस्थस्तु काकुस्थः सुग्रीववचनाग्रभुः ॥	११८
संपरिष्वज्य सुग्रीवमिद वचनमब्रवीत् ॥	११९
कर्तव्यं यद्यस्येन स्तिर्घेन च हितेन च ॥	१२०
अनुरूपं च युक्तं च कृतं सुग्रीव तत्त्वाः ॥	१२१
एष च प्रकृतिस्थोऽहमनुनीतस्त्वया सखे ॥	१२२
युर्लभो हीहशो बन्धुरस्मिन्काले विशेषतः ॥	१२३
किंतु यत्नस्त्वया कार्यो मैथिल्याः परिमर्मसे ॥	१२४
राक्षसस्य च रौद्रस्य रावणस्य दुरात्मनः ॥	१२५
मया च यदनुषेयं विस्तव्येन तदुच्यताम् ॥	१२६
वर्षारिव च सुक्षेत्रे सर्वे सम्पद्यते तव ॥	१२७
ततः प्रदृष्टः सुग्रीवः लक्षणया शुभया गिरा ॥	१२८
उवाच प्रणयाद्राम ईर्षव्याकुलिताशरम् ॥	१२९
अह विनिकृतो आत्रा चरण्येष भयादितः ॥	१३०
अहृष्यमूळं गिरिवरं दृतभार्यः सुदुःखितः ॥	१३१
बालिनो मे भवार्तस्य सर्वलोकाभयंकर ॥	१३२
ममापि स्वभन्नाभस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥	१३३
एवमुक्तस्तु तेजस्वी धर्मको धर्मवत्सलः ॥	१३४
प्रत्युत्ताच स काकुस्थः सुश्रीवं प्रसादित ॥	१३५
उपकारफलं भित्रमपकारोऽरिवस्त्वम् ॥	१३६
अयैव तं विधिव्याप्तिं तव भार्योपहारितम् ॥	१३७
इमे हि मे महात्माः परिष्वरितमतेजसः ॥	१३८
कार्तिकेशक्लोमहताः तदा हेमविभूषिताः ॥	१३९

वालिसंजमभिन्नं ते आतरं कृतकिल्बिषम् ॥	
शैरैर्विनिहतं पश्य विकीर्णभिव पर्वतम् ॥	१२५
रामस्य वचनं श्रुत्वा हर्षपौरुषवर्धनम् ॥	
सुग्रीवः पूजयांचक्रे राघवं प्रशाशनं च ॥	१२६
सु० उ०—वालिनः पौरुषं यत्तद्यज्ञं वीर्यं धृतिश्च या ॥	
तन्ममैकमनाः श्रुत्वा विधत्स्व यदनन्तरम् ॥	१२७
समुद्रात्प्रभिमात्पूर्वे दक्षिणादंपि चोक्तरम् ॥	
क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगतङ्गमः ॥	१२८
अग्राण्यारुण्यं शैलानां शिखराणि महान्त्यपि ॥	
ऊर्ध्वमुत्पात्य तरसा प्रतिगृह्णाति वीर्यवान् ॥	१२९
बहवः सारवन्तश्च वनेषु विविधा द्रुमाः ॥	
वालिना तरसा भग्ना बलं प्रथयताऽत्मनः ॥	१३०
महिषो दुन्दुभिर्नाम कैलासशिखरप्रभः ॥	
बलं नागसहस्रस्य धारयामास वीर्यवान् ॥	१३१
तं तु दुन्दुभिमुद्यम्य धरण्यामभ्यपातयत् ॥	
युद्धे प्राणहरे तस्मिन्निषिष्ठो दुन्दुभिसदा ॥	१३२
तं तोलयित्वा बाहुभ्यां गतसत्त्वमचेतनम् ॥	
चिक्षेप वेगवान्वाली वेगेनैकेन योजनम् ॥	१३३
इमे च विपुलाः सालाः सप्त शाखावलभिनः ॥	
यत्रैकं घटते वाली निष्पत्रयितुमोजसा ॥	१३४
एतदस्यासमं वीर्यं मया राम प्रकाशितम् ॥	
कथं तं वालिनं हन्तुं समरे शक्षये नृप ॥	१३५
तथाद्रुवाणं सुग्रीवं प्रहस्त्यक्षमणोऽवृत् ॥	
कस्मिन्कर्मणि निवृते श्रद्धया वालिनो वधम् ॥	१३६
तमुवान्वाथ सुग्रीवः सप्त सालानिमाम्पुरा ॥	
एवमैकेकशो वाली विव्याधाथ स चापकृत् ॥	१३७
एतच वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितम् ॥	
प्रत्ययार्थं महातेजा रमो जग्नाह कार्युकम् ॥	१३८
स यहीत्वा धनुषोरं शरमैकं च मानदः ॥	
सालमुद्दिश्य चिक्षेप पूर्वन्त रवैर्दिशः	
स विसृष्टो वलवत्ता वाणः स्वर्णपरिष्कृतः ॥	१३९
भित्वा तालान्विग्रहप्रस्तरं सप्त भूमि विवेशा ह ॥	
१४०	

तान्दृषा सप्त निर्भिजान्साल्यन्वानरयुज्ववः ॥	१४१
रामस्य शरवेगेन विस्मयं परमं गतः ॥	
स मूर्धा न्यपतद्गौमौ प्रलग्दीकृतभूषणः ॥	१४२
सुग्रीवः परमप्रीतो राष्ट्रवाय कृताङ्गालिः ॥	
इदं चोवाच धर्मजं कर्मणा तेन हर्षितः ॥	१४३
रामं सर्वाङ्गविदुषां अष्टुं शूरमवस्थितम् ॥	
सेन्द्रानपि सुरानस्वर्वस्वं बाणैः पुरुषर्षभ ॥	१४४
समर्थः समरे हन्तुं कि पुनर्वालिनं प्रभो ॥	
येन सप्त महाताला गिरिभूमिश्च दारिता ॥	१४५
बाणेनैकेन काकुत्स्थ स्थाता ते को रणग्रहः ॥	
तमद्यैव प्रियार्थं मे वैरिणं भ्रातृस्पिणम् ॥	१४६
वालिनं जहि काकुत्स्थ मया बद्धोऽयमङ्गालिः ॥	

अथ चतुर्थः सर्गः ।

ततो राम परिष्वज्य सुग्रीवं प्रियदर्शनम् ॥	१४७
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो लक्ष्मणानुगतं वचः ॥	
अस्माद्गच्छाम किञ्चिन्धां क्षिप्रं गच्छ त्वमग्रतः ॥	१४८
गत्वा चावह्य सुग्रीव वालिनं भ्रातृगन्धिनम् ॥	
सर्वे ते त्वरितं गत्वा किञ्चिन्धां वालिनः पुरीम् ॥	१४९
बृक्षैरात्मानमावृत्य खतिष्ठन्वाहने वने ॥	
सुग्रीवोऽप्यनदद्वेरं वालिनोवहानकारणात् ॥	१५०
गाढं परिहितो वेगान्नादैर्भिन्दजिवाभरम् ॥	
तं श्रुत्वा निनदं भ्रातुः कुद्दो वाली महाबलः ॥	१५१
निष्पात सुसंरब्धो भास्करोऽस्ततटादिव ॥	
ततः सतुमुलं युद्धं वालिसुग्रीवयोरभूत् ॥	१५२
गगने ग्रहयोर्धौरं बुधाङ्गारकयोरिव ॥	
ततो रामो धनुष्याणिस्ताद्गौमौ समुदैशत ॥	१५३
अन्योन्वसदृशौ वीराद्गौमौ देवाविवाभिनौ ॥	
यज्ञाथगच्छस्तुश्रीवं वालिनं वापि राष्ट्रवः ॥	१५४
ततो न कृतध्यन्तुद्दिं मोक्षमन्तकरं शरम् ॥	
एतद्विज्ञान्ते भग्नः सुग्रीवस्तेन वालिना ॥	१५५
अपश्चम्युक्तं नाशमृक्षमृकं प्रद्वृत्वे ॥	

तं प्रविष्टं वनं हष्टा वाली शापभथात्तः ॥	
मुक्तो खसि त्वमित्युक्त्वा स निवृत्तो महाबलः ॥	१५६
राघवोऽपि सह भ्रात्रा सह चैव हनूमता ॥	
तदेव वनमागच्छत्सुग्रीवो यत्र वानरः ॥	१५७
तं समीक्ष्यागतं रामं सुग्रीविः सहलक्षणम् ॥	
हीमान्दीनसुवाचेदं वसुधामवलोकयन् ॥	१५८
आह्यस्वेति मामुक्त्वा दर्शयित्वा च विक्रमम् ॥	
वैरिणा धातयित्वा च किमिदार्नी त्वयाकृतम् ॥	१५९
तस्य चैवं ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥	
करुणं दीनया वाचा राघवः पुनरव्रवीत् ॥	१६०
सुग्रीव श्रूयतां तात क्रोधश्च व्यपनीयताम् ॥	
कारणं येन वाणोऽयं स मया न विसर्जितः ॥	१६१
अलंकारेण वेष्णे प्रमाणेन गतेन च ॥	
त्वं च सुग्रीव वाली च सदशौ स्थः परस्परम् ॥	१६२
स्वरेण वर्चसा चैव प्रेक्षितेन च वानर ॥	
विक्रमेण च वाक्यैश्च व्यक्तिं वां नोपलक्षये ॥	१६३
ततोऽहं रूपसादृश्यान्मोहितो वानरोत्तम ॥	
नोत्सृजामि महावेगं शरं शत्रुनिवर्हणम् ॥	१६४
जीवितान्तकरं धोरं सादृश्यात् विशङ्कितः ॥	
मूलधातो न नौ स्याद्दि द्वयोरिति कृतो मया ॥	१६५
दत्ताभयवधो नाम पातकं महदद्वृतम् ॥	
अहं च लक्षणश्चैव सीता च वरवर्णिनी ॥	१६६
त्वदशीना वयं सर्वे वनेऽस्मिन्छरणं भवान् ॥	
तस्माद्युध्यस्व भूयस्त्वं मा मा शङ्खीक्ष वानर ॥	१६७
एतन्मुहूर्ते तु मया पश्य वालिनमाहवे ॥	
निरस्तमिषुणैकेन चेष्टमानं महीतले ॥	१६८
अभिशानं कुरुष्व त्वमात्मनो वानरेश्वर ॥	
येन त्वामिजानीयां दृन्दयुद्युपागतम् ॥	१६९
गजपुष्णीमिमां फुलामुत्पाद्य शुभलक्षणाम् ॥	
कुरु लक्ष्मण कण्ठेऽस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥	१७०
ततो गिरितटे आतामुत्पाद्य कुसुमायुताम् ॥	
लक्ष्मणो गजपुष्णीं तां सस्य कण्ठे व्यसर्जवत् ॥	१७१

स तया शुशुभे श्रीमांलतया कण्ठसक्तया ॥		
मालयेव बलाकानां संसद्य इव तोयदः ॥		१७२
विभ्राजमानो वपुषा रामवाक्यसमाहितः ॥		
जगाम सह रामेण किञ्चिक्षां पुनराप सः ॥		१७३
ततस्तु निनदं घोरं कृत्वा युद्धाय चाव्यथत् ॥		
परिवैरैः परिवृतो नारदैर्भिन्दनिवाम्यरम् ॥		१७४
तत्र शब्देन वित्रस्ता गावो यान्ति हतप्रभाः ॥		
राजदोषपरामृष्टाः कुलनिय इवाकुलाः ॥		१७५
द्रवन्ति च मृगाः शीघ्रं भग्ना इव रणे हयाः ॥		
पतन्ति च खगा भूमौ क्षीणपुण्या इव ग्रहाः ॥		१७६
अथ तस्य निनादं तं सुग्रीवस्य महात्मनः ॥		
शुभ्रावान्तःपुरगतो वाली भ्रानुरमर्षणः ॥		१७७
ततो रोषपरीताङ्गो वाली स कनकप्रभः ॥		
उपरक्त इवादित्यः सद्यो निष्प्रभतां गतः ॥		१७८
शब्दं दुर्मर्षणं श्रुत्वा निष्पपात ततो हरिः ॥		
वेगेन च पदन्यासैर्दारयनिव भेदिनीम् ॥		१७९
स ददर्श ततः श्रीमान्सुग्रीवं हेमपिङ्गलम् ॥		
सुसंबीतमवृद्धं दीप्यमानभिवानलम् ॥		१८०
तं वाली क्रोधताम्राक्षं सुग्रीवं रणकेविदम् ॥		
आपतन्त महावेगमिदं वचनमवृतीत् ॥		१८१
एष मुष्टिर्महान्वद्धो गाढः सुनियताङ्गुलिः ॥		
मया वेगविमुक्तस्ते प्राणानादाय यास्यति ॥		१८२
ताडितस्तेन तं क्रुडः समभिक्रम्य वेगतः ॥		
अभवच्छोणितोद्वारी सापीड इव पर्वतः ॥		१८३
सुग्रीवेण द्रु निःशङ्कं सालमुत्पात्य तेजसा ॥		
गत्रेष्वभिहतो वाली बज्रेणव महागिरिः ॥		१८४
स तु वृक्षेण निर्भग्नः सालताङ्गनविद्धलः ॥		
गुरुभारभरक्रान्ता नौः ससाथेव सागरे ॥		१८५
तौ शोणिताक्तौ अयुधेतां वानरौ वनचरिणौ ॥.		
भेषाविव महाश्वन्दैस्तर्बमानौ परस्परम् ॥ ;		१८६
ततो रामो महावेजा आर्ति दृष्ट्वा इतीक्षरम् ॥.		
स शरं वीक्षते वीरो वालिनो व्रजकांक्ष्य ॥		१८७

ततो धनुषि संधाय शरमाशीविषोपमम् ॥	
पूरयामास तच्चापं कालचक्रभिवान्तकः ॥	१८८
मुक्तस्तु वज्रनिर्घोषः प्रदीपाशनिसंनिभः ॥	
राघवेण महाबाणो वालिवक्षसि पातितः ॥	१८९
ततस्तेन महातेजा वीर्युक्तः कपीश्वरः ॥	
वेगेनाभिहतो वाली निपात महीतले ॥	१९०
इन्द्रध्वज इवोद्भूतः पौर्णमास्यां महीतले ॥	
आश्वयुक्तसमये मासि गतसत्वो विचेतनः ॥	१९१
अस्मिन्निपतिते भूमौ हर्यक्षाणां गणेश्वरे ॥	
नष्टचन्द्रमिव व्योम न व्यराजत भेदिनी ॥	१९२
भूमौ निपतितस्यापि तस्य देहं महामनः ॥	
न श्रीर्जहाति न प्राणा न तेजो न परक्रमः ॥	१९३
शक्रदत्ता वरा माला काञ्चनी रत्नभूषिता ॥	
दधार हरिमुग्न्यस्य प्राणांस्तेजः श्रियं च सा ॥	१९४
स तया मालया वीरो हेमया हरियूथपः ॥	
संस्थानुगतपर्यन्तः पयोधर इवाभवत् ॥	१९५

अथ पञ्चमः सर्गः ।

यहुमान्य च तं वीरं वीक्षमाणं शानैरिय ॥	
उपयातौ महावीर्यौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥	१९६
तं दृष्ट्वा राघवं वाली लक्ष्मणं च महावलम् ॥	
अब्रवीत्पूर्वं वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम् ॥	१९७
पराङ्मुखवधं कृत्वा कोऽन्नं प्राप्तस्त्वया गुणः ॥	
यदहं युद्धसंरब्धस्त्वत्कृते निभनं गतः ॥	१९८
कुलीनः सत्वसम्पन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः ॥	
रामः करणवेदी च प्रजानां च हिते रतः ॥	१९९
सानुक्तोशो महोत्ताहः समयशो दृढव्रतः ॥	
इत्येतत्सर्वभूतानि कथयन्ति यशो भुवि ॥	२००
न मामन्येन क्षंरब्धं प्रमत्तं वेदुमर्हसि ॥	२०१
स त्वां विनिहतात्मानं धर्मध्वजमधामिकम् ॥	
जाने पापसमाचारं तृणैः कृपमिंद्रावृतम् ॥	२०२

विषये वा पुरे वा ते यदा पापं करोम्यहम् ॥	
न च त्वामजानेऽहं कस्मात्त्वं हंस्यकिल्बिषम् ॥	२०३
फलमूलाशानं नित्यं वानरं वनगोचरम् ॥	
मामिहाप्रतियुध्यन्तमन्येन च समागतम् ॥	२०४
अधार्यं चर्मे मे सद्गी रोमाण्यास्थिं च वर्जितम् ॥	
अभक्ष्याणि च मांसानि त्वदिधैर्धर्मचारिभिः ॥	२०५
पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रेण राघव ॥	
शत्यकः श्वाविधो गोधा शशः कुर्मश्च पञ्चमः ॥	२०६
अशुभं चाप्ययुक्तं च सतां चैव विगर्हितम् ॥	
वक्ष्यसे चेदशं कृत्वा सङ्क्षिः सह समागतः ॥	२०७
दृश्यमानस्तु युध्येथा मया युधि नृपात्मज ॥	
अत्र वैवस्वतं देवं पश्येस्त्वं निहतो मया ॥	२०८
युक्तं यत्प्रामुख्याद्राज्यं सुग्रीवः स्वर्गते मयि ॥	
अयुक्तं यदधर्मेण त्वयाऽहं निहतो रणे ॥	२०९
काममेवंविधो लोकः कालेन विनियुज्यते ॥	
क्षमं चेद्वता प्राप्तमुत्तरं साधु चिन्त्यताम् ॥	२१०
धर्मार्थगुणसम्पन्नं हरीश्वरमनुत्तमम् ॥	
आधिक्षिसस्तदा रामः पश्चाद्वालिनमवृत् ॥	२११
धर्ममर्थं च कामं च समयं चापि लौकिकम् ॥	
अविजाय कथं बाल्यान्मामिहाद्य विगर्हसे ॥	२१२
इक्ष्वाकूणामियं भूमिः सशैलवनकानना ॥	
मृगपक्षिमनुष्याणां निग्रहानुग्रहेष्वपि ॥	२१३
तां पालयति धर्मात्मा भरतः सत्यवानृजुः ॥	
धर्मकामार्थतत्त्वशो निग्रहानुग्रहे रतः ॥	२१४
तस्य धर्मकृतादेशा वयमन्ये च पार्थिवाः ॥	
चरामो वसुधां कृस्त्वां धर्मसंतानमिच्छवः ॥	२१५
त्वं तु संक्षिष्टधर्मश्च कर्मणा च विगर्हितः ॥	
कामतन्त्रप्रधानश्च न स्थितो राजवर्त्मनि ॥	२१६
ज्येष्ठो भ्राता पिता वापि यश्च विद्यां प्रयच्छति ॥	
ऋषस्ते पितरो ज्ञेया धर्मे च पथि वर्तिनः ॥	२१७
यवीयानास्तमः पुनः शिष्यश्चापि गुणोदितः ॥	
युन्नवते ऋयश्चिन्त्या धर्मश्चेषाम् कारणम् ॥	२१८

तदेतत्कारणं पश्य यदर्थं त्वं मया हतः ॥	
भ्रातुर्बर्तसि भार्वायां त्यक्त्वा धर्मं सनातनम् ॥	२१९
अस्य त्वं धरमाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥	
रुमायां वर्तसे कामास्तुषायां पापकर्मकृत् ॥	२२०
तद्वयतीतस्य ते धर्मात्कामवृत्तस्य बानर ॥	
भ्रातृभार्याभिमर्द्देऽस्मिन्दण्डेऽयं प्रदिपादितः ॥	२२१
औरसीं भगिनीं वापि भार्यां वाऽप्यनुजस्य यः ॥	
प्रचरेत नरः कामात्स्य दण्डो वधः स्मृतः ॥	२२२
श्रृयते मनुना गीतौ शङ्कां चारित्रवत्सलौ ॥	
गृहीतौ धर्मकुशलस्तथा तच्चरितं मया ॥	२२३
राजभिर्धृतदण्डाश्च कृत्वा पापानि मानवाः ॥	
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सकृतिनो यथा ॥	२२४
शासनाद्वापि मांकाद्वा स्तेनः पापात्प्रमुच्यते ॥	
राजा त्वशासन्यापस्य तदवाप्नोर्ति किलिष्पम् ॥	२२५
आयेण मम मान्धात्रा व्यसनं घोरमीम्पितम् ॥	
श्रवणेन कृते पापे यथा पापं कृतं त्वया ॥	२२६
श्रुणु चाप्यपरं भूयः कारणं हरिपुङ्गव ॥	
तच्छ्रुत्वा हि महद्वीर न मन्यु कर्तुमर्हसि ॥	२२७
न मे तत्र मनस्तापो न मन्युहरिपुङ्गव ॥	२२८
वागुराभिश्च पाशश्च कूटैश्च विविधं नराः ॥	
प्रतिच्छ्रुत्वा शृणु गृह्णन्ति सुबहृन्मृगान् ॥	२२९
प्रधावितान्वा वित्रस्तान्विस्त्रव्यानर्तिविष्टितान् ॥	
विध्यन्ति विमुखांश्चापि न च दोषोत्रविद्यते ॥	२३०
यान्ति राजर्शयश्चात्र मृगयां धर्मकोविदाः ॥	
तस्मात्वं निहतो युद्धे मया वाणेन बानर ॥	
अयुध्यन्प्रतियुध्यन्वा यस्माच्छाक्षामृगो ह्यसि ॥	२३१
एवमुक्तस्तु रामेण वाली प्रव्याथितो भूशम् ॥	
न दौषं राघवे दध्यौ धर्मेऽधिगतनिश्चयः ॥	२३२
प्रत्युवाच ततो रामं प्राञ्छिर्वीनरेश्वरः ॥	
यत्वमात्थ नरश्चेष्ट तत्त्यैव न संशयः ॥	२३३
न चात्मानमहं शोन्वे न तारां नापि बान्धवान् ॥	
यथा पुत्रं गुणज्येष्ठमङ्गदं कनकाङ्गदम् ॥	२३४

त ममादर्शनाहीनो वास्यात्प्रभृति लालितः ॥	
तटाक इव पीताम्बुद्धपशोषं गमिष्यति ॥	२३६
बालश्वाङ्कतुद्विश्व एकपुत्रश्व मे प्रियः ॥	२३७
तारेयो राम भवता रक्षणीयो महावलः ॥	२३८
सुग्रीवे चाङ्गदे चैष विधत्स्व मतिमुत्तमाम् ॥	२३९
त्वं हि गोता च शास्ता च कार्याकार्यविधौ स्थितः ॥	२४०
या ते नरपते वृत्तिर्भरते लक्ष्मणे च या ॥	२४१
सुग्रीवे चाङ्गदे राजस्तां चिन्तयितुर्मर्हसि ॥	२४२
स तमाश्वासयद्रामो वालिनं व्यक्तदर्शनम् ।	
साधुसंमतया वाचा धर्मतत्वार्थयुक्तया ॥	२४३
यथा त्वय्यङ्गदो नित्यं वर्तते वानरेश्वर ॥	२४४
तथा वर्तेत सुग्रीवे मयि चापि न संशयः ॥	२४५
अश्मभिः परिभिन्नाङ्ग पादपैरगहतो भृशम् ॥	२४६
रामवाणेन चाक्रान्तो जीवितान्ते मुमोह सः ॥	२४७

अथ षष्ठः सर्गः ।

तं भार्या वाणमोक्षेण रामदसेन संयुगे ॥	
हतं प्रवगशार्दूलं तारा शुश्राव वालिनम् ॥	२४८
सा सपुत्राऽप्रियं श्रुत्वा वधं भर्तुः सुदारुणम् ॥	
निष्पपात भृशं तस्मादुद्विग्ना गिरिकन्दरात् ॥	२४९
सा ब्रजन्ती ददर्शार्थं पतिं निपतितं भुवि ॥	
हन्तारं वानरेन्द्राणां समरेश्वनिवर्तिनाम् ॥	२५०
तामवेक्ष्य तु सुग्रीवः क्रोशन्तीं कुररीभिव ॥	
विषादमगमत्कष्टं दृष्ट्वा चाङ्गदमागतम् ॥	२५१
ततः समुपजिष्ठन्ती कपिराजस्य तन्मुखम् ॥	
पतिं लोकध्रुता तारा मृतं वचनमग्रवीत् ॥	२५२
शेषे त्वं विषमे दुःखमङ्गत्वा वचनं मम ॥	
उपलोपचिते वीर सुदुःखे वसुधातले ॥	२५३
मत्त प्रियतरा नूनं वानरेन्द्र मही तव ॥	
शेषे हि तां परिवज्य मां च न प्रतिभाप्ते ॥	२५४
मामनाथां विहायैकां गतस्त्वमसि मानद ॥	
शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता ॥	२५५

शूर भार्या हतां पश्य सद्यो मां विधवां कृताम् ॥	२५०
अवभग्नश्च मे मानो भग्ना मे शाश्वती गतिः ॥	२५१
अगाधे च निमग्नाऽस्मि विपुले शोकसागरे ॥	२५२
अद्यमसारमयं नूनमिदं मे हृदयं दृढम् ॥	२५३
अभिबादयमानं त्वामङ्गदं त्वं यथा पुरा ॥	२५४
दीर्घायुर्भवं पुत्रेति किमर्थं नाभिभाषसे ॥	२५५
स सुग्रीवं च तारां च साङ्गदां महलक्षणः ॥	२५६
समानशोकः काकुत्स्थः सान्त्वयन्निदमव्रवीत् ॥	२५७
न शोकपरितापेन श्रेयसा युज्यते मृतः ॥	२५८
यदत्रानन्तरं कार्यं तत्समाधानुमर्हथ ॥	२५९
नियतिः कारणं लोके नियतिः कर्ममाधनम् ॥	२६०
नियतिः सर्वभूतानां नियांगोधिह कारणम् ॥	२६१
न कर्ता कस्यचित्कश्चिन्नियांगं नायि चेश्वरः ॥	२६२
स्वभावे वर्तते लोकस्तस्य कालः परायणम् ॥	२६३
न कालः कालमन्येति न कालः परिहीयते ॥	२६४
स्वभावं च समासाद्य न किञ्चिदतिवर्तते ॥	२६५
न कालस्यास्ति बन्धुत्वं न हेतुर्न पराक्रमः ॥	२६६
न मित्रशातिसम्बन्धः कारणं नात्मनो वशः ॥	२६७
किं तु कालपर्णाणामां द्रष्टुव्यः साधु पश्यता ॥	२६८
धर्मश्चार्थश्च कामश्च कालक्रमसमाहिताः ॥	२६९
एषा वै नियतिः श्रेष्ठा यां गतो हरियूथपः ॥	२७०
तदलं परितापेन प्राप्तकालमुपास्यताम् ॥	२७१
वचनान्ते तु रामस्य लक्ष्मणः परवीरहा ॥	२७२
अवदत्प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवं गतचेतसम् ॥	२७३
कुरु त्वमस्म मुग्रीवं प्रेतकार्यमनन्तरम् ॥	२७४
ताराङ्गदाभ्यां सहितो वालिनो दहनं प्रति ॥	२७५
त्वं तार शिविकां शीघ्रमादायागच्छ संभ्रमात् ॥	२७६
त्वरा गुणवती युक्ता ह्यस्मिन्काले विशेषतः ॥	२७७
आदाय शिविकां तारः स तु पर्यापत्तयुनः ॥	२७८
वानरैरुद्धमानां तां शूरैरुद्धहनोचितैः ॥	२७९
आचितां चित्रपक्षीभिः सुनिविष्टां समन्ततः ॥	२८०
विभानभिव सिद्धानां जालवातायनायुताम् ॥	२८१

ततो वास्तिनकुर्वन्थ्य सुग्रीवः किञ्चित्काण्डम् ॥	२६६
आरेपथत विजीतजलदेन सैव तु ॥	
अङ्गदं परिरभ्याशु तारप्रभृतयस्तथा ॥	२६७
कोशन्तः प्रयतुः सर्वे वानरा हतानन्धवाः ॥	
ताराप्रभृतयः सर्वां वानर्यो हतानन्धवाः ॥	२६८
अनुजम्बुश्च भर्तां रोशन्त्यः करुणस्वनाः ॥	
तासां रुदितशब्देन वानरीणां वनम्भरे ॥	२६९
वनानि गिरयश्चैव विकोशन्तीष्ठ सर्वतः ॥	
सुग्रीवेण ततः साधे सोऽङ्गदः पितरं रुदन् ॥	२७०
चितामारोपयामास शोकेनाभिष्टुतेन्द्रियः ॥	
ततोऽग्निं विधिवद्वा सोऽपसव्यं चकार ह ॥	२७१
पितरं दीर्घमध्वानं प्रस्थितं व्याकुलेन्द्रियः ॥	
सुग्रीवेण दीनेन दीनो भृत्वा महाबलः ॥	२७२
समानशोकः काञ्चुत्स्थः प्रेतकार्याण्यकारयत् ॥	
ततः शोकाभिसंतसं सुग्रीवं क्लिन्नवाससम् ॥	२७३
शास्त्रामृगमहामात्राः परिवार्योपतस्थिरे ॥	
ततः काञ्चुनशौलाभस्तरुणार्कनिभाननः ॥	२७४
अब्रवीत्याञ्जालिर्बर्क्यं हनुमान्मास्तात्मजः ॥	
भवत्प्रसादात्काङ्कुस्थं पितृपैतामहं महत् ॥	२७५
वानराणां सुदंष्टाणां सम्पन्नबलंशालिनाम् ॥	
महात्मनां सुदुष्प्रापं प्राप्तं राज्यमिदं प्रभो ॥	२७६
भवता समनुज्ञातः प्रविश्य नगरं शुभम् ॥	
संविधास्यति कार्याणि सर्वाणि ससुहृदणः ॥	२७७
स्नातोऽयं विविधैर्गन्धैरोषधैश्च यथाविधि ॥	
अर्चयिष्यति माल्यैश्च रत्नैश्च स्वां विशेषतः ॥	२७८
प्रत्युवाच हनूमन्तं वुद्धिमान्वाक्यकोविदः ॥	
चतुर्दश समाः सौम्य ग्रामं वा यदि वा पुरम् ॥	२७९
न प्रवेक्ष्यामि हनुमन्पितुनिर्देशपारगः ॥	
सुसमृद्धां गुहां दिव्यां सुग्रीवो वानरर्थमः ॥	२८०
प्रविष्ठो विधिवद्वीरः क्षिप्रं राज्येऽभिषिद्यतम् ॥	
एवमुक्त्वा हनूमन्तं रामः सुग्रीवमत्रीत् ॥	२८१
कृतशो हृतसम्पन्नमुदारवलविकृमम् ॥	

इमप्यज्ञदं वीरं यौवराज्येऽभिषेचय ॥	
ज्येष्ठस्य हि सुतो ज्येष्ठः सदृशो विक्रमेण च ॥	
अङ्गदोऽयमदीनाम्ना यौवराज्यस्य भाजनम् ॥	२८२
पूर्वोऽयं वार्षिको मासः श्रावणः सलिलागमः ॥	
प्रवृत्ताः सौम्य चत्वारो मासा वार्षिकसंशिताः ॥	२८३
नावमुष्टोगसम्भवः प्रविश त्वं पुरीं शुभाम् ॥	
अस्मिन्कस्त्वाम्यहं सौम्य पर्वते सहलक्ष्मणः ॥	२८४
इति रामाभ्यनुक्षातः सुग्रीवो वानरर्षभः ॥	
प्रविवेश पुरीं रम्यां किञ्चिन्दां वालिपालिताम् ॥	२८५
तं वानरसहस्राणि प्रविष्टं वानरेश्वरम् ॥	
अभिवार्य प्रविष्टानि सर्वतः प्रवर्गेश्वरम् ॥	२८६
ततः प्रकृतयः सर्वा दृष्टा हरिगणेश्वरम् ॥	
प्रणम्य मूर्खा पतिता वसुधायां समाहिताः ॥	२८७
सुग्रीवः प्रकृतीः सर्वाः संभाष्योत्थाय वीर्यवान् ॥	
भ्रातुरन्तःपुरं सौम्यं प्रविवेश महाबलः ॥	२८८
प्रविष्टं भीमविक्रान्तं सुग्रीवं वानरर्षभम् ॥	
अभ्याप्तिश्चन्त तुहुदः सहानाक्षमिवामराः ॥	२८९
रामस्य तु वचः कुर्वन्सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥	
अङ्गदं संपरिष्वज्य यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥	२९०
अंगदे चाभिषिक्ते तु सानुकोशाः प्रवंगमाः ॥	
साधु साध्विति सुग्रीवं महात्मानो ह्यपूजयन् ॥	२९१
हृष्टपुष्टजनाकीर्णा पताकाध्वजशोभिता ॥	
बभूव नगरी रम्या किञ्चिन्दा गिरिगङ्गरे ॥	२९२

अथ सप्तमः सर्गः ।

स तदा वालिनं हत्वा सुग्रीवमभिषिच्य च ॥	
वसन्माल्यवतः पृष्ठे रामो लक्ष्मणमत्रवीत् ॥	२९३
अयं स कालः संप्राप्तः समयोऽयं जलागमः ॥	
संपश्य त्वं नमो मेघैः संकृतं गिरिसंनिभैः ॥	२९४
नवमात्रधृतं गर्भे भास्करस्य गमस्तिभिः ॥	
पीत्वा रसं समुद्राणां द्यौः प्रसूते रसायनम् ॥	२९५

शक्यमभरमारुष्य मेघसोपानपंक्तिभिः ॥	
कुटजार्जुनमालामिरलंकर्तुं दिवाकरः ॥	२९६
संध्यारागोत्थितैस्ताम्रैरन्तेष्वपि च पाण्डुभिः ॥	
खिंगैरभ्रपटच्छैर्बद्धव्रणमिवाभरम् ॥	२९७
एषा धर्मपरिक्लिष्टा नववारिपरिप्लुता ॥	
सीतेव शोकसंतसा मही वाष्पं विमुच्चति ॥	२९८
मेघोदरविनिर्मुक्ताः कर्पूरदलशीतलाः ॥	
शक्यमञ्जलिभिः पातुं वाताः केतकगंधिनः ॥	२९९
एष फुल्लार्जुनः शैलः केतकैरभिवासितः ॥	
सुग्रीव इव शान्तारिधाराभिरभिषिन्यते ॥	३००
मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञोपवीतिनः ॥	
मारुतापूरितगुहाः प्राधीता इव पर्वताः ॥	३०१
कशाभिरिव हैमीभिर्विश्रुद्धिरभताडितम् ॥	
अन्तस्तनितनिर्घोषं सवेदनमिवाभरम् ॥	३०२
नीलमेघश्रिता विश्रुत्पुरन्ती प्रतिभाति मं ॥	
स्फुरन्ती रावणस्याङ्के वैदेहीव तपस्विनी ॥	३०३
इमास्ता मन्मथवतां हिताः प्रतिहता दिशः ॥	
अनुलिपा इव घनैर्नष्टप्रहनिशाकराः ॥	३०४
क्वचिद्वाष्पाभिसंरुद्धान्वर्पागमसमुत्सुकान् ॥	
कुटजान्पश्य सौमित्रे पुरुषितान्निरसानुषु ॥	३०५
क्वचित्प्रकाशं क्वचिदप्रकाशं नभः प्रकीर्णाम्बुधरं विभाति ॥	
क्वचित्क्वचित्पर्वतसंनिरुद्धं स्तं यथा शान्तमहार्णवस्य ॥	३०६
व्याभिश्रितं सर्जकदम्बपुष्पैर्नवं जलं पर्वतधातुताम्रम् ॥	
मयूरकेकाभिरनुप्रयातं शैलापगाः शीघ्रतरं वहन्ति ॥	३०७
रसाकुलं षट्पदसंनिकाशं प्रभुज्यते जग्मुकलं प्रकामम् ॥	
अनेकवर्णं पवनावधूतं भूमौ पतत्याम्रफलं विपक्मम् ॥	३०८
विश्रुत्पत्तमङ्गः सघलाकमाला शैलेन्द्रकृतिसंनिकाशाः ॥	
गर्जन्ति मेघाः समुदीर्णनादा भस्ता गजेन्द्रा इव संयुगस्थाः ॥	३०९
वर्षोदकाप्यायितशाद्वलानि प्रवृत्तनृत्तोत्सववर्हिणानि ॥	
वनानि निर्वृष्टबलाहकानि पश्यापराह्नेष्वधिकं विभास्ति ॥	३१०
समुद्रहन्तः सलिलातिभारं बलाकिनो वारिधरा नदन्तः ॥	
महसु शृङ्गेषु महीधराणां विश्रम्य विश्रम्य पुनः प्रयान्ति ॥	३११

मंघाभिकामा परिसंपतन्ती संमोदिता भाति बलाकयंकिः ॥	
बातावधूता वरपौण्डरीकी लम्बेव माला रुचिराम्बरस्य ॥	३१२
बालेन्द्रगोपान्तरचित्रितेन विभाति भूमिनवशाद्वलेन ॥	
गात्रानुपृक्तेन शुकप्रभेण नारीव लाक्षोक्षितकम्बलेन ॥	३१३
जाता वनान्ताः शिखिसुप्रनृत्ता जाता कदम्बाः सकदम्बजाताः ॥	
जाता वृषा गोषु समानकामा जाता मही सस्यवनाभिरामा ॥	३१४
वहन्ति वर्षन्ति नदन्ति भान्ति ध्यायन्ति वृत्यन्ति समाध्यसन्ति ॥	
नद्यो धना मत्तगजा वनान्ता प्रियाविहीनाः शिखिनः प्लवङ्गमाः ॥	३१५
प्रहर्षिताः केतकिपुष्पगन्धमाघाय मत्ता वननिर्झरेषु ॥	
प्रतापशब्दाकुलिता गजेन्द्राः सार्थं मयैरः समदा नदन्ति ॥	३१६
अङ्गारचूर्णोत्करसंनिकाशैः फलैः सुपर्यासरसैः समृद्धैः ॥	
जम्बुद्रुमाणां प्रविभान्ति शाखा निपीयमाना इव पटपदौर्धैः ॥	३१७
मार्गानुगः शैलवनानुसारी संप्रस्थितो मेघरवं निशम्य ॥	
युद्धाभिकामः प्रातनादशङ्की मत्तो गजेन्द्रः प्रतिसंनिवृत्तः ॥	३१८
कदम्बसर्जार्जुनकन्दलाढ्या वनान्तभूमिर्मधुवारिपूर्णा ॥	
मयूरमत्ताभिश्वतप्रनृत्तैरापानभूमिप्रतिमा विभाति ॥	३१९
मुक्तासमाभं सलिलं पतद्वै सुनिर्मलं पत्रपुष्टेषु लम्भम् ॥	
दृष्टा विवर्णच्छदना विहङ्गाः सुरेन्द्रदत्तं तृष्णिताः पिवन्ति ॥	३२०
क्वचित्प्रनृतैः क्वचिदुच्चदिद्धिः क्वचिच्च वृक्षाग्रनिषणकाशैः ॥	
व्यालम्बवर्हभरणैमयूरैर्वेषु संगीतमिव प्रवृत्तम् ॥	३२१
नद्यः समुद्धादितचकवाकास्तटानि शीर्णन्यपवाहयित्वा ॥	
दृष्टा नवप्रावृतपूर्णभोगा दृतं स्वभर्तारमुपोपयन्ति ॥	३२२
नीलेषु नीला नववारिपूर्णा मेवेषु मेघाः प्रातिभान्ति सक्ताः ॥	
दवाभिदन्धेषु दवाभिदग्धाः शैलेषु शैला इव बद्धमूलाः ॥	३२३
वर्षप्रवेगा विपुलाः पतन्ति प्रवान्ति वाताः समुदीर्णवेगाः ॥	
प्रनष्टकूलाः प्रवहन्ति शीघ्रं नद्यो जलं विप्रतिपन्नमार्गाः ॥	३२४
नैरन्नरेन्द्रा इव पर्वतेन्द्राः सुरेन्द्रनीतैः पवनोपनीतैः ॥	
षमाम्बुकुम्भैरभिषिद्यमाना रूपं श्रियं स्वामिव दर्शयन्ति ॥	३२५
महान्ति कूटानि महीधरणां धाराविधौतान्यधिकं विभान्ति ॥	
सहप्रमाणैर्बिष्टुलैः प्रपातैर्मुक्ताकल्पैरिव लम्बमानैः ॥	३२६
विलीयमानैर्विहैर्गैर्निमीलद्विद्ध पङ्कजैः ॥	
विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्तं शायते रविः ॥	३२७

मासि प्रौष्ठपदे ब्रह्म ब्राह्मणानां विवक्षताम् ॥
अथमध्यायसमयः सामगानामुपस्थितः ॥

३२८

अथ अष्टमः सर्गः ।

गृहं प्रविष्टे सुग्रीवे विमुक्ते गगने घनैः ॥	
वर्षरात्रे स्थितो रामः कामशोकाभिपीडितः ॥	३२९
पाण्डुरं गगनं दृष्ट्वा विमलं चन्द्रमण्डलम् ॥	
शारदीं रजनीं चैव दृष्ट्वा जोत्स्नानुलेपनाम् ॥	३३०
कामवृत्तं च सुग्रीवं नष्टां च जनकात्मजाम् ॥	
दृष्ट्वा कालमतीतं च सुमोह परमात्मुरः ॥	३३१
दृष्ट्वा च विमलं व्योम गतिविद्युद्गलाहकम् ॥	
सारसारवसंवृष्ट विललापार्तया गिर्ग ॥	३३२
ततश्चन्चूर्य रम्येषु फलार्था गिरिसानुपु ॥	
ददर्श पर्युपावृत्तो लक्ष्मीवाँलङ्गमणोऽप्रजम् ॥	३३३
अथ पद्मपलाशाक्षीं मैथिलीमनुचिन्तयन् ॥	
उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता ॥	३३४
दीर्घगम्भीरनिर्घोषाः शैलद्रुमपुरोगमाः ॥	
विसृज्य सलिलं मेघाः परिश्रान्ता नृपात्मज ॥	३३५
नीलोत्पलदलश्यामाः श्यामीकृत्वा दिशो दश ॥	
विमदा हव मातङ्गाः शान्तवेगः पयोधराः ॥	३३६
अभिवृष्टा महामैर्विर्मलाश्चित्रसानवः ॥	
अनुलिप्ता इवाभान्ति गिरयश्चन्द्रराश्मभिः ॥	३३७
शाखासु सप्तच्छदपादानां प्रभासु तारार्कनिशाकराणाम् ॥	
लीलासु चैवोत्तमवारणानां श्रियं विभज्याद्य शरत्प्रवृत्ता ॥	३३८
सप्तच्छदानां कुसुमोपगन्धी षट्पादवृन्दैरनुगीयमानः ॥	
मत्तद्विपानां पवनोऽनुसारी दर्पे विनेष्यन्नधिकं विभाति ॥	३३९
अभ्यागतैश्चारुविशालपक्षैः स्मरप्रियैः पद्मरजोऽवकीर्णः ॥	
महानदीनां पुलिनोपयातैः क्रीडन्ति हसाः सह चक्रवाकैः ॥	३४०
मदप्रगल्भेषु च वारणेषु गवां समूहेषु च दर्पितेषु ॥	
प्रसन्नतोयासु च निम्रगासु विभाति लक्ष्मीर्बुधा विभक्ता ॥	३४१
नभः समीक्षमाभ्युधैर्विमुक्तं विमुक्तवर्हाभरणा कनेषु ॥	
प्रियास्वरक्ता विनिवृत्तशोभा गतोत्सवा ध्यानपरा मयूराः ॥	३४२

व्यक्तं नभः शास्त्रविधौतवर्णं कृशप्रवाहानि नदीजलानि ॥	
कहारशीताः पवनाः प्रवान्ति तमोविमुक्ताश्च दिशः प्रकाशाः ॥	३४३
विनास्य कारण्डवचक्रवाकान्महारवैर्भिन्नकटा गजेन्द्राः ॥	
सरस्तु बुद्धाभ्युजभूषणेषु विक्षेभ्य विक्षेभ्य जलं पिवन्ति ॥	३४४
अनेकवर्णाः सुविनष्टकाया नवोदितेष्वभुधेरेषु नष्टाः ॥	
क्षुधार्दिता घोरविषा विलेभ्याश्चिरोपिता विप्रसरन्ति सर्पाः ॥	३४५
रात्रिः शशाङ्कोदितसौम्यवक्रा तारागणोन्मीलितचारुनेत्रा ॥	
ज्योत्सनांशुकप्रावरणा विभाति नारीव शुक्ळांशुकसंवृताङ्गी ॥	३४६
विपक्षशालिप्रसवानि भुक्त्वा प्रहर्पिता सारसचारुपंक्तिः ॥	
नभः समाक्रामति शीघ्रवेगा वातावधूता ग्रथितेव माला ॥	३४७
सुसैकहंसं कुमुदैरुपेतं महाहदस्थं सलिलं विभाति ॥	
घैर्विर्भुक्तं निशि पूर्णचन्द्रं तारागणाकीर्णभिवान्तारिक्षम् ॥	३४८
वेणुत्वरव्यञ्जिततूर्यमिश्रः प्रत्यूपकालेऽनिलसंप्रवृतः ॥	
संमूर्छिंतो गहरगोवृषाणामन्योन्यमापूरयतीव शब्दः ॥	३४९
जलं प्रसन्नं कुसुमप्रहासं कौञ्जस्वनं शालिवनं विपक्षम् ॥	
मृदुश्च वायुर्विमलश्च चन्द्रः शंसन्ति वर्षव्यपनीतकालम् ॥	३५०
मचक्रवाकानि सशैवलानि काशोरुक्लैरिव संवृतानि ॥	
सपत्ररेखाणि सरोचनानि वधूमुखानीव नदीमुखानि ॥	३५१
प्रफुल्लवाणासनचित्रितेषु प्रदृष्टप्रदानिकजितेषु ॥	
गृहीतचापोद्यतदण्डचण्डः प्रचण्डचापोद्य वनेषु कामः ॥	३५२
इंसारसचक्राहैः कुररैश्च समन्ततः ॥	
पुलिनान्यवकीर्णनि नदीनां पश्य लक्ष्मण ॥	३५३
चत्वारो वार्षिका मासा गता वर्षशतोपमाः ॥	
मम शोकाभितसस्य तथा सीतामपश्यतः ॥	३५४
प्रियाविहीने दुःखार्ते हृतराज्ये विवासिते ॥	
कृपां न कुरुते राजा सुग्रीवो मयि लक्ष्मण ॥	३५५
स किञ्चिन्धां प्रविश्य त्वं ब्रूहि वानरपुङ्गवम् ॥	
मूर्खं ग्राम्यसुखे सक्तं सुग्रीवं वचनान्मम ॥	३५६
शुभं वा यदि वा पापं यो हि वाक्यमुदीरितम् ॥	
सत्येन परिगृह्णाति स वीरः पुरुषोत्तमः ॥	३५७
कृतार्थं ह्यकृतार्थानां भित्राणां न भवन्ति ये ॥	
ताम्युतानपि क्रव्यादाः कृतमालोपभुजते ॥	३५८

न स सङ्कुचितः पन्था येन वाली हतो गतः ॥	
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः ॥	३६९
अथ प्रतिसमादिष्ठे लक्ष्मणः परवीरहा ॥	
प्रविवेश गुहां रम्यां किञ्चिन्धां रामशासनात् ॥	३६०
स तां रत्नमर्यी दिव्यां श्रीमान्पुण्यितकाननाम् ॥	
रम्यां रत्नसमाकीर्णा ददर्श महतीं गुहाम् ॥	३६१
हर्ष्यप्रासादसम्भाधां नानारत्नोपग्रोभिताम् ॥	
सर्वकामफलैर्वृक्षैः पुण्यितरूपशोभिताम् ॥	३६२
देवगन्धर्वपुत्रैश्च वानरैः कामरूपिभिः ॥	
दिव्यमाल्याम्बरधरैः शोभितां प्रियदर्शिनैः ॥	३६३
चन्दनागुरुपद्मानां गन्धैः सुरभिगन्धिताम् ॥	
मैरेयाणां मधूनां च संमोदितमहापथाम् ॥	३६४
पाण्डुरेण तु शैलेन परिक्षितं दुरासदम् ॥	
शुद्धैः प्रासादशिखरैः कैलासशिखरोपमैः ॥	३६५
सर्वकामफलैर्वृक्षैः पुण्यितरूपशोभिताम् ॥	
सुग्रीवस्य एहं रम्यं प्रविवेश महाबलः ॥	
अवार्यमाणः सौभित्रिर्महाभ्रमिव भास्करः ॥	३६६
स सप्तकक्ष्या धर्मात्मा यानासनसमावृताः ॥	
ददर्श सुमहदृमं ददर्शान्तःपुरं महत् ॥	३६७
प्रविश्यन्नेव सततं शुश्राव मधुरस्वरम् ॥	
तन्त्रीगीतसमाकीर्णं समतालपदाक्षरम् ॥	३६८
बहीश्च विविधाकारा रूपयौवनगर्विताः ॥	
क्षियः सुग्रीवभवने ददर्शं स महाबलः ॥	३६९
कृजितं नूपुराणां च काञ्चीनां निःस्वनं तथा ॥	
स निशम्य ततः श्रीमान् सौभित्रिलज्जितोऽभवत् ॥	३७०
रोषवेगप्रकुपितः श्रुत्वा चाभरणस्वनम् ॥	
चकार ज्यास्वनं वीरो दिशः शब्देन पूरयन् ॥	३७१
ततस्तारां हरिश्वेष्टः सुग्रीवः प्रियदर्शनाम् ॥	
उवाच हितमव्यग्रस्त्राससंभ्रान्तमानसः ॥	३७२
किं नु रट्कारणं सुभ्रु प्रकृत्या मूढुमानसः ॥	
सदोष इव संप्राप्तो येनायं रघवानुजः ॥	३७३
अथवा स्वयमेवैनं द्रष्टुमर्हसि भामिनि ॥	
वचनैः सान्त्वयुक्तैश्च मरणादभितुमर्हसि ॥	३७४

सा प्रस्वलन्ती मदविहलाक्षी प्रलभ्यकाञ्चीगुणहेमसूत्रा ॥	
सलक्षणा लक्ष्मणसंनिधानं जगाम तारा नमिताङ्गयष्टिः ॥	३७५
स तां समीक्ष्यैव हरीशपर्णीं तस्थावुदासीनतया महात्मा ॥	
अवाङ्मुखोऽभूमनुजेन्द्रपुत्रः स्त्रीसंनिकर्पाद्विनिवृत्तकोपः ॥	३७६
सा पानयोगाच्च निवृत्तलज्जा दृष्टिप्रसादाच्च नरेन्द्रसूनोः ॥	
उवाच तारा प्रणयप्रग्लभं वाक्यं महार्थं परिसान्त्वरूपम् ॥	३७७
किं कोपमूलं मनुजेन्द्रपुत्र कस्ते न संतिष्ठति वाङ्निदेशो ॥	
कः शुष्कवृक्षं वनमापतन्तं दवाभिमासीदति निर्विशङ्कः ॥	३७८
न कोपकालः क्षितिपालपुत्र न चापि कांपः स्वजने विधेयः ॥	
त्वदर्थकामस्य जनस्य तस्य प्रमादमर्प्यहसि वीर सोदम् ॥	३७९
तं कामवृत्तं मम संनिकृष्टं कामाभियोगाच्च विमुक्तलज्जम् ॥	
क्षमस्व तावत्परवीरहन्तस्त्वद्वातरं वानरवंशनाथम् ॥	३८०
तदागच्छ महाबाहो चारंत्रं रक्षितं त्यया ॥	
अच्छलं मित्रभावेन सतां दारावलोकनम् ॥	३८१
तारया चाप्यनुज्ञातस्त्वरस्या वापि चोदितः ॥	
प्रविवेश महाबाहुरभ्यन्तरमरिन्दमः ॥	३८२

अथ नवमः सर्गः ।

तमप्रतिहतं क्रुद्धं प्रविष्टं पुरुषर्षभम् ॥	
सुग्रीवो लक्ष्मणं दृष्ट्वा बभूव व्यथितेन्द्रियः ॥	३८३
उत्पात हरिश्रेष्ठो हित्वा सौवर्णमासनम् ॥	
महामहेन्द्रस्य यथा स्वलंकृत इव ध्वजः ॥	३८४
रुमाद्वितीयं सुग्रीवं नारीमध्यगतं स्थितम् ॥	
अब्रवीलक्ष्मणः क्रुद्धः सतारं शशिनं यथा ॥	३८५
सत्वाभिजनसम्पन्नः सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ॥	
कृतशः सत्यवादी च राजा लोके महीयते ॥	३८६
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं तु गवानृते ॥	
आत्मानं स्वजनं हन्ति पुरुषः पुरुषानृते ॥	३८७
गीतोऽयं ब्रह्मणा श्लोकः सर्वलोकनमस्तृतः ॥	
दृष्ट्वा कृतम्भं क्रुद्देन तञ्जितो ध प्रवङ्गम ॥	३८८
गोमे चैव सुरापे च चौरे भगवत्ते तथा ॥	
निष्कृतिर्विहिता सदिः कृतम्भे नास्ति निष्कृतिः ॥	३८९

ननु नाम कृतार्थेन त्वया रामस्य वानर ॥	
सीताया मार्गणे यलः कर्तव्यः कृतभिन्नता ॥	३९०
न स संकुचितः पन्था येन वाली हतो गतः ॥	
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः ॥	३९१
ततः कण्ठगतं माल्यं चित्रं बहुगुणं महत् ॥	
चित्तेद विमदश्चासीत्सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥	३९२
स लक्ष्मणं भीमबलं सर्ववानरसत्तमः ॥	
अब्रवीत्प्रश्नितं वाक्यं सुग्रीवः संप्रहर्षयन् ॥	३९३
प्रनष्टा श्रीश्वरी कीर्तिश्व कपिराज्यं च शाश्वतम् ॥	
रामप्रसादात्सौमित्रे पुनश्चासमिदं मया ॥	३९४
कः शक्तस्तस्य देवस्य ख्यातस्य स्वेन कर्मणा ॥	
तादृशं प्रतिकुर्वात अंशेनापि नृपात्मज ॥	३९५
सीतां प्राप्त्यसि धर्मात्मा वधिष्यति च रावणम् ॥	
सहायमात्रेण मया राघवः स्वेन तेजसा ॥	३९६
अनुयात्रां नरेन्द्रस्य करिष्येऽहं नरर्षभ ॥	
गच्छतो रावणं हन्तुं वैरिणं सपुरःसरम् ॥	३९७
इति तस्य ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥	
अभवलक्ष्मणः प्रीतः प्रेमणा चेदम् वाच ह ॥	३९८
सर्वथा हि मम भ्राता सनाथो वानरेश्वर ॥	
त्वया नाथेन सुग्रीव प्रश्रितेन विशेषतः ॥	३९९
धर्मशस्य कृतज्ञस्य संग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥	
उपपञ्चं च युक्तं च सुग्रीव तव भाषितम् ॥	४००
किं तु शीघ्रमितो वीर निष्क्रम त्वं मया सह ॥	
सान्त्वयस्व वयस्यं च भार्याहरणदुःखितम् ॥	४०१
यच्च शोकाभिभूतस्य दृष्ट्वा रामस्य भाषितम् ॥	
मया त्वं परुषाण्युक्तस्तत्क्षमस्व सखे मम ॥	४०२
एवमुक्तल्लु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मना ॥	
हनूमन्तं स्थितं पाशेण वचनं चेदमवीत् ॥	४०३
तांस्तांस्त्वमानय क्षिप्रं पृथिव्यां सर्ववानरान् ॥	
सामदानादिभिः कल्यैर्वानरैर्वैगवत्तरैः ॥	४०४
तस्य वानरराजस्य श्रुत्वा वायुसुतो वचः ॥	
दिष्टु सर्वासु विकान्तान्प्रेषयामास वानरान् ॥	४०५

मृत्युकालोपमस्याहां राजराजस्य वानरा ॥	४०६
सुग्रीवस्थाययुः श्रुत्वा सुग्रीवभयशाङ्किताः ॥	
ततस्तेऽजनसंकाशा गिरेस्तस्मान्महाबलाः ॥	
तिक्ष्णः कोट्यः प्रवज्ञानां निर्युर्युर्त्र राघवः ॥	४०७
अस्तं गच्छति यत्राक्स्तस्मिन्निरिवे रताः ॥	
संतप्तस्तेऽमवर्णभास्तस्मात्कोट्यो दश च्युताः ॥	४०८
कैलासशिखरेभ्यश्च सिंहकेसरवर्चसाम् ॥	
ततः कोटिसहस्राणि वानराणां समागमन् ॥	४०९
फलमूलेन जीवन्तो हिमवन्तमुपाश्रिताः ॥	
तेषां कोटित्रहस्याणां सहस्रं समवर्तत ॥	४१०
अङ्गारकसमानानां भीमानां भीमकर्मणाम् ॥	
विन्ध्याद्वानरकोटीनां सहस्राण्यपतन्त्रुतम् ॥	४११
क्षीरोदवेलानिलयास्तमालवनवासिनः ॥	
नारिकेलासनाश्रैव तेषां सङ्कृथा न विद्यते ॥	४१२
वनेभ्यो गहरेभ्यश्च सरिद्धयश्च महाबलाः ॥	
आगच्छद्वानरी सेना पिबन्तीव दिवाकरम् ॥	४१३
तानि मूलानि दिव्यानि फलानि च फलाशनाः ॥	
औषधानि च दिव्यानि जगद्गुरुरिपुङ्गवाः ॥	४१४
ते तु तेन मुहूर्तेन कपयः शीघ्रचारिणः ॥	
किञ्चिन्धां त्वरया प्राप्ताः सुग्रीवो यत्र वानरः ॥	४१५
स वानरशतैस्तीक्ष्णैर्बहुभिः शस्त्रपाणिभिः ॥	
परिकीर्णो ययौ तत्र यत्र रामो व्यवस्थितः ॥	४१६
आसाद्य च ततो रामं कृताङ्गलिपुटोऽभवत् ॥	
कृताङ्गलौ स्थिते तस्मिन्वानराश्चाभवन्तथा ॥	४१७
तटाकमिव तत् दृष्ट्वा रामः कुड्मलपङ्कजम् ॥	
वानराणां महत्तैर्न्यं सुग्रीवे प्रीतिमानभूत् ॥	४१८
पादयोः पतितं मूर्धा तमुत्थाप्य हरीश्वरम् ॥	
प्रेमणा च बहुमानाच्च राघवः परिष्ठवजे ॥	४१९
एतस्मिन्नन्तरे चैवः रजः समभिवर्तत ॥	
उष्णतीव्रां सहस्रांशोश्छादयद्वग्ने प्रभाम् ॥	४२०
अनेकैर्बहुवाहसैर्बानराणां समवितः ॥	
पिता इनुमतः भीमान्केशरी प्रस्त्राहस्यत ॥	४२१

गोलाङ्गुलमहाराजो गवाक्षो भीमविक्रमः ॥	
हृतः कोटिसहस्रेण वानराणामहश्यत ॥	४२२
नीलाञ्जनचयाकारो नीलो नामैष यूथपः ॥	
अहश्यत महाकायः कोटिभिर्दशभिर्वृतः ॥	४२३
ततः काञ्छनशैलाभो गवयो नाम यूथपः ॥	
आजगाम महावीर्यः कोटिभिः पञ्चभिर्वृतः ॥	४२४
मैन्दश्श द्विविदश्शोभावश्चिपुत्रौ महाबलौ ॥	
कोटिकोटिसहस्रेण वानराणामहश्यताम् ॥	४२५
ऋक्षराजो महातेजो जाम्बवान्नाम नामतः ॥	
कोटिभिर्दशभिर्व्याप्तः सुग्रीवस्य वशे स्थितः ॥	४२६
युवराजोऽङ्गदः प्रातः पितुस्तुल्यपराक्रमः ॥	
एते चान्ये च बहवो वानराः कामरूपिणः ॥	४२७
आवृत्य पृथिवीं सर्वां पर्वतांश्च वनानि च ॥	
यूथपाः समनुप्राप्ता येषां सङ्घथा न विद्यते ॥	४२८
आगताश्च निविष्टाश्च पृथिव्यां सर्ववानराः ॥	
अथ राजा समृद्धार्थः सुग्रीवः पङ्कगेश्वरः ॥	४२९
उवाच नरशार्द्धूलं रामं परबलार्दनम् ॥	४३०
आगता विनिविष्टाश्च बलिनः कामचारिणः ॥	
वानरेन्द्रा महेन्द्राभा ये मद्विषयवासिनः ॥	४३१
ख्यातकर्मापदानाश्च बलवन्तो जितक्लमाः ॥	
पराक्रमेषु विख्याता व्यवसायेषु चोत्तमाः ॥	४३२
यन्मन्यसे नरव्याश्च प्राप्तकालं तदुच्यताम् ॥	
तत्सैन्यं त्वद्वशे युक्तमाज्ञापयितुर्महसि ॥	४३३
तथा त्रुवाणं सुग्रीवं रामो दशरथात्मजः ॥	
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य इदं वचनमग्रवीत् ॥	४३४
शायतां सौभ्यं वैदेही यदि जीवति वा न वा ॥	
स च देशो महाप्राप्त यस्मिष्वसति रावणः ॥	४३५
नाहमस्मिन्प्रभुः कार्ये वानरेन्द्र न लक्षणः ॥	
त्वमस्य हेतुः कार्यस्य प्रभुश्च पङ्कगेश्वर ॥	४३६
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो दिशः प्रस्थास्य वानरान् ॥	
दक्षिणां प्रेषयामास वानरानभिलक्षितान् ॥	४३७
नीलमग्निसुतं चैष हनूमन्तं च वानरम् ॥	
पितामहसुतं चैष जाम्बवन्तं महोजसम् ॥	४३८

अङ्गदप्रमुखान्वीरान्वीरः कपिगणेश्वरः ॥	
वेगविक्रमसम्पन्नान्संदिदेश विशेषवित् ॥	४३९
यश्च मासान्निवृत्तोऽपे दृष्टा सीतेति वक्ष्यति ॥	
मनुत्यविभवो भोगैः सुखं स विहरिष्यति ॥	४४०
एवं संचोदिताः सर्वे राजा वानरयूथपाः ॥	
स्वां स्वां दिशमभिप्रेत्य त्वरिताः संप्रतस्थिरे ॥	४४१

अथ दशमः सर्गः ।

सह ताराङ्गदाभ्यां तु सहसा हनुमान्कपिः ॥	
सुग्रीवेण यथोद्दिष्टं गन्तुं देशं प्रचक्रमे ॥	४४२
स तु दूरमुपागम्य सर्वैरस्तः कर्पसत्तमैः ॥	
ततो विचित्य विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥	४४३
पर्वताग्रनदीदुर्गान्सरांसि विपुलद्रुमान् ॥	
बृक्षखण्डांश्च विविधान्पर्वतान्वनपादपान् ॥	४४४
अन्वेषमाणास्ते सर्वे वानराः सर्वतो दिशम् ॥	
न सीतां ददृशुर्वीरा मैथिली जनकात्मजाम् ॥	४४५
तस्य ते काननान्तांस्तु गिरीणां कन्दराणि च ॥	
प्रभवानि नदीनां च विचिन्वन्ति समाहिताः ॥	४४६
तत्र चापि महात्मानो नापश्यञ्जनकात्मजाम् ॥	
हर्तारं रावणं वारापि सुग्रीवप्रियकारिणः ॥	४४७
ते विचित्य युनः खिजा विनिष्ठत्य समागताः ॥	
एकान्ते बृक्षमूले तु निषेदुर्दीनमानसाः ॥	४४८
ते मुहूर्ते समाधस्ताः किञ्चिद्गपरिश्रमाः ॥	
पुनरेवोद्यताः कृत्स्नां मार्गितुं दक्षिणां दिशम् ॥	४४९
हनुमत्प्रमुखास्तावत्प्रस्थिताः प्लवगर्षभाः ॥	
विन्ध्यमेवादितः कृत्वा विचेष्टश्च समन्ततः ॥	४५०
ततस्ते ददृशुर्घोरं सागरं वरुणालयम् ॥	
अपारमभिर्गर्जन्तं घोरैरूर्मिभिराकुलम् ॥	४५१
धिन्ध्यस्य तु गिरेः पादे संप्रपुष्यितपादपे ॥	
उपविश्य महात्मानभिन्नामापेदिरे तदा ॥	४५२
ते वसन्तमनुप्राप्तं प्रतिवेद्य परस्परम् ॥	
नष्टसन्देशकालार्थी निषेदुर्धरणीतिस्त्वे ॥	४५३

स तु लिहवृपस्कन्धः पीनायतभुजः कपिः ॥	४५४
युधराजो महाप्राण अङ्गदो वाक्यमन्तवीत् ॥	
वयमाक्षयुजे मासि कालसंख्याव्यवस्थिताः ॥	४५५
प्रस्थिताः सोऽपि चातीतः किमतः कार्यमुच्तरम् ॥	
इदानीमकृतार्थानां मर्तव्यं नात्र संशयः ॥	४५६
हरिराजस्य संदेशमकृत्वा कः सुखीभवेत् ॥	
अहं वः प्रतिजानामि न गमिष्याम्यहं पुरीम् ॥	४५७
इैव प्रायमासिष्ये श्रेयो मरणमेव मे ॥	
उपविष्टास्तु ते सर्वे यस्मिन्प्रायं गिरिस्थले ॥	४५८
हरयो गृध्रराजश्च तं देशमुपचक्रमे ॥	
संपातिनाम नाम्ना तु चिरजीवी विहङ्गमः ॥	४५९
भ्राता जटायुषः श्रीमान्विख्यातबलपौरुषः ॥	
ततोऽब्रवीन्महातेजा भ्राता ज्येष्ठो जटायुषः ॥	४६०
आत्मानुरूपं वचनं वानरान्संप्रहर्षयन् ॥	
तरुणी रूपसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ॥	४६१
द्वियमाणा मया दृष्टा रावणेन दुरात्मना ॥	
श्रूयतां मे कथयतो निलयं तस्य रक्षसः ॥	४६२
पुत्रो विश्रवसः साक्षाङ्गाता वैश्रवणस्य च ॥	
अध्यास्ते नगरीं लङ्घां रावणो नाम राक्षसः ॥	४६३
इतो द्रीपे समुद्रस्य संपूर्णे शतयोजने ॥	
तस्मैङ्गलङ्घा पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥	४६४
जाम्बूनदमयैर्द्वैश्चित्रैः काञ्चनवेदिकैः ॥	
प्रासादैर्हेमवर्णैश्च महद्भिः सुसमाकृता ॥	४६५
प्राकारेणार्कवर्णेन महता च समन्विता ॥	
तस्यां वसति वैदेही दीना कौशेयवासिनी ॥	४६६
रावणाम्तःपुरे रुद्धा राक्षसीभिः सुरक्षिता ॥	
जनकस्यात्मजां राजस्तस्यां द्रक्ष्यथ मैथिलीम् ॥	४६७
इहस्थोऽहं प्रपश्यामि रावणं जानकीं तथा ॥	
अस्माकमपि सौपर्णे दिव्यं चक्षुर्बलं तथा ॥	४६८
तस्मादाहरवीर्येण निसर्गेण च वानराः ॥	
आयोजनशतात्खाग्राद्वयं पश्याम नित्यशः ॥	४६९

उपायो दृश्यतां कश्चिलङ्घने लवणाम्भसः ॥	
अभिगम्य तु वैदेहीं समृद्धार्था गमिष्यथ ॥	४७०
दक्षिणस्य समुद्रस्य समासाद्योत्तरां दिशम् ॥	
संनिवेशं ततश्चकुर्हरिवीरा महाबलाः ॥	४७१
प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडन्तमिव चान्यतः ॥	
कच्चित्पर्वतमात्रैश्च जलराशिभिराहृतम् ॥	४७२
संकुलं दानवेन्द्रैश्च पातालतलवासिभिः ॥	
रोमहर्षकरं दृष्ट्वा विषेदुः कपिकुञ्जराः ॥	४७३
आकाशमिव दुष्पारं सागरं प्रेक्ष्य वानराः ॥	
विषेदुः सहिताः सर्वे कथं कार्यमिति ब्रुवन् ॥	४७४
ततस्तान्हरिवृद्धांश्च तच्च सैन्यमरिन्दमः ॥	
अनुमान्याङ्गदः श्रीमान्वाक्यमर्थवद्ब्रवीत् ॥	४७५
क इदानीं महातेजा लङ्घयिष्यति सागरम् ॥	
कः करिष्यति सुग्रीवं सत्यसन्धमरिन्दमम् ॥	४७६
को वीरो थोजनशतं लङ्घयेत प्रवङ्गमः ॥	
इमांश्च यूथपान्सर्वान्मोचयेत्को महाभयात् ॥	४७७
कस्य प्रसादादारांश्च पुत्रांश्चैव गृहाणि च ॥	
इतो निवृत्ताः पश्येम सिद्धार्थाः सुखिनो वयम् ॥	४७८
अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा न काश्चित्किञ्चिद्ब्रवीत् ॥	
स्तिमितेवाभवत्सर्वा सा तत्र हरिवाहिनी ॥	४७९
अनेकशतसाहस्रीं विषण्णां हरिवाहिनीम् ॥	
जाभवान्समुदीक्षैवं हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥	४८०
वीर वानरलोकस्य सर्वशास्त्रविदां वर ॥	
तूष्णीमिकान्तमाश्रित्य हनुमन्किं न जल्पसि ॥	४८१
हनूमन्हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसी ॥	
रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ॥	४८२
अरिष्टनेमिनः पुत्रो वैनतेयो महाबलः ॥	
गरुत्मानिव विख्यात उत्तमः सर्वपक्षिणाम् ॥	४८३
बहुशो हि मया दृष्टः सागरे स महाबलः ॥	
भुजङ्गानुद्धरन्यक्षी महाबाहुर्महाबलः ॥	४८४
पक्षयोर्यद्वलं तस्य भुजवीर्यश्वलं तव ॥	
विक्रमश्चापि तेजश्च न ते तेनापहीयते ॥	४८५

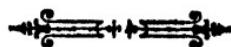
वर्लं बुद्धिभृतेजश्च सत्त्वं च हरिपुङ्गव ॥	४८६
विशिष्टं सर्वभूतेषु किमात्मानं न सञ्चासे ॥	४८७
अप्सराप्सरसां भ्रष्टा विख्याता पुजिकस्थला ॥	४८८
अञ्जनेति परिख्याता पत्नी केसरिणो हरेः ॥	४८९
विख्याता त्रिषु लोकेषु रूपेणाप्रातिमा भुवि ॥	४९०
आभिशापादभूतात कपित्वे कामरूपिणी ॥	४९१
दुहिता वानरेन्द्रस्य कुख्यरस्य महात्मनः ॥	४९२
मानुषं विग्रहं कृत्वा रूपयौवनशालिनी ॥॥॥	४९३
विचित्रमाल्याभरणा कदाचित्कैमधारिणी ॥	४९४
अचरत्पर्वतस्याग्रे प्रावृद्धभुदसंनिभे ॥	४९५
तां बलादायतश्रोणीं तनुमध्यां यशस्विनीम् ॥	४९६
द्वृष्टेषु शुभसर्वाङ्गीं पवनः काममोहितः ॥	४९७
स तां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां पर्यष्वजत मारुतः ॥	४९८
मन्मथाविष्टसर्वाङ्गो गतात्मा तामनिन्दिताम् ॥	४९९
सा तु तत्रैव संभ्रान्ता सुव्रता वाक्यमन्त्रीत् ॥	५००
एकपत्नीब्रतमिदं को नाशयितुमिच्छति ॥	५०१
अञ्जनाया वचः श्रुत्वा मारुतः प्रत्यभाषत ॥	५०२
न त्वां हिसामि सुश्रोणि मा भूत्वे मनसो भयम् ॥	५०३
मनसाऽस्मि गतो यत्त्वां परिप्वज्य यशस्विनी ॥	५०४
वीर्यवान्मुद्दिसम्पन्नस्तव पुशो मविष्यति ॥	५०५
महासत्त्वो महातेजा महाबलपराक्रमः ॥	५०६
लङ्घने प्रवने चैव भविष्यति मया समः ॥	५०७
एवमुक्ता ततस्तुष्टा जननी ते महाकपे ॥	५०८
गुहायां त्वां महाबाहो प्रजक्षे प्रवर्गर्षभ ॥	५०९
अभ्युत्थितं ततः सूर्ये बालो इष्ट्वा महावने ॥	५१०
फलं चेति जिवृक्षुरुत्तमुत्पत्याभ्युत्पतो दिवम् ॥	५११
शतानि श्रीणि गत्वाऽथ योजनानां महापके ॥	५१२
तेजसा तस्य निर्धूतो न विषादं गतस्तः ॥	५१३
३३मप्युपगतं तूर्णमन्तरिक्षं महाकपे ॥	५१४
क्षितिमिन्द्रेण ते वज्रं कोपाविष्टेन तेजसा ॥	५१५
तदा दौलाशिखेर वामो हनुरभ्यत ॥	५१६
ततोऽभिनामधेयं ते हनुमानिति कीर्तिम् ॥	५१७

ततस्त्वां निहतं हृष्टा वायुर्गन्धवहः स्वयम् ॥	
त्रैलोक्यं भृशसंकुद्धो न वौ वै प्रभञ्जनः ॥	५०२
संभ्रान्ताश्च सुराः सर्वे त्रैलोक्ये क्षुभिते सति ॥	
प्रसादयन्ति संकुद्धं मारुतं भुवनेश्वराः ॥	५०३
प्रसादिते च पवने ब्रह्मा तृभ्यं वरं ददौ ॥	
अशस्त्रवध्यतां तात समरे सत्यविक्रम ॥	५०४
वज्रस्य च निपातेन विरुद्धं त्वां समीक्ष्य च ॥	
सहस्रनेत्रः प्रीतात्मा ददौ वरमनुज्ञतम् ॥	५०५
स्वच्छन्दतश्च मरणं तव स्यादिति वै प्रभो ॥	
स त्वं केसरिणः पुत्रः क्षेत्रजो भीमविक्रमः ॥	५०६
मारुतस्यौरसः पुत्रस्तेजसा चापि तत्समः ॥	
त्वं हि वायुसुतो बत्स पवने चापि तत्समः ॥	५०७
वयमद्य गतप्राणा भवानस्मासु सांप्रतम् ॥	
दाक्ष्यविक्रमसम्पन्नः कपिराज इवापरः ॥	५०८
त्रिविक्रमे मया तात सशैलवनकानना ॥	
त्रिः सप्तकृत्वः पृथिवी परिकान्ता प्रदक्षिणम् ॥	५०९
तदा चौषधयोऽस्माभिः संचिता देवशासनात् ॥	
निर्मध्यममृतं याभिस्तदार्ना नो महद्वलम् ॥	५१०
स इदानीमहं वृद्धः परिहीनपराक्रमः ॥	
सांप्रतं कालमस्माकं भवान्स्वर्वेगुणान्वितः ॥	५११
तदित्युभस्व विक्रान्तं पूर्वतामुज्ञतमो ख्यातिः ॥	
त्वद्वीर्ये द्रष्टुकामा हि सर्वा वानरवाहिनी ॥	५१२
उत्तिष्ठ हरिशार्दूलं लङ्घयस्व महार्णवम् ॥	
परा हि सर्वभूतानां हनुमन् या गतिस्तव ॥	५१३
तं हृष्टा जृम्भमाणं ते क्रमितुं शतयोजनम् ॥	
वेगेनापूर्यमाणं च सहसा वानरोत्तमम् ॥	५१४
सहसा शोकमुत्सुज्य प्रहर्षेण समन्विताः ॥	
विनेदुस्तुषुदुश्चापि हनुमन्तं महाबलम् ॥	५१५
प्रदृष्टा विस्मिताश्चापि ते वीक्षन्ते समन्ततः ॥	
त्रिविक्रमं कृतोत्साहं नारायणमिव प्रजाः ॥	५१६
संस्तूयमानो हनुमान्वयवर्धत महाबलाः ॥	
समाविद्य च लाङ्गूलं हर्षद्वलमुपेयिवान् ॥	५१७

तस्य संस्थमानस्य वृद्धेर्वानरपुङ्गवैः ॥	५१८
तेजसापूर्यमाणस्य रूपमासीदनुक्तमम् ॥	५१९
उ गच्च परिसंदृष्टो जाम्बवान्पृथगेश्वरः ॥	५२०
•रि केसरिणः पुत्र वेगवन्माष्टात्मज ॥	५२१
शतीनां विपुलः शोकस्त्वया तात प्रणाशितः ॥	५२२
तव कल्याणरुचयः कपिमुख्याः समागताः ॥	५२३
मङ्गलान्यर्थसिद्धयर्थं करिष्यन्ति समाहिताः ॥	५२४
स्थास्यामश्चैकपादेन यावदागमनं तव ॥	५२५
त्वद्रत्तानि च सर्वेषां जीवनानि वनौकसाम् ॥	५२६
ततस्तु मारुतप्रस्त्र्यः स हरिमाष्टात्मजः ॥	५२७
आरुरोह नगश्रेष्ठं महेन्द्रमरिमर्दनः ॥	५२८
स वेगवान्वेगसमाहितात्मा इरिप्रवीरः परवीरहन्ता ॥	५२९
मनः समाधाय महानुभावो जगाम लङ्घां मनसा मनस्थी ॥	५३०



५—सुन्दरकाण्डम् ।



अथ प्रथमः सर्गः ।

तुष्करं निष्प्रतिद्रन्दं चिकीर्षन्कर्म वानरः ॥	
समुद्राशीरोग्रीवो गवां पतिरिवाबभौ ॥	१
अञ्जलि प्राङ्मुखं कुर्वन्पवनायात्मयोनये ॥	
ततो हि ववृधे गन्तुं दक्षिणो दक्षिणां दिशम् ॥	२
पूर्णवप्रवरैर्दृष्टः पूर्वने कृतनिश्चयः ॥	
ववृधे रामवृद्धयर्थं समुद्र इव पर्वसु ॥	३
निष्प्रमाणशरीरः संहिलङ्घयिषुर्णवम् ॥	
बाहुभ्यां पीडयामास चरणाभ्यां च पर्वतम् ॥	४
स च चालाचलश्चाशु मुहूर्ते कपिपीडितः ॥	
तरुणां पुष्पिताग्राणां सर्वे पुष्पमशातयत् ॥	५
पीड्यमानस्तु बलिना महेन्द्रस्तेन पर्वतः ॥	
रीतिर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥	६
मूमोच च शिलाः शैलो विशालाः समनःशिलाः ॥	
मध्यमेनार्चिषा जुष्टो धूमराजिरिवानिलः ॥	७
हरिणा पीड्यमानेन पीड्यमानानि सर्वतः ॥	
गुहाविष्टानि सत्त्वानि विनेदुर्विकृतैः स्त्रैः ॥	८
स महान्सत्त्वसंनादः शैलपीडानिमित्तजः ॥	
पृथिवीं पूरयामास दिशश्रोपवनानि च ॥	९
शिरोभिः पृथुभिर्नागा व्यक्तस्वस्तिकलक्षणैः ॥	
वमन्तः पावकं धोरं ददंश्चिदशनैः शिलाः ॥	१०
भिष्यतेऽयं गिरिर्मूर्तैरिति मन्त्वा तपस्विनः ॥	
ऋत्ता विद्याधरास्तस्मादुत्पेतुः स्त्रीगणैः सह ॥	११
हारनूपुरकेयूरपारिहार्यधराः स्त्रियः ॥	
विस्मिताः सस्मितास्तस्थुरकाशे रमणैः सह ॥	१२
दुधुवे च स रोमाणि चकम्ये चानलोपमः ॥	
ननाद च महानादं सुमहानिव तोयदः ॥	१३
बाहू संस्तम्भयामास महापरिषसंनिभौ ॥	
आषाढ़ कपिः कट्यां चरणौ संचुकोच च ॥	१४

संहृत्य च भुजौ श्रीमांस्तथैव च शिरोधराम् ॥	
तेजः सत्त्वं तथा वीर्यमाविवेश स वीर्यवान् ॥	१५
मार्गमालोकयन्दूरादूर्ध्वप्रणिहितेक्षणः ॥	
ररोध हृदये प्राणनाकाशमवलोकयन् ॥	१६
पद्मस्थानं दृढमवस्थानं कृत्वा स कपिकुञ्जरः ॥	
निकुच्य कर्णौ हनुमानुत्पतिष्यन्महाबलः ॥	
वानरान्वानरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥	१७
यथा राघवनिर्मुक्तः शरः श्वसनविक्रमः ॥	
गच्छेत्तद्वद्विष्यामि लङ्कां रावणपालिताम् ॥	१८
एवमुक्त्वा तु हनुमान्वानरे वानरेत्तमः ॥	
उत्पपाताथ वेगेन वेगवानविचारयन् ॥	१९
समुत्पत्ति वेगान्तु वेगात्ते नगरोहिणः ॥	
संहृत्य विटपान्सर्वान्समुत्पेतुः समन्ततः ॥	२०
सुपुष्पिताग्रैर्वहुभिः पादपैरन्वितः कपिः ॥	
हनुमान्यर्वताकारो वभूवाद्युतदर्शनः ॥	२१
स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः साङ्कुरकोरकैः ॥	
शृणुभे मेघसंकाशः ख्यातैरिव पर्वतः ॥	२२
तस्याम्बरगतौ बाहू ददशाते प्रसारितौ ॥	
पर्वताग्राद्विनिष्कान्तौ पञ्चास्याविव पञ्चगौ ॥	२३
तस्य विश्वुत्प्रभाकारे वायुमार्गानुसारिणः ॥	
नयने विप्रकाशेते पर्वतस्थाविवानलै ॥	२४
स्तिर्गदेशोनातिताग्रेण राज स महाकपिः ॥	
महता दारितेनेव गिरिर्गेरिकधातुना ॥	२५
तस्य लाङ्गूलमाविद्धमतिवेगस्य पृष्ठतः ॥	
ददशे गरुडेनेव हियमाणो महोरगः ॥	२६
यं यं देशं समुद्रस्य जगाम स महाकपिः ॥	
स तु तस्याङ्गवेगेन सोन्माद इव लक्ष्यते ॥	२७
तिभिनकशषाः क्रमी इश्यन्ते विशृतास्तदा ॥	
बलापकर्षणेनेव शरीराणि शरीरिणाम् ॥	२८
दशयोजनविस्तीर्णी शिश्योजनमाशता ॥	
छाया वानरसिंहस्य जवे चारुतयङ्गवत् ॥	२९
प्रविश्वासभ्रजाकानि निष्पतंश्च पुनः पुनः ॥	
प्रचलभश्च प्रकाशश्च चन्द्रमा इव इश्यते ॥	३०

प्रवमानं तु तं दृष्टा प्रवगं त्वरितं तदा ॥	
वकृषुस्तत्र पुष्पाणि देवगन्धर्वदानवाः ॥	३१
तस्मिन् प्रवगशार्दूले प्रवमाने हनूमतिः ॥	
इक्ष्वाकुकुलमानार्थी चिन्तयामास सागरः ॥	३२
साहाय्यं वानरेन्द्रस्य यदि नाहं हनूमतः ॥	
करिष्यामि भविष्यामि सर्वत्राच्यो विवक्षताम् ॥	३३
इति कृत्वा मतिं साध्वीं समुद्रशङ्खमभसि ॥	
हिरण्यनामं मैनाकमुवाच गिरिसत्तमम् ॥	३४
तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव शक्तिस्ते शैल वर्धितुम् ॥	
तस्मात्संचोदयामि त्वामुत्तिष्ठ गिरिसत्तम ॥	३५
हनूमान् रामकार्यार्थी भीमकर्मा खमाप्नुतः ॥	
थ्रमं च प्रवगेन्द्रस्य समीक्ष्योत्थातुमर्हसि ॥	३६
हिरण्यगर्भो मैनाको निशम्य लवणाभ्यः ॥	
उत्पात जलात्मणं महाद्रुमलतावृतः ॥	३७
तं दृष्टा पाणिना शैलमालभ्य हरिपुङ्गवः ॥	
जगामाकाशमाविश्य वीर्यवान्प्रहसन्निव ॥	३८
प्राप्तभूयिष्ठपारस्तु सर्वतः परिलोकयन् ॥	
योजनानां शतस्यान्ते वनराजीं ददर्श सः ॥	३९
ददर्श च पतञ्जेव विविधद्रुमभूषितम् ॥	
द्वीपं शाखामृगश्रेष्ठो मलयोपवनानि च ॥	४०
सागरं सागरानूपान्तागरानूपजान्दुमान् ॥	
सागरस्य च पत्नीनां मुखान्यपि विलोकयन् ॥	४१
ततः शरीरं संक्षिप्य तन्महीधरसंनिभम् ॥	
पुनः प्रकृतिमापेदे वीतमोह इवात्मवान् ॥	४२
ततः स लम्बस्य गिरेः समृद्धे विचित्रकूटे निपपात कूटे ॥	
सकेतकोद्दालकनारिकेले महाभ्रकूटप्रतिमो महात्मा ॥	४३

अथ द्वितीयः सर्गः ।

योजनानां शतं श्रीमाँस्तीर्त्वाऽप्युत्तमविक्रमः ॥	
अनिःश्वसन्कपिस्तत्र न ग्लानिमधिगच्छति ॥	४४
शाद्वलानि च नीलानि गन्धवन्ति वनानि च ॥	
मधुमन्ति च मध्येन जगाम नगवन्ति च ॥	४५

त नगाप्रे स्थितां लङ्कां ददर्श पवनात्मजः ॥	
परिखाभिः सप्त्याभिः सोत्पलाभिरलंकृताम् ॥	४६
काञ्चनेनावृतां रम्यां प्राकारेण महापुरीम् ॥	
बप्रप्राकारजघनां विपुलांबुधनाम्बराम् ॥	
शतभीशूलकेशान्तामुद्यलकावतंसकाम् ॥	
पूषमानामिवाकाशो ददर्श हनुमान्कपिः ॥	४७
तस्याभ्य महतीं गुर्सि सागरं च निरीक्ष्य सः ॥	४८
राघवं च रिषुं धोरं चिन्तयामास वानरः ॥	४८
अनेन रूपेण मया न शक्या रक्षसां पुरी ॥	
प्रवेष्टुं राक्षसैर्गुर्सा क्रैर्वलसमन्वितैः ॥	४९
बायुरप्यत्र नाशातश्रेदिति मतिर्मम ॥	
न लक्ष्माविदितं किंचिद्रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥	५०
तदहं स्वेन रूपेण रजन्यां ह्लस्वतां गतः ॥	
लङ्कामभिपतिष्यामि राघवस्यार्थसिद्धये ॥	५१
इति निश्चित्य हनुमान्दूर्यस्यास्तमयं कपिः ॥	
आचकांक्षे तदा वीरो वैदेह्या दर्शनोत्सुकः ॥	५२
सूर्ये चास्तं गते गत्रौ देहं संक्षिय मारुतिः ॥	
वृषदंशकमात्रोऽथ बभूयाद्गृतदर्शनः ॥	५३
प्रदोषकाले हनुमांसर्णमुत्पत्य वीर्यवान् ॥	
प्रविवेश पुरीं रम्यां प्रविभक्तमहापथाम् ॥	५४
शारदाम्बुधरप्रख्यैर्भवैरुपशोभिताम् ॥	
सागरोपमनिधोषां सागरानिलसेविताम् ॥	५५
शातकुम्भेन महता प्राकारेणाभिसंवृताम् ॥	
किञ्चिणीजालघोषाभिः पताकाभिरलंकृताम् ॥	५६
प्रज्जवाल तदा लङ्का रक्षोगणगृहैः शुभैः ॥	
सिताप्रसदैश्चित्रैः पद्मस्वस्तिकंस्थितैः ॥	५७
राघवार्थे चरन्त्रीमान्ददर्शं च ननन्द च ॥	
भवनाद्वनं गच्छन्ददर्शं कपिकुञ्जरः ॥	५८
तत्रालयवरिष्ठस्य मध्ये विमलमायतम् ॥	
ददर्श भवनभेष्टुं हनुमान्माहतात्मजः ॥	५९
अर्धयोजनविस्तीर्णमायतं योजनं महत् ॥	
भवनं राक्षसेन्द्रस्य बहुप्रासादसंकुलम् ॥	६०

या हि वैश्रवणे लक्ष्मीर्या चेन्द्रे हरिवाहने ॥	६ १
सा रावणगृहे रम्या नित्यमेवानपयिनी ॥	६ १
तस्य हर्म्यस्य मध्यस्थं वेशम् चान्यत्सुनिर्मितम् ॥	६ २
बहुनर्यूहसंयुक्तं ददर्श पवनात्मजः ॥	६ २
विमानं पुष्पकं नाम सर्वरत्नविभूषितम् ॥	६ ३
परेण तपसा लेखे यत्कुबेरः पितामहात् ॥	६ ३
ईहामृगसमायुक्तः कार्तस्वराहिरण्यैः ॥	६ ४
सुकृतै राजितं सम्भैः प्रदीपमिव च श्रिया ॥	६ ४
भेसमन्दरसंकाष्ठैरुलखाद्विवाभ्यरम् ॥	६ ५
कृटागरैः शुभागरैः सर्वतः समलंकृतम् ॥	६ ५
जालवातायनैर्युक्तं काञ्चनं सफाटिकरपि ॥	६ ६
इन्द्रनीलमहानीलर्मणप्रवर्गेदिकम् ॥	६ ६
विदुमेण विचित्रेण मणिभिश्च महाघनेः ॥	६ ७
निस्तुलाभिश्च मुक्ताभिस्तलेनाभिविराजितम् ॥	६ ७
चन्दनेन च रक्तेन तपनयानिभेन च ॥	
सुपुण्यगन्धिना युक्तमादित्यतस्णोपमम् ॥	६ ८
ततस्तां प्रस्थितः शालां ददर्श महतीं शिवाम् ॥	
मणिसोपानविकृतां हेमजालविराजिताम् ॥	६ ९
स्फाटिकैरावृततलां दन्तान्तारतरूपिकाम् ॥	
मुक्तावत्रप्रवालैश्च रुद्यचामीकरैरपि ॥	७ ०
विभूषितां मणिस्तम्भैः सुवहुस्तम्भभूषिताम् ॥	
समैर्जुभिरत्युच्चैः समंतासुविभूषितैः ॥	७ १
परार्ध्यास्तरणोपेतां रक्षोधिपनिशेविताम् ॥	
धूमागुरुधूपेन विमलां हंसपाण्डुराम् ॥	७ २
प्रध्यायत इवापश्यत्प्रदीपांस्तत्र काञ्चनान् ॥	
धूर्तानिव महाधूर्तेऽर्देवनेन पराजितान् ॥	७ ३
दीपानां च प्रकाशेन तेजसा रावणस्य च ॥	
अर्चिर्भिर्भूषणानां च प्रदीपेत्यभ्यमन्यत ॥	७ ४
ततोऽपश्यत्कुथासीनं नानावर्णाभ्यरक्षजम् ॥	
सहस्रं वरनारीणां नानावेशविभूषितम् ॥	७ ५
परिवृत्तेऽर्धरात्रे तु पाननिद्रावशं गतम् ॥	
क्षीडित्वोपरतं रात्रौ प्रसुतं बलवत्तदा ॥	७ ६

तत्प्रसुतं विष्वरुचे निःशब्दान्तरभूषितम् ॥	
निःशब्दहंसभ्रमरं यथा पद्मवनं महत् ॥	७७
सा तत्य शुशुभे शाला ताभिः स्त्रीभिर्विराजिता ॥	
शरदीय प्रसमा द्यौस्ताराभिरभिशोभिता ॥	७८
स च ताभिः परिवृतः शुशुभे रक्षसाधिपः ॥	
यथा हुदुपतिः श्रीमांस्ताराभिरिव संवृतः ॥	७९
व्याप्रुत्तारिलकाः काश्चित्काश्चिदुद्ग्रान्तन्पुरा: ॥	
पार्श्वे गलितहाराश्च काश्चित्परमयोषितः ॥	८०
मुक्ताहारवृताश्चान्याः काश्चित्यस्तवाससः ॥	
व्याविद्धरशनादामाः किशोर्य इव वाहिताः ॥	८१
अकुण्ठलधराश्चान्या विच्छिन्नमृदितसजः ॥	
गजेन्द्रमृदिताः फुल्ला लता इव महावने ॥	८२
अंशुकान्ताश्च कासांचिन्मुखमारुतकार्घ्यताः ॥	
उपर्युपरि वक्राणां व्याधूयन्ते पुनः पुनः ॥	८३
अत्यर्थं सक्तमनसो रावणे ता वरस्त्रियः ॥	
अस्वतन्माः सपल्लीनां प्रियंवाचरंस्तदा ॥	८४
धाहू उपनिधायान्याः परिहार्यविभूषिताः ॥	
अंशुकानि च रम्याणि प्रमदास्तत्र शाश्विरे ॥	८५
अन्या वक्षसि चान्यस्यास्तस्याः काचित्पुनर्मुर्जम् ॥	
अपरा त्वङ्मन्यस्यास्तस्याश्चाप्यपरा कुचौ ॥	८६
अन्योन्यस्याङ्गसंस्पर्शादीयमाणाः सुमध्यमाः ॥	
एकीकृतमुजाः सर्वा सुपुपुस्तत्र योषितः ॥	८७
लतानां माधवे मासि फुलानां वायुसेवनात् ॥	
अन्योन्यमालाग्रथितं संसक्तकुसुमोचयम् ॥	८८
तत्रदिव्योपमं मुख्यं स्फाटिकं रत्नभूषितम् ॥	
अवेशमाणो हनुमान्ददर्शं शयनासनम् ॥	८९
दन्तकाञ्जनचित्राङ्गैर्वेदूर्येश्च वरासनैः ॥	
महार्हस्तरणोपेतैरुपपञ्चं महाधनैः ॥	९०
तस्य चैकतमे देऽज्ञे दिव्यमालोपशोभितम् ॥	
ददर्श पाण्डुरं छत्रं ताराधिपतिसंनिभम् ॥	९१
तस्मिंश्चीमूतसंकाशं ग्रदीसोज्जवलकुण्ठलम् ॥	
लोहिताक्षं महाबाहुं महारजतवासनम् ॥	९२

लोहितेनानुलिप्तांगं चन्दनेन सुगन्धिना ॥	
संध्यारक्तमिवाकाशे तोयदं सतडिदणम् ॥	१३
अथारोहणमासाद्य वेदिकान्तरमाश्रितः ॥	
क्षीवं राक्षसशार्दूलं प्रेक्षते स्म महाकपिः ॥	१४
काञ्चनाङ्गदसंनद्धौ ददर्श स महात्मनः ॥	
विक्षितौ राक्षसेन्द्रस्य भुजाविन्द्रध्वजोपमौ ॥	१५
ऐरावतविषाणाग्रैरापीडनकृतव्रणौ ॥	
वज्रोहित्वितपीनांसौ विष्णुचक्रपरिक्षतौ ॥	१६
पीनौ समसुजातांसौ सगतौ बलसयुतौ ॥	
सुलक्षणनखांगुष्ठौ स्वगुलीयकलक्षितौ ॥	१७
सद्गौतौ परिघाकारौ वृत्तौ करिकरोपमौ ॥	
विक्षितौ शयने शुभ्रे पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥	१८
मुक्तामणिविचित्रेण काञ्चनेन विराजता ॥	
मुकुटेनापवृत्तेन कुण्डलोऽज्ज्वर्लिताननम् ॥	१९
रक्तचन्दनदिग्धेन तथा होरण शोभिना ॥	
पीनायतविशालेन वक्षसाऽऽभिविराजिता ॥	२००
पाण्डुरेणापविद्धेन क्षोमेण क्षतजेक्षणम् ॥	
महाहेण सुसवीतं पीतनोत्तरवाससा ॥	१८१
पादमूलगताश्वापि ददर्श सुमहात्मनः ॥	
पत्नीः स प्रियभार्यस्य तस्य रक्षःपतेर्गृहे ॥	१०२
तासामेकान्तविन्यस्ते शयानां शयने शुभे ॥	
ददर्श रूपसंपन्नामथ तां स कपिः स्त्रियम् ॥	१०३
मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैः सुविभूषिताम् ॥	
विभूषयन्तीमिव च स्वश्रिया भवनोत्तमम् ॥	१०४
गौरी कनकवर्णभामिष्टामन्तः पुरेश्वरीम् ॥	
कपिर्मन्दोदरीं तत्र शयानां चारुरुपिणीम् ॥	१०५
स तां दृष्ट्वा महाबाहुभूषितां मारुतात्मजः ॥	
तर्कयामास सीतेति रूपयौवनसम्पदा ॥	१०६
इष्णेण महता युक्तो ननन्द हरियूथपः ॥	१०७
आस्फोटयामास चुचुम्ब पुच्छं ननन्द चिक्रीड जगौ जगाम ॥	
स्तम्भानरोहनिपपात भूमौ निर्दर्शयन्त्वां प्रकृतिं कपीनाम् ॥	१०८

अथ तृतीयः सर्गः ।

अवधूय च तां बुद्धिं बभूवावस्थितस्तदा ॥	
जगाम चापरां चिन्तां सीतां प्रति महाकपिः ॥	१०९
न रामेण वियुक्ता सा वस्तुर्महति भासिनी ॥	
न भोक्तुं नाप्यलङ्घतुं न पानमुपसेवितुम् ॥	११०
नान्यं नरमुपस्थातुं सुराणामपि चेष्टरम् ॥	
न हि रामसमः कश्चिद्दिवते अददोषपि ॥	१११
अन्येयमिति निश्चित्य भूयस्तत्र चचार सः ॥	
पानभूमौ हरिश्रेष्ठः सीतासंदर्शनोत्सुकः ॥	११२
मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च भागशः ॥	
तत्र न्यस्तानि मांसानि पानभूमौ ददर्श सः	११३
रैवमेषु च विशालेषु भाजनेष्वप्यभक्षितान् ॥	
ददर्श कपिशार्दूलो मयूरान्कुकुटांस्तथा ॥	११४
वराहवार्धीणसकान्दधिसौवर्चलायुतान् ॥	
शत्यान्मृगमयूरांश्च इनुमानन्वैक्षत ॥	११५
लेहानुच्चावचान्येयान्भोज्यान्युच्चावचानि च ॥	
तथाम्ललबणोत्तंसैर्विविधै रागखाण्डवैः ॥	११६
कृतपुष्पोपहारा भूरधिकां पुष्पति श्रियम् ॥	
तत्र तत्र च विन्यस्तैः सुशिष्टशयनासनैः ॥	११७
शर्करासवमाध्विकाः पुष्पासवफलासवाः	
वासचूर्णैश्च विविधैर्मृष्टास्तैस्तैः पृथक्पृथक् ॥	११८
सोऽपश्यच्छातकुंभानि सीधोर्मणिमयानि च ॥	
तानि तानि च चूर्णानि भाजनानि महाकपिः ॥	
कच्चिदर्धावदेषाणि कच्चित्पीतान्यशेषतः ॥	११९
एवं सर्वमशेषेण रावणान्तःपुरं कपिः ॥	
ददर्श स महातेजा न ददर्श च जानकीम् ॥	१२०
इ० उ७—कामं दृष्टा मया सर्वा विश्वस्ता रावणास्तिः ॥	
न तु मे मनसा किञ्चिद्वैक्षत्यमुपपदते ॥	१२१
नान्यत्र हि मया शक्या वैदेही परिमार्गितुम् ॥	
लियो हि खीपु दश्यन्ते सदा संपरिमार्गेण ॥	१२२
तदिदं मार्गितं तावच्छुदेन मनसा मया ॥	
रावणान्तःपुरं कर्वे दश्यते न च जानकी ॥	१२३

सर्वमप्यवकाशं स विच्चार महाकपिः ॥	
चतुर्गुणात्रोऽपि नावकाशः स विद्यते ॥	१२४
प्राकारान्तर्वीथश्च वेदिकाश्चैत्यसंश्रयाः ॥	
शश्राब्ध पुष्करिण्यश्च सर्वे तेनावलोकितम् ॥	१२५
अथ चिन्तासमापनः सीतामनधिगम्य ताम् ॥	
ध्यानशोकपरीतात्मा चिन्तयामास वानरः ॥	१२६
यावत्सीतां न पश्यामि रामपर्लां यशस्विनीम् ॥	
तावदेतां पुर्य लङ्घां विचिनोमि पुनः पुनः ॥	१२७
अशोकवनिका चापि महतीयं महाद्रुमा ॥	
इमामधिगमिष्यामि न हीयं विचिता मया ॥	१२८
स मुहूर्तमिव ध्यात्वा मनसा चाधिगम्य ताम् ॥	
ज्यामुक्त इव नाराचः पुष्टुवे वृक्षवाटिकाम् ॥	१२९
स प्रविश्य विचित्रां तां विहर्गरामेनादिताम् ॥	
राजतैः काञ्जनैश्चैव पादपैः सर्वतो वृताम् ॥	१३०
मार्गमाणो वरारोहां राजपुत्रीमनिन्दिताम् ॥	
बुद्धप्रसुप्तान्विहगान्वोधयामास वानरः ॥	१३१
बृक्षेभ्यः पतितैः पुष्टैरवकीर्णा पृथग्विधैः ॥	
रराजवसुधा तत्र प्रमदेव विभूषिता ॥	१३२
इनूमता वेगवता कम्पितास्ते नगोत्तमाः ॥	
पुष्टपत्रफलान्याश्च मुसुसुः फलशालिनः ॥	१३३
स तत्र मणिभूमीश्च राजतीश्च मनोरमाः ॥	
तथा काञ्जनभूमीश्च विचरन्दद्वशे कपिः ॥	१३४
वापीश्च विविधाकाराः पूर्णाः परमवारिणा ॥	
महाईर्मणिसोपानैरूपपञ्चास्ततस्ततः ॥	१३५
मुक्ताप्रवालसिकताः स्फाटिकान्तरकुद्धिमाः ॥	
काञ्जनैन्तरभिभूत्वैस्तीरजैरूपशोभिताः ॥	१३६
ततोऽम्बुधरसंकाशं प्रवृद्धशिखरं गिरिम् ॥	
विचित्रकूटं कूटैश्च सर्वतः परिवारितम्	१३७
शिलायैरवतातं नानावृक्षसमावृतम् ॥	
ददर्श कपिशार्द्धां रम्यं जगति पर्वतम् ॥	१३८
ददर्श च नगात्सामदी निपतितां कपिः ॥	
अङ्गादिव समुखम् प्रियस्य पतितां प्रियाम् ॥	१३९

लताप्रतानैर्वहुभिः पर्णश्च बहुभिर्वृताम् ॥	
काञ्चनीं शिशापामेकां ददर्श स महाकपिः ॥	१४०
सोऽपश्यद्भूमिभागांश्च नगप्रस्तवणानि च ॥	
सुवर्णवृक्षानपरान्ददर्श शाखिसनिभान् ॥	१४१
तेषां द्रुमाणां प्रभया भेरेरिव महाकपिः ॥	
अमन्यत तदा वीरः काञ्चनोऽस्मीति सर्वतः ॥	१४२
तामारुह्य महावेगः शिशापां पर्णसंवृताम् ॥	
इतो द्रश्यामि वैदेहीं रामदर्शनलालसाम् ॥	२४३
इयं च नलिनी रम्या द्विजसङ्घनिषेविता ॥	
इमां सा राजमहिषी नृनमेष्यति जानकी ॥	१४४
सध्याकालमनाः इयामा धृवमेष्यति जानकी ॥	
नदी चेमां शुभजलां संध्यार्थे वरवणिनी ॥	१४५
यदि जीवति सा देवीं ताराधिपनिभानना ॥	
आगमिष्यति साऽवश्यमिमा शीतजलां नदीम् ॥	१४६
एव तु गत्वा हनुमान्महात्मा प्रतीक्षमाणां भनुजेन्द्रपत्नीम् ॥	
अंवेष्यमाणश्च ददर्श सर्वं सुपुष्पिते पर्णघने निलीनः ॥	१४७

अथ चतुर्थः सर्गः ।

ततो मलिनसंबीतां राक्षसीर्भः समावृताम् ॥	
उपवासकृशां दीनां निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ॥	१४८
ददर्श शुक्लपक्षादौ चन्द्ररेखामिवामलाम् ॥	
पीतैर्नैकेन संबीतां क्लिष्टेनोक्तमवाससा ॥	१४९
सपङ्कामनलकारां विपद्मामिव पद्मिनीम ॥	
पीडित्यं दुःखसंतासां परिक्षीणां तपस्विनीम ॥	
अश्रुपूर्णमुखीं दीनां कृशामनशनेन च ॥	१५०
प्रियं जनमपश्यन्तीं पश्यन्तीं राक्षसीगणम् ॥	
स्वगणेन मृगीं हीनां श्वगणेनावृतामिव ॥	१५१
नीलनागाभया वेष्या जघनं गतयैकया ॥	
नीलया नीरदापाये वनराज्या महीमिव ॥	१५२
सुखाहीं दुःखसंतासां व्यसनानामकोविदाम् ॥	
भ्रूमौ सुतमुमासीनां नियतामिव तापसीम् ॥	१५३

शोकजालेन महता विततेन न राजतीम् ॥	१५४
संसक्तां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ॥	१५४
तां स्मृतीमिव सन्दिग्धामुद्दिं निपतितामिव ॥	१५५
विहतामिव च श्रद्धामाशां प्रतिहतामिव ॥	१५६
सोपसर्गी यथा सिद्धि बुद्धि सकलुषामिव ॥	१५६
अभूतेनापवादेन कीर्ति निपतितामिव ॥	१५७
बाष्पाम्बुपरिपूर्णेन कृष्णवक्त्राक्षिपक्षमणा ॥	१५७
वदनेनाप्रसन्नेन निःश्वसन्तां पुनः पुनः ॥	१५८
तां समीक्ष्य विशालाक्षीं राजपुत्रीमनिन्दिताम् ॥	१५८
तर्कश्यामास सीतेति कारणंस्पपादयन् ॥	१५९
इयं सा यत्कृते गमश्चतुर्भिरिह तप्यते ॥	१५९
कारुण्येनानृशंस्येन शोकेन मदनेन च ॥	१६०
स्त्री प्रणष्टेति कारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः ॥	१६०
पत्नी नष्टेति शोकेन प्रियेति मदनेन च ॥	१६१
तस्या देव्या यथारूपमङ्गप्रत्यङ्गसौष्ठवम् ॥	१६१
रामस्य च यथारूपं तस्येयमस्तेक्षणा ॥	१६२
अस्या देव्या मनस्तस्मिंस्तस्य चास्यां प्रतिष्ठितम् ॥	१६२
तेनेयं स च धर्मात्मा मुहूर्तमपि जीवति ॥	१६३
हुएकरं कृतवान्नामो हीनो यदनया प्रभुः ॥	१६३
धारयत्यात्मनो देहं न शोकेनावसीदति ॥	१६४
एवं सीतां तथा दृष्टा दृष्टः पवनसंभवः ॥	१६४
जगाम मनसा रामं प्रशाशंस च तं प्रभुम् ॥	१६५
ततः कुमुदखण्डाभो निर्मलं निर्मलोदयः ॥	१६५
प्रजागाम नभश्चन्द्रो हंसो नीर्लभिवोदकम् ॥	१६६
साच्चिद्व्यमिव कुर्वन्स प्रभया निर्मलप्रभः ॥	१६६
चन्द्रमा रश्मिभिः शीतैः सिष्वेवे पवनात्मजम् ॥	१६७
स ददर्श ततः सीतां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥	१६७
शोकभौरैरव न्यस्तां भौरैर्नार्वमिवाभ्यसि ॥	१६८
दहन्तीमिव निःश्वासैर्वृक्षंन्यलङ्घधारिणः ॥	१६८
प्रहर्षमतुलं लेभे मारुतिः प्रेक्ष्य मैथिलीम् ॥	१६९
हर्षज्ञानि च सोऽश्रूणि तां दृष्टा मदिरेक्षणाम् ॥	१६९
मुमोच्च हनुमांस्तत्र नमस्कके च राघवम् ॥	१६९

अथ महालवादित्रैः शब्दैः श्रोत्रमनोहरैः ॥	
प्राबोध्यत महाभाहुर्दशग्रीष्मो महाबलः ॥	१७०
विषुध्य तु महाभागो राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥	
स्वस्तमास्थाभ्वरधरो वैदेहीमन्वाचिन्तयत् ॥	१७१
स सर्वाभरणैर्युक्तो विश्रच्छ्रयमनुच्चमाम् ॥	
तां नगैर्विविधैर्जुषां सर्वपुष्पफलोपगैः ॥	१७२
नानाभृगगणाकीर्णा फलैः प्रपतितैर्वृत्ताम् ॥	
अशोकवनिकामेव प्राविशत्सततद्रुमाम् ॥	१७३
अङ्गनाः शतमात्रं तु तं व्रजन्तमनुवजन् ॥	
महेन्द्रमिव पौलस्त्य देवगन्धवयोषितः ॥	१७४
दीपिकाः काञ्चनीः काञ्चिजगृहुस्तत्र योषितः ॥	
वालव्यजनहस्ताश्च तालवृन्तानि चापराः ॥	१७५
काञ्चनैश्चैव भृङ्गर्जन्दुः सलिलमग्रतः ॥	
मण्डलाग्रा वृसीश्चैव गृह्णान्याः पृष्ठतो ययुः ॥	१७६
काचिद्रत्नमर्यां पात्रीं पृणा पानस्य भ्राजतीम् ॥	
दक्षिणा दक्षिणैव तदा जग्राह पाणिना ॥	१७७
राजहंसप्रतीकाशं छत्रं पूर्णशाशिप्रभम् ॥	
सौर्वर्णदण्डमपरा गृहीत्वा पृष्ठतो ययौ ॥	१७८
स च कामपराधीनः पतिस्तासां महाबलः ॥	
सीतासक्तमना मन्दो मदाञ्जितर्गतर्बभौ ॥	१७९
उ तामयितकेशान्तां सुश्रोणीं संहतस्तनीम् ॥	
दिव्यक्षुरसितापाङ्गीमुपावर्तत रावणः ॥	१८०
ततो हष्टैव वैदेही रावणं राक्षसाधिपम् ॥	
प्रावेपत वरारोहा प्रवाते कदली यथा ॥	१८१
ऊरुभ्यामुदरं छाद्य बाहुभ्यां च पयोधरौ ॥	
उपविष्टा विशालाक्षी रुदती वरवर्णिनी ॥	१८२
दशग्रीवस्तु वैदेहीं रक्षितां राक्षसीगणैः ॥	
ददर्श दीनां दुःखातीं नावं सज्जामिवर्णये ॥	१८३
असंवृतायामासीनां धरण्यां संशितग्रताम् ॥	
छिङ्गां प्रपतितां भूमौ शाखामिव वनस्पतेः ॥	१८४
मलमण्डनदिग्धाङ्गी मण्डनार्हममण्डनाम् ॥	
मृणाली पङ्कदिग्धेव विभाति न विभाति च ॥	१८५

समीपं राजसिंहस्य रामस्य विदितात्मनः ॥	१८६
संकल्पहयसंयुक्तैर्यान्तीमिव मनोरथैः ॥	१८६
शृण्यन्तीं हृदतीमेकां ध्यानशोकपरायणाम् ॥	१८७
दुःखस्यान्तमपश्यन्तीं रामां राममनुव्रताम् ॥	१८७
पौर्णमासीमिव निशां तमोग्रस्तेन्दुमण्डलाम् ॥	१८८
पश्चिनोमिव विध्यस्तां हतशूरां चमूमिव ॥	१८८
पतिशोकात्मुरां शुष्कां नदीं विश्वावितामिव ॥	१८९
परया मृजया हीनां कृष्णपक्षे निशामिव ॥	१८९
उपवासेन शोकेन ध्यानेन च भयेन च ॥	१९०
परिक्षीणां कृशां दीनामल्पाहारां तपोधनाम् ॥	१९०
म तां परिवृतां दीनां निरानन्दां तपस्विनीम् ॥	१९१
माकरैर्मधुरैवाक्यैर्न्यदर्शयत गवणः ॥	१९१
मां हष्ट्रा नागनासोरु गूहमानस्तनोदरम् ॥	१९२
अदर्शनमिवात्मानं भयान्नेतुं त्वमिच्छसि ॥	१९२
कामये त्वां विशालाक्षि वहु मन्यस्व मां प्रिये ॥	१९३
सर्वाङ्गगुणसम्पन्ने सर्वलोकमनोहरे ॥	१९३
नेह किञ्चिन्मनुष्या वा राक्षसाः कामरूपिणः ॥	१९४
व्यपसर्पतु ते सीते भयं मत्तः समुत्थितम् ॥	१९४
एवं चैवमकामां त्वां न च स्पृश्यामि मैथिलि ॥	१९५
कामं कामः शरीरे मे यथाकामं प्रवर्तताम् ॥	१९५
देवि नेह भयं कार्यं मयि विश्वसिहि प्रिये ॥	१९६
प्रणयस्व च तत्वेन मैवं भूः शोकलालसा ॥	१९६
इदं ते चारु संजातं यौवनं द्युतिवर्तते ॥	१९७
यदतीतं पुनर्नैति स्रोतः स्रोतस्विनामिव ॥	१९७
त्वां कृत्वोपरतो मन्ये रूपकर्ता स विश्वकृत् ॥	१९८
नहि रूपोपमा द्यन्या तवास्ति शुभदर्शने ॥	१९८
यद्यत्पश्यामि ते गात्रं शीतांशुसदशानने ॥	१९९
तस्मैस्तस्मिन्नृथुश्रोणि चक्षुर्मम निबध्यते ॥	१९९
विजित्य पृथिवीं सर्वां नानानगरमालिनीम् ॥	२००
जनकाय प्रदास्यामि तव हेतोर्विलासिनि ॥	२००
नेह पश्यामि लोकेऽन्यं यो मे प्रतिवलो भवेत् ॥	२०१
पश्य मे सुमहदीर्यमप्रतिद्वन्द्वमाहये ॥	२०१

भुद्धश्व भोगान्यथाकामं पिब भीरु रमस्व च ॥	
यथेष्टुं च प्रयच्छ त्वं पृथिवीं वा धनानि च ॥	२०२
ललस्व मयि विस्तुब्धा धृष्टमाशापयस्व च ॥	
मत्प्रसादाल्ललन्त्याश्र ललतां बान्धवस्तव ॥	२०३
निक्षिसविजयो रामो गतश्रीर्वनगोचरः ॥	
त्रती स्थणिडलशायी च शङ्के जीवति वा न वा ॥	२०४
न चापि मम हस्तान्त्वां प्राप्तुमर्हति राघवः ॥	
हिरण्यकशिपुः किर्तिमिन्द्रहस्तगतामिव ॥	२०५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सीता रौद्रस्य रक्षसः ॥	
दुःखाती रुदती सीता वेपमाना तपस्विनी ॥	२०६
चिन्तयन्ती वरागेहा पतिमेव पतित्रता ॥	
तृष्णमन्तरतः कृत्वा प्रत्युवाच शुचिस्मिता ॥	२०७
निवर्तय मनो मन्तः स्वजने प्रीयतां मनः ॥	२०८
न मां प्रार्थयितुं युक्तस्वं सिद्धिभिव पापकृत् ॥	
अकार्यं न मया कार्यमेकपल्या विगर्हितम् ॥	२०९
यथा तव तथाऽन्येषां रक्ष्या दारा निशाचर ॥	
आत्मानसुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यताम् ॥	२१०
वचो मिथ्याप्रणीतात्मा पश्यमुक्तं विचक्षणैः ॥	
रक्षसानामभावाय त्वं वा न प्रतिपद्यसे ॥	२११
अकृतात्मानमासाद्य राजानमनये रतम् ॥	
समृद्धानि विनश्यन्ति राष्ट्राणि नगराणि च ॥	२१२
तथैव त्वां समासाद्य लङ्का रत्नौघसंकुला ॥	
अपराधात्त्वैकस्य न चिराद्विनाशिष्यति ॥	२१३
शक्या लोभयितुं वाऽहैमश्वेष्यण धेनेन वा ॥	
अनन्यां राघवेणाहं भास्करेण यथा प्रभा ॥	२१४
उपधाय भुजं तस्य लोकनाथस्य सत्कृतम् ॥	
कथं नामोपधास्यामि भुजमन्यस्य कस्यचित् ॥	२१५
साधु रावण रामेण मां समानय दुःखिताम् ॥	
वने वासितया सार्धं करेष्वेव गजाधिपम् ॥	२१६
विदितः सर्वधर्मशः शरणागतवत्सलः ॥	
तेन भैत्री भवतु ते यदि जीवितुमिच्छसि ॥	२१७
प्रसादयस्व त्वं चैनं शरणागतवत्सलम् ॥	
मां चासै प्रथतो भूत्वा निर्यातयितुमर्हसि ॥	२१८

रामस्य धनुषः शब्दं श्रोष्यसि त्वं महास्वनम् ॥	२१९
शतक्रतुविसृष्टस्य निर्घोषमशनेरिव ॥	२१९
इह शीघ्रं सुपर्वाणा ज्वलितास्या इवोरगाः ॥	२२०
इष्वो निपतिष्यन्ति रामलक्षणलक्षिताः ॥	२२०
रक्षांसि निहनिष्यन्तः पुर्यामस्यां न संशयः ॥	२२१
असंपातं करिष्यान्ति पतन्तः कङ्कवाससः ॥	२२१
आश्रमं तत्त्योः शङ्खं प्रविश्य नरसिंहयोः ॥	२२२
गोचरं गतयोऽग्निं त्रोरपनीता त्वयाऽधम ॥	२२२
नहि गन्धमुपाग्राय रामलक्षणयोस्त्वया ॥	२२३
शक्यं संदर्भं न स्थानुं शूना शार्दूलयोरिव ॥	२२३

अथ पञ्चमः सर्गः ।

सीताया वचनं श्रुत्वा परुषं राक्षसेश्वरः ॥	२२४
प्रत्युवाच ततः सीतां विप्रियं प्रियदर्शनाम् ॥	२२४
यथा यथा सान्त्वयिता वश्यः स्त्रीणां तथा तथा ॥	२२५
यथा यथा प्रियं वक्ता परिभूतस्तथा तथा ॥	२२५
संनियच्छति मे क्रोधं त्वयि कामः समुत्थितः ॥	२२६
द्रवतो मार्गमासाद्य हयानिव सुमारथिः ॥	२२६
वामः कामो मनुष्याणां यस्मिन्किल निबद्धयते ॥	२२७
जने तस्मैस्त्वनुक्रोशः स्नेहश्च किल जायते ॥	२२७
एतस्माकारणात्र त्वां धातयामि वरानने ॥	२२८
वधार्हामवमानाहीं मिथ्याप्रवजने रताम् ॥	२२८
परुषाणि हि वाक्यानि यानि यानि ब्रवीषि माम् ॥	२२९
तेषु तेषु वधो युक्तस्तव मैथिलि दारुणः ॥	२२९
एवमुत्क्वा तु वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः ॥	२३०
क्रोधसंरभसंयुक्तः सीतामुत्तरमब्रवीत् ॥	२३०
द्वौ मासौ रक्षितव्यौ मे योऽवधिस्ते मया कृतः ॥	२३१
ततः शयनमारोह मम त्वं वरवर्णिनी ॥	२३१
द्वाभ्यामूर्धे तु मासाभ्यां भर्तीरं मामनिष्ठतीम् ॥	२३२
मम त्वां प्रातराशायें सूदाश्छेत्यन्ति खण्डशः ॥	२३२
उवाचात्महितं सीता वृत्तशौटीर्यगर्वितम् ॥	२३३
नूनं न ते जनः कश्चिदस्मिन्निः अयसी स्थितः ॥	२३३

निवारयती यो न त्वां कर्मणोऽस्माद्विगर्हितात् ॥	
मां हि धर्मात्मनः पल्ली शचीभिव शचीपतेः ॥	
त्वदन्यजिल्पु लोकेषु प्रार्थयेन्मनसाऽपि कः ॥	२३४
राक्षसाधम रामस्य भार्यामभिततेजसः ॥	
उक्तवानसि यत्पापं क गतस्तस्य भोक्ष्यसे ॥	२३५
इमे ते नयने क्रूरे विकृते कृष्णपिङ्गले ॥	
क्षितौ न पतिते कस्मान्मामनार्थं निरीक्षतः ॥	२३६
तस्य धर्मात्मनः पल्ली स्तुषां दशरथस्य च ॥	
कथं व्याहरतो मां ते न जिह्वा पापं शीर्यति ॥	२३७
असंदेशान्तु रामस्य तपसश्चानुपालनात् ॥	
न त्वां कुर्मि दशग्रीवं भस्मं भस्माईतेजसा ॥	२३८
शूरेण धनदध्रात्रा बलैः समुदितेन च ॥	
अपोद्य रामं कस्माच्चिदारचौर्यं त्वया कृतम् ॥	२३९
सीताया वचनं श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः ॥	
विवृत्य नयने क्रूरे जानकीमन्ववैक्षत ॥	२४०
नीलजीमूतसंकाशो महाभुजशिरोधरः ॥	
सिंहसत्वगतिः श्रीमान्दीपजिह्वोग्रलोचनः ॥	२४१
चलाग्रं मुकुटप्रांशुश्चित्रमाल्यानुलेपनः ॥	
इमशानन्तैत्यप्रतिमो भूषितोऽपि भयङ्गकरः ॥	२४२
अवेक्षमाणो वैदेहीं कोपसंरक्तलोचनः ॥	
उवाच रावणः सीतां भुजङ्गं इव निःशसन् ॥	२४३
अनयेनाभिसंपन्नमर्थहीनमनुव्रते ॥	
नाश्याम्यहमद्य त्वां सूर्यः संध्यामिवौजसा ॥	२४४
इत्युक्त्वा मैथिलीं राजा रावणः शत्रुरावणः ॥	
संददर्शं ततः सर्वा राक्षसीर्घोरदर्दशनाः ॥	२४५
एकाक्षीमेककर्णो च कर्णप्रावरणां तथा ॥	
गोकर्णो हस्तिकर्णो च लम्बकर्णामिकर्णिकाम् ॥	
अतिमात्राशिरोग्रीवामतिमात्रकुचोदरीम् ॥	२४६
अतिमात्रास्यनेत्रां च दीर्घजिह्वानखामपि ॥	
अनास्तिकां चिंहमुखीं गोमुखीं दक्षरीमुखीम् ॥	२४७
यथा मदशशा सीता क्षिप्रं भवति आनकी ॥	
तथा दुस्त राक्षसः सर्वाः क्षिप्रं क्षमेत्य वा ॥	२४८

प्रतिलोभानुलोमैश्च सामदानादिभेदैः ॥	
आवर्जयत वैदेहीं दण्डस्योदयमनेन च ॥	२४९
इति प्रतिलोभादिश्य राक्षसेन्द्रः पुनः पुनः ॥	
काममन्युपरीतात्मा जानकीं प्रतिगर्जत ॥	२५०
उपगम्य ततः क्षिंगं राक्षसी धान्यमालिनी ॥	
परिष्वज्य दशश्रीविभिंदं वचनमब्रवीत् ॥	२५१
मया क्रीड महाराज सीतया किं तवानया ॥	
विवर्णया कृष्णया मानुष्या राक्षसेश्वर ॥	२५२
मूनमस्यां महाराज न देवा भोगसस्तमान् ॥	
विदधत्यमरभेष्टास्तव बाहुबलार्जितान् ॥	२५३
अकामां कामयानस्य शरीरमुपतप्यते ॥	
इच्छतीं कामयानस्य प्रीतिर्भवति शोभना ॥	२५४
एवमुक्तस्तु राक्षस्य समुत्क्षिप्तस्ततो बली ॥	
प्रहसन्मेघसंकाशो राक्षसः स न्यवर्तत ॥	२५५
निष्कान्ते राक्षसेन्द्रे तु पुनरन्तःपुरं गते ॥	
राक्षस्यो भीमरूपास्ताः सीतां समभिदुद्गुणः ॥	२५६
तस्य नैऋतराजस्य राजराजस्य भाविनी ॥	
किं त्वं न कुरुषे बुद्धिं भार्यार्थे राष्ट्रणस्थ हि ॥	२५७
राक्षसीनां वचः श्रुत्वा सीता पश्चानिमेक्षणा ॥	
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥	२५८
न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुर्महति ॥	
कामं खादत मां सर्वा न करिष्यामि वो वचः ॥	२५९
दीनो वा राज्यहीनो वा यो मे भर्ता स मे गुरुः ॥	
तं नित्यमनुरक्ताऽस्मि यथा सर्ये सुवर्चला ॥	२६०
यथा शची महाभागा शक्रं समुपतिष्ठति ॥	
अहम्बन्धती वसिष्ठं च रोहिणी शशिनं यथा ॥	२६१
लोपामुद्रा यथाऽगस्त्वं सुकन्धा च्यवनं तथा ॥	.
खावित्री सत्यवन्तं च कपिलं श्रीमती तथा ॥	२६२
नैषवं दमयन्तीव भैमी पतिमनुष्टता ॥	
तथाऽदभिस्वाकुरं रामं पतिमनुष्टता ॥	२६३
* सीताया वचमं श्रुत्वा राक्षसः क्षोभमूर्छितः ॥	
भर्तुवर्णिं स्म वक्ष्यैर्वाक्यै राष्ट्रज्ञानोदिताः ॥	२६४

अवलीनः स निर्वाक्यो हनुमान्विशशपादुमे ॥	
सीतां संतर्जयन्तीस्ता राक्षसीरश्रुणोत्कपिः ॥	२६५
सा भत्स्यमाना भीमाभी राक्षसीभिर्वराङ्गना ॥	
सा बाष्पमपमार्जन्ति शिशापां तामुपागमत् ॥	२६६
ततस्तां शिंशापां सीता राक्षसीभिः समावृता ॥	
अभिगम्य विशालाक्षी तस्थौ शोकपरिप्लुता ॥	२६७
ततस्तु विनता नाम राक्षसी भीमदर्शना ॥	
अब्रवीत्कुपिताकारा कराला निर्णतोदरी ॥	२६८
सीते पर्यासमेतावद्धर्तुः स्लेहः प्रदर्शितः ॥	
सर्वत्रातिकृतं भद्रे व्यसनायोपकल्पते ॥	२६९
परितुष्टाऽस्मि भद्रं ते मानुपस्ते कृतो विधिः ॥	
ममापि तु वचः पथ्यं ब्रुवन्त्याः कुरु मैथिलि ॥	२७०
रावणं भज भर्तारं भर्तारं सर्वरक्षसाम् ॥	
विक्रान्तमापतन्तं च सुरेशमिव वासवम् ॥	२७१
एतदुक्तं च मे वाक्यं यदि त्वं न करिष्यसि ॥	
अस्मिन्मुहूर्ते सर्वास्त्वां भक्षयिष्यामहे वयम् ॥	२७२
अथ तासां वदन्तीनां परुणं दारुणं बहु ॥	
राक्षसीनामसौम्यानां रुरोद जनकात्मजा ॥	२७३
वेपते स्माधिकं सीता विशन्तीवाङ्गमात्मनः ॥	
वने यूथपरिभ्रष्टा मृगी कोकैरिवार्दिता ॥	२७४
सा त्वशोकस्य विपुलां शाखामालम्ब्य पुष्पिताम् ॥	
चिन्तयामास शोकेन भर्तारं भग्नमानसा ॥	२७५
सा खापयन्ती विपुलौ स्तनौ नेत्रजलयवैः ॥	
चिन्तयन्ती न शोकस्य तदाऽन्तमधिगच्छति ॥	२७६
तस्याः सा दीर्घबहुला वेपन्त्याः सीतया तदा ॥	
दद्द्वे कम्पिता वेणी व्यालीव परसर्पती ॥	२७७
सा निःश्वसन्ती शोकार्ता कोपोपहतचेतना ॥	
आर्ता व्यस्तजद्वृणि मैथिली विललाप च ॥	२७८
हा रामेति च दुःखार्ता हा पुनर्लक्ष्मणेति च ॥	
हा श्वश्रूर्मम कौसल्ये हा सुभित्रेति भामिनी ॥	२७९
लोकप्रवादः सत्योऽयं पण्डितैः समुदाहृतः ॥	
अकाले दुर्लभो मृत्युः स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ॥	२८०

यत्राहमाभिः कूराभी राक्षसीभिरिहार्दिता ॥	
जीवामि हीना रामेण मुहूर्तमपि दुःखिता ॥	२८१
तं पश्चदलपत्राक्षं सिंहविक्रान्तगामिनम् ॥	
धन्याः पश्यन्ति मे नाथं कृतं प्रियवादिनम् ॥	२८२
कीदृशं तु महापापं मया देहान्तरे कृतम् ॥	
येनेदं प्राप्यते घोरं महादुःखं सुदारणम् ॥	२८३
जीवितं त्यक्तुमिच्छामि शोकेन महता वृता ॥	
राक्षसीभिश्च रक्षन्त्या रामो नासाद्यते मया ॥	२८४
धिगस्तु खलु मानुष्यं धिगस्तु परवश्यताम् ॥	
न शक्यं यत्परित्क्रुमात्मच्छन्देन जीवितम् ॥	२८५
नाजानाजीवतीं रामः स मां भरतपूर्वजः ॥	
जानन्तौ तु न कुर्यातां नोर्यां हि परिमार्गणम् ॥	२८६
नूनं ममैव शोकेन स वीरो लक्ष्मणाग्रजः ॥	
देवलोकमितो यातस्त्यक्त्वा देहं महीतले ॥	२८७
अथवा नहि तस्यार्थो धर्मकामस्य धीमतः ॥	
मया रामस्य राजघेष्मर्यया परमात्मनः ॥	२८८
दृश्यमाने भवेत्प्रीतिः सौहृदं नास्त्यदृश्यतः ॥	
नाशयन्ति कृतप्राप्तस्तु न रामो नाशयिष्यति ॥	२८९
किं वा मध्यगुणाः केचिच्किं वा भाग्यक्षयो हि मे ॥	
या हि सीता वराहेण हीना रामेण भामिनी ॥	२९०
साऽहं त्यक्ता प्रियेणैव रामेण विदितात्मना ॥	
प्राणांस्त्यस्यामि पापस्य रावणस्य गता वशम् ॥	२९१
इत्युक्ताः सीतया घोरं राक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः ॥	
काश्चिज्जग्मुस्तदाराख्यातुं रावणस्य दुरात्मनः ॥	२९२
सा राक्षसीभिर्भ्यगता च भीरुर्वाग्भिर्भृशं रावणतर्जिता च ॥	
कान्तारमध्ये विजने विसृष्टा बालेव कन्या विललाप सीता ॥	२९३

अथ षष्ठः सर्गः ।

इनुमानपि विक्रान्तः सर्वे शुश्राव तत्वतः ॥

ततो बहुविधां चिन्तां चिन्तयामास वानरः ॥

कथं तु खलु वाक्यं मे श्रुणुयाच्चोद्विजेत च ॥

इति संचिन्त्य इनुमांश्चकार मतिमान्मतिम् ॥

राममङ्गिष्ठकर्मणं सुखन्धुमनुकीर्तयन् ॥	
नैनासुद्धेजयिष्यामि तद्वन्धुगतचेतनाम् ॥	२९६
भ्रावयिष्यामि सर्वाणि मधुरां प्रब्रुवनिरम् ॥	
भ्रद्वास्थसि यथा सीता तथा सर्वे समादधे ॥	२९७
एवं बहुविधां चिन्तां चिन्तयित्वा महामतिः ॥	
संश्वे मधुरं वाक्यं वैदेशा व्याजहार ह ॥	२९८
राजा दशरथो नाम रथकुञ्जरवाजिनाम् ॥	
पुष्पशीले महाकीर्तिरक्षाकूणां महायशाः ॥	२९९
तस्य पुष्ट्रः प्रियो ष्येष्टस्ताराधिपनिभाननः ॥	
रामो नाम विशेषज्ञः प्रेष्टः सर्वधनुष्मताम् ॥	३००
तस्य सत्याभिसंधस्य वृद्धस्य वचनात्पितुः ॥	
समर्थः सह च भ्रात्रा वीरः प्रवर्जितो वनम् ॥	३०१
तेन तत्र महारथे मृगयां परिधावता ॥	
राक्षसा निहताः शूराः बहवः कामरूपिणः ॥	३०२
जनस्थानवधं श्रुत्वा निहतौ खरदूषणौ ॥	
ततस्त्वमर्षापहृता जानकी रावणेन तु ॥	
घङ्गयित्वा बने रामं मृगरूपेण मायया ॥	३०३
स मार्गमाणस्तां देवीं रामः सीतामनिन्दिताम् ॥	
आससाद बने मित्रं सुग्रीवं नाम वानरम् ॥	३०४
ततः स वालिनं हत्वा रामः परपुरञ्जयः ॥	
आयच्छत्कपिराज्यं तु सुग्रीवाय महात्मने ॥	३०५
सुग्रीवेणाभिसंदिष्टा हरयः कामरूपिणः ॥	
दिक्षु सर्वासु तां देवीं विचिन्वन्तः सहस्रशः ॥	३०६
अहं संपातिवचनाच्छतयोजनमायतम् ॥	
तस्या हेतोर्विशालाक्ष्याः समुद्रं वेगवान्प्लुतः ॥	३०७
यथारूपां यथावर्णां यथालक्ष्मवर्तीं च ताम ॥	
अश्वौषं राघवस्याहं सेयमासादिता मया ॥	३०८
विररमैवमुक्त्वा स वाचं वानरपुञ्जवः ॥	
जानकी चापि तच्छ्रूत्वा विस्मयं परमं गता ॥	३०९
ततः सा ब्रक्केशान्ता सुकेशी केशसंचृतम् ॥	
उम्भय बदनं भीरुः दिंशयामन्वैक्षत ॥	३१०
ता ददर्श कर्पि तत्र प्रभितं प्रियवादिनम् ॥	
फुलाश्योकोत्करयमात्रं तत्त्वाभीकरेष्वगम् ॥	३११

साऽथ इष्टा हरिभ्रेष्टं विनीतवद्वरिथतम् ॥	३१२
मैथिली चिन्तयामास विश्मयं परमं गता ॥	
अहो भीमामिदं सत्वं वानरस्य दुरासदम् ॥	३१३
हुनिरीक्ष्यमिदं मत्वा पुनरेव मुमोह सा ॥	
विलङ्घप भृशं सीता करुणं मयमोहिता ॥	३१४
राम रामेति दुःखार्ता लक्ष्मणेति च भामिनी ॥	
शोऽवतीर्य हुमात्स्माद्विद्रुमप्रतिमाननः ॥	३१५
विनीतवेषः कृपणः प्रणिपत्योपसृत्य च ॥	
तामब्रवीन्महातेजा हनुमान्मारुतात्मजः ॥	३१६
शिरस्यञ्जलिमाधाय सीतां मधुरया गिरा ॥	
अहं रामस्य संदेशादेवि दूतस्तवागतः ॥	३१७
वैदेहि कुशली रामः स त्वां कौशलमब्रवीत् ॥	
यो ब्राह्ममखं वेदांश्च वेद वेदविदां वरः ॥	३१८
स त्वां दाशरथी रामो देवि कौशलमब्रवीत् ॥	
लक्ष्मणश्च महातेजा भर्तुस्तेऽनुचरः प्रियः ॥	३१९
कृतवाञ्छोकसंतसः शिरसा तेऽभिवादनम् ॥	
सा तयोः कुशलं देवी निशस्य नरसिंहयोः ॥	३२०
प्रतिसंहृष्टसर्वोर्गी हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥	
कल्याणी बत गायेयं लौकिकी प्रतिभाति माम् ॥	३२१
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ॥	
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान्मारुतात्मजः ॥	३२२
सीतायाः शोकतसायाः समीपमुपचक्रमे ॥	
यथा यथा समीपं स हनूमानुपसर्पति ॥	३२३
तथा तथा रावणं सा तं सीता परिशङ्कते ॥	
तामशोकस्य शाखां तु विमुक्त्वा शोकर्दिशता ॥	३२४
तस्यामेवानवद्याङ्गी धरण्यां समुपाविशत् ॥	
अवन्दत महाबाहुस्ततस्तां जनकात्मजाम् ॥	३२५
सा चैनं भयसंत्रस्ता भूयो नैनमुदैक्षत ॥	
तं दृष्टा बन्दमानं च सीता शशिनिभानना ॥	३२६
अवृतीर्षमुच्छुस्य वानरं मधुरस्वरा ॥	
आयां प्रविष्टो मायावी यदि त्वं रावणः स्वयम् ॥	३२७
उत्पाद्यसि मे भूयः संतापं तज शोभनम् ॥	

स्वं परित्यज्य स्वपं यः परिज्ञाजक स्वपवान् ॥	
जनस्थाने मया हष्टस्त्वं स एव हि रावणः ॥	३२८
उपवासकृशां दीनां कामरूप निशाचर ॥	
संतापयसि मां भूयः संतापं तज्ज शोभनम् ॥	३२९
एतां बुद्धिं तदा कृत्वा सीता सा तनुमध्यमा ॥	
न प्रतिब्याजहाराथ वानरं जनकात्मजा ॥	३३०
सीताया निश्चितं बुद्धा हनूमान्मास्तात्मजः ॥	
ओश्रानुकूलैर्वचनैस्तदा तां संप्रहर्षयत् ॥	३३१
त्वां द्रष्टुमुपयातोऽहं समाश्रित्य पराक्रमम् ॥	
नाहमस्मि तथा देवि यथा मामवगच्छसि ॥	३३२
यान्याभरणजालानि पातितानि महीतले ॥	
तानि रामाय दत्तानि मयैवोपद्धतानि च ॥	३३३
तेन देवप्रकाशेन देवेन परिदेवतम् ॥	
शायितं च चिरं तेन दुःखार्तेन महात्मना ॥	३३४
स तवादर्शनादार्थे राघवः परित्यते ॥	
महता ज्वलता नित्यमभिनेवाग्निपर्वतः ॥	३३५
काननानि सुरम्याणि नदीप्रस्तवणानि च ॥	
चरञ्ज रंतिमाप्नोति त्वामश्यञ्जपात्मजे ॥	३३६
स त्वां मनुजशार्दूलः क्षिप्रं प्राप्स्यति राघवः ॥	
समित्रबान्धवं हत्वा रावणं जनकात्मजे ॥	३३७
वानरोऽहं महाभागे दूतो रामस्य धीमतः ॥	
रामनामाङ्कितं चेदं पश्य देव्यञ्जुलीयकम् ॥	३३८
प्रत्ययार्थं तवानीतं तेन दत्तं महात्मना ॥	
समाश्रसिहि भद्रं ते क्षीणदुःखफला ह्यसि ॥	३३९
यहीत्वा प्रेक्ष्यमाणा सा भर्तुः करविभूषितम् ॥	
भर्तारभिव संप्रासं जानकी मुदिताऽभवत् ॥	३४०
चारु तद्वदनं तस्यास्ताम्रञ्जुक्षायतेक्षणम् ॥	
बभूव हर्षोदग्रं च राहुमुक्त इवोहुराद् ॥	३४१
ततः सा ह्यीमती बाला भर्तुः संदेशाहर्षिता ॥	
परितुष्टा प्रियं कृत्वा प्रशाशंस महाकपिम् ॥	३४२
विक्रान्तस्त्वं समर्थस्त्वं प्राशस्त्वं वानरोत्तम ॥	
येनेदं राक्षसपदं त्वयैकेन प्रधर्षितम् ॥	३४३

शतयोजनविस्तीर्णः सागरो मकरालयः ॥	
विक्रमश्लाघनयिने क्रमता गोष्ठदीकृतः ॥	३४४
नैहि त्वां प्राकृतं मन्ये वानरं वानरर्षभ ॥	
यस्य ते नास्ति संत्रासो रावणादपि संग्रहमः ॥	३४५
अर्हसे च कपिश्छेष्ट मया समभिभाषितुम् ॥	
यद्यसि प्रेषितस्तेन रामेण विदितात्मना ॥	३४६
प्रेषयिष्यति दुर्धर्षो रामो न ह्यपरीक्षितम् ॥	
पराक्रममविश्वाय मत्सकाशं विशेषतः ॥	३४७
दिष्टया च कुशली रामो धर्मात्मा सत्यसंगरः ॥	
लक्ष्मणश्च महातेजाः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥	३४८
कुशली यदि काकुत्स्थः किं न सागरमेखलाम् ॥	
महीं दहति कोपेन युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥	३४९
अथवा शक्तिमन्तौ तौ सुराणामपि निग्रहे ॥	
ममैव तु न दुःखानामस्ति मन्ये विपर्ययः ॥	३५०
कच्चिन्न व्यथेते रामः कच्चिन्न परितप्यते ॥	
उत्तराणि च कार्याणि कुरुते पुरुषोत्तमः ॥	३५१
कच्चिन्न विगतस्नेहो विवासान्मयि राघवः ॥	
कच्चिन्मां व्यसनादस्मान्मोक्षयिष्यति राघवः ॥	३५२
मान्निर्मितेन मानार्हः कच्चिन्छोकेन राघवः ॥	
कच्चिन्नान्यमना रामः कच्चिन्मां तारयिष्यति ॥	३५३
कच्चिदक्षैहिणीं भीमां भरतो भ्रातुवत्सलः ॥	
ध्वजनीं मन्त्रिर्भिर्गुसां प्रेषयिष्यति मत्कृते ॥	३५४
वानराधिपतिः श्रीमान्सुग्रीवः कच्चिदेष्यति ॥	
मत्कृते हरिभिर्वैरैर्वृतो दन्तनखायुधेः ॥	३५५
कच्चिच्च लक्ष्मणः शूरः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥	
अस्त्रविच्छरजालेन राक्षसान्विधमिष्यति ॥	३५६
रौद्रेण कच्चिदलेण रामेण निहतं रेण ॥	
द्रक्ष्याभ्यल्पेन कालेन रावणं ससुहृजनम् ॥	३५७
कच्चिन्न तद्देमसमानवर्णं तस्याननं पद्मसमानगान्धि ॥	
मया विना शुद्ध्यति शोकदीनं जलक्षये पद्मभिवातपेन ॥	३५८

अथ सप्तमः सर्गः ।

सीताया वचनं श्रुत्वा मारुतिर्भीमाविक्रमः ॥	३५९
शिरस्त्वालिमाधाय वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥	
न त्वामिहस्यां जानीते रामः कमललोचनः ॥	३६०
तेन त्वां नानयत्याशु शान्तीभिव पुरन्दरः ॥	
श्रुत्वैव च वचो महा क्षिप्रमेष्यति राघवः ॥	३६१
चमूं प्रकर्षन्महतीं हर्यृक्षगणसंयुताम् ॥	
षिष्ठमभियत्वा बाणौधैरक्षोभ्यं वरुणालयम् ॥	३६२
करिष्यति पुरीं लङ्घां काकुस्थः शान्तराक्षसाम् ॥	
मन्दरेण च ते देवि शपे मूलफलेन च ॥	३६३
मलबेन च विन्ध्येन मेरुणा दर्दुरेण च ॥	
यथा सुनयनं वल्यु विम्बोष्ठं चारुकुण्डलम् ॥	३६४
मुखं द्रक्ष्यसि रामस्य पूर्णचन्द्रमिवोदितम् ॥	
अनिन्द्रः सततं रामः सुसोऽपि च नरोत्तमः ॥	३६५
सीतेति भधुरां वाणीं व्याहरन्प्रतिबुध्यते ॥	
दृष्ट्वा फलं वा पुष्पं वा यज्ञाभ्यत्खीमनोहरम् ॥	३६६
बहुशो हा प्रियेत्येवं क्षसंस्त्वामभिभाषते ॥	
सा सीता वचनं श्रुत्वा पूर्णचंद्रमिभानना ॥	३६७
इनूमन्तसुवाचेदं धर्मार्थसहितं वचः ॥	
अभृतं विषसंपृक्तं त्वया वानर भाषितम् ॥	३६८
यज्ञ नान्यमना रामो यज्ञ शोकपरायणः ॥	
ऐश्वर्ये वा सुविस्तीर्णे व्यसने वा सुदारुणे ॥	३६९
रस्त्वैव पुरुषं बद्धा कृतान्तः परिकर्षति ॥	
विधिर्नूनमसंहार्यः प्राणिनां प्रवगोत्तमः ॥	३७०
सौभिक्ति मां च रामं च व्यसनैः पश्य मौहिताश् ॥	
राक्षसानां वधं कृत्वा सूदायित्वा च राषणम् ॥	३७१
लङ्घामुन्मथितां कृत्वा कदा द्रक्ष्यति मां पतिः ॥	
स वाच्यः संत्वरस्वेति यावदेव न पूर्षते ॥	३७२
अर्थं संवत्सरः कालस्ताक्षादि भस्त्र जीवितम् ॥	
वर्तते दशभी मालो ही तु शेषो प्रवर्जनम् ॥	३७३
राषणे भूषयेन समयो यः कृतो मम ॥	

विभीषणेन च भ्रात्रा मम निर्यातनं प्रति ॥	
अनुनीतः प्रयत्नेन नच तत्कुरुते मतिम् ॥	३७४
ज्येष्ठा कन्या कला नाम विभीषणसुता कपे ॥	
तथा ममैतदाख्यातं मात्रा प्रहितया स्वयम् ॥	३७५
उत्साहः पौरुषं सत्यमानृशंस्यं कृतशता ॥	
विक्रमश्च प्रभावश्च सन्ति वानर राघवे ॥	३७६
चतुर्दश सहस्राणि राक्षसानां जघान यः ॥	
जनस्थाने विना भ्रात्रा शत्रुः कस्तस्य नोद्विजेत् ॥	३७७
इति संजल्यमानां तां रामार्थे शोककर्शिताम् ॥	
अश्रुसंपूर्णवदनामुवाच हनुमान्कपिः ॥	३७८
अथवा भोचयिष्यामि त्वामद्यैव सराक्षसात् ॥	
अस्मादुःखादुपारोह मम पृष्ठमनिन्दिते ॥	३७९
त्वां तु पृष्ठगतां कृत्वा संतरिष्यामि सागरम् ॥	
शक्तिरस्ति हि मे बोद्धं लङ्घामपि सरावणाम् ॥	३८०
तं दृष्टाऽचलसंकाशमुवाच जनकात्मजा ॥	
पद्मपत्रबिशालाक्षी मारुतस्योरसं सुतम् ॥	३८१
तथा सत्यं बलं चैव विजानामि महाकपे ॥	
वायोरिव गतिश्चापि तेजश्चाग्ररिवाद्युतम् ॥	३८२
प्राकृतोऽन्यः कथं चेमां भूमिमागन्तुर्महति ॥	
उदधेरप्रमेयस्य पारं वानर यूथप ॥	३८३
अयुक्तं तु कपिश्चेष्ट मया गन्तुं त्वया सह ॥	
बायुवेगसवेगस्य वेगो मां मोहयेत्तव ॥	३८४
अहमाकाशमासका उपर्युपारि सागरम् ॥	
प्रपतेयं हि ते पृष्ठाद्यूयो वेगेन गच्छतः ॥	३८५
हियमाणां तु मां दृष्टा राक्षसा भीमविक्रमाः ॥	
अनुगच्छेयुरादिष्ठा रावणे न दुरात्मना ॥	३८६
युध्यमानस्य रक्षोभिस्ततस्तैः क्रूरकर्मभिः ॥	
प्रपतेयं हि ते पृष्ठाद्यार्ती कपिसत्तम ॥	३८७
मयि जीवितमायत्तं राघवस्यामितौजरः ॥	
भ्रातृणां च भ्राताश्च राजकुलस्य च ॥	३८८
भर्तुर्मैर्किं पुरस्कृत्य रामादन्यस्य वानर ॥	
नाहं द्युमुङ्गं स्वदो गात्रमिच्छेयं वानरोत्तम ॥	३८९

यदहं गात्रसंस्पर्शं रावणस्य गता बलात् ॥	
अनीशा किं करिष्यामि विनाथा विवशा सती ॥	३९०
यदि रामो दशग्रीवमिह हत्वा सराक्षसम् ॥	
माभितो गृह्ण गच्छेत तत्स्य सदृशं भवेत् ॥	३९१
ततः स कपिशार्दूलस्तेन वाक्येन तोषितः ॥	
सीतामुवाच तच्छ्रुत्वा वाक्यं वाक्यविशारदः ॥	३९२
युक्तरूपं त्वया देवी भाषितं शुभदर्शने ॥	
सदृशं स्त्रीस्वभावस्य साक्षीनां विनयस्य च ॥	३९३
अभिज्ञानं प्रयच्छ त्वं जानीयाद्राघवो हि यत् ॥	३९४
ततो बलगत मुक्त्वा दिव्यं चूटामणि शुभम् ॥	
प्रदेयो राघवायेति सीता हनुमते ददौ ॥	३९५
मणि दत्वा ततः सीता हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥	
अभिज्ञानमभिज्ञातमेतद्रामस्य तत्त्वतः ॥	३९६
मणि दृष्टा तु रामो वै त्रयाणां संस्मरिष्यति ॥	
वीरो जनन्या मम च राजो दशरथस्य च ॥	३९७
स भूयस्त्वं समुत्साहचोदितो हरिसत्तम् ॥	
अस्मिन्कार्यसमुत्साहे प्रचिन्तय यदुत्तरम् ॥	३९८
स तथेति प्रतिज्ञाय मास्तिर्भीमविक्रमः ॥	
शिरसा वन्द्य वैदेहीं गमनायोपचक्रमे ॥	३९९
जात्वा संप्रस्थितं देवी वानरं पवनात्मजम् ॥	
बाष्पगद्वदया वाचा भैरथिली वाक्यमब्रवीत् ॥	४००
हनूमन्कुशलं ब्रूयाः सहितौ रामलक्ष्मणौ ॥	
सुग्रीवं च सहामात्यं सर्वान्वृद्धांश्च वानरान् ॥	
ब्रूयास्त्वं वानरश्वेष्ठ कुशलं धर्मसंहितम् ॥	४०१
यथा च स महाबाहुर्मो तारयति राघवः ॥	
अस्मादुःखाम्बुसंरोधात्मं समाधातुर्महसि ॥	४०२
जीवन्तीं मां यथा रामः संभावयति कीर्तिमान् ॥	
तत्त्वया हनुमन्वाच्यं वाचा धर्ममवाप्नुहि ॥	४०३
स च वाग्मिः प्रशस्ताभिर्गमिष्यन्पूजितस्तथा ॥	
तस्मादेवा दपाक्रम्य चिन्तयामास वानरः ॥	
अत्पद्मोषमिदं कार्यं दृष्टेयमसितेक्षणा ॥	४०४

त्रीनुपायानतिक्रम्य चतुर्थं इह दृश्यते ॥	
न हेकः साधको हेतुः स्वल्पस्यापीह कर्मणाः ॥	
यो ह्यर्थं बहुधा वेद स समर्थोऽर्थसाधने ॥	४०५
इदमस्य नृशंसस्य नन्दनोपममृतम् ॥	
वनं नेत्रमनःकान्तं नानाद्रुमलतायुतम् ॥	४०६
इदं विव्वंसयिष्यामि शुकं वनमिवानलः ॥	
अस्मिन्भग्ने ततः कोपं करिष्यति स रावणः ॥	४०७
ततो मारुतवल्कुद्धो मारुतिर्भीमविक्रमः ॥	
ऊरुवेगेन महता द्वमान्धेष्टुमथारभत् ॥	४०८
ततस्तद्धनुमान्वीरो बभञ्ज प्रमदावनम् ॥	
मत्तद्विजसमाधुष्टं नानाद्रुमलतायुतम् ॥	४०९
न बभौ तद्वनं तत्र दावानलहतं यथा ॥	
व्याकुलावरणा रेजुर्विजिहा इव ता लताः ॥	४१०
ततो गतायां निद्रायां राक्षस्यो विकृताननाः ॥	
तद्वनं दद्युर्भग्नं तं च वीरं महाकपिम् ॥	४११
स ता दृष्ट्वा महाबाहुर्महासत्त्वो महावलः ॥	
चकार सुमहदूरं राक्षसीनां भयावहम् ॥	४१२
रावणस्य समीपे तु राक्षस्यो विकृताननाः ॥	
विरूपं वानरं भीमं रावणाय न्यवेदिषुः ॥	४१३
अशोकवनिकामध्ये राजनभीमवपुः कपिः ॥	
सीतया कृतसंवादतिष्ठत्यमितविक्रमः ॥	४१४
तस्योग्ररूपस्योग्रं त्वं दण्डमाजानुर्मईसि ॥	
सीता संभाषिता येन वनं तेन विनाशितम् ॥	४१५
राक्षसीनां वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ॥	
चिताग्निरिव जज्वाल कोपसंवर्तितेक्षणः ॥	४१६
तस्य कुद्धस्य नेत्राभ्यां प्रापतनश्रुविन्दवः ॥	
दीपाभ्यामिव दीपाभ्यां सार्चिषः स्नेहविन्दवः ॥	४१७
आत्मनः सदृशान्वीरान्किकरान्नाम राक्षसान् ॥	
व्यादिदेश महातेजा निग्रहार्थं हनूमतः ॥	४१८
तेषामशीतिसाहस्रं किंकराणां तरस्विनाम् ॥	
निर्युर्भवनात्तस्माक्टमुद्गरपाणयः ॥	४१९
हनूमानपि तेजस्वी श्रीमान्पर्वतसंनिभः ॥	
क्षिताबाविद्धय लाङूलं ननाद च महाध्वनिम् ॥	४२०

स हैः परिवृतः शूरैः सर्वतः स महाबलः ॥	४२१
आससादायसं भीमं परिघं तोरणाभितम् ॥	
स हत्वा राक्षसान्वीरः किकरान्मारुतात्मजः ॥	
युद्धकाली महावीरस्तोरणं समवस्थितः ॥	४२२
ततस्तस्माद्यानुकृताः कतिच्चित्तत्र राक्षसाः ॥	
निहतानिकद्वान्सर्वान्रावणाय न्यवेदयन् ॥	४२३
ततश्च राक्षसेन्द्रेण चोदिता मन्त्रिणः सुताः ॥	
निर्युर्भवनगात्तस्मात्सम सप्तार्चिवर्चसः ॥	४२४
स कृत्वा निनद घोरं त्रासयस्तां महाचम्म ॥	
चकार हनुमान्वेगं तेषु रक्ष.सु वीर्यवान् ॥	४२५
ततस्तेष्ववपनेषु भूमौ निपतितेषु च ॥	
तत्सैन्यमगमत्सर्वं दिशो दश भयादितम् ॥	४२६
ततस्तैः स्वगणेरिष्टरिन्द्रजित्प्रतिपूजितः ॥	
युद्धोद्भृतकृतोत्साहः संग्राम संप्रवद्यत ॥	४२७
भीमान्यश्चिवशालाक्षो राक्षसाधिपतेः सुतः ॥	
निर्जगाम महातेजाः समुद्र इव पर्वणि ॥	४२८
आयान्तं सरथ दृष्ट्वा तर्णमिन्द्रध्वजं कपिः ॥	
ननाद च महानादं व्यवर्धत च वेगवान् ॥	४२९
ताषुभौ वेगसम्भौ रणकर्मविशारदौ ॥	
सर्वभूतमनोग्राहि चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥	४३०
अबध्योऽयमिति शात्वा तमखेणाखतत्ववित् ॥	
निजग्राह महाबाहुर्मारुतात्मजमिन्द्रजित् ॥	४३१
तेन बद्धस्ततोऽखेण राक्षसेन स वानरः ॥	
अभवन्निर्विचेष्टश्च पपात च महीतले ॥	४३२
ततस्ते राक्षसा दृष्ट्वा विनिश्चेष्टमरिन्दमम् ॥	
ववभ्युः शणवल्कैश्च दमचीरैश्च संहतैः ॥	४३३
हन्यमानस्ततः क्रौर राक्षसैः कालमुष्टिभिः ॥	
संमीपं राक्षसेन्द्रस्य प्राकृथ्यत स वानरः ॥	४३४
तमुद्धीक्ष्य महाबाहुः पिङ्गाक्षं पुरतः स्थितम् ॥	
रोषेण महताऽविष्टो रावणो लोकरावणः ॥	४३५
शङ्खाहतात्मा दध्यौ स कपीन्द्रं तेजसा वृतम् ॥	
किमेष भगवान्नदी भवेत्साक्षादिहागतः ॥	४३६

येन शतोऽस्मि कैलासे मया प्रहसिते पुरा ॥	
सोऽयं वानरमूर्तिः स्यात्किस्वद्वाणोऽपि वाऽसुरः ॥	४३७
तं समीक्ष्य महासत्त्वं सत्त्ववान्हरिसत्त्वमः ॥	
वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाच दशाननम् ॥	४३८
अहं सुग्रीवसंदेशादिह प्राप्तस्तवान्तिके ॥	
राक्षसेश हरीशस्त्वां भ्राता कुशलमब्रवीत् ॥	४३९
तद्भवान्दृष्टधर्मार्थस्तपःकृतपरिग्रहः ॥	
परदारान्महाप्राज्ञ नोपरोद्धु त्वर्महसि ॥	४४०
कश्च लक्षणमुक्तानां रामकोपानुवर्तिनाम् ॥	
शराणामग्रतः स्थातुं शक्तो देवासुरावपि ॥	४४१
न चापि त्रिषु लोकेषु राजन्विदेत कश्चन ॥	
राघवस्य व्यलीकं यः कृत्वा गुणमवाप्नुयात् ॥	४४२
तत्त्विकालहितं वाक्यं धर्मर्थानुयायि च ॥	
मन्यस्व नरशार्दूले जानकी प्रातदीयताम् ॥	४४३
जनस्थानवधं बुद्धा वालिनश्च वधं तथा ॥	
रामसुग्रीवसख्यं च बुद्धस्व हितमात्मनः ॥	४४४
स तस्य वचनं श्रुत्वा वानरस्य महात्मनः ॥	
आज्ञापयद्वधं तस्य रावणः क्रोधमूर्च्छितः ॥	४४५
वधे तस्य समाजसे रावणेन दुरात्मना ॥	
निवेदितवतो दौत्यं नानुभेने विभीषणः ॥	४४६
कपीनां किल लाङ्गूलमिष्टं भवति भूषणम् ॥	
ददस्य दीप्यतां शीघ्रं तेन दग्धेन गच्छतु ॥	४४७
ततः पश्यन्त्वमुं दीनमङ्गवैरूप्यकर्षीतम् ॥	
सुमित्रज्ञातयः सर्वे बान्धवाः सुदृजनाः ॥	४४८
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसाः कोपकर्कशाः ॥	
बेष्टन्ते तस्य लाङ्गूलं जीर्णेः कार्पासिकैः पटैः ॥	४४९
संवेष्टयमाने लाङ्गूले व्यवर्धत महाकपिः ॥	
शुष्कमिन्धनमासाद्य वनेष्विव हुताशनः ॥	४५०
तैलेन परिषिद्ध्याथ तेऽभिं तत्रोपपादयन् ॥	
सहस्रीकालवृद्धाश्च जग्मुः प्रीतिं निशाचरांः ॥	४५१
ततस्ते संहृताकारं सत्त्ववन्तं महाकपिम् ॥	
परिगद्य यद्युर्द्धा राक्षसाः कपिकुञ्जरम् ॥	४५२

शङ्खभेरीनिनादैश्च घोषयन्तः स्वकर्मभिः ॥	
राक्षसाः क्रूरकर्मणभारयन्ति स्म तां पुरीम् ॥	४५३
ततश्छित्वा स तान्पाशान्वेगवान्वै महाकपिः ॥	
उत्पपाताथ वेगेन ननाद च महाकपिः ॥	४५४
पुरद्वारं ततः श्रीमाङ्गैलशृङ्गमिवोन्नतम् ॥	
वीक्ष्माणश्च ददृशे परिधं तोरणाभितम् ॥	४५५
स तं गृह्य महाबाहुः कालायसपरिष्कृतम् ॥	
रक्षिणस्तान्पुनः सर्वान्सूदयामास मारुतिः ॥	४५६
ततः प्रदीपलङ्गूलः सविद्विदिव तोयदः ॥	
भवनाग्रेषु लङ्घाया विचचार महाकपिः ॥	४५७
गृहादृहं राक्षसानामुद्यानानि च वानरः ॥	
वीक्ष्माणो ह्यसंत्रस्तः प्रासादांश्च चचार सः ॥	४५८.
तेषु तेषु महार्हेषु भवनेषु महायशाः ॥	
गृहेष्वद्विमतामृद्धिं ददाह कपिकुञ्जरः ॥	४५९
सर्वेषां समतिक्रम्य राक्षसेन्द्रस्य वीर्यवान् ॥	
आससादाथ लक्ष्मीवानरावणस्य निवेशनम् ॥	४६०
ततस्तस्मिन्गृहे मुख्ये नानारत्नविभूषिते ॥	
मेरुमन्दरसंकाशो नानामङ्गलशोभिते ॥	
प्रदीपमभिः पवनस्तेषु वेशमसु चारयन् ॥	४६१
तानि काञ्चनजालानि मुक्तामणिमयानि च ॥	
भवनानि व्यशीर्यन्त रत्नवन्ति महान्ति च ॥	४६२
तानि भग्नविमानानि निपेतुर्वसुधातले ॥	
भवनानीव सिद्धानाम्बरात्पुण्यसंक्षये ॥	४६३
संजशे तुमुलः शब्दो राक्षसानां प्रधावताम् ॥	
स्वे स्वे गृहपरित्राणे भग्नोत्साहोऽज्ञातश्रियाम् ॥	४६४
नूनमेषोऽग्निरायातः कपिरूपेण हा इति ॥	
क्रन्दन्त्यः सहसा पेतुः स्तनन्धयधराः स्त्रियः ॥	४६५
काश्चिदग्निपरीताङ्गयो हम्येभ्यो मुक्तमूर्धजाः ॥	
पतन्त्यो रेजिरेऽग्नेभ्यः सौदामिन्य इवाम्बरात् ॥	४६६
हनूमता वेगवता वानरेण महात्मना ॥	
लङ्घापुरं प्रदग्धं तद्वद्रेण त्रिपुरं यथा ॥	४६७
भङ्गत्वा वनं महातेजा हत्वा रक्षांसि संयुगे ॥	
दग्ध्वा लङ्घापुरी मीमां शराजस महाकपिः ॥	४६८

लङ्घां समस्तां संपीड्य लाङ्गुलाभिं महाकपिः ॥
निर्वापयामास तदा समुद्रे हरिपुङ्गवः ॥

४६९

अथ अष्टमः सर्गः ।

ततः स केपिशार्दूलः स्वामिसंदर्शनोत्सुकः ॥

४७०

आश्रोह गिरिश्वेष्ठमरिष्ठमरिमर्दनः ॥

जृम्भमाणमिवाकाशे शिखैररभ्रमालिभिः ॥

४७१

कूटैश्च बहुधाकीर्णे शोभितं बहुकन्दैः ॥

सालतालैश्च कर्णेश्च वंशैश्च बहुभिर्वृतम् ॥

४७२

लतावितानैर्विततैः पुष्पवन्दिरलंकृतम् ॥

तेन पादतलाक्रान्त्या रम्येषु गिरिसानुषु ॥

४७३

सघोपाः समशीर्यन्त शिलाश्रृण्णिकृतास्ततः ॥

स तमारह्य शेलेन्द्रं व्यवर्धत महाकपिः ॥

४७४

दक्षिणादुत्तरं पारं प्रार्थयैलवणामभसः ॥

अधिरुद्ध ततो वीरः पर्वतं पवनात्मजः ॥

४७५

ददर्श सागरं भीमं भीमोरग्निपेवितम् ॥

स मारुत इवाकाशं मारुतस्यात्मसंभवः ॥

४७६

प्रपेदं हरिशार्दूलो दक्षिणादुत्तरां दिशम् ॥

स तदा पीडितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः ॥

४७७

ररास विविधैभूतैः प्राविशद्वसुधातलम् ॥

दशयोजनविस्तारस्त्रिशयोजनमुच्छ्रितः ॥

४७८

धरण्यां समतां यातः स बभूव धराधरः ॥

स तं देशमनुप्राप्तः सुहृद्दर्शनलालसः ॥

४७९

ननाद सुमहानादं लाङ्गूलं चाप्यकम्पयत् ॥

तस्य बाहूरुवेगं च निनादं च महात्मनः ॥

४८०

निशम्य हरयो हृष्टाः समुपेतुर्यतस्ततः ॥

ते नगाग्राङ्गगाग्राणि शिखराच्छखराणि च ॥

४८१

प्रदृष्टाः समपद्यन्त हनूमन्त दिवधवः ॥

ततस्तु वेगवान् वीरो गिरेगीरिनिभः कपिः ॥

४८२

निपपात पुनस्तस्य शिखे पादपाकुले ॥

ततस्ते प्रतिमनसः सर्वे वानरपुङ्गवाः ॥

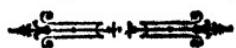
४८३

हनूमन्त महात्मानं परिवायोपतस्थिरे ॥

हनुमांस्तु गुरुन्वृद्धाज्ञाम्बवत्प्रमुखांखदा ॥	४८४
कुमारमङ्गलं चैव सोऽवन्दत महाकपिः ॥	
स ताम्भां पूजितः पूज्यः कपिभिश्च प्रसादितः ॥	४८५
दृष्टा देवीति विकान्तः संक्षेपेण न्यवेदवत् ॥	
निशम्य मारुतेः सर्वे मुदिता वानरा भवन् ॥	
श्वेष्ठन्त्यन्ये नदन्त्यन्ये गर्जन्त्यन्ये महाबलाः ॥	४८६
चक्रः किलकिलामन्ये प्रतिगर्जन्ति चापेर ॥	
केचिदुच्छितलाङ्गलाः प्रहृष्टाः कपिकुञ्जराः ॥	४८७
आयताञ्जितदीर्घाणि लांगूलानि प्रविव्यधुः ॥	
अपेर तु हनुमन्तं श्रीमन्तं वानरोत्तमम् ॥	४८८
आप्लुत्य गिरिश्चृगेषु संस्पृशान्ति स्म हर्षिताः ॥	
प्रीतिमन्तस्ततः सर्वे वायुपुत्रपुरःसराः ॥	
महेन्द्राग्रात्समुत्पत्य पुण्डुवुः प्लवगर्षभाः ॥	४८९
भेरुमन्दरसंकाशा मत्ता इव महागजाः ॥	
छादयन्त इवाकाशं महाकाया महाबलाः ॥	४९०
प्रियाख्यानोन्मुखः सर्वे सर्वे युद्धाभिनन्दिनः ॥	
सर्वे रामप्रतीकारे निश्चितार्था मनस्त्विनः ॥	४९१
प्लवमानाः स्वमाप्लुत्य ततस्ते काननौकसः ॥	
नन्दनोपममासेदुर्वनं द्वुमशतायुतम् ॥	४९२
ततः कुमारस्तान्वृद्धाज्ञाम्बवत्प्रमुखान्कपीन् ॥	
अनुमान्य ददौ तेषां निसर्गं मधुभक्षणे ॥	४९३
भक्षयन्तः सुगन्धीनि मूलानि च फलानि च ॥	
जग्मुः प्रहर्षं ते सर्वे बभूत्वं मदोत्कटाः ॥	४९४
ततः प्रस्तवणं शैलं ते गत्वा चित्रकाननम् ॥	
प्रणम्य शिरसा रामं लक्षणं च महाबलम् ॥	४९५
युवराजं पुरस्कृत्य सुग्रीवमभिवाद्य च ॥	
प्रवृत्तिमथा सीतायाः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥	४९६
तं मणि काञ्चनं दिव्यं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥	
दत्वा रामाय हनुमांस्ततः प्राञ्जलिरज्जीवीत् ॥	४९७
समुद्रं लङ्घयित्वा इह शतयोजनमायतम् ॥	
अगच्छं जानकीं सीतां मार्गमाणो दिव्यस्या ॥	४९८
तत्र लङ्घति नगरी रावणस्य दुरात्ममः ॥	
दक्षिणस्य समुद्रस्य तीरे वसति दक्षिणे ॥	४९९

तत्र सीता मया दृष्टा रावणान्तःपुरे सती ॥	
त्वयि संन्यस्य जीवन्ती रामा राम मनोरथम् ॥	५००
दृष्टा मे राक्षसीमध्ये तज्ज्यमाना सुहुर्मुहुः ॥	
अधःशश्या विवर्णाङ्गी पश्चिनीव हिमागमे ॥	५०१
रावणाद्विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृतनिश्चया ॥	
सा मया नरशार्दूल शनैर्विश्वासिता तदा ॥	५०२
ततः संभाषिता देवी सर्वमर्थं च दर्शिता ॥	
अभिज्ञानं च मे दत्तं ततो मामाह जानकी ॥	५०३
एष निर्यातितः श्रीमान्मया ते वारिसंभवः ॥	
एनं दृष्ट्वा प्रमोदिष्ये व्यसने त्वामिवानघ ॥	५०४
जीवित धारयिष्यामि मासं दशरथात्मज ॥	
ऊर्ध्वं मासान्न जीवेयं रक्षसां वशमागता ॥	
इति मामब्रवीत् सीता कृशाङ्गी धर्मचारिणी ॥	५०५
एवमुक्तो हनुमता रामो दशरथात्मजः ॥	
तं मणिं हृदये कृत्वा ऊरोद सहलक्ष्मणः ॥	५०६
तं तु दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं राघवः शोककार्शितः ॥	
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां सुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥	५०७
यथैव घेनुः सवति लेहाद्रत्सम्य वत्सला ॥	
तथा ममापि हृदयं मणिश्रेष्ठस्य दर्शनात् ॥	५०८
मणिरल्लमिदं दत्तं वैदेह्याः शशुरणं मं ॥	
वधूकाले यथावद्वमधिकं मूर्ध्नि शोभतं ॥	५०९
इतस्तु किं दुःखतरं यमिमं वारिसंभवम् ॥	
मणिं पश्यामि सौभित्रै वैदेहीमागतं विना ॥	५१०
चिरं जीवति वैदेही यदि मासं धरिष्यति ॥	
क्षणं वीर न जीवेयं विना तामसितेक्षणाम् ॥	५११
नय मामपि तं देशं यत्र दृष्टा मम प्रिया ॥	
न तिष्ठेयं क्षणमपि प्रवृत्तिमुपलभ्य च ॥	५१२
कथं सा मम सुश्रोणी भीरभीरः सती तदा ॥	
भयावहानां खोरणां मध्ये तिष्ठति रक्षसाम् ॥	५१३

६—युद्धकाण्डम् ।



पूर्वार्धम् ।

अथ प्रथमः सर्गः ।

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं यथावदभिभाषितम् ॥	
रामः ग्रीतिसमायुक्तो वाक्यमुत्तरमव॑वीत् ॥	१
कृतं हनूमता कार्यं सुमहद्द्विं दुर्लभम् ॥	
मनसाऽपि यदन्येन न शक्यं धरणीतले ॥	२
न हि तं परिपश्यामि यस्तरेत महोदधिम् ॥	
अन्यत्र गरुडाद्वायोरन्यत्र च हनूमतः ॥	३
इदं तु मम दीनस्य मनो भूयः प्रकर्पति ॥	
यदिहास्य प्रियाख्यातुर्न कुर्मि सदृशं प्रियम् ॥	४
एष सर्वस्वभूतस्तु परिष्वज्ञो हनूमतः ॥	
मया कालभिमं प्राप्य दत्तस्तस्य महात्मनः ॥	५
इत्युक्त्वा ग्रीतिहृष्टाङ्गो रामस्तं परिष्वजे ॥	
हनूमन्तं कृतात्मानं कृतवाक्यमुपागतम् ॥	६
ध्यात्वा पुनरुचिदं वचनं रघुसत्तमः ॥	
हरीणामीश्वरस्यापि सुग्रीवस्योपशृष्ट्वतः ॥	७
सर्वथा सुकृतं तावत्सीतायाः परिमार्गणम् ॥	
सागरं द्वा समासाद्य पुनर्नष्टं मनो मम ॥	८
कथं नाम समुद्रस्य दुष्पारस्य महाभसः ॥	
हरयो दक्षिणं पारं गमिष्यन्ति समागताः ॥	९
तं तु शोकपरिद्वृतं रामं दशरथात्मजम् ॥	
उवाच वचनं श्रीमान्सुग्रीवः शोकनाशनम् ॥	१०
सेतुरत्र यथा बद्धयेद्यथा पश्येम तां पुरीम् ॥	
तस्य राक्षसराजस्य तथा त्वं कुरु राघव ॥	११
तदर्लं शोकमालम्भ्य ऋष्मालम्ब भूपते ॥	
निश्चेष्टाः क्षणिया मन्दाः सर्वे चण्डस्य विन्यति ॥	१२
य० उ०—उत्तराफलगुनी श्यद्य श्वस्तु हस्तेन योक्ष्यते ॥	
अभिग्रयाम सुग्रीव सर्वानीकसमावृताः ॥	१३
सतो वानरराजेन लक्ष्मणेन च पूजितः ॥	
जगास रामो धर्मास्मा ससैम्यो दक्षिणां दिशम् ॥	१४

श्रौतः शतसहस्रैश्च कोटिभिश्चायुतैरपि ॥	१५
वारणाभैश्च हरिभिर्यौ परिवृत्स्तदा ॥	
आप्लबन्तः पूर्वन्तश्च गर्जन्तश्च पूर्वज्ञमाः ॥	१६
क्षेत्रलन्तो निनदन्तश्च जग्मुवै दक्षिणां दिशम् ॥	
भक्षयन्तः सुगन्धीनि मधूनि च फलानि च ॥	
उद्दृहन्तो महावृक्षान्मञ्जरीयुज्ज्ञधारिणः ॥	१७
अन्योन्यं सहसा दृसा निर्वहन्ति क्षिपन्ति च ॥	
पतन्तश्चोत्पतन्त्यन्ये पातयन्त्यपरे परान् ॥	१८
पुरस्तादृष्टभो नीलो वीरः कुमुद एव च ॥	
पन्थानं शोधयन्ति स्म वानरैर्बहुभिः सह ॥	१९
मध्ये तु राजा सुग्रीवो रामो लक्ष्मण एव च ॥	
वलिभिर्बहुभिर्भैर्वृतः शत्रुनिर्वहणः ॥	२०
महेन्द्रमथ संप्राप्य रामो राजीवलोचनः ॥	
आरुरोह महावाहुः शिखरं द्रुमभूषितम् ॥	२१
ते सह्यं समतिक्रम्य मलयं च महागिरिम् ॥	
आसेदुरानुपूर्व्येण समुद्रं भीमनिःस्वनम् ॥	२२
अथ धौतोपलतलां तोयौधैः सहसोत्थितैः ॥	
वेलामासाद्य विपुलां रामो वचनमब्रवीत् ॥	२३
एते वयमनुप्राप्ताः सुग्रीव वरुणालयम् ॥	
इहेदानीं विचिन्ता सा या नः पूर्वमुपस्थिता ॥	२४
तदिहैव निवेशोऽस्तु मन्त्रः प्रस्तूयतामिह ॥	
यथेदं वानरबलं परं पारमवाप्नुयात् ॥	२५
रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवः सहलक्ष्मणः	
सेनां न्यवेशयत्तीरे सागरस्य द्रुमायुते ॥	२६
विरराज समीपस्थं सागरस्य च तद्वलम् ॥	
मधुपाण्डुजलः श्रीमान्दितीय इव सागरः ॥	२७
दूरपारमसंबाधं रक्षोगणानिषेवितम् ॥	
पद्मन्तो वरुणावासं निषेदुर्हिरियूथपाः ॥	२८
इसन्तमिव केनौषैर्नृत्यन्तमिव चोर्भिः ॥	
चन्द्रोदये समुद्रूतं प्रतिचन्द्रसमाकुलम् ॥	२९
सागरं चाभ्यप्रस्थमम्बरं सागरोपमम् ॥	
सागरं चाभ्यरं चेति निर्विशेषमदश्यत ॥	३०

संपृक्तं नभसाऽप्यग्मः संपृक्तं च नभोऽभसा ॥	
तादृग्गपे स्म दृश्येते तारारत्नसमाकुले ॥	३१
समुत्पतितमंघम्य वीचिमालाऽङ्कुलस्य च ॥	
विशेषो न द्वयोरासीत्सागरस्याभ्वरस्य च ॥	३२
अन्योन्यैराहताः सक्ताः सस्वनुर्भीमनिःस्वनाः ॥	
ऊर्भयः सिन्धुराजस्य महाभेर्य इवाभ्वरे ॥	३३
ततो विस्मयमापन्ना हरयो ददृशुः स्थिताः ॥	
न्रान्तोर्भीजालमन्नादं प्रलोलमिन सागरम् ॥	३४

अथ द्वितीयः सर्गः ।

लंकायां तु कृतं कर्म घोरं द्विष्टु भयावहम् ॥	
राक्षसेन्द्रो हनुमता शकेणोव महात्मना ॥	३५
अतीव कामसम्पन्नो वैदेहीमनुचिन्तयन् ॥	
अतीतसमये काले तस्मिन्नै युधि रावणः ॥	
अमात्यैश्च सुहृद्दिश्च प्राप्तकालममन्यत ॥	३६
स हेमजालवितं भणिविद्रुमभूषितम् ॥	
उपगम्य विनीताक्षमारुरोह महारथम् ॥	३७
तमास्थाय रथश्चेष्ट महामेघसमस्वनम् ॥	
प्रययौ रक्षसां श्रेष्ठो दशश्रीवः सभां प्रति ॥	३८
रावणं कुद्धमाशाय महापाश्चो महाबलः ॥	
मुहूर्तमनुसञ्चिन्त्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥	३९
ईश्वरस्येश्वरः कोऽस्ति तव शत्रुनिर्वहण ॥	
रमस्व सह वैदेह्या शत्रूनाकम्य मूर्धसु ॥	४०
कुम्भकर्णः सहास्माभिरिन्द्रजिश्च महाबलः ॥	
प्रतिषेधायितुं शक्तौ सवज्ञमपि वाङ्गिणम् ॥	४१
एवमुक्तस्तदा राजा महापाशेन रावणः ॥	
तस्य संपूज्यन्यक्यमिदं वचनमब्रवीत् ॥	४२
महापाश्च प्रवदतो रहस्यं किंचिदात्मनः ॥	
चिरवृत्तं तदाख्यास्वे यदवासं पुरा भया ॥	४३
पितामहस्य भवनं शच्छन्ती पुञ्जिकस्थलीभ् ॥	
सञ्चूर्यमाणामद्राक्षमाकाशैऽभिशिखामिव ॥	४४

३१। प्रसीहं मया भुक्ता कृता विवरना तर्तः ॥	४५
स्वयम्भूभवनं प्राप्ता लोलिता नलिनी यथा ॥	४६
तज्ज तस्य तथा मन्ये शात्मासीन्महात्मनः ॥	४७
अथ संकुपितो वेधा मामिदं वाक्यमब्रवीत् ॥	४८
अद्यप्रभृति यामन्यां बलान्नारीं गमिष्यसि ॥	४९
तदा ते शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥	५०
इत्यहं तस्य शापस्य भीतः प्रसभमेव ताम् ॥	५१
नारोहये बलात्तीतां वैदेहीं शयने शुभे ॥	५२
लागरस्येव मे वेगो मारुतस्येव मे गतिः ॥	५३
नैतहाशारथ्येवं द्यासादयति तेन माम् ॥	५४
को हि सिंहमिवासीनं सुसं गिरिणुहाशये ॥	५५
कुदं मृस्युमिवासीनं सम्बोधयितुमिच्छति ॥	५६
न मस्तो निर्गतान्वाणान्द्वजिव्यान्पञ्चगानिव ॥	५७
रामः पश्यति संग्रामे तेन मामभिगच्छति ॥	५८
३०। उ०—प्रमत्तेष्वभियुक्ते दैवेन प्रहतेषु ॥	५९
विक्रमास्तात् सिद्धन्ति परीक्ष्य विधिना कृताः ॥	५१
समुद्रं लङ्घयित्वा तु धोरं नदनदीपतिम् ॥	५२
गतिं इनूमतो लोके को विद्यात्तर्कयेत वा ॥	५३
न तु भीमं वीर्यवता तेन धर्मानुवर्तिना ॥	५४
वैरं निरर्थकं कर्तुं दीयतामस्य मैथिली ॥	५५
यावज्ञ सगजां साधां बहुरत्नसमाकुलाम् ॥	५६
पुरीं दारयते बाणैर्दीयतामस्य मैथिली ॥	५७
प्रसादये त्वां बन्धुत्वात्कुरुष्व वचनं मम ॥	५८
हितं तथ्यं त्वं ब्रूमि दीयतामस्य मैथिली ॥	५९
न्यायेन राजकार्याणि यः करोति दशानन ॥	६०
न स संतप्यते पश्चान्निश्चितार्थमंतर्नूप ॥	६१
सुनिविष्टं हितं वाक्यमुक्तवन्तं शिभीषणम् ॥	६२
अब्रवीत्परमं वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥	६३
बसेत्वा सपलेन कुदेनाशीविषेण च ॥	६४
नतु मित्रप्रवादेन संवसेन्तु त्रुतेविना ॥	६५
जानामि शीलं शातीनां सर्वलोकेषु राक्षस ॥	६६
द्वयमिति व्यसुनेष्वेते शातीनां शातयः सदा ॥	६७

प्रधानं साधकं वैद्यं धर्मशीलं च राक्षसं ॥	६१
शातयोऽप्यवमन्यन्ते शूरं वरिभवन्ति च ॥	
नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः ॥	
प्रच्छन्नहृदया घोरा शातयस्तु भयावहाः ॥	६२
श्रूयन्ते हस्तिभिर्गीताः श्लोकाः पद्मवने पुरा ॥	
पाशहस्ताभरान्दृष्टा श्रुणुष्व गदतो मम ॥	६३
नामिनान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः ॥	
घोराः स्वार्थप्रयुक्तास्तु शातयो नो भयावहाः ॥	६४
विद्यते गोषु सम्पन्नं विद्यते शातितो भयम् ॥	
विद्यते लीषु चापत्यं विद्यते ब्राह्मणे तपः ॥	६५
यथा पुष्करपत्रेषु पतितास्तोयविन्दवः ॥	
न ऐषमभिगच्छन्ति तथानार्येषु सौहृदम् ॥	६६
योऽन्यस्त्वेवंविधं ब्रूयाद्वाक्यमेतत्तिशाचर ॥	
अस्मिन्मुहूर्ते न भवेत्वां तु धिक्कुलपांसन ॥	६७
इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्यायवादी विभीषणः ॥	
उत्पात गदापाणिश्रुतुर्भिः सह राक्षसैः ॥	६८
अब्रवीच तदा वाक्यं जातकोघो विभीषणः ॥	
अन्तरिक्षगतः श्रीमानभ्राता वै राक्षसाधिपम् ॥	६९
स त्वं भ्रान्तोऽसि मे राजन्वृहि मां यद्यदिच्छासि ॥	
ज्येष्ठो मान्यः पितृसमो न च धर्मपथे स्थितः ॥	७०
सुनीतं हितकामेन वाक्यमुक्तं दशानन ॥	
न गृहन्त्यकृतात्मानः कालस्य वशमागताः ॥	७१
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ॥	
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥	७२
तन्मर्षयतु यज्ञोक्तं गुरुत्वाद्वितमिच्छता ॥	
आत्मानं सर्वथा रक्ष पुरीं चेमां सराक्षसाम् ॥	७३
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणं रावणानुजः ॥	
आजगाम मुहूर्तेन यत्र रामः सलक्षणः ॥	७४
तं भेदशिखराकारं दीपामिव शतहृदाम् ॥	
गगनस्थं महीस्थास्ते ददृशुर्विराजिपाः ॥	७५
तमात्मपञ्चमं हृष्टा सुश्रीबो बानराजिपः ॥	
वानरैः सह दुर्बर्षधित्यशामास शुद्धमान् ॥	७६

एष सर्वायुधोपेतश्चतुर्भिः सह राक्षसैः ॥	
राक्षसोऽप्येति पश्यच्चभस्मान्हम्तुं न संशयः ॥	७७
तेषां संभाषमाणानामन्योन्यं स विभीषणः ॥	
उत्तरं तीरमासाद्य स्वस्थ एव व्यतिष्ठत ॥	७८
स उवाच महाप्राणः स्वरेण महता महान् ॥	
सुग्रीवं तांश्च संप्रेक्ष्य स्वस्थ एव विभीषणः ॥	७९
राष्ट्रणो नाम दुर्घृतो राक्षसो राक्षसेभरः ॥	
तस्याहमनुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः ॥	८०
तेन सीता जनस्थानादृता हस्ता जटायुषम् ॥	
कद्मा च विवशा दीना राक्षसीमिः सुरक्षिता ॥	८१
तमहं हेतुभिर्वाक्यैर्विवैश्च व्यदर्शयम् ॥	
लाधु निर्यात्यतां सीता रामायेति पुनः पुनः ॥	८२
ख च म प्रतिजग्राह राष्ट्रणः कालचोदितः ॥	
उच्यमानं हितं वाक्यं विपरीत इवौषधम् ॥	८३
सोहां एषवितस्तेन दासवच्चावमानितः ॥	
त्यक्ष्यस्वा पुत्रांश्च दारांश्च राघवं शरणं गतः ॥	८४
निवेदयत मां क्षिप्रं राघवाय महात्मने ॥	
सर्वलोकशरण्याय विभीषणमुपस्थितम् ॥	८५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो लघुविक्रमः ॥	
लक्ष्मणस्याग्रतो रामं संरब्धमिदमब्रवीत् ॥	८६
प्रविष्टः शत्रुरैव्यं हि प्राप्तः शत्रुरतर्किंतः ॥	
निहन्यादन्तरं लक्ष्मा उल्लको वायसानिव ॥	८७
अन्तर्धानंगता छेते राक्षसाः कामरूपिणः ॥	
शूराश्च निकृतिशाश्च तेषां जातु न विश्वसेत् ॥	८८
सुग्रीवस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा रामो महाबलः ॥	
समीपस्थानुवाचेदं हनुमत्प्रमुखान्कपीन् ॥	८९
अहिति सूक्ष्मतरं किञ्चिद्यथाऽत्र प्रतिभाति माम् ॥	
प्रत्यक्षं लौकिकं चापि वर्तते सर्वराजसु ॥	९०
अभिनास्तस्तुलीनाश्च पातिदेश्याश्च कीर्तिः ॥	
व्यसनेषु प्रहर्तरस्तस्मादयमिहागतः ॥	९१
अपापास्तस्तुलीनाश्च मानयन्ति स्वकान्हितान् ॥	
एष प्रायो नरेभ्याणां शङ्खनीयस्तु शोभनः ॥	९२

वेस्तु दोषस्त्वयां प्रोक्तो शांदानेऽरिकलस्य च ॥	
तत्र ते कीर्तयिभ्यामि यथाशास्त्रमिदं शुणु ॥	१३
मं वयं तत्कुलीनाश्च राज्यकांक्षी च राक्षसः ॥	
पण्डिता हि भविष्यन्ति तस्मद्ग्राह्यो विभीषणः ॥	१४
अव्यग्राश्च प्रहृष्टाश्च ते भविष्यन्ति सङ्क्राताः ॥	
प्रणादश्च महानेषोऽन्योन्यस्य भयमागतम् ॥	
इति भेदं गमिष्यन्ति तस्मात्प्राप्तो विभीषणः ॥	१५
श्रवेः कष्टस्य शुत्रेण कण्ठुना परमर्षिणा ॥	
शुणु गाथा पुरा गीता धर्मिष्ठा सत्यवादिना ॥	१६
वद्वाञ्छलिपुदं दीनं याचन्तं शरणागतम् ॥	
न हन्यादानूशंस्यार्थमपि शत्रुं परन्तप ॥	१७
आतो वा यदि वा इतः परेषां शरणं गतः ॥	
अरिः प्राणान्यरित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना ॥	१८
एवं दोषो महानत्र प्रपञ्चानामरक्षणे ॥	
अस्वर्म्मी चायशस्यं च बलवीर्यधिनाशनम् ॥	१९
आनयैनं हरिश्चेष्ट दत्तमस्याभयं मया ॥	
विभीषणो वा सुग्रीव यदि वा रावणः स्वयम् ॥	२००
रामस्य तु वचः श्रुत्वा सुग्रीवः पूबगेश्वरः ॥	
प्रत्यभाषत काकुत्स्थं सौहार्देनाभिपूरितः ॥	२०१
किमत्र चित्रं धर्मज्ञ लोकनाथशिखामणे ॥	
यस्त्वमार्ये प्रभाषेथाः सत्त्ववान्सत्यथे स्थितः ॥	२०२
मम चाप्यन्तरात्माऽयं शुद्धं वेत्ति विभीषणम् ॥	
अनुमानाश्च भावाश्च सर्वतः सुपरीक्षितः ॥	२०३
तस्मात्क्षिप्रं सहास्माभिस्तुल्यो भवतु राघव ॥	
विभीषणो महाग्राहः सखित्वं चाम्बुपैषु नः ॥	२०४
राघवेणाभये दत्ते संनतो रावणानुजः ॥	
स्वत्यपातावनिं दृष्टो भक्तैरनुचरेः सह ॥	२०५
पादयोनिं पपाताथ चतुर्भिः सह राक्षसैः ॥	
अव्यवीश्च तदा वाक्यं रामं प्रति विभीषणः ॥	२०६
अनुजो रावणस्याहं तेन चास्म्यवमानितः ॥	
भवन्तं सर्वभूतानां शरणं शरणं गतः ॥	२०७
परित्यक्ता मया लङ्घा मिश्राणि च धनानि च ॥	
भवद्रतं हि मे राज्यं जीवितं च सुखानि च ॥	२०८

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥	
वचसा सान्त्वयित्वैनं लोचनाभ्यां पिबन्निव ॥	
आख्याहि मम तत्त्वेन राक्षसानां बलाबलम् ॥	१०९
एषमुक्तं तदा रक्षो रामेणाङ्गिष्ठकर्मणा ॥	
रावणस्य बलं सर्वमाग्न्यातुमुपचक्रमे ॥	११०
अवध्यः सर्वभूतानां गन्धर्वोरगपक्षिणाम् ॥	
राजपुत्र दशग्रीवो वरदानात्स्वयंभुवः ॥	१११
रावणानन्तरो भ्राता मम ज्येष्ठश्च वीर्यवान् ॥	
कुम्भकर्णो महोतेजाः शक्तप्रतिबलो युधि ॥	११२
गम सेनापतिस्तस्य प्रहस्तो यदि ते श्रुतः ॥	
कैलासे येन समरे मणिभद्रः पराजितः ॥	११३
बद्धगोधाङ्गुलित्रश्च अवध्यकवचो युधि ॥	
धनुरादाय यस्तिष्ठन्नदृश्यो भवतीन्द्रजित् ॥	११४
संग्रामे सुमहदव्यूहे तर्पयित्वा हुताशनम् ॥	
अन्तर्धानंगतः श्रीमानिन्द्रजिङ्गन्ति राघव ॥	११५
महोदरमहापाश्चौ राक्षसश्चाप्यकम्पनः ॥	
अनकिपास्तु तस्यैते लोकपालसमा युधि ॥	११६
दशकोटिसहस्राणि रक्षसां कामरूपिणाम् ॥	
मांसशोणितभक्ष्याणां लङ्घापुरनिवासिनाम् ॥	११७
स तैस्तु सहितो राजा लोकपालानयोधयत् ॥	
सह देवैस्तु ते भग्ना रावणेन दुरात्मना ॥	११८
रा० उ०—यानि कर्मपदानानि रावणस्य विभीषण ॥	
आख्यातानि च तत्त्वेन ह्यवगच्छामि तान्यहम् ॥	११९
अहं हत्वा दशग्रीवं सप्रहस्तं सहात्मजम् ॥	
राजानं त्वां करिष्यामि सत्यमेतच्छुणोतु मे ॥	१२०
भ्रुत्वा तु वचनं तस्य रामस्याङ्गिष्ठकर्मणः ॥	
शिरसा वन्द्य धर्मात्मा वक्तुमेव प्रचक्रमे ॥	१२१
राक्षसानां वज्रे सात्त्वं लङ्घायाश्च प्रधर्षणे ॥	
करिष्यामि यथाग्राणं प्रवेक्ष्यामिच वाहिनीम् ॥	१२२
इति त्रुवाणं रामस्तु परिष्वज्य विभीषणम् ॥	
अन्तर्वीहकर्मणं ग्रीतः समुद्गाजलमानव ॥	१२३

तेन चेम महाप्राशमभिषिञ्च विभीषणम् ॥
राजानं रक्षसां क्षिप्रं प्रसन्ने मयि मानद ॥
एवमुक्तस्तु सौभित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम् ॥
मध्ये वानरमुख्यानां राजानं राजशासनात् ॥

१२४
१२५

अथ तृतीयः सर्गः ।

ततः सागरवेलायां दर्भानास्तीर्य राघवः ॥

१२६

अखलिं प्राङ्मुखः कृत्वा प्रतिशाश्ये महोदधेः ॥

तस्य रामस्य सुप्रस्य कुशास्तीर्णे महीतले ॥

१२७

नियमादप्रमत्तस्य निशास्तिखोऽभिजग्मतुः ॥

नच दर्शयते रूपं मन्दो रामस्य सागरः ॥

१२८

प्रयतेनापि रामेण यथार्हमभिपूजितः ॥

अथोवाच रघुश्रेष्ठः सागरं दारूणं वचः ॥

१२९

अद्याहं शोषयिष्यामि सपातालं महार्णवम् ॥

ब्राह्मणाल्लेण संयोज्य ब्रह्मदण्डनिभं शरम् ॥

१३०

संयोज्य धनुषि श्रेष्ठे विचकर्षं महाबलः ॥

तस्मिन्विकृष्टे सहसा राघवेण शरासने ॥

१३१

रोदसी संपफालेव पर्वताश्च चकभिरे ॥

तिर्यक्च सह नक्षत्रैः संगतौ चन्द्रभास्करौ ॥

१३२

भास्करांशुभिरादीतं तमसा च समावृतम् ॥

प्रचकाशे तदाकाशमुत्काशतविदीपितम् ॥

१३३

ततो भध्यात्समुद्रस्य सागरः स्वयमुत्थितः ॥

उदयाद्रिमहाशैलान्मेरोरिव दिवाकरः ॥

१३४

पञ्चगैः सह दीपास्त्यैः समुद्रः प्रत्यदृश्यत ॥

स्तिंग्रहैदूर्यसंकाशो जाग्रूनदविभूषणः ॥

१३५

सागरः समुपक्रम्य पूर्वमामन्त्र्य वीर्यवान् ॥

अब्रवीत्प्राङ्मिलिर्वीकर्यं राघवं शरपाणिनम् ॥

१३६

पृथिवी वायुराकाशा आपो ज्योतिश्च राघवः ॥

स्वभावे सौभ्यं तिष्ठन्ति शाश्वतं मर्मामाभिताः ॥

१३७

तस्वभावो ममाष्वेष यदगाढोऽहमगृहः ॥

विकारस्तु भवेद्वाच एतत्ते प्रवदाम्यहम् ॥

न कामान्न च लोभादा न भयात्यार्थिवात्मज ॥	
रागान्नकाकुलजलं स्तम्भयेयं कथंचन ॥	१३८
तमब्रवीत्तदा रामः शृणु मे वरुणालय ॥	
अमोघोऽयं महाबाणः कस्मिन्देशो निपात्यताम् ॥	१३९
रामस्य वचनं श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा महाशरम् ॥	
महोदधिर्महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥	१४०
उत्सरेणावकाशोऽस्ति कश्चित्पुण्यतरो मम ॥	
द्रुमकुल्य इति ख्यातो लोके ख्यातो यथा भवान् ॥	१४१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सागरस्य महात्मनः ॥	
मुमोच्च तं शरं दीप्तं परं सागरदर्शनात् ॥	१४२
तेन तन्मरुकान्तारं पृथिव्यां किल विश्रुतम् ॥	
निपातितः शरो यत्र वत्राशानिसभप्रभः ॥	१४३
ननाद च तदा तत्र वसुधा शत्यपीडिता ॥	
तमाद्वृणमुखात्तोयमुत्पपात रसातलात् ॥	
स बभूव तदा कृपो ब्रण इत्येव विश्रुतः ॥	
सततं चोत्थितं तोयं समुद्रस्येव दृश्यते ॥	१४४
अवदारणशब्दश्च दारुणः समपद्यत ॥	
तस्मात्द्वाणपातेन अपः कुक्षिष्वशोषयत् ॥	१४५
शोषयित्वा तु तं कुक्षिं रामो दशरथात्मजः ॥	
वरं तस्मै ददौ विद्वान्मरवेऽमरविक्रमः ॥	१४६
पश्चव्यभाव्यरोगश्च फलमूलरसैर्युतः ॥	
बहुस्नेहो बहुक्षीरः सुगन्धिर्विधीषधिः ॥	१४७
एवमेतैश्च संयुक्तो बहुभिः संयुतो मर्हः ॥	
रामस्य वरदानाच्च शिवः पन्था बभूव ह ॥	१४८
तस्मिन्दध्ये तदा कुक्षौ समुद्रः सरितां पतिः ॥	
राघवं सर्वशास्त्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥	१४९
अयं सौम्य नलो नाम तनयो विश्वकर्मणः ॥	
पित्रा दत्तवरः श्रीमान्प्रतिमान्विश्वकर्मणः ॥	१५०
एव सेतुं महोत्साहः करोतु मयि वानरः ॥	
तमहं धारयिष्यामि यथा ह्येष पिता तथा ॥	१५१
एवमुक्त्वोदधिर्नेषुः समुत्थाय नलस्ततः ॥	
अशब्दीद्वान्नरशेषो वाक्यं रामे महाशलम् ॥	१५२

अहं हि सागरे भीमः सेतुकर्मदिदक्षया ॥	
ददी दण्डभथाद्रांशं राघवाय महोदधिः ॥	१५३
मम मानुर्वरो दत्तो मन्दरे विश्वकर्मणा ॥	
मया तु दृष्ट्याः पुत्रस्तव देवि भविष्यति ॥	१५४
औरसस्तस्य पुत्रोऽहं सदृशो विश्वकर्मणा ॥	
न चाप्यहमनुक्तो वः प्रबृयामात्मनो गुणान् ॥	१५५
समर्थभाप्यहं सेतुं कर्तुं वै वशणालये ॥	
तस्माददैव बप्रन्तु लेतुं वानरपुङ्गवाः ॥	१५६
ततो विसृष्टा रामेण सर्वतो हरिपुङ्गवाः ॥	
उत्तेततुर्महारण्यं दृष्ट्याः शतसदृक्षशः ॥	१५७
ते नगाज्ञगसंकाशाः शाखामूमगणर्षभाः ॥	
बभञ्जुः पादपांस्तत्र प्रचकर्षुश्च सागरम् ॥	१५८
ते सालैश्चाश्वकण्ठश्च धैर्यैश्च वानराः ॥	
कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तिलैस्तिनैश्चरपि ॥	१५९
विल्वकैः सप्तर्णश्च कर्णिकौश्च पुष्पितैः ॥	
चूतैश्चाशोकवृक्षेश्च सागरं समपूरयन् ॥	१६०
समूलांश्च विमूलांश्च पादपानहरिसत्तमाः ॥	
इन्द्रकेतूनिवोद्यम्य प्रजन्हुर्वानरास्तरूपः ॥	१६१
तालान्दाडिभगुत्मांश्च नारिकेलत्रिभीतकान् ॥	
करीरान्वकुलाभिम्बान्समाजन्हुरितस्ततः ॥	१६२
हस्तिमात्रान्महाकायाः पाषाणांश्च महावलाः ॥	
पर्वतांश्च समुत्पाद्य यन्मैः पारिवहान्ते च ॥	१६३
प्रशिष्यमाणैरचलैः सदृशा जलमुदृतम् ॥	
समुत्सर्पे चाकाशमवासर्पत्ततः पुनः ॥	१६४
सुत्राण्यन्ये प्रगृहंति श्यायतं शतयोजनम् ॥	
नलश्चके महासेतुं मध्ये नदनदीपतेः ॥	१६५
दण्डानन्ये प्रगृहन्ति विचिन्वान्ति तथापेर ॥	
वानरैः शतशस्तत्र रामस्थाहापुरःसरैः ॥	१६६
कृतानि प्रथमेनाहा योजनानि चतुर्दशा ॥	
प्रदृष्टर्गजसंकाशैस्त्वरमाणैः प्रवृक्षमैः ॥	१६७
द्वितीयेन तथैवाहा योजनानि तु विश्वातिः ॥	
कृतानि प्रवृगैस्तूर्ये भीमकावैर्महावलैः ॥	१६८

अन्हा तृतीयेन तथा योजनानि तु सागरे ॥	१६९
त्वरमाणैर्महाकायैरेकविंशतिरेष च ॥	१७०
चतुर्थेन तथा चाहा द्वाविंशतिरथापि वा ॥	१७१
योजनानि महावेगैः कृतानि त्वरितस्ततः ॥	१७२
पञ्चमेन तथा चाहा प्रवर्गैः क्षिप्रकारिभः ॥	१७३
योजनानि त्रयोविंशत्सुवेलमधिकृत्य वै ॥	१७४
स नलेन कृतः सेतुः सागरे मकरालये ॥	१७५
शुद्धेभे सुभगः श्रीमान्त्वातीपथ इवाम्बरे ॥	१७६
दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥	१७७
दद्युदेवगन्धर्वा नलसेतुं मुदुष्करम् ॥	१७८
तानि कोटिसहस्राणि वानगणां महौजसाम् ॥	१७९
बधन्तः सागरं सेतुं जग्मुः पारं महादधः ॥	१८०
अग्रतस्तस्य सेन्यस्य श्रीमात्रामः सलक्षणः ॥	१८१
जगाम धन्वी धर्मात्मा सुग्रीवेण समन्वितः ॥	१८२
अन्ये मध्येन गच्छन्ति पार्श्वतोऽन्ये प्रवङ्गमाः ॥	१८३
सलिलं प्रपतन्यन्ये मार्गमन्ये प्रपंदिरे ॥	१८४
केचिद्वैहायसगताः सुपर्णा इव पुष्टुतुः ॥	१८५
घोषेण महता घोषं सागरस्य समुच्छितम् ॥	१८६
भीममन्तर्दधे भीमा तरन्ती हरिवाहिनी ॥	१८७
बानराणां हि सा तीर्णा वाहिनी नलसेतुना ॥	१८८
तीरे निविविशे राजा बहुमूलफलोदके ॥	१८९
सा वीरसमिती राजा विरराज व्यवस्थिता ॥	१९०
शशिना शुभनक्षत्रा पौर्णमासीव शारदी ॥	१९१
ततः शुश्रुतुराकुष्ठं लङ्घायां काननोक्सः ॥	१९२
भेरीमृदङ्गसंवृष्टं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥	१९३
बभूवस्तेन घोषेण संहृष्टा हरियूथपाः ॥	१९४
अमृष्यमाणास्तद्वोषं विनेदुष्ठोपवत्तरम् ॥	१९५
राक्षसास्तत्प्रवङ्गानां शुश्रुतस्तेऽपि गर्जितम् ॥	१९६
नर्दताभिव इतानां भेषानामन्बरे स्वनम् ॥	१९७

अथ चतुर्थः सर्गः ।

ततो रामः सुवेलाग्रं योजनद्वयमण्डलम् ॥	
उपारंहत्सुग्रीवो हरियूथैः समन्वितः ॥	१८३
त्रिकृतशिख्वरे रम्ये निर्मितां विश्वकर्मणा ॥	
ददर्श लङ्घा सुन्यस्तां रम्यकाननशोभताम् ॥	१८४
तौ त्वदीर्घेण कालेन भ्रातरं रामलक्ष्मणौ ॥	
रावणस्य पुरुं लङ्घामासेदतुररन्दमां ॥	१८५
तां सुरैरपि दुर्धर्षां रामवाक्यप्रचारादिताः ॥	
यथानिदेशं सपीड्य न्यविशन्त वनौकसः ॥	१८६
लङ्घायास्तृत्तरद्वारं शैलगृहमिवोन्नतम् ॥	
रामः सहानुजो धन्वा जुगोप च स्त्रांध च ॥	१८७
नान्यो रामाद्वि तदारं समर्थः परिरक्षितुम् ॥	
रावणाधिष्ठितं भीमं वरुणंनव मागरम् ॥	१८८
पूर्वे तु द्वारमासाद्य नीले हर्चमूर्पातः ॥	
अतिष्ठत्सह मैन्देन द्विवदेन च वीर्यवान् ॥	१८९
अङ्गदो दाक्षणद्वार जग्राह मुमहावृक्षः ॥	
ऋषभेण गवाक्षेण गंजेन गवयेन च ॥	१९०
हन्मान्पार्श्वमद्वारं रग्ध बलवान्कर्पिः ॥	
प्रजंघतरसाभ्यां च वीरैरन्यैश्च संगतः ॥	१९१
मध्यमे च स्वय गुल्मे सुग्रीवः समतिष्ठत ॥	
सह सर्वैरिश्वेष्टुः सुपर्णपवनोपमैः ॥	१९२
वानराणां तु षट् त्रिंशत्कोट्यः प्रख्यातयूथपाः ॥	
निपीड्योर्पानविष्टाश्च सुग्रीवो यत्र वानरः ॥	१९३
शासनेन तु रामस्य लक्ष्मणः सविर्भीषणः ॥	
द्वारे द्वारे हरीणां तु कोटिं कोटीर्वेशयत् ॥	१९४
पश्चमेन तु रामस्य सुधेण सहजाभ्यवान् ॥	
अदूरान्मध्यमे गुल्मे तस्यौ बहुबलानुगः ॥	१९५
वानरैर्बलवद्विश्व वभूव द्रुमपाणिभिः ॥	
सर्वतः संवृता लङ्घा दुष्प्रवेशाऽपि वायुना ॥	१९६
राघवः संनिवेश्यैव स्वसैन्यं रक्षसां वधे ॥	
समन्त्य मन्त्रिभिः सार्वं निश्चित्य च पुनः पुनः ॥	१९७

आनन्तर्यमभिप्रेषुः क्रमयोगार्थतत्ववित् ॥	
विभीषणस्यानुमते राजधर्ममनुस्मरन् ॥	१९८
अङ्गदं वालितनयं समाहृयेदमब्रवीत् ॥	
गत्वा सौम्य दशग्रीवं ब्रह्म मद्वचनात्कपे ॥	१९९
लंघयित्वा पुरीं लङ्गां भयं त्यज्वा गतव्यथः ॥	
अष्टश्रीकं गैतश्चर्यं मुमृपानष्टचेतनम् ॥	२००
बलेन येन वै सीतां मायया राक्षसाधम् ॥	
मामतिक्रमयित्वा तं हृतवांस्तज्जिदर्शय ॥	२०१
अराक्षसमिम लोक कर्ताऽस्मि निश्चितैः शरैः ॥	
न वेच्छरणम् येषि तामादाय तु मैथिलीम् ॥	२०२
धर्मात्मा राक्षसेषुः सप्रामोऽय निमीषणः ॥	
लङ्गैश्चर्याभिद श्रीमान्ध्रुव प्राप्नोत्यकण्टकम् ॥	२०३
नहि राज्यमधर्मेण भेक्तु ऋणमपि त्वया ॥	
शक्य मर्वमहायेन पापेनाविदितात्मना ॥	२०४
इत्युक्तः स तु तरेयो रामणाक्रिष्णकर्मणा ॥	
जगामाकाशमानिष्य मर्तिमानिव हृष्यवाट ॥	२०५
मोऽनिपत्य मुहूर्तेन श्रीमात्रावणमन्दिरम् ॥	
ददर्गासीनमव्यग्र रावण मन्त्रिवः मह ॥	२०६
ततस्तस्याविद्रेण निपत्य हरिपुङ्गवः ॥	
दीपामिसहशस्तस्थावङ्गदः कनकाङ्गदः ॥	२०७
तद्रामवच्चनं मर्वमन्यूनाधिकमत्तमम् ॥	
मामात्यं श्रावयामास निनेत्रात्मानमात्मना ॥	२०८
ततः स रोषमापन्नः शशास सञ्चिवांस्तदा ॥	
गृह्यतामिति दुर्भेदा वयतामिति चासकृत् ॥	२०९
रावणस्य वचः श्रुत्वा दीपामिमिव तेजसा ॥	
जग्नुस्तं ततो वोराश्रत्वारो रजनीचंगः ॥	२१०
ग्राहयामास तरेयः स्वयमात्मानमात्मवान् ॥	
बलं दर्शयितुं वीरो यातुधानगणे तदा ॥	२११
स तान्वाहुद्वयासक्तानादय पतगानिव ॥	
प्रासादं शैलसंकाशमृपपाताङ्गदस्तदा ॥	२१२
तस्योत्पत्तनवेगेन निर्धूतारतत्र राक्षसाः ॥	
भूमौ निपतिताः सर्वे राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ॥	२१३

ततः प्रासादशिखरं शैलशृङ्गभिवोच्नतम् ॥	
चक्राम राक्षसेन्द्रस्य बालिपुत्रः प्रतापवान् ॥	२१४
पफाल च तदाकान्तं दशग्रीवस्य पश्यतः ॥	
पुरा हिमवतः शृङ्गं वज्रेणेव विदारितम् ॥	२१५
भड्कत्वा प्रासादशिखरं नाम विश्राव्य चात्मनः ॥	
विनद्य सुमहानादसुत्पात विहायसा ॥	२१६
व्यथयत्राक्षसान्सर्वान्हर्षयश्चापि वानरान् ॥	
स वानराणां मध्ये तु रामपार्श्वमुपागतः ॥	२१७
रावणस्तु परं चक्रं क्रोधं प्रासादधर्षणात् ॥	
यिनांशं चात्मनः पश्यत्तिश्चासपरमोऽभवत् ॥	२१८

अथ पञ्चमः सर्गः ।

तेषामक्षौदीणिशत समवेश्य वनौकसाम ॥	
लङ्घामुषनिविष्टानां मागरं चाभिवर्तताम् ॥	२१९
राक्षसा विस्मयं जग्मुत्रासं जग्मुस्तयापरे ॥	
अपरे समरे हर्षाङ्गर्षमेवोपेपिदिरे ॥	२२०
कृत्स्नं हि कपिभिर्व्यासं प्राकारपरिग्नान्तरम् ॥	
ददृश् राक्षसा दीनाः प्राकारं वानरीकृतम् ॥	२२१
दृष्टु दाशरथिलङ्गां चित्रव्यजपताकिनीम् ॥	
जगाम भमसा सीतां दूयमानेन चेतसा ॥	२२२
अत्र सा मृगशावाक्षी मत्कृते जनकात्मजा ॥	
पोडयते शोकसन्तसा कृशा स्थण्डिलशायिनी ॥	२२३
निपीडथमानां धर्मात्मा वैदेहीभनुचिन्तयन् ॥	
क्षिग्रमाशापयद्रामो वानरान्द्रिष्ठतां वधे ॥	२२४
ते ताम्रवक्ता हेमाभा रामार्थे त्यक्तजीविताः ॥	
लङ्घामेवाभ्यवर्तन्त सालभूधरयोधिनः ॥	२२५
ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च मुष्टिभिश्च प्रवङ्गमाः ॥	
प्राकाराग्राण्यसंख्यानि भमन्थुस्तोरणानि च ॥	२२६
परिखान्पूरयन्तश्च प्रसन्नसलिलाशयान् ॥	
पांसुभिः पर्वताग्रैश्च तृणैः काष्ठैश्च वानराः ॥	२२७
काञ्छनानि प्रमर्दन्तस्तोरणानि प्रवङ्गमाः ॥	
कैलासशिखराग्राणि गौपुराणि प्रमध्य च ॥	२२८

आप्वन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः ॥	२२७
लङ्घां तामभिधावन्ति महावारणसंनिभाः ॥	२२८
जयत्युश्वलो रामो लक्ष्मणश्च महावलः ॥	२२९
राजा जयति सुग्रीवो रघुवेणाभिपालितः ॥	२३०
इत्येवं घोषयन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः ॥	२३१
अभ्यधावन्त लङ्घायाः प्राकारं कामरूपिणः ॥	२३२
ततः कोपपरीतात्मा रावणो राक्षसेश्वरः ॥	२३३
निर्याणं सर्वसैन्यानां द्रुतमाज्ञापयत्तदा ॥	२३४
ततः प्रबोधिता भेर्यश्चन्द्रपाण्डुरपुष्कराः ॥	२३५
हेमकोणैरभिहता राक्षसांना समन्ततः ॥	२३६
विनेदुश्च महाघोषाः शीङ्गाः शतसहस्रशः ॥	२३७
राक्षसानां सुघोराणां मुखमारुतपूरिताः ॥	२३८
ततो वक्षस्त्वैन्येन मुक्तो नादः समन्ततः ॥	२३९
मलयः पूरितो येन सप्तानुप्रस्थकन्दरः ॥	२४०
एतस्मिन्नन्तरे घोरः संग्रामः समपद्यत ॥	२४१
रक्षसां वानराणां च यथा देवासुरं पुरा ॥	२४२
ते गदाभिः प्रदीपाभिः शक्तिशूलपरक्षर्धः ॥	२४३
निर्जन्धनुर्वानरान्सर्वान्कथयन्तः स्वर्विकमान् ॥	२४४
तथा वृक्षैर्महाकायाः पर्वताग्रैश्च वानराः ॥	२४५
निर्जन्धनुस्तानि रक्षांसि नर्खदन्तैश्च वेगिनः ॥	२४६
राक्षसास्त्वपरे भीमाः प्राकारस्था मर्ही गतान् ॥	२४७
वानरान्भन्दिपालैश्च शूलैश्चैव व्यदारयन् ॥	२४८
वानराश्चापि संकुद्धाः प्राकारस्थान्मर्ही गताः ॥	२४९
राक्षसान्यातयामासुः खमाप्लत्य स्ववाहुभिः ॥	२५०
स संप्रहारस्तुमुलो मांसशोणितकर्दमः ॥	२५१
रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्युतोपमः ॥	२५२
एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिधावताम् ॥	२५३
रक्षसां वानराणां च द्रन्द्युदमवर्तत ॥	२५४
युद्धतामेव तेषां तु तदा वानररक्षसाम् ॥	२५५
रविरस्तं गतो रात्रिः प्रवृत्ता प्राणहारिणी ॥	२५६
अन्योन्यं वद्वैराणां घोराणां जयमिच्छताम् ॥	२५७
संप्रवृत्तं निश्चायुद्धं तदा वानररक्षसाम् ॥	२५८

राक्षसोऽसीति हरयो वानरोऽसीति राक्षसाः ॥	
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥	२४५
कालाः काञ्चनसंनाहास्तस्मिंस्तमसि राक्षसाः ॥	
संप्रदशन्त शैलेन्द्रा दीपौषधिवना इव ॥	२४६
तस्मिंस्तमसि दुष्पारे राक्षसाः क्रोधमूर्च्छिताः ॥	
परिपेतुर्महावेगा भक्षयन्तः प्लवङ्गमान् ॥	२४७
वानरा बलिनो युद्धेऽक्षोभयत्राक्षसीं चमूम् ॥	
कुञ्जरान्कुञ्जरारोहान्पताकाध्वजिनो रथान् ॥	२४८
चकर्पुश्च ददंशुश्च दर्शनः क्रोधमूर्च्छिताः ॥	
गत्तपुष्पोपहाग च तत्रासिद्धुद्देविनी ॥	२४९
दुर्जया दुर्निवेशा च शोणितामावकर्दमा ॥	२५०
सा बभूव निशा घोरा हरिराक्षसहारिणी ॥	
कालरात्रीव भृतानां सर्वेषां दुरतिक्रमाः ॥	२५१

अथ पृष्ठः सर्गः ।

ततस्ते राक्षसास्तत्र तस्मिंस्तमास दारुणे ॥	
गममेवाभ्यर्वतन्त संहृष्टाः शरवृष्टिभिः ॥	२५२
तेषां रामः शरेः पर्टाभिः षट्जघान निशाच्चरान् ॥	
निमेपान्तरमात्रेण शैररग्निशिखोपमैः ॥	२५३
ये त्वन्ये राक्षसा वीरा रामस्याभिमुखे स्थिताः ॥	
तेऽपि नष्टाः समासाद्य पतङ्गा इव पावकम् ॥	२५४
सुवर्णपुड्ढैर्विशिखैः संपत्तद्धिः समन्ततः ॥	
बभूव रजनी चित्रा खद्योत्तरिव शारदी ॥	२५५
इन्द्रजित्तु रथं त्यक्त्वा हताश्चो हतसारथिः ॥	
अङ्गदेन महायस्तस्तैवान्तरधीयत ॥	२५६
तत्कर्म वालिपुत्रस्य सर्वे देवाः सहर्षिभिः ॥	
तुष्टुतुः पूजनार्हस्य तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ॥	२५७
इन्द्रजित्तु तदा तेन निर्जितो भीमकर्मणा ॥	
संयुगे वालिपुत्रेण क्रोधं चक्रे सुदारुणम् ॥	२५८
सोऽन्तर्धानगतः पापो रावणी रणकर्षितः ॥	
ब्रह्मदत्तवरो बाणान्मुमोच्चाशनिवर्चसः ॥	२५९

रामं च लक्ष्मणं चैव धोरैर्नार्गमयैः शरैः ॥	२६०
ब्रह्मन्ध शरवन्धेन भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥	
ततः पर्यन्तरकाक्षो भिन्नाङ्गनचयोपमः ॥	२६१
रावणिभ्रातरौ वाक्यमन्तर्धानगतोऽव्रवीत् ॥	
युद्धमानमनालक्ष्यं शक्रोऽपि त्रिदशेश्वरः ॥	२६२
द्रष्टुमासादितुं वापि न शक्तः किं पुनर्युवाम् ॥	
प्रापिताविष्वजालेन राघवौ कङ्कपत्रिणा ॥	२६३
एष रोषपरीतात्मा नयोर्म यमसादनम् ॥	
एवमुक्त्वा तु धर्मज्ञा भ्रातरौ रामलक्ष्मणा ॥	२६४
निर्बिभेद शितर्वाणः प्रजहर्ष ननाद च ॥	
ततो विभिन्नसर्वाङ्गौ शरशत्याच्चितां कृतौ ॥	२६५
ध्वजाविव महेन्द्रस्य रज्जुमुक्तौ प्रकाभितौ ॥	
तौ संप्रबलितौ वीरौ मर्मभेदेन कर्शितौ ॥	२६६
निषेतुर्महेष्वासौ जगत्यां जगतीपती ॥	
पपात प्रथमं रामो विद्धो मर्मसु मार्गणैः ॥	२६७
क्रोधादिन्द्रजिता येन पुरा शक्रो विनिर्जितः ॥	
कृष्णवापरेत दंवे कृतकर्मणि राथरे ॥	२६८
आजगामाथ तं देशं समुद्रीवो विभीषणः ॥	
नीलश्च द्विविदो मैन्दः सुपेणः कुमुदोऽङ्गदः ॥	२६९
तूर्णं हनुमता सार्धमन्वशोचन्त राघवौ ॥	
अचेष्टौ मन्दनिःश्वासौ शोणितेन परिष्टुतौ ॥	२७०
शरजालाचितौ स्तब्धां शयानौ शरतत्पर्गौ ॥	
राघवौ पतितौ दृष्ट्वा शरजालसमन्वितौ ॥	२७१
बभूवुर्ध्यथिताः सर्वे वानराः सविभीपणाः ॥	
निष्पन्दौ तु तदा दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥	२७२
वसुधायां निरुच्छासौ हतावित्यन्वमन्यत ॥	
हर्षेण तु समाविष्ट इन्द्रजित्समितिजयः ॥	२७३
प्रविवेश पुरीं लङ्घां हर्षयन्स्वनैऋतान् ॥	
ततः पुष्पकमारोप्य सीतां त्रिजटया सह ॥	२७४
रावणश्चारयामास पताकाख्यजमालिनीम् ॥	
प्राघोषयत दृष्टश्च लङ्घायां राक्षसेश्वरः ॥	२७५
राघवो लक्ष्मणश्चैव हताविन्द्रजिता रणे ॥	

विमानेनापि गत्वा सा सीता श्रिजट्ट्वा सह ॥	
ददर्श बानराणां तु सर्वे सैन्यं निपातितम् ॥	२७६
ततः सीता ददशेऽभौ शयानौ शरतलपगौ ॥	
दुःखार्ता कश्चं सीता सुभृशं विललाप ह ॥	२७७
सकामा भव कैकेयि हतोऽयं कुलनन्दनः ॥	
कुलमुत्सादितं सर्वे त्वया कलहशीलया ॥	२७८
हा हतास्मि महाबाहो वीरब्रतमनुव्रत ॥	
इमां ते पश्चिमावस्थां गतास्मि विघ्वा कृता ॥	२७९
ऊचुर्लक्षणिका ये मां पुत्रिष्यविधवेति च ॥	
तेऽद्य सर्वे हते रामे शनिनोऽनुतवादिनः ॥	२८०
प्रथम मरणं नार्या भर्तुर्वैर्गुण्यमुच्यते ॥	
सुवृत्तं साधुवृत्तायाः संवृत्तस्त्वं ममाग्रतः ॥	२८१
महादःखं प्रपञ्चाया ममायाः शोकसागरे ॥	
यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽपि त्वं विनिपातितः ॥	२८२
अदृष्टं मृत्युमापन्नः कस्मात्त्वं नयशास्त्रवित् ॥	
व्यसनानामुपायकः कुशलो ह्यसि वर्जने ॥	२८३
अथवा नश्यति प्रज्ञा प्रज्ञस्यापि सतस्तव ॥	
पचत्येनं तथा कालो भूतानां प्रभवो ह्ययम् ॥	२८४
मम हेतोरनार्याया अनधः पार्थिवामजः ॥	
रामः सागरमुत्तीर्य वीर्यवान् गोपदे हतः ॥	२८५
अहं दाशरथेनोढा मोहात्त्वकुलपांसिनी ॥	
आर्यपुत्रस्य रामस्य भार्या मृत्युरजायत ॥	२८६
साधु धातय मां क्षिप्रं रामस्योपरि रावण ॥	
समानय पति पत्न्या कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥	२८७
अदृश्यमानेन रणे मायया वासवोपमौ ॥	
मम नाथावनाथाया निहतौ रामलक्ष्मणौ ॥	२८८
परिदेवयमानां तां राक्षसी श्रिजटाऽब्रवीत् ॥	
मा विषादं कृथा देवि भर्तोऽयं तव जीवति ॥	२८९
कारणानि च वक्षामि महान्ति सहशानि च ॥	
यथेमौ जीवतो देवि आतरौ रामलक्ष्मणौ ॥	२९०
इदं विमानं वैदेहि पुष्पकं नाम नामतः ॥	
दिव्यं त्वा शारसेभेदं यदेतौ इत्तजीवितौ ॥	२९१

इदं च सुमहचित्रं शरैः पश्यस्व मैथिलि ॥	२१२
विसंजौ पथितावेतौ नैव लक्ष्मीर्विमुञ्चति ॥	२१३
नेमौ शक्यौ रणे जेतुं सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥	२१४
ताहशं दर्शनं हृष्टा मया चोदीरितं तव ॥	२१५
इयं पुनरसंभ्रान्ता निरुद्घिमा तपस्विनि ॥	२१६
सेना रक्षति काकुत्स्थौ मया प्रीत्या निवेदितौ ॥	२१७
त्यज शोकं च दुःखं च मोहं च जनकात्मजे ॥	२१८
रामलक्ष्मणयोग्यं नात्र शक्यमजीवितुम् ॥	२१९
श्रुत्वा तु वचनं तस्याः सीता सुरसुतोपमा ॥	२२०
कृताञ्जलिस्वचेमामेवमस्त्वति भैरविली ॥	२२१
विमानं पुष्पकं तत्तु सन्निवर्त्य भनोजवम् ॥	२२२
दीना त्रिजटया सीता लङ्घामेव प्रवेशिता ॥	२२३
गमलक्ष्मणयौर्दृष्टा शरीरे सायकैश्चिते ॥	२२४
मर्वीणि चाङ्गोपाङ्गानि सुश्रीवं भयमाविशत् ॥	२२५
तमुवाच परित्रस्तं वानरेन्द्रं विभीषणः ॥	२२६
सवाष्पवदनं दीनं क्रोधव्याकुललोचनम् ॥	२२७
अलं त्रासेन सुश्रीवं बाष्पवेगो निगृह्णताम् ॥	२२८
एवं प्रायाणि युद्धानि विजयो नास्ति नैषिकः ॥	२२९
सभाग्नशेषतास्माकं यदि वीर भविष्यति ॥	२३०
घोरेण शरबन्धेन बडौ दशरथात्मजौ ॥	२३१
निःश्वसन्तौ यथा नागौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ॥	२३२
सर्वे ते वानरशेषाः ससुश्रीवमहाबलाः ॥	२३३
परिवार्य महात्मानो तस्युः शोकपरिप्लुताः ॥	२३४
एतस्मिन्नन्तरे रामः प्रत्यबुध्यत वीर्यवान् ॥	२३५
स्थिरत्वात्सत्योगाच्च शरैः सन्दानितोऽपि सन् ॥	२३६
ततो हृष्टा सरुधिरं निषष्टं गाढमर्पितम् ॥	२३७
आतरं दीनवदनं पर्यदेवयदातुरः ॥	२३८
नीरजौ राघवौ हृष्टा ततो वानरशूथपाः ॥	२३९
सिंहादं तदा नेदुर्लाङ्गूलं दुधुक्षयं ते ॥	२४०
तसो भेरीः समाजघ्नुर्मृदङ्गांश्चाप्यवादयन् ॥	२४१
दस्युः शङ्खान्संप्रहृष्टाः श्वेलन्त्यपि यथापुरम् ॥	२४२

विसूजन्तो महानादांश्चासयन्तो निशाचरान् ॥
लङ्कादाराप्युपाजग्मुर्युदकामाः पूर्वज्ञमाः ॥

३०८

अथ सप्तमः सर्गः ।

तेषां तु तुमुलं शब्दं वानराणां महौजसाम् ॥	३०९
नर्दतां गक्षसैः मार्घं तदा शुश्राव रावणः	
उवाच नैऋतांस्तत्र समीपपरिवर्तिनः ॥	
जायतां तर्णमेतेषां सर्वेषां च वनोकसाम् ॥	
शोककाले समुत्पन्ने हर्षकारणमुत्थितम् ॥	३१०
तथोनास्ते मुमंश्रान्ताः प्राकारमधिमृद्य च ॥	
ददृशुः पालितां सेना मुर्गावेण महात्मना ॥	३११
तौ च मुक्तौ सुघोरेण शगवन्धेन राघवौ ॥	
सुमुत्थितौ महाभागां विपेदुः सर्वराक्षसाः ॥	३१२
तदप्रियं दीनमुखा गवणस्य च राक्षसां ॥	
क्रुत्वन् निवेदयामासुर्यथावद्वाक्यकेविदाः ॥	३१३
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां राक्षसेन्द्रो महावलः ॥	
चिन्तागोषसमाक्रान्तो विवर्णवदनोऽभवत् ॥	३१४
अब्रवीद्रक्षसां मध्ये धूम्राक्षं नाम राक्षसम् ॥	३१५
बलेन महता युक्तो राक्षसैर्भीमविक्रमः ॥	
त्वं वधायाशु निर्याहि गमस्य मह वानरैः ॥	३१६
धूम्राक्षं प्रेश्य निर्यान्तं राक्षसं भीमविक्रमम् ॥	
विनेदुर्बानराः सर्वे प्रहृष्टा युद्धकाङ्क्षणः ॥	३१७
तस्य क्रुद्धस्य रोषेण गदां तां बहुकट्टकाम् ॥	
पातयामास धूम्राक्षो मस्तकेऽथ हनृमतः ॥	३१८
म कपिमारुतबलस्तं प्रहारमचिन्तयन ॥	
धूम्राक्षस्य शिरोमन्त्ये गिरिशुङ्कमपातयत् ॥	३१९
स विस्फारितसर्वोगो गिरिशुङ्केण ताडितः ॥	
पपात सहसा भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः ॥	३२०
धूम्राक्षं निहतं श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ॥	
अब्रवीद्राक्षसं क्रूरं वज्रदंग्रं महाबलम् ॥	३२१
गच्छ त्वं वीर निर्याहि राक्षसैः परिवारितः ॥	
जहि दाशरथि रामं सुग्रीवं वानरैः सह ॥	३२२

वज्रदंष्ट्रोऽङ्गदश्चोभौ योगुध्येते परस्परम् ॥	३२३
चेरतुः परमकुद्धौ हरिमत्तगजाविव ॥	३२४
निर्मलेन सुर्धातेन खड्गेनास्य महच्छिरः ॥	३२५
जघान वज्रदंष्ट्रस्यवालिसूनुर्महाबलः ॥	३२६
वज्रदंष्ट्र हतं श्रुत्वा वालिपुत्रेण रावणः ॥	३२७
बलाध्यक्षमुवाचेदं कृताञ्जलिमुपर्स्थितम् ॥	३२८
शीघ्रं निर्यान्तु दुर्धर्षा राक्षसा भीर्मावक्रमाः ॥	३२९
अकम्पनं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रास्त्रकोविदम् ॥	३३०
स प्रहस्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः ॥	३३१
अभिदुद्राव तड़क्षः कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥	३३२
स वृक्षेण हतस्तेन सक्रोधेन महात्मना ॥	३३३
राक्षसो वानेग्नंदण पपात च ममार च ॥	३३४
अकम्पनवधं श्रुत्वा कुद्धो वै राक्षसेश्वरः ॥	३३५
उवाचात्महितं कांलं प्रहस्त युद्धकाविदम् ॥	३३६
पुरस्योपनिविष्टस्य सहसा पीडितस्य ह ॥	३३७
नान्यं युद्धात्पश्यामि मोक्षं युद्धविशारदाः ॥	३३८
अह वा कुम्भकाणां वा त्व वा सेनापतिर्मम ॥	३३९
इन्द्रजिद्वा निकुम्भो वा वंहयुर्भारमीदशम् ॥	३३१
म त्वं बलमतः शीघ्रमादाय परिगृह्ण च ॥	३३२
श्रिजयायाभिनिर्याहि यत्र सर्वे वनांकसः ॥	३३३
ततः प्रहस्तं निर्यान्तं भीमं भीमपराक्रमम् ॥	३३४
गर्जन्तं सुमहाकाय राक्षसैरभिसंवृतम् ॥	३३५
ददर्श महती सेना वानराणां बलीयसाम् ॥	३३६
अभिसंजातघोषाणां प्रहस्तमभिगर्जताम् ॥	३३७
ततः सृजन्तं वाणीघोषान्प्रहस्त स्थंदनं स्थितम् ॥	३३८
ददर्श तरसा नीलो विघमन्तं दृवङ्गमान् ॥	३३९
स त परमदुर्धर्षमापतन्तं महाकपिः ॥	३४०
प्रहस्तं ताङ्ग्यामास वृथमुत्पाद्य वीर्यवान् ॥	३४१
ततो रोपपरीतात्मा धनुस्तस्य दुरात्मनः ॥	३४२
थभञ्जतरसा नीलो ननाद च पुनः पुनः ॥	३४३
विघनुः स कृतस्तेन प्रहस्तो वाहिनीपतिः ॥	३४४
प्रगृह्ण मुद्ररं घोरं स्थन्दनादवपुष्कुवे ॥	३४५

आजधान तदा नीलं ललाटे मुस्लेन सः ॥	३४९
प्रहस्तः परमायत्तस्ततः सुखाव शोणितम् ॥	
ततः संप्रेक्ष्य जग्राह महावेगो महाशिलाम् ॥	
नीलेन कपिमुख्येन विमुक्ता महती शिला ॥	
विभेद बहुधा घोरा प्रहस्तस्य शिरस्तदा ॥	३४०
इते प्रहस्ते नीलेन तदकग्न्यं महावलम् ॥	
राक्षसानामदृष्टानां लंकामभिजगाम ह ॥	३४१
संख्ये प्रहस्तं निहतं निशम्य स दशाननः ॥	
क्रोधादित उवाचेदं राक्षसान् यूथपालिनः ॥	३४२
अहं रिपुर्वनाशाय विजयायाविचारयन् ॥	
स्वयमेव गमिष्यामि रणशीर्पं तदद्भुतम् ॥	३४३
अद्य तदानरानीकं रामं च सहलक्ष्मणम् ॥	
निर्दाहिष्यामि वाणीवैर्वनं दीसैरिवाग्निभिः ॥	३४४
स भेरीशङ्कसन्नादैः सिहनादानुकारिभिः ॥	
पृज्यमानः स्तवश्चापि ययौ राक्षसमुख्यराद् ॥	३४५
प्रत्युवाच ततां रामो विभीषणमरिन्दमः ॥	
अहो दीप्तमहातंजा रावणो राक्षसेश्वरः ॥	३४६
आदित्य इव दुघेश्यो रश्मभिर्भाति रावणः ॥	
न व्यक्तं लक्षये द्यस्य रूपं तेजः समावृतम् ॥	३४७
दिष्ट्याऽयमद्य पापात्मा मम दृष्टिपथं गतः ॥	
अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि सतीहरणसंभवम् ॥	३४८
एवमुक्त्वा ततो रामो धनुरादाय वीर्यवान् ॥	
लक्ष्मणानुचरस्तस्यौ समुद्भूतं शरोत्तमम् ॥	३४९
निपातितमहावीरां वानराणां महाचमूम् ॥	
राघवस्तु रणे दृष्ट्वा रावणं समभिद्रवत् ॥	३५०
अथैनमनुसंक्षयं हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ॥	
मम पृष्ठं समारुह्य राक्षसं शास्तुमर्हसि ॥	३५१
अथारुरोह सहस्रा हनूमन्तं महाकर्पिम् ॥	
रथस्थं रावणं संख्ये ददर्श मनुजाधिपः ॥	३५२
अथेन्द्रशङ्कुं तरसा जघान शाणेन वज्राशानिसंनिभेन ॥	
भुजान्तरे व्यूदसुजातस्ये वज्रेण भेदं भस्त्रानिवेद्धः ॥	३५३

तं विवहलन्तं प्रसमीक्ष्य रामः समाददे दीपमथाधिचन्द्रम् ॥
तेनार्कवणं सहसा किरीटं चिच्छेद रशोधिपतेर्महात्मा ॥ ३५४
स राम बाणैर्हतदर्पणां निकृत्तचापः स हताश्वसृतः ॥
शरार्दितो भग्नमहाकीरीटो विवेग लङ्कां सहमा स्म राजा ॥ ३५५

अथ अष्टुमः सर्गः ।

समर जिनमात्मान प्रहस्त न निरुदितम् ॥
शत्रु रक्षा भास्मबलमार्ददंश महावलः ॥ ३५६
राधमाश्रापि तिष्ठन्तु चर्यागोपुरमृधंम् ॥
स चाप्रतिमगामीयां देवदानवर्दर्पदा ॥
ब्रह्मशापामिभृतस्तु कुम्भकणां विवाध्यताम् ॥ ३५७
द्वांगु यत्नः क्रियतां प्राकारश्चाग्निरुद्धनाम् ॥
निद्रावशसमाविष्टः कुम्भकणां विवाध्यताम् ॥ ३५८
नव सत दशाष्टां च मासान्स्वपर्ित राधसः ॥
मन्त्रं कृत्वा प्रसुमोऽयमितस्तु नवमेऽहनि ॥ ३५९
रामणाभिनिरस्तस्य संग्रामऽम्मिन्सुदारुणं ॥
भविष्यति न म शंकः कुम्भकणां विवाधित ॥ ३६०
ते रावणसमादिष्टा मांसशाणितभोजनाः ॥
गन्धं माल्य महद्दश्यमादाय सहमा ययुः ॥ ३६१
तां प्रविश्य महाद्वारां सर्वतो योजनायताम् ॥
कुम्भकणंगुहां रम्यां पुष्पगन्धप्रवाहिनीम् ॥ ३६२
कुम्भकणस्य निःश्वासादवधूता महावलाः ॥
प्रतिष्ठमानाः कृच्छ्रेण यत्नात्पर्विशशुर्गुहाम् ॥ ३६३
तां प्रविश्य गुहां रम्यां रत्नकाञ्चनकुट्टिमाम् ॥
ददशुर्नंत्रहतव्याघ्राः शयानं भीमनिक्रमम् ॥ ३६४
ते तु तं विकृतं सुतं विकीर्णाभिव पर्वतम् ॥
कुम्भकणं महानिद्रं समेताः प्रव्यबोधयन ॥ ३६५
ऊर्ध्वलोमाञ्चिततनुं श्वसन्तामिव पञ्चगम् ॥
भ्रामवन्तं विनिःश्वासेः शयानं भीमविक्रमम् ॥ ३६६
ततश्चक्रुमहात्मानः कुम्भकणस्य चाप्रतः ॥
भूतानां भेषसंकाशं राशिं परमतर्पणम् ॥ ३६७

मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च संचयान् ॥	
चक्रुन्तेर्जितशार्दूला राशिमञ्चस्य चाङ्गुतम् ॥	३६८
लिलिपुभ्य पराध्येन चन्दनेन परंतपम् ॥	
दिव्यैराश्वासयामासुर्माल्यैर्गन्धेश्च गन्धिभिः ॥	३६९
शङ्खांश्च पूरयामासुः शशाङ्कसद्वशप्रभान् ॥	
तुमुलं युगपचापि विनेदुश्चाप्यमर्विताः ॥	३७०
नेदुरास्फोटयामासुश्रित्पुस्ते निशाचराः ॥	
कुम्भकर्णविद्वोधार्थं चक्रुस्ति विपुलं स्वरम् ॥	३७१
यदा चैनं न शोकुस्ते प्रतिद्वोधार्थायतुं तदा ॥	
ततो गुरुतरं यत्नं दारुणं समुपाक्रमन ॥	३७२
अश्वानुष्टान्तरान्नागाञ्जन्तुर्दण्डकशाङ्कुशः ॥	
भेरीशङ्कमृदङ्गांश्च सर्वप्राणरवादयन् ॥	३७३
निजन्तुश्वास्य गत्राणि महाकाष्ठकटकैः ॥	
मुद्रैर्मुसलंश्वापि सर्वप्राणसमुद्यतैः ॥	३७४
तेन नादेन महता लङ्घा सर्वा प्रपूरिता ॥	
ततो भेरीसहस्रं तु युगपत्समहन्यत ॥	३७५
अन्ये च बलिनस्तस्य कूटमुद्रपायणः ॥	
मूर्धिं वक्षसि गत्रेषु पातयन्कूटमुद्ररान् ॥	३७६
रज्जुबन्धनवद्वार्थिः शतनीभिश्च सर्वशः ॥	
वध्यमानो महाकायो न प्राणुध्यत राक्षसः ॥	३७७
वारणानां सहस्रं च शरीरेऽस्य प्रधावितम् ॥	
कुम्भकर्णस्तदा बुद्धा स्पर्शं परमबुध्यत ॥	३७८
तस्य जाजृम्भमाणस्य वक्रं पातालसंनिभम् ॥	
ददृशे मेरुशङ्काग्रे दिवाकर इवोदितः ॥	३७९
स जृम्भमाणोऽतिबलः प्रबुद्धस्तु निशाचरः ॥	
निःश्वासश्वास्य संजशे पर्वतादिव मारुतः ॥	३८०
तस्याग्निदीपसदृशे विद्युत्सद्वशवर्चसी ॥	
ददृशाते महानेत्रे दीपाविव महाग्रहौ ॥	३८१
ततस्त्वदर्शयन्सर्वान्भक्ष्यांश्च विविधाम्बहून् ॥	
वराहान्महिषांश्चैव बभक्ष स महावलः ॥	३८२
आदद्वुभुक्षितो मांसं होणितं तृष्णितोऽपिकल् ॥	
मेदःकुम्भांश्च मद्यांश्च पपौ क्षक्षरिपुस्तवा ॥	३८३

ततस्तृत इति शाल्वा समुत्पेतुर्निशाचराः ॥	३८४
शिरोभिश्च प्रणग्यैनं सर्वतः पर्यवारथन् ॥	३८५
स सर्वान्सान्वयामास नैऋतानैऋतर्षभः ॥	३८६
बोधनाद्विस्मितश्चापि राक्षसानिदमब्रवीत् ॥	३८७
किमर्थमहमादत्य भवद्विः प्रतिबोधितः ॥	३८८
कञ्जित्सुकुशलं राज्ञो भयं वा नेह किंचन ॥	३८९
अथवा ध्रुवमन्येभ्यो भयं परमुपस्थितम् ॥	३९०
यदर्थमेव त्वरितैर्भवद्विः प्रतिबोधितः ॥	३९१
अद्य राक्षसराजस्य भयमुत्पाटयाभ्यहम् ॥	३९२
दारथिये महेन्द्रं वा शीतथिये तथाऽनलम् ॥	३९३
पीत्वा घटसहस्रे हे गमनायोपचक्रमे ॥	३९४
इष्टस्तमुक्तटो मत्तस्तेजोबलसमन्वितः ॥	३९५
कुम्भकणां वभौ रुषः कालान्तकयमोपमः ॥	३९६
आतुः स भवनं गच्छन् रक्षोबलसमन्वितः ॥	३९७
कुम्भकणः पदन्यासैरकम्पयत मेदिनीम् ॥	३९८
मोऽभिगम्य यहं आतुः कक्ष्यामभिविगात्य च ॥	३९९
ददर्शाद्विगमासीनं विमाने पुण्यके गुरुम् ॥	३९१
अथासीनस्य पर्यह्ने कुम्भकणां महावलः ॥	३९२
आतुर्ववन्दे चरणौ किं ऋत्यमिति चावतीत् ॥	३९३
आतरं रावणः कुद्रं कुम्भकणमवस्थितम् ॥	३९४
रोषेण परिबृत्ताभ्यां नेत्राभ्यां वाक्यमब्रवीत् ॥	३९५
अयं ते सुमहान्कालः शयानस्य महावल ॥	३९६
सुदृमस्त्वं न जानीषे मम रामकृतं भयम् ॥	३९७
हन्त पश्यस्व लङ्घायां वनान्युपवनानि च ॥	३९८
सेतुना सुखमागत्य वानरैकार्णवे कृतम् ॥	३९९
ये राक्षसा मुख्यमता हतास्ते वानरैर्युधि ॥	३१०
वानराणां धयं युद्धे न पश्यामि कथंचन ॥	३११
सर्वे क्षपितकोद्दां च स त्वमभ्युपपद्य माम् ॥	३१२
त्रायस्वेमां पुरीं लङ्घां बालबृद्धावशेषिताम् ॥	३१३
आतुरथे महावाहो कुरु वर्म सुदुष्करम् ॥	३१४
मयैवं नोकपूर्वो हि आता कश्चित्परंतप ॥	३१५

तस्य राक्षसराजस्य निशम्य परिदेवितम् ॥	
कुम्भकर्णो बभाषेदं वचनं प्रजहास च ॥	३९९
दृष्टे दोषो हि योऽस्माभिः पुरा मन्त्रविनिर्णये ॥	
हितेष्वनभियुक्तेन सोऽयमासादितस्त्वया ॥	४००
शीघ्रं खल्वभ्युपेतं त्वां फलं पापस्य कर्मणः ॥	
निरयेष्वेव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः ॥	४०१
प्रथमं वै महाराज कृत्यमेतदचिन्तितम् ॥	
केवलं वीर्यदर्पणं नानुबन्धो विचारितः ॥	४०२
यः पश्चात्पूर्वकार्याणि कुर्यादैश्वर्यमास्थितः ॥	
पूर्वं चोत्तरकार्याणि न स वेद न यानयौ ॥	४०३
अलं राक्षसराजेन्द्रं संतापमुपपद्य ते ॥	
रोषं च संपरित्यज्य स्वस्थो भवितुमर्हसि ॥	४०४
अवश्यं च हितं वाक्यं सर्वावस्थां गतं मया ॥	
वन्धुभावादभिहितं भ्रातृस्त्वाच्च पार्थिव ॥	४०५
सदृशं वच्च कालेऽस्मिन्कर्तुं स्नेहेन वन्धुना ॥	
शत्रृणां कन्दनं पश्य क्रियमाणं मया रणे ॥	४०६
अहमुत्सादयिष्यामि शत्रूस्तव महावलान ॥	
यदि शक्रो यदि यमो यदि पावकमास्तौ ॥	४०७
प्रथ निर्याम्यहं युद्धमुद्यतः शत्रुनिर्जये ॥	
एवमुक्त्वा महातेजा योद्धमुद्युक्तवांस्तदा ॥	४०८
आददे निशितं शूलं वेगाच्छत्रुनिर्वह्णः ॥	
सर्वे काळायसं दीप्तं तपकाङ्गनभूषणम् ॥	४०९
अथासनात्समुत्पत्य स्वजं मणिकृतान्तराम् ॥	
आबवन्ध महातेजाः कुम्भकर्णस्य रावणः ॥	४१०
भ्रातरं संपरिष्वज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥	
प्रणम्य द्विरसा तस्मै प्रतस्थे स महावलः ॥	४११
पदातयश्च वह्वो महासारा महावलाः ॥	
अन्वयू राक्षसा भीमा भीमाक्षाः शख्याणयः ॥	४१२
तस्य निष्पततस्तूर्णं कुम्भकर्णस्य धीमतः ॥	
बभूवुषोररूपाणि निभित्तानि समन्ततः ॥	४१३
स लङ्घयित्वा प्राकारं पद्मशां पर्वतसंनिभः ॥	
संददर्श घनप्रग्वयं वानरानीकमद्वृतम् ॥	४१४

ते हृष्टा राक्षसश्रेष्ठं वानराः पर्वतोपमम् ॥	
वायुनुजा इव घना ययुः सर्वा दिशस्तदा ॥	४१५
तांस्तु विश्रद्गुतान्हृष्टा राजपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत् ॥	
नलं नीलं गवाक्षं च कुमुदं च महावलम् ॥	४१६
आत्मनस्तानि विस्मृत्य वीर्याण्यभिजनानि च ॥	
क गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता हरया यथा ॥	४१७
महतीमुत्थितामेनां राक्षसानां विभीषिकाम् ॥	
विक्रमाद्वधभिष्यामां निवर्त्तध्व प्रवंगमाः ॥	४१८
ते निवर्त्य तु संरब्धाः कुम्मकण वनौकमः ॥	
निर्जन्मुः परमक्रुद्धाः समदा इव कुञ्जराः ॥	४१९
प्रांशुभिर्गीरश्यज्ञैश्च शिलाभिश्च महावलाः ॥	
पादपैः पुष्पिताग्रैश्च हन्यमानो न कम्पते ॥	४२०
तस्य गात्रेषु परिताभियन्ते बहवः शिलाः ॥	
पादपाः पुष्पिताग्राश्च भग्नाः पेतुर्महीतले ॥	४२१
सोऽपि सैन्यानि संकुद्धो वानराणां महौजसाम् ॥	
ममन्थ परमायत्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः ॥	४२२
लोहिताद्रास्तु बहवः शेरते वानरपूर्भाः ॥	
निरस्ताः पतिता भूमै ताप्रपुष्या इव द्रुमाः ॥	४२३
लंघयन्तः प्रधावन्तो वानरा नावलोकयन् ॥	
केचित्समुद्रे पतिताः केचिद्गनमास्थिताः ॥	४२४
स वानरसहस्रैस्तु विचितः पर्वतोपमः ॥	
रराज राक्षसव्याघो गिरिरात्मरुहैरिव ॥	४२५
बाहुभ्यां वानरान्सर्वान्प्रगृह्य स महावलः ॥	
भक्षयामास संकुद्धो गरुडः पञ्चगानिव ॥	४२६
प्रक्षिप्ताः कुम्भकर्णेन वक्षे पातालसंनिभे ॥	
नासापुटाभ्यां संजग्मुः कर्णाभ्यां चैव वानराः ॥	४२७
अथ शृङ्गं समाविध्य भीमं भीमपराक्रमः ॥	
चिक्षेप राममुहिश्य बलवानन्तकोपमः ॥	४२८
ततस्तु रामो धर्मतिमा तस्य शृङ्गं महत्तदा ॥	
शैरः काञ्चनचिन्नाङ्गैश्चिन्छेद भरताग्रजः ॥	४२९
यैः सायकैः सारबला निकृता वाली हतो वानरपुङ्गवशः ॥	
ते कुम्भकर्णस्य तदा शरीरं वज्रोपमानं व्यथयामप्रचकुः ॥	४३०

वायव्यमादाय ततोऽपराखं रामः प्रचिक्षेप निशाचराय ॥	
समुद्रं तेन जहार वाहुं स कृत्तवाहुस्तुमुलं ननाद ॥	४३६
स कुम्भकर्णेऽखनिकृत्तवाहुर्महासिकृत्ताग्र इषाच्छेन्द्रः ॥	
उत्पाटयामास करेण दृक्षं ततोऽभिबुद्राव रणे नरेन्द्रम् ॥	४३७
तं तस्य बाहुं सहतालवृक्षं समुद्रतं पञ्चगभोगकल्पम् ॥	
ऐन्द्राख्ययुक्तेन जघान रामो बाणेन जाम्बूनदर्चितेन ॥	४३८
तं छिन्नबाहुं समवेक्ष्य रामः समापतन्तं सहसा नदन्तम् ॥	
द्वार्वर्धचन्द्रौ निशितौ प्रगुह्य चिच्छेद पादौ युधि राक्षसस्य ॥	४३९
तौ तस्य पादौ प्रदिशो दिशश्च गिरेर्गुहाश्चैव महार्णवं च ॥	
लङ्घां च सेनां कपिराक्षसानां विनादयन्तौ विनिपेततुश्च ॥	४४०
अथाददे सूर्यमरीचिकल्पं स ब्रह्मदण्डान्तकालकल्पम् ॥	
अरिष्टमैन्द्रं निशितं सुपुडुं रामः शरं मारुततुल्यवेगम् ॥	४४१
स सायको राघवबाहुचोदितो दिशः स्वभासा दश संप्रकाशयन् ॥	
विधूमवैश्वानरभीमदर्शनो जगाम चक्राशनिभीमविक्रमम् ॥	४४२
चक्रत रक्षोऽधिपतेः शिरस्तदा वथैव वृत्रस्य पुरा पुरन्दरः ॥	
तद्रामबाणाभिहतं पपात रक्षःशिरः पर्वतसंनिकाशम् ॥	४४३
स कुम्भकर्णं सुरसैन्यमर्दनं महत्सु युद्देषु कदाचनाजितम् ॥	
ननन्द हत्वा भरताग्रजो रणे महासुरं वृत्रमिथामराधिपः ॥	४४४

अथ नवमः सर्गः ।

कुम्भकर्णं हतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना ॥	
राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन् ॥	४४०
श्रुत्वा विनिहतं संख्ये कुम्भकर्णं महाबलम् ॥	
रावणः शोकसंतसो मुमोह च पपात च ॥	४४१
त्रिशिराश्रातिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ ॥	
महोदरमहापाशीं निर्जग्मुः कालचोदिताः ॥	४४२
ततोऽब्रवीन्महातेजाः सुग्रीवो बानरेश्वरः ॥	
अर्थ्ये विज्ञापयंशापि हन्मन्तमिदं वचः ॥	४४३
यतो हतः कुम्भकर्णः कुमाराश्च निषूदिताः ॥	
नेदानीमुपनिर्हारं रावणो दातुर्मर्हति ॥	४४४
ये ये महाबलाः सम्मिलयश्च प्रवर्ज्जमाः ॥	
लङ्घामभिपतन्त्वाश्च यद्योस्त्वाः प्रवर्गर्भमाः ॥	४४५

ततोऽस्तं गत आदित्यं रौद्रे तस्मिन्निशामुखं ॥	४४६
लङ्घामभिमुखाः सोऽका जग्मुस्ते प्रवर्गर्णभाः ॥	४४७
उल्काहस्तैहरिगणैः सर्वतः समभिद्रुताः ॥	४४८
आरक्षस्था विरुपाक्षा सहसा विप्रदुद्रुवः ॥	४४९
गोपुरादृप्रतोलीषु चर्यासु विविधासु च ॥	४५०
प्रासादेषु च संहृष्टाः ससज्जुस्ते हुताशनम् ॥	४५१
तेषां गृहसहस्राणि ददाह हुतभुक्तदा ॥	४५२
प्रासादाः पर्वताकाराः पतन्ति धरणीत्ले ॥	४५३
अगुश्चदृष्टे तत्र परं चैव सुचन्दनम् ॥	४५४
मौक्तिका मण्यः स्तिनधा वज्रं चापि प्रवालकम् ॥	४५५
श्वेमं च दृष्टे तत्र कौशेयं चापि शोभनम् ॥	४५६
आविंकं विविधं चौर्णं काञ्चनं भाण्डमायुधम् ॥	४५७
त्रस्तानां गच्छतां तूर्णं पुत्रानादाय सर्वतः ॥	४५८
तेषां शतसहस्राणि तदा लङ्घानिवासिनाम् ॥	४५९
अदहस्याकस्तत्र जज्वालं च पुनः पुनः ॥	४६०
सारवन्ति महार्हाणि गम्भीरगुणवन्ति च ॥	४६१
हेमचन्द्रार्धचन्द्राणि चद्रशालोत्तमानि च ॥	४६२
हर्ष्यग्रैर्दृष्टमान्नेश्च ज्वालाप्रज्वलितरपि ॥	४६३
रात्रौ सा दृश्यते लङ्घा पृथितैरिव किञ्चुकैः ॥	४६४
हस्त्यध्यक्षर्गजैर्मुक्तैश्च तुरगैरपि ॥	४६५
बभूव लंका लौकान्ते भ्रान्तप्राह इवार्णवः ॥	४६६
लंकायां दृष्ट्य मानायां शुश्रुमे च महोदधिः ॥	४६७
छायासंसक्तसलिलो लोहितोद इवार्णवे ॥	४६८
नारीजनस्य धूमेन व्यासस्योच्चैर्विनेदुषः ॥	४६९
स्वनो ज्वलनतमस्य शुश्रुवे शतयोजनम् ॥	४७०
प्रदग्धकायानपगत्राक्षिर्गतान्वहिः ॥	४७१
तदृष्टा शुत्पत्तिं स्म हरयोऽथ युयुत्सवः ॥	४७२
तेषु बानरमुख्येषु दीपांलकोज्ज्वलपाणिषु ॥	४७३
स्थितेषु द्वारमाश्रित्य रावणं क्रोधं आविशत् ॥	४७४
तस्य जूम्पितविक्षेपाद्यथामिश्रा वै दिशो दश ॥	४७५
रूपवानिव रुद्रस्य मन्युर्गत्रेष्वदृश्यत ॥	४७६
क्ष कुम्भं च निकुम्भं च कुम्भकर्णात्मजाकुभै ॥	४७७
प्रेषथामालं कुम्भो राखदर्ढहुभिः सह ॥	४७८

यूपाक्षः शोणिताक्षश्च प्रजङ्घः कम्पनस्तथा ॥	४६२
निर्ययुः कोभकर्णाभ्यां सह रावणशासनात् ॥	
ततस्तु चोदितास्तेन राक्षसा ज्वलितायुधाः ॥	
लङ्घया निर्युर्बीराः प्रणदन्तः पुनः पुनः ॥	
प्रावर्तत महारौद्रं युद्धं वानररक्षसाम् ॥	४६३
निकुम्भं निहतं दृष्ट्वा कुम्भं च विनिपातितम् ॥	
रावणः परमामर्षां प्रजज्वालानलो यथा ॥	४६४
कुपितश्च तदा तत्र किं कार्यमिति चिन्तयन ॥	
आदिदेशाथ संकुद्धो रणायन्द्रजितं सुतम् ॥	४६५

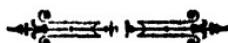
अथ दशमः सर्गः ।

स होतुकामो दुष्टात्मा गतश्चैत्यं निकुम्भलाम् ॥	४६६
निकुम्भलामधिष्ठाय पावकं जुहवेन्द्रजित् ॥	
निक्षिप्य गुल्मास्त्वस्थाने तत्रागच्छद्विषणः ॥	
पुष्कलार्थमिदं वाक्यं विसंज्ञं राममब्रवीत् ॥	४६७
चैत्यं निकुम्भलामद्वा प्राप्य होमं करिष्यति ॥	
हुतवानुपयातो हि देवैरपि सवासवैः ॥	४६८
दुराधर्षो भवत्येष संग्रामे रावणात्मजः ॥	
ससैन्यास्तत्र गच्छामो यावत्तत्र समाध्यते ॥	४६९
इह त्वं स्वस्थहृदयस्तिष्ठ सत्वसमुच्छ्रितः ॥	
लक्ष्मणं प्रेष्यास्माभिः सह सैन्यानुकर्षिभिः ॥	४७०
सोऽभिवाद्य गुरुसः पादौ कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥	
निकुम्भलामभियौ चैत्यं रावणिपालितम् ॥	४७१
बिभीषणेन सहितो राजपुत्रः प्रतापवान् ॥	
कृतस्वस्त्ययनो भ्रात्रा लक्ष्मणस्वरितो यथौ ॥	४७२
वानरणां सहस्रेस्तु इनुमान्वहुभिर्वृतः ॥	
बिभीषणश्च सामात्यो लक्ष्मणं त्वरितं यथौ ॥	४७३
अविदूरं ततो गत्वा प्रविश्य तु महद्वनम् ॥	
अदर्शयत तत्कर्म लक्ष्मणाय बिभीषणः ॥	४७४
नीलजीमूतसंकाशं न्यग्रोधं भीमदर्शनम् ॥	
तेजस्वी रावणश्रासा लक्ष्मणाय न्यवेदयत् ॥	४७५

इहोपहारं भूतानां बलवान्त्रावणात्मजः ॥	४७६
अपहृत्य ततः पश्चात्संग्राममभिवर्तते ॥	४७६
अहृदयः सर्वभूतानां ततो भवति राक्षसः ॥	४७७
निहन्ति समरे शत्रून्वधाति च शरोत्तमैः ॥	४७७
तमप्रविष्टं न्यग्रोधं वालिनं रावणात्मजम् ॥	४७८
विघ्नंसय शरैदीर्तैः सरथं साश्वसारथिम् ॥	४७८
तथेत्युक्त्वा महातेजाः सांमित्रिमित्रनन्दनः ॥	४७९
बभूवावस्थितस्तत्र चित्रं विस्फारयन् धनुः ॥	४७९
म रथेनाग्निर्वर्णं बलवान्त्रावणात्मजः ॥	४८०
इन्द्रजित्कवची ग्वङ्गी सध्वजः प्रत्यदृदयत ॥	४८०
तमुवाच महातेजाः पौलस्यमपराजितम् ॥	४८१
भमाहये त्वां समरे समयगुदं प्रयच्छ मे ॥	४८१
एवमुक्तो धनुर्भीमं परामृश्य महाबलः ॥	४८२
ससर्ज निगितान्वाणानिन्दजित्समितिं जयः ॥	४८२
स बभूव महाभीमो नरराक्षससिंहयोः ॥	४८३
विमर्दस्तुमुलो युद्धे परस्परजयैषिणोः ॥	४८३
तयोरथ महान्कालो व्यतीयानुध्यमानयोः ॥	४८४
न च तौ युद्धवैमुख्यं क्लूमं चाप्युपजग्मतुः ॥	४८४
अर्थन्दमस्त्रं सौमित्रिः संयुगोवपराजितम् ॥	४८५
शरश्रेष्ठं धनुःश्रेष्ठं विकर्षन्निदमव्रवीत् ॥	४८५
धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यदि ॥	४८६
पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्वस्तदैनं जहि रावणिम् ॥	४८६
इत्युक्त्वा वाणमाकर्णं विकृष्य तमजिहागम् ॥	४८७
लक्ष्मणः समरे वीरः ससर्जेन्द्रजितं प्रति ॥	४८७
तच्छ्ररः सशिरस्त्राणं श्रीमज्वलितकुण्डलम् ॥	४८८
प्रमध्येन्द्रजितः कायात्पातयामास भृतले ॥	४८८
अथान्तरिक्षे भूतानामृषीणां च महात्मनाम् ॥	४८९
जश्चेऽथ जयसंनादो गन्धर्वाप्सरसामपि ॥	४८९
दुदुरुर्बहुधा भीता राक्षसाः शतशो दिशः ॥	४९०
त्यक्त्वा प्रहरणान्सर्वे पट्टिशासिपरश्वधान् ॥	४९०
यथास्तं गत आदित्ये नावतिष्ठन्ति रक्षयः ॥	४९१
तथा तस्मिन्निपतिते राक्षसास्ते गता दिशः ॥	४९१

विभीषणो हनूमांश्च जाम्बवांश्चक्षयूथपः ॥		
विजयेनाभिनन्दन्तस्तुषुभापि लक्ष्मणम् ॥	४९२	
रुधिरक्षिणग्रस्तु लक्ष्मणः शुभलक्षणः ॥		
बभूव हृष्टस्त हत्वा शत्रुजेतारमाहवे ॥	४९३	
आजगाम ततः शीघ्रं यत्र सुग्रीवराघवौ ॥		
विभीषणमवृष्टभ्य हनूमन्तं च लक्ष्मणः ॥	४९४	
रावणेस्तु शिरशिष्ठं लक्ष्मणेन महात्मना ॥		
न्यवेदयत रामाय तदा हृष्टो विभीषणः ॥	४९५	
उपवेश्य तमुत्सङ्गे परिष्वज्यावपीडितम् ॥		
भ्रातरं लक्ष्मणं निर्गंधं पुनः पुनरुदैक्षत ॥	४९६	
मूर्धिं चैनमुपाध्राय भूयः संप्रदय च त्वरन् ॥		
उवाच लक्ष्मणं वाक्यमाध्रास्य पुरुषर्षभः ॥	४९७	
कृतं परमकल्याणं कर्म दुष्करकर्मणा ॥		
अद्य मन्ये हते पुत्रे रावणं निहतं युधि ॥	४९८	
छिन्नो हि दक्षिणो बाहुः स हि तस्य व्यपाश्रयः ॥		
विभीषणहनूमद्वयां कृतं कर्म भद्रणे ॥	४९९	
अहोरात्रैस्त्रिभिर्वारः कथंचिद्दिनिपातितः ॥		
निरामित्रः कृतोऽस्यच्च निर्यास्यति हि रावणः ॥	५००	
स तं भ्रातरभाध्रास्य परिष्वज्य च राघवः ॥		
रामः सुषेण मुदितः समाभाष्येदमब्रवीत् ॥	५०१	
विशल्योऽयं महाप्राज्ञः सौमित्रिमित्रवत्सलः ॥		
यथा भवति सुखस्थस्तथा त्वं समुदाचर ॥	५०२	
एवमुक्तः स रामेण महात्मा हरियूथपः ॥		
लक्ष्मणाय ददौ नस्तः सुषेणः परमौषधम् ॥	५०३	
स तस्य गन्धमाध्राय विशल्यः समपद्यत ॥		
तदा निर्वेदनश्चैव संरुद्धप्राण एव च ॥	५०४	
विभीषणमुख्यानां च सुहृदां राघवाजया ॥		
सर्ववानरमुख्यानां चिकित्सामकरोत्तदा ॥	५०५	

७—युद्धकाण्डम् ।



उत्तरार्थम् ।

अथ प्रथमः सर्गः ।

ततः पौलस्यसचिवाः श्रुत्वा चेन्द्रजितो वधम् ॥	१
आच्चक्षुगवज्ञाय दशग्रीवाय सत्वराः ॥	
स तं प्रतिभयं श्रुत्वा वधं पुत्रस्य दारुणम् ॥	२
घोरमिन्द्रजितः संख्ये कश्मलं प्राविशन्महत् ॥	
उपलभ्य चिरात्सज्जां राजा राक्षसपुड्डवः ॥	३
पुत्रशोकाकुलो दीनो विललापाकुलनिद्रयः ॥	
प्रदृष्ट्या कोपनं ह्येनं पुत्रस्य पुनराधयः ॥	४
दीपं संदीपयामासुर्घमेऽर्कमिव रक्षमयः ॥	
कोपाद्विजृभमाणस्य वक्राद्वयक्तमिव उच्चलन् ॥	५
उत्पपात सधूमाग्निरुत्रस्य वदनादिव ॥	
स पुत्रवधसंततः शूरः क्रोधवशं गतः ॥	६
समीक्ष्य रावणो बुद्ध्या वैदेख्या रोचयद्वधम् ॥	
तस्य कुद्धस्य नेत्राभ्यां प्रापतनश्रुविन्दवः ॥	७
दीपाभ्यामिव दीपाभ्यां साच्चिपः स्नेहविन्दवः ॥	
तमन्तकमिव कुद्धं चराचरचिखार्दषुम् ॥	८
वीक्ष्माणं दिशः सर्वा राक्षसा नोपचक्रमुः ॥	
रावणः पुत्रशोकेन भृशमाकुलचेतनः ॥	९
संकुद्धः खड्गमादाय सहसा यत्र मैथिली ॥	
वार्यमाणः सुसंकुद्धः सुद्धनिर्हितशुद्धिभिः ॥	१०
अभ्यधावत संकुद्धः खे ग्रहो येहिणीमिव ॥	
मैथिली रक्ष्यमाणा तु राक्षसीभिरनिन्दिता ॥	११
ददर्श राक्षसं कुद्धं निलिंशवरधारिणम् ॥	
सीता तुःखसमाविष्टा विलपन्तीतमब्रवीत् ॥	१२
यथाऽयं मामभिकुद्धः समभिद्वति स्वयम् ॥	
वधिष्यति सनाथां मामनाथामिव दुर्मतिः ॥	१३
बहुशश्रोदयामास भर्तार मामनुग्रहाम् ॥	
भार्या सम भवस्वेति प्रत्याख्यातो श्रुतं मया ॥	१४

एतस्मिन्नन्तरे तस्य अमात्यः शीलवाऽनुर्जः ॥	
सुपाश्वो नाम मेधावी रावणं रक्षसां वग्म ॥	१४
निवार्यमाणः सच्चिदैरिदं वचनमत्रवीत् ॥	१५
कथं नाम दशग्रीव साक्षाद्वैश्रवणानुज ॥	१६
हन्तुमित्तसि वैदेहां क्रोधाद्वर्ममपास्य च ॥	१७
बेदविद्यावतस्नातः स्वकर्मनिरतस्तथा ॥	
ख्यः कस्माद्वधं वीर मन्यसे राक्षसेश्वर ॥	१८
मेथिलीं रूपसम्पन्नां प्रन्यवेक्षस्व पार्थिव ॥	
तस्मिन्नेव सहास्माभिगहने क्रोधमुत्सुज ॥	१९
अभ्युत्थानं त्वमर्यैव कृष्णपक्षचनुर्दशी ॥	
कृत्वा निर्यात्यमावास्यां विजयाय बलवृत्तः ॥	२०
शूरो धीमात्रथी खड्डी रथप्रवरमास्थतः ॥	
हत्वा दाशरथिं भीमं भवान्प्राप्स्यति मैथिलाम् ॥	२१
स दुरात्मा प्रतिश्वलं सुहृदावेदितं वचः ॥	
गृहं जगामाथ ततो वीर्यवान् राक्षसेश्वरः ॥	२२
आर्तानां राक्षसीनां तु लङ्घायां वै कुले कुले ॥	
रावणः करुणं शब्दं शुश्राव परदेवितम् ॥	२३
स तु दीर्घं विनिःश्वस्य मुहूर्ते ध्यानमार्थितः ॥	
बभूष परमकुङ्ठो रावणो भीमदर्शनः ॥	२४
संदश्य दशनैरोष्टं क्रोधसंरक्षलोचनः ॥	
गक्षसैरपि दुर्दर्शः कालाग्निरिव मूर्तिमान् ॥	२५
उवाच च समीपस्थात्राक्षसात्राक्षसेश्वरः ॥	
क्रोधाव्यक्तकथस्तथ निर्दहन्निव चक्षुषा ॥	२६
अद्य बाणैर्धनुमुक्तैर्युग्मान्तादित्यसंनिभैः ॥	
राघवं लक्ष्मणं चैव नेष्यामि यमसादनम् ॥	२७
अद्य वानरसैन्यानि रथेन पवनौजसा ॥	
धनुः समुद्रादुदूर्तैर्यथामि शिरोर्मिभिः ॥	२८
हतो भ्राता च येषां वै येषां वै तनयो हतः ॥	
वधेनाद्य रिपोस्तेषां करोम्यशुप्रमार्जनम् ॥	२९
अद्य काकाशं गृष्णाश्च ये च मांसाशिनोऽपरे ॥	
सर्वोत्तांस्तर्पयिष्यामि शश्रुमांसैः शाराहतैः ॥	३०
कलायतां मे रथः शीत्रं क्षिप्रमानीयता धनुः ॥	
अनुप्रथान्तु मां युद्धे येऽत्र शिष्टा निशाचरा: ॥	

अथानयन्वलाभ्यक्षाभत्वारो रावणाहया ॥	३१
रथानां नियुतं सामं नागानां नियुतव्यम् ॥	३१
अक्षानां पष्ठिकोटयस्तु खरेष्टाणां तथैव च ॥	३२
पदातस्त्वसंख्याता जग्मुह्ये राजशासनात् ॥	३२
हुतं सूतसमायुक्तं युक्ताहुतुरग्य रथम् ॥	३३
आरुरोह तदा भीम दीप्यमान स्वतंजसा ॥	३३
ततः प्रयातः सहसा राक्षसर्वहुभिर्वृतः ॥	३४
रावणः सत्त्वगाम्भीर्यद्वारयन्निव मेदिनीम् ॥	३४
ततः प्रजविताश्वेन रथेन स महाबलः ॥	३५
द्वारेण निर्ययौ तेन यत्र तां रामलक्ष्मणौ ॥	३५
ततो नष्टप्रभः सूर्यो दिशभ्य तिमिराहृताः ॥	३६
द्विजाश्व नेतुष्वांसश्व संचचाल च मेदिनी ॥	३६
ववर्ष रुधिरं देवश्वस्त्वलुश्वं तुरङ्गमाः ॥	३७
ध्वजाग्रे न्यपतदृशो विनेदुआशिवाः शिवाः ॥	३७
ततो निष्पततो युद्धे दशग्रीवस्य रक्षसः ॥	३८
रणे निधनशंसीनि रूपाण्येतानि जहिरे ॥	३८
एतानचिन्तयन्वेगानुत्पातान्समवस्थितान् ॥	३९
निर्ययौ रावणो मोहाद्वधार्थं कालचौदितः ॥	३९
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः शरैः काञ्चनभूषणैः ॥	४०
वानरणामनीकेषु चकार कदनं महत् ॥	४०
तथा तैः कृत्तगात्रैस्तु दशग्रीवेण मार्गणैः ॥	४१
बभूव बसुधा तत्र प्रकीर्णा हरिभिस्तदा ॥	४१
ततो राक्षसशार्दूलो विद्राव्य हरिवाहिनीम् ॥	४२
स ददर्श ततो रामं तिष्ठन्तमपराजितम् ॥	४२
स राघवं समासाद्य क्रोधसंरक्षलोचनः ॥	४३
व्यस्तजच्छरवर्षाणि रावणो राक्षसेश्वरः ॥	४३
शरधारास्ततो रामो रावणस्य धनुश्च्युताः ॥	४४
द्वैष्वापासिताः शीशं भृशाङ्ग्राह सत्परम् ॥	४४
ताङ्गरौघास्ततो भृत्यस्तीक्षणीभिर्च्छेद राघवः ॥	४५
दीप्यशानाम्बहूघोरञ्जरानाशीषिषोपमान् ॥	४५
राघवो राखणं तूर्णं रावणो राघवं तथा ॥॥	४६
अन्योत्थं विविर्धस्तीक्षणैः दार्खर्षवर्षवर्षतुः ।	४६

चेरतुश्च चिरं चित्रं मण्डलं सव्यदक्षिणम् ॥	
बाणवेगात्समुत्क्षिप्तावन्योन्यमपराजितौ ॥	४७
गवाक्षितमिवाकाशं बभूव शरवृष्टिभिः ॥	
महावेगैः सुतीक्ष्णग्रैर्घ्रपत्रैः सुवाजितैः ॥	४८
उभौ हि येन ब्रजतस्तेन तेन शरोर्मयः ॥	
ऊर्मयो वायुना विद्वा जग्मुः सागरयोरिव ॥	४९
एतस्मिन्नन्तरे कुद्धो राघवस्यानुजो बली ॥	
लक्ष्मणः सायकान्स्तस जग्राह परवीरहा ॥	५०
तैः सायकैर्महावेगैः रावणस्य महाश्रुतिः ॥	
ध्वजं मनुष्यशीर्षं तु तस्य चिच्छेद नैकधा ॥	५१
सारथेश्वापि बाणेन शिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥	
जहार लक्ष्मणः श्रीमान्नैऋतस्य महाबलः ॥	५२
ततः संभाविततरां कालेनार्पि दुरासदाम् ॥	
जग्राह विपुलां शक्तिं दीप्यमानां स्वतेजसा ॥	५३
लक्ष्मणाय समुद्दिश्य ज्वलन्तीभिव तेजसा ॥	
राघणः परमकुद्धश्चिक्षेप च ननाद च ॥	५४
त्वपतत्सा महावेगा लक्ष्मणस्य महोरसि ॥	
जिह्वोरगराजस्य दीप्यमाना महाश्रुतिः ॥	५५
ततो रावणवेगेन सुदूरमवगाढया ॥	
शक्त्या विभिन्नहृदयः पपात मुवि लक्ष्मणः ॥	५६
तां कराम्यां परामृश्य रामः शक्ति भयावहाम् ॥	
बभञ्ज समरे कुद्धो बलवान्विचकर्पं च ॥	५७
तस्य निष्कर्षतः शक्तिं रावणेन बलीयसा ॥	
शाराः सर्वेषु गत्रेषु पातिता मर्मभेदिनः ॥	५८
आचिन्तयित्वा तान्वाणान्समाप्तिष्ठ च लक्ष्मणम् ॥	
अब्रवीच हनूमन्तं सुग्रीवं च महाकपिम् ॥	५९
लक्ष्मणं परिवार्येवं तिष्ठध्वं वानरोत्तमाः ॥	
पराक्रमस्य कालोऽयं संग्रासो मे चिरोप्सितः ॥	६०
पापाल्माऽयं दद्वग्रीवो कथ्यतां पापनिभवः ॥	
काङ्गितं चातकस्येव धर्मस्त्वं भेषदर्शनम् ॥	६१
अस्मिन्मूर्हते न चिरात्सत्यं प्रतिशृणामि वः ॥	
अराघणमस्तम वा जगद्वध्यथ वानराः ॥	६२

एवमुक्त्वा शिर्वाणैस्तसकाङ्क्षनभूषणैः ॥	
आजघान रणे रामो दशग्रीवं समाहितः ॥	६३
तथा प्रविद्वर्नराचैर्मुसलैश्चापि रावणः ॥	
अभ्यर्घिष्ठदा रामं धाराभिरिव तोयदः ॥	६४
रामरावणमुक्तानामन्योन्यमभिनिप्रताम् ॥	
वराणां च शराणां च वभूव तुमुलः स्वनः ॥	६५
विकीर्यमाणः शरजालवृष्टिभिर्महात्मना दीपधनुध्मताऽर्दितः ॥	
भयात्प्रदुद्राव समेत्य रावणो यथाऽनिलेनाभिहतो वलाहकः ॥	६६

अथ द्वितीयः सर्गः ।

शक्त्या निपातितं दृष्ट्वा रावणेन वर्णायसा ॥	
लक्षणं समेरे शरं शोर्णितांघपरिष्ठुतम् ॥	
विसुजनेव वाणीघान् सुषेणमिदमब्रवीत् ॥	६७
एष रथवधीर्येण लक्षणः पतितो भुवि ॥	
सर्पवच्छेष्टते वीरो मम शोकमुदीरयन् ॥	६८
-शोणिताद्रमिमं वीरं प्राणैः प्रियतरं मम ॥	
पश्यतो मम का शक्तियोद्धुं पर्याकुलात्मनः ॥	६९
अयं स समरक्षाधी भ्राता मे शुभलक्षणः ॥	
यदि पञ्चत्वमापन्नः प्राणेभे किं सुखेन वा ॥	७०
लजतीव हि मे वीर्यं ब्रश्यतीव कराद्धनुः ॥	
सायका व्यवसीदन्ति दृष्टिर्पवशं गता ॥	७१
अवसीदन्ति गात्राणि स्वप्रयाने नृणामिव ॥	
चिन्ता मे वर्तते तीव्रा मुमृष्टाऽपि च जायते ॥	७२
विजयोऽपि हि मे शूर न प्रियायोपकल्पतं ॥	
अचक्षुर्विषयश्चन्द्रः कां ग्रीतं जनयिष्यति ॥	७३
वथैव मां बनं यावत्मनुयाति महाद्युतिः ॥	
अहमप्यनुयास्यामि तथैवेनं बमक्षयम् ॥	७४
देशे देशे कलजाणि देशे देशे च बान्धवाः ॥	
तं तु देशं न पस्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥	७५
किं तु राज्येन दुर्धर्षं लक्षणेन किना मम ॥	
कथं बक्ष्याम्यहं त्वं भ्रां सुमित्रां पुत्रवत्सलाम् ॥	७६

एकाकी कि तु मां त्यक्त्वा परलोकाश गच्छसि ॥	७७
विलपनं च मां आतः किमर्ये नावभाषसे ॥	७८
राममेवं ब्रुवाणं तु शोकव्याकुलितेन्द्रियम् ॥	७९
आश्चासयन्नुवाचेदं सुषेणः परमं वचः ॥	८०
त्यजेमां नरशार्दूलं बुद्धिं वैकल्प्यकारिणीम् ॥	८१
शोकसजननीं चिन्तां तुत्यां वाणैश्चमूमुखे ॥	८२
नैव पञ्चलमापन्नो लक्षणां लक्षित्वर्धनं ॥	८३
न ह्यस्य विकृतं वक्त्रं न च श्यामत्वमागतम् ॥	८४
मुप्रभं च प्रसन्नं च मुखमस्य निरीक्षयताम् ॥	८५
पद्मपत्रतलौ हस्तौ सुप्रसन्ने च लोचने ॥	८६
नेटशं दृश्यते रूपं गतासूना निशांपतं ॥	८७
सोच्छासं द्वदय वीर कम्पमानं मुहुर्मुहुः ॥	८८
एवमुक्त्वा महाप्राज्ञः सुषेणो राघव वचः ॥	८९
समीपस्थमुवाचेदं हनूमन्त महाकपिम् ॥	९०
सौभ्यं शीघ्रमितो गत्वा पर्वतं हि महोदयम् ॥	९१
विशाल्यकरणीं नाभ्ना सावर्ण्यकरणीं तथा ॥	९२
संजीवकरणीं वीर संधार्ना च मर्हापर्धाम् ॥	९३
संजीवनार्थं वीरस्य लक्षणस्य त्वमानय ॥	९४
इत्येवमुक्तो हनुमान्यत्वा चौषधिपर्वतम् ॥	९५
चिन्तामभ्यगमच्छीमानजानस्ता महौपधीः ॥	९६
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना मारुतंरमितौजसः ॥	९७
इदमेव गमिष्यामि गृहीत्वा शिखरं गिरेः ॥	९८
अस्मिस्तु शिखेरे जातामोपधीं तां सुखावहाम् ॥	९९
प्रतकेणावगच्छामि सुषेणो होवमब्रवीत् ॥	१००
अगृह्य यदि गच्छामि विशाल्यकरणीमहम् ॥	१०१
कालात्ययेन दोषः स्यादैकल्प्यं च महद्वेत् ॥	१०२
इति संचित्य हनुमान्यत्वा क्षिप्रं महाचलः ॥	१०३
फुलनानातसगणं समुत्पाद्य गिरेस्तटम् ॥	१०४
गृहीत्वा हरिशार्दूलो हस्ताभ्यां समतोऽलयत् ॥	१०५
स नीलमिव जीमूतं तोयपूर्णं नमस्तलात् ॥	१०६
उत्पपात गृहीत्वा तु हनूमाङ्गुष्ठसरं गिरेः ॥	१०७
समागम्य महोदयः संवर्ष्य शिखरं गिरेः ॥	१०८
विभ्रम्य किञ्चिद्दनुभान्सुषेष्यमिदमग्रवात् ॥	१०९

औषधीनार्चिगच्छामि ता अहं हरिपुङ्गव ॥	
तदिदं शिखरं कृत्कं गिरेस्तस्याहूतं मथा ॥	१४
एवं कथयमानं तु प्रशस्य पवनात्मजम् ॥	
सुषेणो वानरशेषो जग्राहोत्पाद्य चौषधीः ॥	१५
विस्मितास्तु बभूत्से सर्वे वानरपुङ्गवाः ॥	
दृष्टा तु इनुमत्कर्म सुरेष्ठि सुदुष्करम् ॥	१६
ततः संक्षोदयित्वा तामोषधीं वानरोत्तमः ॥	
लक्ष्मणस्य ददौ नस्तः सुपेणः सुमहायुतिः ॥	१७
सशल्यः स समाद्राय लक्ष्मणः परवीरहा ॥	
निदान्त्यो विरुजः शीघ्रमदातिष्ठन्महीतलात् ॥	१८
नामातिथितं तु हरयो भनलात्यंश्य लक्ष्मणम् ॥	
साधु साध्विति सुप्रीता लक्ष्मणं प्रत्यपूजयन ॥	१९
एष्येहीत्यब्रवीद्रामो लक्ष्मणं परवीरहा ॥	
मस्वजे गाढमालिङ्गय वाणपर्याकुलेक्षणः ॥	१००
अब्रवीच परिवज्य सौमित्रि राघवस्तदा ॥	
दिष्टया त्वां वीर पश्याभि मरणात्पुनरागतम् ॥	
न हि मे जीवितेनार्थः सीतया च जयेन वा ॥	१०१

अथ तृतीयः सर्गः ।

अथान्यं रथमात्थाय रावणो राक्षसाधिपः ॥	
अभ्यधावत काकुत्स्थं स्वभानुरिव भास्करम् ॥	१०२
दशग्रीवो रथस्थत् रामं वज्रोपमैः शैरेः ॥	
आजघान महाशैलं धाराभिरिव तोयदः ॥	१०३
दीपपावकसंकाशैः शैरेः काञ्चनभूषणैः ॥	
अभ्यवर्षदणे रामो दशग्रीवं समाहितः ॥	१०४
स तु तेन तदा क्रोधात्काकुत्स्थेनार्दितो भृशम् ॥	
रावणः समरक्षाधी महाक्रोधसुपागमत् ॥	१०५
ततः शरसहक्षाणि क्षिप्रहस्तो निशाचरः ॥	
निजघानोदसि क्रुद्धो राघवस्य महात्मनः ॥	१०६
स शोणितसमादिग्नः समरे लक्ष्मणाग्रजः ॥	
दृष्टः फुल्ल इवारण्ये सुमहान्मिक्षुकदुमः ॥	१०७

यं तस्मै प्रथमं प्रादादगस्यो भगवानृषिः ॥	
ब्रह्मदत्तं महद्वाणममोघं युधि वीर्यवान् ॥	१०८
ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वभिन्द्रार्थमभितौजसा ॥	
दत्तं सुरपतेः पूर्वे त्रिलोकजयकांक्षिणः ॥	१०९
यस्य वाजेषु पवनः फले पावकभास्करौ ॥	
शरीरमाकाशमयं गौरवे मेरुमन्दरौ ॥	११०
अभिमन्त्य ततो गमस्तं महेषुं महाबलः ॥	१
वेदप्रोक्तेन विधिना संधेऽकार्मुके बली ॥	१११
स रावणाय संकुद्धो भृशमानम्य कार्मुकम् ॥	
चिक्षेप परमायत्तः गरं मर्मविदारणम् ॥	११२
स वत्र इव दुर्धर्षो वत्रिवाहुविसर्जितः ॥	
कृतान्त इव चावार्यो न्यपतद्रावणोरसि ॥	११३
दधिरात्कः स वेगेन शारीरान्तकरः शरः ॥	
रावणस्य हरन्प्राणान्विवेश धरणीतलम् ॥	११४
स शरो रावणं हत्वा रुधिरार्द्रकृतच्छविः ॥	
कृतकर्मा निभृतवत्स तृणीं पुनराविशत् ॥	११५
गतासुर्भीमवेगस्तु नैऋतेन्द्रो महाश्रुतिः ॥	
पपात स्यन्दनाद्धमौ वृत्रो वत्रहतो यथा ॥	११६
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ हतशेषा निशाचराः ॥	
हतनाथा भयत्रस्ताः सर्वतः संप्रदुद्रवुः ॥	११७
ततो विनेदुः संहृष्टा वानरा जितकाशिनः ॥	
निपपातान्तरिक्षाच्च पुष्पवृष्टिस्तदा भुवि ॥	११८
राघवस्तवसंयुक्ता गगने च विशुश्रुते ॥	
साधु साध्विति वागद्या देवातानां महात्मनाम् ॥	११९
आविषेश महान्हर्षो देवानां चारणै सह ॥	
रावणे निहते रौद्रे सर्वलोकभयझरे ॥	१२०
आतरं निहतं दृष्ट्वा शयानं निर्जितं रणे ॥	
शोकवेगपरीतात्मा विललाप विभीषणः ॥	१२१
वदन्तं हेतुमद्वाक्यं परिदृष्टार्थनिश्चयम् ॥	
रामः शोकसमाविष्टभित्युवाच विभीषणम् ॥	१२२
नायं विनष्टो निश्चेष्टः समरे चण्डविकमः ॥	
अत्युच्चतमहोत्साहः पतितोऽयमशक्तिः ॥	१२३

नैवं विनिष्टाः शोचन्ते क्षत्रधर्मव्यवस्थिताः ॥	
वृद्धिमाशंसमाना ये निपतन्ति रणाङ्गिरे ॥	१२४
नैकान्तविजयो युद्धे भूलपूर्वः कदाचन ॥	
परेवा हन्यते वीरः परान्वा हन्ति संयुगे ॥	१२५
इयं हि पूर्वैः संदिष्टा गतिः क्षत्रियसंमता ॥	
क्षत्रियो निहतः संख्ये त शोच्य इति निश्चयः ॥	१२६
तदेवं निश्चयं दृष्ट्वा तत्त्वमास्थाय विज्वरः ॥	
यदिहानन्तरं कार्यं कल्पं तदनुचिन्तय ॥	१२७
मरणान्तानि वैराणि निवृत्तं नः प्रयोजनम् ॥	
क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव ॥	१२८

अथ चतुर्थः सर्गः ।

गवणं निहतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना ॥	
अन्तःपुराद्विनिष्पेत् राक्षस्यः शोककर्शिताः ॥	१२९
वार्यमाणाः सुबहृशो वेष्टन्त्यो रणपांसुप् ॥	
विमुक्तकेश्यः शोकातीं गवो वत्सहता यथा ॥	१३०
उत्तरेण विनिष्क्रम्य द्रोरेण सहराध्मैः ॥	
प्रविश्यायोधनं धोरं विचिन्वन्त्यो हतं पतिम् ॥	१३१
ददृश्वस्ता महाकायं महावीर्यं महाश्रुतिम् ॥	
रावणं निहतं भूमौ नीलाञ्जनचयोपमम् ॥	१३२
ताः पतिं सहसा दृष्ट्वा शयानं रणपांसुषु ॥	
निषेदुस्तस्य गत्रेषु छिन्ना वनलता इव ॥	१३३
बहुमानात्परिष्वज्य काचिदेनं रुरोद ह ॥	
चरणौ काचिदालम्ब्य काचित्कण्ठेऽवलम्ब्य च ॥	१३४
उत्क्षिप्य च भुजौ काचिद्भूमौ सुपरिवर्तते ॥	
हतस्य वदनं दृष्ट्वा काचिन्मोहमुपागमत् ॥	१३५
काचिदद्वे शिरः कृत्वा रुरोद मुखमीक्षती ॥	
स्नापयन्ती मुखं बाष्पैस्तुषारैरिव पङ्कजम् ॥	१३६
दशश्रीवं हतं दृष्ट्वा गमेष्टाचिन्त्यकर्मणा ॥	
पतिं मण्डोदरी तत्र कृपणा पर्यदेवयत् ॥	१३७
ननु नाम महाबाहो तव वैभवणानुज ॥	
क्रुद्यस्य प्रमुखे स्थातुं अस्यत्वपि पुरुन्दरः ॥	१३८

ज्ञात्यर्थं महास्तोऽपि गन्धर्वाश्च यशस्विनः ॥	
ननु नाम तवोद्देशाचारणाश्च दिशो गताः ॥	१३९
स त्वं मानुषमात्रेण रामेण युधि निर्जितः ॥	
न व्यपच्रपसे राजनिकिमिदं राक्षसेश्वर ॥	१४०
अथवा रामरूपेण कृतान्तः स्वयमागतः ॥	
मायां तव विनाशाय विधायाप्रतितर्किताम् ॥	१४१
व्यक्तमेष भवायोगी परमात्मा सनातनः ॥	
मानुषं रूपमास्थाय विष्णुः सत्यपराक्रमः ॥	१४२
सीतां धर्षयता मान्यां त्वया द्वासदृशं कृतम् ॥	
वसुधाया हि वसुधां श्रियाः श्री भर्तृवत्सलाम् ॥	१४३
न कुलेन न रूपेण न दाक्षिण्येन मैथिली ॥	
भयाऽधिका वा तुल्या वा तनु मोहान्न बुध्यमे ॥	१४४
सीतानिमित्तजो मृत्युस्त्वया दूरादुपाहृतः ॥	१४५
मैथिलीसह रामेण विशोका विहरिष्यति ॥	
अत्पुण्या त्वं हं धोरे पतिता शोकसागरे ॥	१४६
हा पश्चिमा मे संप्राप्ता दशा वैधव्यदायिनी ॥	
या मयाऽसीन्न संबुद्धा कदाचिदपि मन्दया ॥	१४७
पिता दानवराजो मे भर्ता मे राक्षसेश्वरः ॥	
पुत्रो मे शक्निर्जेता इत्यहं गर्विता भृशम् ॥	१४८
हा स्वप्नः सत्यमेवेदं त्वं रामेण कथं हतः ॥	
त्वं मृत्योरपि मृत्युः स्याः कथं मृत्युवशं गतः ॥	
एवप्रभावं भर्तारं दृष्ट्वा रामेण पातितम् ॥	
स्थिराऽस्मि या देहमिमं धारयामि हतप्रिया ॥	१४९
शयनेषु महाहेषु शयित्वा राक्षसेश्वर ॥	
इह कर्मान्प्रसुतोऽसि धरण्यां रेणुगुणितः ॥	१५०
यदा मे तनयः शस्तो लक्षणेनेन्द्रजिल्युधि ॥	
तदा त्वभिहता तीव्रमय त्वस्मि निपातिता ॥	१५१
साऽहं बन्धुजनैर्हीना हीना नाथेन च त्वया ॥	
विहीना काममोगैश्च शोक्तिष्ठे शाश्वतीः समाः ॥	१५२
प्रपन्नो दीर्घमध्यानं राजन्नद्य सुरुर्गम् ॥	
नय मामपि दुःखात्मा न वर्तिष्ये त्वया विना ॥	१५३
प्रवादः सत्यमेवायं त्वां प्रति ग्रायश्चो वृप ॥	
पतिव्रतानां नाकर्मसात्पत्त्वश्रूणि भूत्वे ॥	१५४

इत्येवं विलपन्ती सा बाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥	
स्नेहोपस्कन्धदया तदा मोहमुपागमत् ॥	१५५
कश्मलभिहताऽसन्ना बभौ सा रावणोरसि ॥	
संध्यानुरक्ते जलदे दीपा विद्युदिवोज्ज्वला ॥	१५६
तथागतां समुत्थाप्य सपत्न्यस्तां भृशातुराः ॥	
र्घवस्थापयामासू रुदत्यो रुदतीं भृशम् ॥	१५७
एतस्मिन्नन्तरे रामो विभीषणमुवाच ह ॥	
संस्कारः क्रियतां आतुः स्तीगणः परिसान्त्यताम् ॥	१५८
संददौ पावकं तस्य विधियुक्तं विभीषणः ॥	
स्नात्वा चैवाद्रवखेण तिळान्दर्भविमिश्रितान् ॥	
उदकेन च संमिश्रान्प्रदाय विधिपूर्वकम् ॥	१५९
ताः स्त्रियोऽनुनयामास सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ॥	
गम्यतामिति ताः सर्वां विविशुर्नगरं ततः ॥	१६०
प्रविष्टासु पुरीं स्तीषु राक्षसेन्द्रां विभीषणः ॥	
रामपार्श्वमुपागम्य समतिष्ठद्विनीतवत् ॥	१६१
रामोऽपि सह सैन्येन सुग्रीवः सलक्षणः ॥	
हर्षं लेभे रिपुं हत्वा वृत्रं वज्रधरो यथा ॥	१६२
राघवः परमप्रीतिः सुग्रीवं परिष्वजे ॥	
पूज्यमानो हरिगणैराजगाम बलालयम् ॥	१६३
अथोवाच स काकुत्स्थः समीपपरिवर्तिनम् ॥	
सौमीषि मित्रसम्पन्नं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥	१६४
विभीषणमिमं सौभ्यं लङ्घायामभिषेचय ॥	
अनुरक्तं च भक्तं च तथा पूर्वोपकारणम् ॥	१६५
एष मे परमः कामो यदिमं रावणानुजम् ॥	
लङ्घायां सौभ्यं पश्येयमभिषिक्तं विभीषणम् ॥	१६६
एवमुक्तस्तु सौमिश्री राघवं ज महात्ममा ॥	
तथेत्युक्त्वा सुसंहृष्टः सौवर्णं घटमाददे ॥	१६७
तं घटं वानरेन्द्राणां हस्ते दत्वा मनोजवान् ॥	
व्यादिदेश महात्मवः समुद्रसलिलं तदा ॥	१६८
अतिशीघ्रं ततो गत्वा वानरास्ते मनोजवाः ॥	
आगतास्तु जले गृहा उमुद्राङ्गनरोत्तमाः ॥	१६९

ततस्त्वेकं घटं गृह्य संस्थाप्य परमासने ॥
घटेन तेन सौभित्रिरभ्यषिङ्गाद्विभीषणम् ॥

१७०

अथ पञ्चमः सर्गः ।

ततः शैलोपमं वीरं प्राञ्जलिं प्रणतं स्थितम् ॥	
उवाचेदं वचो रामो हनूमन्तं पूवज्ञमम् ॥	१७१
अनुज्ञाप्य महाराजमिम सौम्य विभीषणम् ॥	
प्रविश्य नगरीं लङ्घां कौशल ब्रृहि मैथिलीम् ॥	१७२
वैदेहा मां च कुशल सुग्रीव च सलक्षणम् ॥	
आचक्ष्य वदतां श्रेष्ठ रावणं च हत रणे ॥	१७३
प्रियमेतदिहाख्याहि वैदेहास्त्वं हरीश्वर ॥	
प्रातिगृह्य तु संदेशमुपावर्तितुमर्हसि ॥	१७४
इति प्रातिसमादिष्टा हनूमान्मारुतात्मज ॥	
प्रविशेष पुरीं लंकामनुज्ञाप्य विभीषणम् ॥	१७५
ततस्तेनाभ्यनुज्ञातो हनूमान्वृक्षवार्टिकाम ॥	
सप्रविश्य यथान्यायं सीतया विदितो हरिः ॥	
ददशी मृजया हीनां सातकां राहिणीमिव ॥	१७६
दृष्ट्वा समागतं देवी हनूमन्तं महावलम् ॥	
तृण्णिमास्त तदा दृष्ट्वा स्मृत्वा दृष्टाऽभवत्तदा ॥	१७७
सौम्यं तस्या मुख दृष्ट्वा हनूमान्प्रवगोत्तमः ॥	
रामस्य वचनं सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥	१७८
वैदेही कुशली रामः सुग्रीवः सहलक्षणः ॥	
कुशलं त्वाह सिद्धार्थो हतशत्रूरमित्रजित् ॥	१७९
विभीषणसहायेन रामेण हरिभिः सह ॥	
निहतो रावणो देवि लक्षणेन च वीर्यवान् ॥	१८०
प्रियमाख्यामि ते देवि भूयश्च त्वां सभाजये ॥	
तव प्रभाषाद्वर्मजे महात्रामेण संयुगे ॥	
लब्धोऽयं विजयः सीते स्वस्था भव गतज्वरा ॥	१८१
मया ह्यलब्धनिद्रेण भृतेन तव निर्जये ॥	
प्रतिशैषा विनिस्तीर्णा बद्धा सेतुं महोदधौ ॥	१८२
संब्रमश्च न कर्तव्यो वर्तन्त्या राक्षसलये ॥	
विभीषणविधेयं हि लङ्घेभ्यर्थमिदं कृतम् ॥	१८३

तदाश्वसिहि विस्तुवं स्वगृहे परिवर्तसे ॥	
अयं चाम्येति संहृष्टस्त्वदृशनसमुत्सुकः ॥	१८४
एवमुक्ता तु सा देवी सीता शशिनिभानना ॥	
प्रहर्षेणावरुद्धा सा व्याहर्तुं न शशाक ह ॥	१८५
ततोऽब्रवीद्विवरः सीतामप्रतिजल्पतीम् ॥	
किं त्वं चिन्तयसे देवि कि च मां नाभिभाषसे ॥	१८६
एवमुक्ता इनुमता सीता धर्मपथे स्थिता ॥	
अब्रवीत्परमप्रीता वाध्यगद्वदया गिरा ॥	१८७
प्रियमेतदुपश्चुत्य भर्तुर्विजयसंश्रितम् ॥	
प्रहर्षवशमापन्ना निर्वाक्याऽस्मि क्षणान्तरम् ॥	१८८
नाहि पश्यामि सदृशं पूर्यत्या तव किञ्चन ॥	
सदृशं यात्प्रयाख्याने तव दत्वा भवेत्सुखम् ॥	१८९
हिरण्यं वा सुवर्णं वा रत्नानि र्विविधाने च ॥	
राज्य वा त्रिषु लोकेषु एतन्नार्हति भाषितम् ॥	१९०
एवमुक्तस्तु वैदेह्या प्रत्युवाच इवङ्गमः ॥	
प्रगृहीताङ्गलिहर्षात्सीतायाः प्रमुखे स्थितः ॥	१९१
भर्तुः प्रियहिते युक्ते भर्तुर्विजयकांक्षणि ॥	
स्त्वधर्मेवंविध वाक्य त्वमेवार्हस्यनिन्दितं ॥	१९२
युक्ता रामस्य भवती धर्मपत्नी गुणान्विता ॥	
प्रतिसंदिश मां देवि गमिष्ये यत्र राघवः ॥	१९३
एवमुक्ता इनुमता वैदेही जनकात्मजा ॥	
सा ऽब्रवीद्वृष्टिमिच्छामि भर्तार भक्तवत्सलम् ॥	१९४
तस्यात्पद्धचनं श्रुत्वा हनूमान्मारुतात्मजः ॥	
हर्षवन्मैथिली वाक्यमुवाचेदं महामतिः ॥	१९५
पूर्णचन्द्रमुखं रामं द्रक्ष्यस्यद्य सलक्षणम् ॥	
स्थितिमित्रं हतामित्रं शचीवेन्द्रं सुरेश्वरम् ॥	१९६
तमुवाच महाप्राज्ञः सोऽभिवाद्य इवङ्गमः ॥	
रामं कमलपत्राक्षं वरं सर्वधनुष्मताम् ॥	१९७
यमिमित्तोऽयमारम्भः कर्मणां यः फलोदयः ॥	
सा देवी शोकसंतसा द्रष्टुं त्वामभिकांक्षति ॥	१९८ .
सा हि शोकसमाविष्टा वाप्पपर्याकुलेषणा ॥	
मैथिली विजयं श्रुत्वा द्रष्टुं त्वामभिकांक्षति ॥	१९९

पूर्वकात्प्रत्ययाच्चाहमुक्तो विश्वस्तया तथा ॥	
द्रष्टुमिच्छामि भर्तारमिति पर्याकुलेक्षणा ॥	२००
एवमुक्तो हनुमता रामो धर्मभृतां वरः ॥	
अगच्छत्सहसा ध्यानमीषद्वापरिप्लुतः ॥	२०१
स दीर्घमभिनिःश्वस्य जगतीमवलोकयन् ॥	
उवाच मेघसंकाशं विभीषणमुपस्थितम् ॥	२०२
दिव्याङ्गरागां वैदेहीं दिव्याभरणभूषिताम् ॥	
इह सीतां शिरःस्नातामुपस्थापय मा चिरम् ॥	२०३
ततः सीतां शिरःस्नातां संयुक्तां प्रतिकर्मणा ॥	
महार्हभरणोपेतां महार्हम्बरधारिणीम् ॥	२०४
आरोप्य शिविकां सीतां राक्षसैर्वहनोचितैः ॥	
राक्षसैर्बहुभिर्गुसामाजहार विभीषणः ॥	२०५
तामागतामुपश्रुत्य रक्षोगृहचिरोपिताम् ॥	
रोषं हर्षे च दैन्यं राघवः प्राप शत्रुहा ॥	२०६
ततो यानगतां सीतां सविमर्शं विचारयन् ॥	
बिभीषणमिदं वाक्यमहृष्टो राघवोऽब्रवीत् ॥	२०७
राक्षसाधिपतं सौम्य नित्यं मद्दिजये रत ॥	
वैदेही संनिकर्षं मे क्षिप्रं समभिगच्छतु ॥	२०८
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य विभीषणः ॥	
तूर्णमुत्सारणं तत्र कारयामास धर्मवित् ॥	२०९
कंचुकोष्णीषिणस्तत्र वेत्रज्ञरपाणयः ॥	
उत्सारयन्तस्तान्योधान्समन्तात्परिचक्रमुः ॥	२१०
तेषामुत्सार्यमाणानां निःस्वनः सुमहानभूत् ॥	
वायुनोद्धूयमानस्य सागरस्येष निःस्वनः ॥	२११
उत्सार्यमाणान् दृष्टुऽथ जगत्यां जातसंभमान् ॥	
दाक्षिण्यात्तदमर्पाच्च वारयामास राघवः ॥	२१२
किमर्थं मामनादत्य क्लिष्टतेऽयं त्वया जनः ॥	
निवर्तयैनमुद्देशं जनोऽयं स्वजनो मम ॥	२१३
न गृहणि न वस्त्राणि न प्राकारतिरस्क्या ॥	
नेहशा राजसत्कारा वृक्षमावरणं क्लियः ॥	२१४
ध्यसनेषु न कृञ्जेषु न मुद्रेषु स्वयंवरे ॥	
न क्रतौ नो विवाहे वा दर्शनं दूष्यते क्लियः ॥	२१५

सैषा विपद्रता चैव कृच्छ्रेण च समान्विता ॥	२१६
दर्शने नास्ति दोषोऽस्या मत्समीपे विज्ञेषतः ॥	
विसृज्य शिविकां तस्मात्पद्धथामेवापसर्पतु ॥	
समीपे मम वैदेही पश्यन्त्वेते बनौकसः ॥	२१७
एवमुक्तस्तु रामेण सविमशो विभीषणः ॥	
रामस्योपानयत्सीतां संर्निकर्षे विनीतवत् ॥	२१८
ततो लक्ष्मणसुग्रीवौ हनुमांश्च प्रवङ्गमः ॥	
निशम्य वाक्यं रामस्य बभूव्यथिता भृशम् ॥	२१९
लज्या त्ववलीयन्ती स्वेषु गात्रेषु मैथिली ॥	
विभीषणेनानुगता भर्तीरं साऽन्यवर्तत ॥	२२०
विस्मयाच्च प्रहर्षाच्च स्नेहाच्च पतिदेवता ॥	
उदैक्षत सुखं भर्तुः सौभ्यं सौभ्यतरानना ॥	२२१
तां तु पार्श्वे स्थितां प्रहां रामः संप्रेक्ष्य मैथिलीम् ॥	
द्वदयान्तर्गतं भावं व्याहृतुमुपचक्रमे ॥	२२२
एषाऽसि निर्जिता भद्रे शत्रु जित्वा रणाजिरे ॥	
पौरुषाददनुषेयं मयैतदुपपादितम् ॥	२२३
गतोऽस्म्यन्तमर्षस्य धर्षणा संप्रमार्जिता ॥	
अवमानश्च शत्रुश्च युगपञ्चिहतौ मया ॥	२२४
अद्य मे पौरुषं दृष्टमव्य मे सफलः श्रमः ॥	
अद्य तीर्णप्रतिश्नेऽहं प्रभवाभ्यद्य चात्मनः ॥	२२५
या त्वं विरहिता नीता चर्लाचित्तेन रक्षसा ॥	
दैवसंपादितो दोषो मानुषेण मया जितः ॥	२२६
संप्राप्तवमानं यस्तेजसा न प्रमार्जति ॥	
कस्तस्य पौरुषेणार्थो महताऽप्यत्पचेतसः ॥	२२७
लङ्घनं च समुद्रस्य लङ्घायाश्रापि मर्दनम् ॥	
सफलं तस्य च श्लाघ्यमद्य कर्म हनूमतः ॥	२२८
युद्धे विक्रमतश्चैव हितं मन्त्रयतस्तथा ॥	
सुग्रीवस्य सैन्यस्य सफलोऽद्य परिश्रमः ॥	२२९
विभीषणस्य च तथा सफलोऽद्य परिश्रमः ॥	
विगुणं भ्रातीरं त्यक्त्वा यो मां स्वयमुपस्थितः ॥	२३०
इत्येवं वधतः श्रुत्वा सीता रामस्य तद्वचः ॥	
सुग्रीवोऽकुलमयना बभूवाश्रुपरिष्कृता ॥	२३१

यत्कर्तव्यं मनुष्येण धर्षणां प्रतिमार्जिता ॥	
तस्कृतं रावणं हत्या मयेदं मानकाङ्क्षणा ॥	२३२
निर्जिता जीवलोकस्य तपसा भावितात्मना ॥	
अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक् ॥	२३३
विदितआस्तु भद्रं ते योऽयं रणपरिश्रमः ॥	
सुतीर्णः सुहृदां वीर्याज्ज त्वदर्थं मया कृतः ॥	२३४
रक्षता तु मया वृत्तमपवादं च सर्वतः ॥	
ग्रन्थ्यातस्यात्मवंशस्य व्यञ्जं च परिमार्जिता ॥	२३५
प्राप्तचारित्रिसंदेहा मम प्रातिमुखे स्थिता ॥	
दीपो नेत्रातुरस्येव प्रतिकूलाऽसि मे दृढा ॥	२३६
तद्रच्छ त्वाऽनुजानेऽय यथेष्टं जनकात्मजे ॥	
एता दशा दिशो भद्रे कार्यमस्ति न मे त्वया ॥	२३७
कः पुमांस्तु कुलं जातः स्त्रियं परगृहोपिताम् ॥	
तेजस्वी पुनरादद्यात्सुहृद्लोभेन चेतसा ॥	२३८
रावणाङ्गपरिक्लिष्टां दृष्टां दुष्टेन चक्षुणा ॥	
कथं त्वां पुनरादद्यां कुलं व्यपदिशन्महत् ॥	२३९
यदर्थं निर्जिता मे त्वं सोऽयमासादितो मया ॥	
नास्ति मे त्वय्यभिष्वज्ञो यथेष्टं गम्यतामिति ॥	२४०
एवमुक्ता तु वैदेही परमं रोमहर्षणम् ॥	
राघवेण सरोषेण श्रुत्वा प्रव्यथिताऽभवत् ॥	२४१
सा तदाऽभ्रतपूर्वं हि जने महति मैथिली ॥	
श्रुत्वा भर्तुर्वचो धोरं लजयाऽवनत्ऽभवत् ॥	२४२
प्रविशम्तीव गात्राणि स्वानि सा जनकात्मजा ॥	
वाक्यारैस्तैः सशब्देव भृशमशृण्यवर्तयत् ॥	२४३

अथ षष्ठः सर्गः ।

ततो बाष्पपरिक्लिन्नं प्रमार्जन्ती स्वमाननम् ॥	
शमैर्गद्रदया वाचा भर्तारमदमत्रवीत् ॥	२४४
किं मामसदृशं वाक्यमीदृशं श्रोत्रदारुणम् ॥	
इक्षं श्रावयसे वीरं प्राकृतः प्राकृतामिति ॥	२४५
न तथाऽस्मि महावाहो यथा मामगच्छसि ॥	
प्रत्ययं गच्छ मै स्वेन चारित्रेणैव ते शये ॥	२४६

पृथक्स्त्रीणां प्रचरेण जातिं त्वं परिशङ्कसे ॥	२४७
परित्यजैनां शङ्कां तु यदि तेऽहं परीक्षिता ॥	२४८
यदहं गात्रसंस्पर्शं गताऽस्मि विवशा प्रभो ॥	२४९
कामकारो न मे तत्र दैवं तत्रापराध्यति ॥	२५०
मदधीनं तु यत्तन्मे हृदयं त्वयि वर्तते ॥	२५१
पराधीनेषु गात्रेषु किं करिष्याम्यनीश्वरी ॥	२५२
सह संबृद्धभावेन संसर्गेण च मानद ॥	२५३
यदि तेऽहं न विज्ञाता हता तेनास्मि शाश्वतम् ॥	२५४
प्रेषितस्ते महावीरो हनुमानवलोककः ॥	२५५
लङ्कास्थाऽहं त्वया राजन्कं तदा न विसर्जिता ॥	२५६
प्रत्यक्षं वानरस्यास्य तद्वाक्यसमनन्तरम् ॥	२५७
त्वया संत्यक्तया वीर त्यक्तं स्याऽन्वितं महा ॥	२५८
न दृथा ते श्रमोऽयं स्थात्सशयेऽन्यस्य जीवितम् ॥	२५९
सुहृजनर्पारकेशो न चाय विफलस्त्व ॥	२६०
त्वया तु दृष्टशार्दूल रोषमेवानुवर्तता ॥	२६१
लघुंनव मनुष्येण स्त्रीत्वमेव पुरकृतम् ॥	२६२
न प्रमाणीकृतः पाणिर्वाल्ये मम नीर्पिडितः ॥	२६३
मम भक्तिश्च शीलं च सर्वं ते पृष्ठतः कृतम् ॥	२६४
इति ब्रुवन्ती रुदती बाष्पगद्दभाषिणी ॥	२६५
उवाच लक्षणं सीता दीन ध्यानपरायणम् ॥	२६६
चितां मे कुरु सौमित्रं व्यसनस्यास्य भेषजम् ॥	२६७
मिथ्यापवादोपहता नाहं जीवितुमुत्सहे ॥	२६८
अप्रतीतेन गुणैर्भृता त्यक्ता याजनसंसदि ॥	२६९
या क्षमा मे गतिर्गन्तुं प्रवेश्ये हव्यवाहनम् ॥	२७०
एवमुक्तस्तु वैदेह्या लक्षणः परवीरहा ॥	२७१
अमर्षवशयापन्नो राघवं समुदैक्षत ॥	२७२
स विज्ञाय मनश्छन्दं रामस्याकारसूचितम् ॥	२७३
चितां चकार सौमित्रिमते रामस्य वीर्यवान् ॥	२७४
नहि रामं तदा कश्चित्कालान्तकयमोपमम् ॥	२७५
अनुनेत्रुमथो वक्तुं द्रष्टुं वाऽप्यशक्तुद्वत् ॥	२७६
अधोमुखं स्थितं रामं ततः कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥	२७७
उपावर्तत वैदेही दीप्यमानं हुताशनम् ॥	२७८

प्रणम्य दैवतेभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यश्च मैथिली ॥	
बद्धाङ्गलिपुटा चेदमुवाचामिसमीपतः ॥	२६३
यथा मे हृदयं नित्यं नापसर्पति राघवात् ॥	
तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः ॥	२६४
यथा मां शुद्धचारिणां दुष्टां जानाति राघवः ॥	
तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः	२६५
एवमुक्त्वा तु वैदेही परिकम्य हुताशनम् ॥	
विवेश उवलनं दीप्तं निःशङ्केनान्तरात्मना ॥	२६६
जनश्च सुमहांस्तत्र बालवृद्धसमाकुलः ॥	
ददर्श मैथिलीं दीप्तां प्रविशन्तीं हुताशनम् ॥	२६७
सा तस्तनवहेमाभा तस्काञ्छनभूषणा ॥	
पपात उवलनं दीप्तं सर्वलोकस्य संनिधौ ॥	२६८
प्रचुक्तुशुः म्लियः सर्वास्तां दृष्टा हव्यवाहने ॥	
पतन्तीं संस्कृतां मन्त्रेर्वसोधीरामिवाध्वरे ॥	२६९
तस्यामग्निं विशन्त्यां तु हाहैत विपुलः स्वनः ॥	
रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्युतोपमः ॥	२७०
ततो हि दुर्यना रामः श्रुत्वैव वदतां गिरः ॥	
दध्यौ मुहूर्तं धर्मात्मा बाध्यव्याकुललोचनः ॥	२७१
विधूयाथ चितां तां तु वैदेहीं हव्यवाहनः ॥	
उत्तस्थौ मूर्तिमानाशु यहीत्वा जनकात्मजाम् ॥	२७२
तरुणादित्यसंकाशां तस्काञ्छनभूषणाम् ॥	
रक्ताम्बरधरां बालां नीलकुञ्जितमूर्धजाम् ॥	२७३
अङ्गिष्ठमास्याभरणां तथारूपामनिन्दिताम् ॥	
ददौ रामाय वैदेहीमङ्गे कृत्वा विभावसुः ॥	२७४
अब्रवीनु तदा रामं साक्षी लोकस्य पावकः ॥	
एषा ते राम वैदेही पापमस्यां न विद्यते ॥	
विशुद्धभावां निष्यापां प्रतिगृहीत्वं मैथिलीम् ॥	२७५
ततः प्रीतमना रामः श्रुत्वैव वदतां वरः ॥	
दध्यौ मुहूर्तं धर्मात्मा हर्षव्याकुललोचनः ॥	२७६
एवमुक्तो महातेजा धूतिमानुषविकमः ॥	
उवाच त्रिदशभेषं रामो धर्ममृतां वरः ॥	२७७
अवश्यं चापि लोकेषु सीता पावनमर्हति ॥	
दीर्घकालेषिता हीवं रावणान्तपुरे शुभा ॥	२७८

बालिशो बत कामात्मा रामो दशरथात्मजः ॥	२५९
इति वक्ष्यति मां लोको जानकीमविद्योध्य हि ॥	२६१
अनन्यद्वदयां सीतां मच्चित्परिरक्षिणीम् ॥	२८०
अहमप्यवगच्छामि मैथिलीं जनकात्मजाम् ॥	२८१
इमामपि विशालाक्षीं रक्षितां स्वेन तेजसा ॥	२८२
रावणो नातिवर्तेत वेलामिव महोदधिः ॥	२८३
न च शक्तः स दुष्टात्मा मनसाऽपि हि मैथिलीम् ॥	२८४
प्रधर्षयितुमप्राप्यां दीसामभिशिखामिव ॥	२८५
नेयमर्हति वैक्षुव्यं रावणान्तःपुरे सती ॥	२८६
अनन्या हि मया सीता भास्करस्य प्रभा यथा ॥	२८७
विशुद्धा त्रिषु लोकेणु मैथिली जनकात्मजा ॥	२८८
न विहारुं मया शक्या कीर्तिगत्मवता यथा ॥	२८९
इत्येवमुक्त्वा विजयी महाबलः प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा ॥	२९०
समेत्य रामः प्रियया महायशाः सुखाहोऽनुवभूव राघवः ॥	२९१

अथ समयः सर्गः ।

तां राञ्छिमुषितं रामं सुखोदितमरिन्दमम् ॥	२८६
अब्रवीत्प्राङ्गलिर्वाक्यं जयं पृष्ठा विभीषणः ॥	२८७
स्नानानि चाङ्गरागाणि वस्त्राप्याभरणानि च ॥	२८८
चन्दनानि च मात्यानि दिव्यानि विविधानि च ॥	२८९
अलंकारविदभैता नार्यः पश्चनिभेक्षणाः ॥	२९०
उपस्थितास्त्वां विधिवस्त्वापयिष्यन्ति राघव ॥	२९१
एवमुक्तस्तु काकुत्थः प्रत्युवाच विभीषणम् ॥	२९२
हरीन्सुग्रीवमुख्यांस्त्वं स्नानेनोपनिमन्त्रय ॥	२९३
स तु ताम्यति धर्मात्मा मम हेतोः सुखोच्चितः ॥	२९४
सुकुमारो महाबाहुर्भरतः सत्यसंश्रयः ॥	२९५
तं विना कैकयीपुत्रं भरतं धर्मचारिणम् ॥	२९६
न मे स्नानं बहुमतं वस्त्राप्याभरणानि च ॥	२९७
यद्गत्पद्म वथा क्षिप्रं प्रतिगच्छाम तां पुरीम् ॥	२९८
अयोध्यां गच्छतो ह्येष पन्थाः परमदुर्गमः ॥	२९९

एवमुक्तस्तु काकुत्स्थं प्रत्युवाच विभीषणः ॥	
अहा स्वां प्रापयिष्यामि तां पुरीं पार्थिवात्मज ॥	
पुष्पकं नाम भद्रं ते विमानं सूर्यसन्निभम् ॥	२९३
मम भ्रातुः कुबेरस्य रावणेन बलीयसा ॥	
हृतं निर्जित्य संग्रामे कामगं दिव्यमुक्तमम् ॥	२९४
त्वदधीं पालितं चेदं तिष्ठत्यतुलविक्रम ॥	२९५
तदिदं मेघसंकाशं विमानमिह तिष्ठति ॥	
येन यास्यसि यानेन त्वमयोध्यां गतज्वरः ॥	२९६
अहं ते यद्यनुग्राश्यो यदि स्मरसि मे गुणान् ॥	
वस तावदिह प्राज्ञ यद्यस्ति मयि सौहृदम् ॥	२९७
प्रीतियुक्तस्य विहितां ससैन्यः समुद्द्रष्टणः ॥	
सकियां राममेतावद्वाहाण त्वं मयोद्यताम् ॥	२९८
एवमुक्तस्ततो रामः प्रत्युवाच विभीषणम् ॥	
रक्षसां वानराणां च मर्वेषामेव शृणुताम् ॥	२९९
प्रजितोऽस्मि त्वया नीर सञ्चित्येन परेण च ॥	
मर्वात्मना च चंष्टाभिः सौहार्देन परेण च ॥	३००
न खल्वेतत्त्र कुर्या ते वचनं राक्षसेश्वर ॥	
तं तु मे भातरं द्रष्टुं भरतं त्वरते मनः ॥	३०१
मां निवर्तयितुं योऽसौ चित्रकटमुपागतः ॥	
शिरसा याचतो यस्य वचन न कृतं मया ॥	३०२
उपस्थापय मे शीघ्रं विमानं राक्षसेश्वर ॥	
कृतकार्यस्य मे वासः कथं स्यादिह संमतः ॥	३०३
एवमुक्तस्तु रामेण राक्षसेन्द्रो विभीषणः ॥	
विमानं सूर्यसंकाशमाजुहाव त्वरान्वितः ॥	३०४
ततः कांचनचित्राङ्गं वैदूर्यमणिवेदिकम् ॥	
कूटागारैः परिक्षितं सर्वतो रजतप्रभम् ॥	३०५
पाण्डुराभिः पताकाभिर्वजैश्च समलंकृतम् ॥	
काञ्चनं काञ्चनैर्हम्यैर्हेमपद्मविभूषितैः ॥	३०६
उपस्थितं तु तं कृत्वा पुष्पकं पुष्पभूषितम् ॥	
स तु बद्धाङ्गलिपुटो विनीतो राक्षसेश्वरः ॥	
अब्रवीत्वरयोपेतः किं करोमीति राघवम् ॥	३०७
तम्भवीन्महातेजा लक्ष्मणस्योपशृष्टतः ॥	
विमृश्य राघवो वाक्यमिदं स्नेहपुरस्कृतम् ॥	३०८

कृतप्रयत्नकर्मणः सर्व एव वनौकसः ॥	
रलैरथेश विविधैः संपूज्यन्तां विभीषण ॥	३०९
सहायीभिस्त्वया लङ्घा निर्जिता राक्षसेश्वर ॥	
हृष्टैः प्राणभयं त्यक्त्वा संप्राप्नेष्वनिवर्तिभिः ॥	३१०
एवमुक्तस्तु रामेण वानरांस्तान्विभीषणः ॥	
रत्नार्थसंविभागेन सर्वानेवाभ्यपूजयत् ॥	३११
ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वा रत्नार्थैर्हरियूथपान् ॥	
आश्रोह तदा रामस्तद्विमानमनुक्तम् ॥	३१२
अङ्गेनादाय वैदेहीं लज्जानां मनस्त्विनीम् ॥	
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विक्रान्तेन धनुष्मता ॥	३१३
अब्रवीत्स विमानस्थः पृजयस्त्वर्वानरान् ॥	
सुग्रीवं च महावीर्यं काकुत्स्थः स विभीषणम् ॥	३१४
मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्विर्वानरर्पभाः ॥	
अनुशाता मया सर्वे यथेष्टं प्रतिगच्छत ॥	३१५
एवमुक्तास्तु रामेण हरीन्द्रा हरयस्तथा ॥	
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे राक्षसश्च विभीषणः ॥	३१६
अयोध्यां प्रति यास्यामः सर्वान्नयतु नो भवान् ॥	
अचिरादागमिष्यामः स्वगृहान्नपसन्तम् ॥	३१७
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा वानरैः सविभीषणैः ॥	
अब्रवीद्वानरात्रामः ससुग्रीवविभीषणान् ॥	३१८
पियात्मियतरं लब्धं यदहं ससुहज्जनः ॥	
सर्वैर्भवाद्विः सहितः प्रीतिं लप्स्ये पुरीं गतः ॥	३१९
क्षिप्रमारोह सुग्रीव विमानं सह वानरैः ॥	
त्वमप्यारोह सामात्यो राक्षसेन्द्र विभीषण ॥	३२०
ततः स पुष्पकं दिव्यं सुग्रीवः सह वानरैः ॥	
आश्रोह मुदा युक्तः सामात्यश्च विभीषणः ॥	३२१
तेष्वारुदेषु सर्वेषु कौबेरं परमासनम् ॥	
राघवेणाभ्यनुशातमुत्पात विहायसम् ॥	३२२
खगतेन विमानेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥	
प्रहृष्टश्च प्रतीतश्च वभौ रामः कुबेरवत् ॥	३२३
पातयित्वा ततश्चक्षुः सर्वतो रघुनन्दनः ॥	
अब्रवीन्मैषिलीं सीतां रामः शशिनिभाननाम् ॥	३२४

३२५	कैलासशिखराकारे शिरूटाशिखरे स्थिताम् ॥
३२६	लङ्घामीक्षस्व वैदेहि निर्मितां विश्वकर्मणा ॥
३२७	एतदायोधनं पश्य मांसशोणितकर्दमम् ॥
३२८	हरीणां राक्षसानां च सीते विश्वासनं महत् ॥
३२९	पश्य सेतुमर्या बद्धः सागरे लवणार्णवे ॥
३३०	तब हेतोर्विश्वालाञ्छि नलसेतुः सुदुष्करः ॥
३३१	पश्य सागरमक्षोभ्यं वैदेहि वरुणालयम् ॥
३३२	अपारमिव गर्जन्तं शङ्खशुक्तिसमाकुलम् ॥
३३३	हिरण्यनामं द्वैलेन्द्रं काङ्गनं पश्य मैथिलि ॥
३३४	विश्रमार्थं हनुमतो भित्वा सागरमधितम् ॥
३३५	एतत्कुधो समुद्रस्य स्कन्धावाऽनिवेशनम् ॥
३३६	अत्र पूर्वं महादेवः प्रसादमकरोद्दिभुः ॥
३३७	एततु दृश्यते तीर्थं सागरस्य महात्मनः ॥
३३८	सेतुबन्धं इति र्व्यातं त्रैलोक्येन च पूजितम् ॥
३३९	एषा सा दृश्यते सीते किञ्चिन्धा चित्रकानना ॥
३४०	सुग्रीवस्य पुरी रम्या यत्र वाली मया हतः ॥
३४१	अथ द्वृष्टं पुरीं सीतां किञ्चिन्धां वालिपालिताम् ॥
३४२	अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं रामं प्रगयसाम्व्रतमा ॥
३४३	सुग्रीवप्रियभार्याभिस्तारप्रमुखतो दृष्टे ॥
३४४	अन्येषां वानरेन्द्राणां स्त्रीभिः परिवृता ह्यहम् ॥
३४५	गन्तुमिच्छे सहायोध्यां राजधानीं त्वया सह ॥
३४६	एवमुक्तोऽथ वैदेह्या राघवः प्रभ्युवाच ताम् ॥
३४७	एवमस्त्विति किञ्चिन्धां प्राप्य संस्थाप्य राघवः ॥
३४८	तारया चाभ्यनुजाताः सर्वा वानरयोषितः ॥
३४९	नेपश्यविधिपूर्वं तु कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥
३५०	अध्यारोहन् विमानं तत्सीतादर्शनकाङ्क्ष्या ॥
३५१	ताभिः सहोत्थितं शीघ्रं विमानं प्रेक्ष्य राघवः ॥
३५२	ऋष्यमूकसमीपे तु वैदेहीं पुनरब्रवीत् ॥
३५३	दृश्यते ऽसौ महान् सीते सविद्युदिव तोयदः ॥
३५४	ऋष्यमूको गिरिरवः काङ्क्षनैर्धातुमिर्ष्टः ॥
३५५	अत्राहं वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण समागतः ॥
३५६	समयश्च कृतः सीते वधार्थं चालिनी मया ॥

एषा सा दृश्यते पम्या नलिनी चित्रकानना ॥	
त्वया विहीनो यत्राहं विललाप सुदुःखितः ॥	३४०
एतच्छदाश्रमपदस्माकं वरवर्णिनी ॥	
पर्णशाला तथा चित्रा दृश्यते शुभदर्शने ॥	३४१
एषा गोदावरी रम्या प्रसन्नमलिला शुभा ॥	
अगस्त्यस्याश्रमश्वेत दृश्यते कदलीवृतः ॥	३४२
एते ते तापसा दंडिव दृश्यन्तं तनुमध्यमे ॥	
अत्रिः कुलपतिर्यत्र सूर्यवैश्वानरांपमः ॥	
अस्मिन्देशे महाकाशो विगधो निहतं मया ॥	३४३
असा सुतनु शोलेन्द्रीश्वरकुटः प्रकाशं ॥	
अत्र मां कैकयीपुत्रः प्रसादायितुगागतः ॥	३४४
एषा सा यमुना रम्या दृश्यते चित्रकानना ॥	
भरद्वाजाश्रमः श्रीमान्दृश्यते चैष मैथिलि ॥	३४५
इयं च दृश्यते गङ्गा पुण्या त्रिपथगा नदी ॥	
गृग्वेषपुरं चेतद्गुहो यत्र सखा मम ॥	३४६
एषा सा दृश्यते सीतं राजधानी पितुर्मम ॥	
अयोध्यां कुरु वैदेहि प्रणामं पुनरगता ॥	३४७
ततस्ते वानराः सर्वे राक्षसाः सविभीषणाः ॥	
उत्पत्योत्पत्य सहृष्टास्तां पुरी दद्वशुस्तदा ॥	३४८
क्रांशमात्रं त्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनाभ्वरम् ॥	
ददर्श भरतं दीनं कृशमाश्रमवासिनम् ॥	३४९
जटिलं मलदिग्धाङ्गं आतृव्यसनकर्षितम् ॥	
फलमूर्लाश्वनं दान्तं तापसं धर्मचारिणम् ॥	३५०
समुच्चतजटाभारं वल्कलाजिनवाससम् ॥	
नियतं भावितात्मानं ब्रह्मर्षिसमतेजसम् ॥	३५१
पादुके ते पुरस्कृत्य प्रशासनं वसुन्धराम् ॥	
चातुर्वर्ष्यस्य लोकस्य त्रातारं सर्वतो भयात् ॥	३५२

अथ अष्टमः सर्गः ।

अथ प्रतिसमादिष्ठो हनूमान् माहतात्मजः ॥
मानुषं धारयन् रूपमयोध्यां त्वारितो ययौ ॥

३५३

ददर्श भरतं दीनं कृशमाश्रमवालिनम् ॥	३५१
सं धर्मभिव धर्मजं देहवन्धभिवापरम् ॥	३५२
उवाच प्राजालिवीक्ष्य हनुमान् मारुतात्मजः ॥	३५३
अस्मिन्मुहूर्ते भात्रा त्वं रामेण सह संगतः ॥	३५४
निहत्य रावणं रामः प्रतिलभ्य च मैथिलीम् ॥	३५५
उपयाति समृद्धर्थः सह मित्रैर्महायलैः ॥	३५६
एवमुक्तो हनुमता भरतः कैकयीसुतः ॥	३५७
पपात सहसा हृष्टो हर्षोन्मोहमुपागमत् ॥	३५८
ततो मुहूर्तादुत्थाय प्रत्याश्वस्य च राघवः ॥	३५९
हनुमन्तमुवाचेदं भरतः प्रियवादिनम् ॥	३६०
अशोकजैः प्रीतिमयैः कपिमालिङ्गथ संत्रमात् ॥	३६१
सिषेच भरतः श्रीमान्विपुलरथुविन्दुभिः ॥	३६२
देवो वा मानुषो वा त्वमनुक्रेशादिहागतः ॥	३६३
प्रियाख्यानस्य ते सौम्य ददार्म श्रवतः प्रियम् ॥	३६४
श्रुत्वा हनुमतो वार्ता भरतः सत्यविक्रमः ॥	३६५
हृष्टमाद्यापयामास शत्रुं परबीरहा ॥	३६६
दैवतानि च सर्वाणि चैत्यानि नगरस्य च ॥	३६७
सुगन्धमाल्यैर्वादित्रैरचन्तु शुचयो नराः ॥	३६८
राजदारास्तथाऽमात्याः सेन्याः सेनाङ्गनागणाः ॥	३६९
ग्राहणाश्च सराजन्याः श्रेणीमुख्यास्तथा गणाः ॥	३६१
अभिनन्योन्तु रामस्य द्रष्टुं शशिनिभं मुखम् ॥	३६२
ततो यानान्युपारुडाः सर्वा दशरथस्त्रियः ॥	३६३
कौसल्यां प्रमुखे कृत्वा सुमित्रां चापि निर्युः ॥	३६४
द्विजातिमुख्यधर्मात्मा श्रेणीमुख्यैः सनैगर्भैः ॥	३६५
माल्यमादकहस्तैश्च मन्त्रिभिर्मरतो दृतः ॥	३६६
शङ्खभेरीनिनादैश्च बन्दिभिश्चाभिनन्दितः ॥	३६७
आर्यपादौ गृहीत्वा तु शिरसा धर्मकोविदः ॥	३६८
पाण्डुर छत्रमादाय शुक्रमाल्यापद्माभितम् ॥	३६९
शुक्रे च बालघ्यजने राजार्हे हेमभूषिते ॥	३७०
कृत्स्नं सु नगरं तत्तु नन्दिग्राममुपाविशत् ॥	३७१
ततो हर्षितमुदूतो निःस्वनां दिवभस्तुशत् ॥	३७२
श्रीवालयुक्तुडाना रामोऽयमिति कीर्तिते ॥	३७३

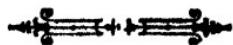
रथकुञ्जरवाजि॒यह्लेऽवतीर्यं महीं गताः ॥	३७०
दद्युस्तं विमानस्थं नराः सोमभिवाभ्वरे ॥	
मनसा ब्रह्मणा सुष्टु विमाने भरताप्रजः ॥	
रराज पृथुदीर्घक्षो वज्रपाणिरिवामरः ॥	३७१
ततो विमानाग्रगतं भरतो भ्रातरं तदा ॥	
ववन्दे प्रणतां राम मेरुस्थमिव भास्करम् ॥	३७२
ततो रामाभ्यनुशात तद्विमानमनुत्तमम् ॥	
हस्युक्तं महावेग निपपात महीतलम् ॥	३७३
आरोपितो विमानं तद्वरतः सत्यविक्रमः ॥	
राममासाद्य मुदितः पुनरेवाभ्यवादयत् ॥	३७४
तं समुत्थाय काकुस्थश्चिरस्याक्षिपथं गतम् ॥	
अङ्गे भरतमारोभ्य मुदितः परिषस्वं ॥	३७५
ततो लक्षणमासाद्य वैदेहीं च परन्तपः ॥	
अथाभ्यवादयत्प्रीतो भरतां नाम चाब्रवीत् ॥	३७६
ते कृत्वा मानुषं रूपं वानराः कामस्पिणः ॥	
कुशलं पर्यपृच्छस्तं प्रदृष्टा भरत तदा ॥	३७७
अथाब्रवीद्राजपुत्रः सुग्रीवं वानरषेभम् ॥	
परार्थज्यं महातेजा भरतो धर्मिणा वरः ॥	३७८
त्वमस्माकं चतुणा वे भ्राता मुग्रीवं पञ्चमः ॥	
सौहृदाजायंतं मित्रमपकारोऽरिलक्षणम् ॥	३७९
विभीषणं च भरतः सान्त्ववाक्यमथाब्रवीत् ॥	
दिष्टया त्वया सहायेन कृत कर्मं सदुष्करम् ॥	३८०
रामां मातरमासाद्य विवर्णं ओककर्णीताम् ॥	
जग्राह प्रणतः पादौ मनो मातुः प्रहर्षयन् ॥	३८१
अभिवाश्य सुभित्रां च कैकीयीं च यशस्विनीम् ॥	
स मातृश्च ततः सर्वा पुरोहितमुपागमत् ॥	३८२
स्वागतं ते महाबाहो कौसल्यानन्दवर्धनं ॥	
इति प्राञ्जलयः सर्वे नागरा सामग्रुवन् ॥	३८३
तान्यज्ञलिखहस्ताणि प्रगृहीतानि नागैः ॥	
व्याकोद्यामीव पचासि ददर्श भरताप्रजः ॥	३८४
पादुके से तु रामस्वं गृहीत्वा भरतः स्वयम् ॥	
चरणाभ्या नरेन्द्रस्य योजयामास धर्मवित् ॥	३८५

अब्रवीच तदा रामं भरतः स कृताञ्जलिः ॥	
एतते सकलं राज्यं न्वार्त निर्यातितं मया ॥	३८६
अय जन्म कृतोर्थे मे संवृत्तम् मनोरथः ॥	
यत्वां पश्यामि राजानमयोध्यां पुनरागतम् ॥	३८७
अवेक्षतां भवान्कोशं कोष्ठागारं गृहं बलम् ॥	
भवतस्तेजसा सर्वं कृतं दशगुणं मया ॥	३८८
तथा ब्रुवाणं भरतं हृष्टा तं आतृष्टस्तलम् ॥	
मुमुक्षुर्वानरा वाध्यं राक्षसम् विमीषणः ॥	३८९
अब्रवीत्तु तदा रामस्तद्विमानमनुत्तमम् ॥	
वह वैश्रवणं देवमनुजानामि गम्यताम् ॥	३९०
ततो रामाम्यनुजातं तद्विमानमनुत्तमम् ॥	
उत्तरां दिशमुद्दिश्य जगाम धनदालयम् ॥	३९१
शिरस्यञ्जलिमाधाय कैकेयीनन्दवर्धनः ॥	
बभाषे भरतो ल्येषुं रामं सत्यपराक्रमम् ॥	३९२
जगदद्याभिषिक्तं त्वामनुपश्यतु राघव ॥	
प्रतपन्तमिकादित्यं मध्याहे दीपतेजसम् ॥	३९३
यावदावर्तते चक्रं यावती च वसुन्धरा ॥	
तावत्वर्मिह लोकस्य स्वामित्वमनुवर्तय ॥	३९४
भरतस्य वचः श्रुत्वा रामः परपुरुजयः ॥	
तथेति प्रतिजग्राह निपसादासने शुभे ॥	३९५
ततः शत्रुघ्नवचनाद्विपुणाः इमश्रुवर्धनाः ॥	
सुखहस्ताः सुशीश्राश्च राघवं पर्यवारयन् ॥	३९६
पूर्वं तु भरते स्नाते लक्षणे च महावले ॥	
सुश्रीष्टे वानरेन्द्रे च राक्षसेन्द्रे विमीषणे ॥	३९७
विशोधितजटः स्नातश्चित्रमास्यानुलेपनः ॥	
महार्द्दवसनोपेतस्तस्थौ तत्र अद्या ज्वलन् ॥	३९८
प्रतिकर्म च रामस्य कारयामात् धीर्यवान् ॥	
लक्षणस्य च लक्षणीश्वानिश्वाकुलवर्धनः ॥	३९९
प्रतिकर्म च सीतायाः सर्वा दशरथविद्यः ॥	
आस्मनैव तदा चकुर्वनस्तिवन्धी अनोहरम् ॥	४००
तसां वानरपश्मीनां सर्वासामेष शोभनम् ॥	
चकार अलारकौतुल्या प्रहृष्टा पुश्यस्तला ॥	४०१

ततः स प्रयतो दृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह ॥	४०२
रामं रत्नमये पीठे ससीतं सन्ध्यवेशायत् ॥	
ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वं किरीटं रत्नशोभितम् ॥	४०३
अभिविक्तः पुरा येन मनुस्तं दीपतेजसम् ॥	
तस्यान्विवाये राजानः क्रमादेनाभिषेचिताः ॥	४०४
सभायां हेमकलुसायां शोभितायां महाधनैः ॥	
किरीटेन ततः पश्चाद्विसष्टेन महात्मना ॥	४०५
ऋत्यिभिर्भूषणैश्चैव समयोक्ष्यत राघवः ॥	
छत्रं तस्य च जग्राहः शत्रुघ्नः पाण्डुरं शुभम् ॥	४०६
क्षेत्रं च बालध्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥	
अपरं चन्द्रसंकाशं राक्षसेन्द्रो विभीषणः ॥	४०७
अभिषेके तदर्हस्य तदा रामस्य धीमतः ॥	
त्रिशत्कोटीर्हिरण्यस्य ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुनः ॥	४०८
अवेक्षमाणा वैदेही प्रददौ वायुसूनवे ॥	
अयमुच्यात्मनः कण्ठाद्वारं जनकनन्दिनी ॥	४०९
हनूमांस्लेन हारेण शुशुभे वानरर्पमः ॥	
मन्द्रांशुचयगौरेण श्वेताभ्रेण यथाऽचलः ॥	४१०
सर्वे वानरवृद्धाश्च ये चान्ये वानरोत्तमाः ॥	
वासोभिर्भूषणैश्चैव यथाहे प्रतिपूजिताः ॥	४११
विभीषणोऽथ सुग्रीवो हनूमाञ्चाभ्वांस्तथा ॥	
सर्वे वानरमुखाश्च रामेणाङ्किष्टकर्मणा ॥	४१२
यथाहे पूजिताः सर्वे कामै रत्नैश्च पुष्कलैः ॥	
प्रहृष्टमनसः सर्वे जग्मुरेव यथागतम् ॥	४१३
सुग्रीवो वानरश्चेष्टा दृष्टा रामाभिषेचनम् ॥	
पूजितश्चैव रागेण किञ्चिकन्धां प्राविशत्पुरीम् ॥	४१४
विभीषणोऽपि धर्मात्मा सह तैर्नैकंतर्षभैः ॥	
लङ्घा कुलधनं राजा लङ्घां प्रायान्महायशाः ॥	४१५
स राज्यमखिलं शासनिहतारिमहायशाः ॥	
राघवः परमोदारः शाशास परथा मुदा ॥	४१६
पौष्टीरीकाशमेधाभ्यां वाजिमेषेन चासक्त् ॥	
अन्यैश्च विविधैर्यजैरयजत्पार्थिवात्मजः ॥	४१७

राज्यं दशसहस्राणि प्राप्य वर्षाणि राघवः ॥	
दशाभ्यमेधानाजहे सदधानभूरिदक्षिणान् ॥	४१८
आजानुलभिवाहुः स महावक्षाः प्रतापवान् ॥	
लक्ष्मणानुचरो रामः शशास पृथिवीमिमाम् ॥	४१९
न पर्वदेवन्विधवा न च व्यालकृतं भयम् ॥	
न व्याधिजं भयं चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥	४२०
निर्देस्युरभवल्लोको नानर्थं कम्भिदस्पृशत् ॥	
न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ॥	४२१
सर्वे मुदितमेवासीत्सर्वे धर्मपरोऽभवत् ॥	
राममेवानुपश्यन्ते नाभ्यहिंसन्परस्परम् ॥	४२२
आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः ॥	
निरामया विश्वोकाश्च रामे राज्यं प्रशासति ॥	४२३
नित्यमूला नित्यफलास्तरवस्तत्र पुष्पिताः ॥	
कामवर्षां च पर्जन्यः सुखस्पर्शश्च मारुतः ॥	४२४
स्वकर्मसु प्रवर्तन्ते तुष्टाः स्वैरेव कर्मभिः ॥	
आसन्प्रजा धर्मपरा रामे शासति नावृताः ॥	४२५
धर्म्य यशस्यमायुष्यं राजां च विजयावहम् ॥	
आदिकाव्यमिदं चार्यं पुरा वाल्मीकिना कृतम् ॥	४२६
पूजयंश्च पठंश्वेनमितिहासं पुरातनम् ॥	
सर्वपापैः प्रमुच्येत दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥	४२७
शृणोति य इदं काव्यं पुरा वाल्मीकिना कृतम् ॥	
अहधानो जितकोषो दुर्गाप्यतितरत्यसौ ॥	४२८
एवमेतत्पुराहृतमाख्यानं भद्रमस्तु वः ॥	
प्रव्याहरत विस्तब्धं बलं विष्णोः प्रवर्धताम् ॥	४२९
आयुधमारोग्यकरं यशस्यं सौभातुं कुदिकरं शुभं च ॥	
श्रोतव्यमेतत्प्रियमेन सन्दिराख्यानमोजस्करमुद्दिकामैः ॥	४३०

७—उत्तरकाण्डम् ।



अथ प्रथमः सर्गः ।

प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसानां वधे कृते ॥	
आजग्मुमुनयः सर्वे राघवं प्रतिनिर्दितुम् ॥	१
दृष्टा प्राप्तान्मुनीस्तांस्तु प्रस्युत्थाय कृताञ्जालिः ॥	
पाद्यार्थादिभिरानन्वं गां निवेद्य च सादरम् ॥	२
रामेण कुशलं पृष्ठाः सशिष्याः सपुरोगमाः ॥	
महर्षयो वेदविदो रामं वचनमब्रवन् ॥	३
कुशलं नो महावाहो सर्वत्र रघुनन्दन ॥	
त्वां तु दिष्टया कुशलिनं पश्यामो हतशात्रवम् ॥	४
दिष्टया त्वया हतो राजन्वाणौ लोकरावणः ॥	
दिष्टया प्रहस्तो विकटो विरूपाक्षो महोदरः ॥	५
अकम्पनश्च दुर्धर्षो निहतास्ते निशाच्चराः ॥	६
यस्य प्रमाणाद्विपुलं प्रमाणं नेह विद्यते ॥	
दिष्टया ते समरे राम कुम्भकणो निपातितः ॥	७
विस्मयस्त्वेष चास्माकं तं श्रुतेन्द्रजितो वधम् ॥	
दिष्टया वर्धसि काकुत्स्य जयेनाभित्रकर्शन ॥	८
श्रुत्वा तु वचनं तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥	
विस्मयं परमं गत्वा रामः प्राञ्जालिरब्रवीत ॥	९
भगवन्तः कुम्भकणं रावणं च निशाच्चरम् ॥	
अतिकायं त्रिशिरसं धूम्राक्षं च निशाच्चरम् ॥	१०
अतिक्रम्य महावीर्यादिन्कं प्रशंसय रावणिम् ॥	
शकोऽपि विजितस्तेन कथं लब्धवरश्च सः ॥	११
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ॥	
कुम्भयोनिर्महातेजा वाक्यमेतदुवाच ह ॥	१२
प्रजापतिः पुरा सृष्टा अपः सलिलसम्भवः ॥	
तात्पां गोपायने सत्त्वानसृजत्पद्मसंभवः ॥	१३
ते सत्त्वाः सत्त्वकर्तारं विनीतवदुपस्थिताः ॥	
किं कर्म इति भाषन्तः क्षुत्पिपासाभयादिताः ॥	१४
प्रजापतिस्तु तान्सर्वान्पत्याह प्रहसन्निव ॥	
आभाष्य वाचा यत्नेन रक्षाध्वमिति मानवाः ॥	१५

रक्षाम् इति तन्नान्यैर्यक्षाम् इति चापौः ॥	
भुंकिताभुंकितैस्ततस्ततस्तानाह् भूतकृत् ॥	१६
रक्षाम् इति यैरुक्तं रक्षसास्ते भवन्तु वः ॥	१७
यक्षाम् इति यैरुक्तं यक्षा एव भवन्तु वः ॥	
तप्र हेतिः प्रहेतिश्च भातरौ रक्षसाधिपौ ॥	
मधुकैटभसंकाशौ वभूवतुररिन्दमौ ॥	१८
सन्ध्यादुहितरं सोऽथ सन्ध्यातुल्यां प्रभावतः ॥	
वरयामास पुश्चार्थं हेती रक्षसपुञ्जवः ॥	१९
केनचिन्वथ कालेन राम सालकटङ्गटा ॥	
विशुद्धेशाद्वर्भमाप घनराजिरिवार्णवात् ॥	२०
ततः सा राक्षसी गर्भे शनगर्भसमप्रभम् ॥	
प्रसृता मन्दरं गत्वा गङ्गा गर्भमिवाग्निजम् ॥	२१
भुकेशं धार्मिकं दग्धा वालव्यं च राक्षसम् ॥	
ग्रामणीर्नामि गन्धवीं विश्वावसुसमप्रभः ॥	२२
तस्य देववती नाम द्वितीया श्रीरिवात्मजा ॥	
त्रिषु लोकेषु विश्वाता रूपयाँवनशालिनी ॥	२३
ततः काले सुकेशस्तु जनयामास राघन ॥	
माल्यवन्तं सुमालिं च मालिं च वलिनां वरम् ॥	
श्रीस्त्रिनेत्रसमानपुत्रान्नरक्षसात्रक्षसाधिपः ॥	२४
तैर्बाध्यमानाख्यिदशाः सर्षिसङ्घाः सचारणाः ॥	
आतारं नाधिगच्छन्ति नियस्था यथा नराः ॥	२५
दृढप्राकारपरिखां हैमेर्गृहशतैर्वृताम् ॥	
लङ्घामवाप्य ते दृष्टा न्यवसत्रजनीचराः ॥	२६
शुमाली जनयामास यदपत्यं निशाचरः ॥	
केतुमत्यां महाराज तच्छ्रीधानुपूर्वशः ॥	२७
प्रहस्तोऽकम्पनश्चैव विकटः कालिकामुखः ॥	
धूमाक्षश्चैव दण्डश्च सुपार्श्वश्च महाबलः ॥	२८
संहादिः प्रघसश्चैव भासकर्णश्च रक्षसः ॥	
राका पुष्पोत्कटो चैव कैकली च शुचिस्मिता ॥	२९
नारायणगिरिं ते तु गर्जन्तो रक्षसामङ्गदाः ॥	
अदर्थन्दौड़लवर्षेण वर्षेणेवाद्रिममङ्गदाः ॥	३०

नारायणोप्युत्सर्ज मालेश्वकं जिघांसया ॥	
कालचकनिभं चक्रं मालेः शीर्षमपातयत् ॥	३१
तच्छिरो राक्षसेन्द्रस्य चक्रोत्कृतं चिभीषणम् ॥	
पपात रुधिरोद्धारि पुरा राहुशिरो यथा ॥	३२
सुमाली स्वबलैः सार्धे लङ्घामभिसुखो ययो ॥	३३
पक्षवातबलोद्धतो माल्यवानपि राक्षसः ॥	
स्वबलेन समागम्य यथौ लङ्घां हित्या वृतः ॥	३४
अशक्नुवन्तस्ते विष्णुं प्रतियोद्धुं बलादिताः ॥	
त्यक्त्वा लङ्घां गता वस्तुं पातालं सहपत्नयः ॥	३५
सुमालिनं समासाद्य राक्षसं रघुसन्तम् ॥	
स्थिताः प्रख्यातवीर्यास्ते वंशे सालकटङ्कटे ॥	३६
ये त्वया निहतास्ते तु पौलस्त्या नाम राक्षसाः ॥	
सुमाली माल्यवान्माली ये च तेषां पुरःसराः ॥	
कस्यचित्त्वथ कालस्य सुमाली नाम राक्षसः ॥	३७
रसातलान्मर्त्यलोकं सर्वे वै विचचार ह ॥	
राक्षसेन्द्रः स तु तदाऽचिन्तयत्सुमहामतिः ॥	३८
अथाब्रवीत्सुतां रक्षः कैकर्सीं नाम नामतः ॥	
सा त्वं मुनिवरं श्रेष्ठं प्रजापतिकुलोद्भवम् ॥	
भज विश्रवसं पुत्रि पौलस्त्यं वरय स्वयम् ॥	३९
सा तु तद्वच्चनं श्रुत्वा कन्यका पितृगौरवात् ॥	
तत्र गत्वा च सा तत्थै विश्रवा यत्र तप्यते ॥	४०
एतस्मिन्नन्तरे राम पुलस्त्यतनयो द्विजः ॥	
अग्निहोत्रमुपातिष्ठच्चतुर्थं इव पावकः ॥	४१
अविचिन्त्य तु तां वेलां दारणां पितृगौरवात् ॥	
उपसूत्याग्रतत्त्वस्य चरणाधोमुखी स्थिता ॥	४२
विलिखन्ती मुहुर्भूमिमंगुष्ठाग्रेण भाग्निनि ॥	
स तु तां वीक्ष्य सुश्रोर्णीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥	४३
अब्रवीत्परमोदारो दीप्यमानां स्वतेजसा ॥	
भद्रे कस्यासि दुहिता कृतो वा त्वमिहागता ॥	४४
एवमुक्ता तु सा कन्या कृताञ्जलिरथाब्रवीत् ॥	
आग्नेयप्रभावेण मुने शाशुमर्हसि मे मतम् ॥	४५
तु तु जस्ता मुनिर्धर्मानं वाक्यमेतदुवाच ह ॥	
विहात तै भया भद्रे कारणं यन्मनोगतम् ॥	४६

सुताभिलाषो मत्स्ते मत्समातङ्गाभिनि ॥	
दाहणायां तु वेलायां यस्मात्त्वं मामुपस्थिता ॥	४७
शृणु तस्मात्सुतान्भद्रे यादशाङ्कनयिष्यसि ॥	
दाहणान्दारणाकारान्दारणाभिजनप्रियान् ॥	४८
प्रसविष्यसि सुश्रोणि राक्षसान्कूरकर्मणः ॥	
सा तु सद्बचनं श्रुत्वा प्रणिपत्याबवीद्वचः ॥	४९
भगवत्तीदशान्पुत्रांस्त्वतोऽहं ब्रह्मवादिनः ॥	
नेच्छामि सुदुराचारान्प्रसाद कर्तुमर्हसि ॥	५०
कन्यया त्वेषमुक्तस्तु विज्वा मुनिपुङ्गवः ॥	
उवाच कैकसी भूयः पूर्णेन्दुरिव रोहिणीम् ॥	५१
पश्चिमो यस्तव सुतो भविष्यति शुभानने ॥	
मम वंशानुरूपः स धर्मात्मा च न संशयः ॥	५२
एवमुक्ता तु सा कन्या राम कालेन केनचित् ॥	
जनयामास बीभत्सं रक्षोरूप सुदारणम् ॥	५३
दशग्रीवं महादेवं नीलाङ्गनचयोपमम् ॥	
ताम्रोष्ठं विशतिभुजं महास्यं दीप्तमूर्धजम् ॥	५४
तस्य त्वनन्तर जातः कुम्भकणो महाबलः ॥	
प्रमाणादस्य विपुलं प्रमाणं नेह विद्यते ॥	५५
ततः शूर्पशस्त्रा न्नाम संजगे विकृतानना ॥	
विभीषणम् धर्मात्मा कैकस्याः पश्चिमः सुतः ॥	५६
तौ तु तत्र महारथ्ये बृहधाते महौजसौ ॥	
कुम्भकर्णदशग्रीवौ लोकोद्देशकरौ तदा ॥	५७
कुम्भकर्णः प्रमेत्स्तु महर्षीन्धर्मवत्सलान् ॥	
त्रैलोक्ये नित्यासंतुष्टो भक्षयन्विच्चार ह ॥	५८
अथ वैश्रवणो देवस्तत्र कालेन केनचित् ॥	
आगतः पितरं द्रष्टुं पुष्पकेष धनेश्वरः ॥	५९
तं दृष्ट्वा कैकसी तत्र ज्वलन्तमिव तंजसा ॥	
आगम्य राक्षसी तत्र दशग्रीवसुवाच ह ॥	६०
पुत्र वैश्रवणं पश्य भ्रातरं देवंसता दृतम् ॥	
आतुभासे समे चापि पश्यात्मानं त्वंशीदशम् ॥	६१
दशग्रीव तथा यत्वं कुरुत्वामितिविकम् ॥	
कथा त्वमग्नि मे पुत्र भवेदेशवणोवशः ॥	६२

मातुस्तद्वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् ॥	
अमर्षमतुलं लेखे प्रतिजां चाकरोत्तदा ॥	६३
दशवर्षसहस्रं तु निराहारे दशाननः ॥	
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शिरश्चाग्नौ जुहाव सः ॥	६४
एवं वर्षसहस्राणि नव तस्यातिचक्रमुः ॥	
शिरांसि नव चाप्यस्य प्रविष्टानि हुताशनम् ॥	६५
अथ वर्षसहस्रे तु दशमे दशमं शिरः ॥	
छेनुकामे दशग्रीवे प्राप्तस्तत्र पितामहः ॥	६६
पितामहस्तु सुप्रीतः सार्थं देवैषपस्थितः ॥	
तथ तावहशग्रीव प्रीतोऽस्मीत्यभ्यभाषत ॥	६७
अथात्रवीहशग्रीवः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥	
प्रणम्य शिरसा देवं हर्षगद्वदया गिरा ॥	६८
मुपर्णनागयक्षाणां दैत्यदानवरक्षसाम् ॥	
अवध्योऽहं प्रजाधक्ष देवतानां च शाश्वत ॥	६९
नहि चिन्ता मामन्येषु प्राणिष्वमरपूजित ॥	
तृणभूता हि ते मन्ये प्राणिनो मानुषादयः ॥	७०
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दशग्रीवेण रक्षसा ॥	
उवाच वचनं देवः सह देवैः पितामहः ॥	
भविष्यत्वेवमेतते वचो राक्षसपुङ्गव ॥	७१
एवमुक्त्वा हु तं राम दशग्रीवं पितामहः ॥	
शृणु चापि वरो भूयः प्रीतस्येह शुभो मम ॥	७२
हुतानि यानि शीर्षाणि पूर्वमग्नौ त्वयाऽनघ ॥	
पुनस्तानि भविष्यन्ति तथैव तव राक्षस ॥	७३
वितरामीह ते सौम्यं वरं चान्यं दुरासदम् ॥	
छन्दतस्तव रूपं च मानसा यद्यथेष्यितम् ॥	७४
एवं पितामहोक्तस्य दशग्रीवस्य रक्षमः ॥	
अग्नौ हुतानि शीर्षाणि पुनस्तान्युत्थितानि वै ॥	७५
सुमाली वरलङ्घांस्तु शास्वा चैताजिशाचरान् ॥	
उदतिष्ठद्यन्यं त्वक्त्वा सानुगः स रक्षात्लात् ॥	७६
मारीचम् प्रहस्तश्च विश्वाशो महोदरः ॥	
उदतिष्ठन्युसंरब्धाः सचिवास्तस्य रक्षाः ॥	७७

तुमाली सचिवैः सार्धे वृत्तो राक्षसपुञ्जवैः ॥	७८
अभिगम्य दशग्रीवं परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥	
यत्कृते च वय लङ्घां त्यक्त्वा याता रसातलम् ॥	
तद्रत नो महावाहो महद्विष्णुकृतं भयम् ॥	७९
त्वं च लङ्घेश्वरस्तात भविष्यसि न संशयः ॥	
त्वया राक्षसवशोऽय निमग्नोऽपि समुदृतः ॥	८०
एवमुक्तो दशग्रीवः प्रहस्तेन महावलः ॥	
विवेश नगरीं लङ्घां भ्रातृभिः सबलानुगौः ॥	८१

अथ द्वितीयः सर्गः ।

राक्षसेन्द्रोऽभिषिक्तस्तु भ्रातृभिः सहितस्तदा ॥	८२
ततः प्रदानं राक्षस्या भगिन्याः समचिन्तयत् ॥	
ददौ तां कालंकन्द्राय दानवेन्द्राय राक्षसीम् ॥	८३
स्वसां शूर्पणखां नाम विद्युजिह्नाय राक्षसः ॥	
अथ दत्वा स्वय रक्षो मृगयामटते स्म तत् ॥	८४
तत्रापश्यत्तो राम मयं नाम दितेः सुतम् ॥	
तं मयः प्राह दैत्येन्द्रो राक्षसेन्द्रमिदं वचः ॥	८५
इय ममात्मजा राजन्हेमयाप्सरसा धृता ॥	
कन्या मन्दोदरी नाम पत्न्यर्थं प्रतिशृष्टाम् ॥	८६
बाढमित्येव तं राम दशग्रीवाऽभ्यभाषत ॥	
ततः स सचिवैः सार्धे षड्भिर्नित्यबलोद्धतः ॥	८७
महोदरप्रहस्ताभ्यां मारीचशुकसारणैः ॥	
धूम्राक्षेण च वीरेण नित्यं समरगर्धिना ॥	८८
वृतः संप्रययौ श्रीमान्कोधाल्लोकान्दहन्तिव ॥	
यक्षा न शेषुः संस्थातुं प्रमुखे तस्य रक्षसः ॥	८९
राशो भ्रातेति विज्ञाय गता यत्र धनेश्वरः ॥	
ततो युद्धं समभवद्यक्षराक्षसंकुलम् ॥	९०
व्यथिताश्वाभवंस्तत्र सचिवा राक्षसस्य ते ॥	
निर्जित्य राक्षसेन्द्रसु धनदं हृषमानसः ॥	९१
पुष्पकं तस्य जग्नाह विमानं जग्यलक्षणम् ॥	
पुष्पकं तु समावस्थ परिचक्षाम मेदिनीम् ॥	

ततो मरुतं नृपतिं यजन्तं सह दैवतैः ॥	१२
उद्धीरबीजमासाद्य ददर्श स तु रावणः ॥	
संवतो नाम ब्रह्मर्थिः साक्षात्क्राता बृहस्पतेः ॥	
याजयामास धर्मज्ञः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥	१३
दृष्टा देवास्तु तद्रक्षो वरदानेन दुर्जयम् ॥	
तर्यग्योनि समाविष्टास्तस्य धर्षणभीरवः ॥	१४
इन्द्रो मयूरः संवृत्तो धर्मराजस्तु वायसः ॥	
कुकलासो धनाध्यक्षो हंसश्च वरुणोऽभवत् ॥	१५
अन्येष्वपि गते देवं देवेऽवरिनिष्ठृदन ॥	
रावणः प्राविश्यचं सारमेय इवाशुचिः ॥	१६
स निवृत्तो गुरोर्वाक्यान्मरुतः पृथिवीपतिः ॥	
तान्भक्षयित्वा तत्रस्थान्महर्षीन्यज्ञमागतान् ॥	
विनृसो रुधिरैस्तेषां पुनः संप्रययौ महीम् ॥	१७
रावणे तु गते देवाः सेन्द्राश्चैव दिवौकसः ॥	
ततः स्वां योनिमासाद्य तानि सन्वानि चाब्रुवन् ॥	१८
इर्षान्तदाऽब्रवीदिन्द्रो मयूरं नीलवर्द्धिणम् ॥	
प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञ भुजङ्गाढि न ते भयम् ॥	१९
इदं नेत्रसहस्रं तु यत्तद्वह्ने भविष्यति ॥	
वर्षमाणे मयि मुदं प्राप्यस्ये प्रीतिलक्षणम् ॥	१००
धर्मराजोऽब्रवीद्रामं प्राग्वंशो वायसं प्रति ॥	
पक्षिस्तवास्मि सुप्रीतः प्रीतस्य वचनं शृणु ॥	१०१
यथान्ये विविधै रोगैः पीड्यन्ते प्राणिनो मया ॥	
ते न ते प्रभविष्यन्ति मयि प्रीति न संशयः ॥	१०२
मृत्युतस्ते भयं नास्ति वरान्मम विहङ्गम् ॥	
यावत्त्वां न वधिष्यन्ति नरास्तावद्विष्यति ॥	१०३
वरुणस्वब्रवीदिदं गङ्गातोयविचारिणम् ॥	
श्रृयतां प्रीतिसंयुक्तं ततः पत्ररथेश्वरम् ॥	१०४
वर्णो मनोरमः सौम्यश्वन्दमण्डलसंनिभः ॥	
भविष्यति तवोदग्रः शुद्धफेनसमप्रभः ॥	१०५
हंसानां हि पुरा राम न वर्णः सर्वपाण्डुरः ॥	
पक्षा नीलाग्रसंवीताः क्रोडाः शाष्टाग्रनिर्मलाः ॥	१०६
अथाब्रवीदैश्रवणः कुकलासं गिरौ स्थितम् ॥	
हैरण्यं संप्रयच्छामि वर्णं प्रीतस्तवाप्यहम् ॥	१०७

उत्तरकाण्डम् ।

सद्रव्यं च शिरो नित्यं भविष्यति तवाक्षयम् ॥	
एष काङ्गनको वणां मत्यीत्या ते भविष्यति ॥	१०८
एवं दत्त्वा वरांस्तेभ्यस्तास्मन्बशोत्सवे सुराः ॥	
निवृते सह राशा ते पुनः स्वभवनं गताः ॥	१०९
अथ जित्वा महत्तं स प्रययौ राक्षसाधिपः ॥	
नगराणि नरेन्द्राणां युद्धाकांक्षी दशाननः ॥	११०
निर्जिताः स्मेत्यभाषन्त ज्ञात्वा वरबलं रिपोः ॥	
दुष्कन्तः सुरथो गाधिर्गयो राजा पुरुरवाः ॥	१११
ततो विश्वासयन्मर्यान्पृथिव्यां राक्षसाधिपः ॥	
आससाद वने तस्मिन्नारदं मुनिपुङ्गवम् ॥	११२
तस्याभिवादनं कृत्वा दशग्रीवो निशाचरः ॥	
अब्रवीत्कुशलं पृष्ठा हेतुमागमनस्य च ॥	११३
नारदस्तु महातेजा देवर्षिरमितप्रभः ॥	
अब्रवीन्मेघपृष्ठस्थो रावणं पुष्पके स्थितम् ॥	११४
क्षीयमाणं दैवहतं क्षुतिपासाजरादिभिः ॥	
विषादशोकसंमूढं लोकं त्वं क्षपयस्व मा ॥	११५
अवश्यमेभिः सर्वैश्च गन्तव्यं यमसादनम् ॥	
तन्निरुद्धीष्य पौलस्त्य यम परपुरञ्जय ॥	
तस्मिन्निते जितं सर्वं भवत्येव न संशयः ॥	११६
एवमुक्तस्तु लङ्घेशो दीप्यमानं स्वतेजमा ॥	
अब्रवीन्नारदं तत्र संप्रहस्याभिवाद्य च ॥	११७
महर्षे देवगन्धर्वविहार सभरप्रिय ॥	
अहं समुद्यतो गन्तुं विजयार्थं रसातलम् ॥	११८
एवमुक्त्वा दशग्रीवो मुनि तमभिवाद्य च ॥	
प्रययौ दक्षिणामाशां प्रविष्टः सह मन्त्रिभिः ॥	११९
तदासीनुमुलं युद्धं यमराक्षसयोर्द्ययोः ॥	
जयमाकांक्षतेर्वारं समरेष्वनिवर्तिनोः ॥	१२०
ततः संरक्षनयनः कुद्दो वैवस्वतः प्रभुः ॥	
कालदण्डमोघं तु तोलयामास पाणिना ॥	१२१
तस्मिन्प्रहर्तुकामे दु यमे दण्डेन राषणम् ॥	
यमं पितामहः साक्षाद्विष्वितेदमब्रवीत् ॥	१२२
वरः खलु मयैतस्मै दक्षिणदशपुङ्गव ॥	
स त्वया नानृतः कार्यो यन्मया व्याहृतं वचः ॥	१२३

यो हि मामनृतं कुर्यादेवो वा मानुषोऽपि वा ॥	१२४
त्रैलोक्यमनृतं तेन कृतं स्यान्नात्र संशयः ॥	१२५
यदि श्वस्मिन्निपतिते न मिथेतैष राक्षसः ॥	१२६
मिथेत वा दशग्रीवस्तदाध्युभयतोऽनृतम् ॥	१२७
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा प्रत्युवाच यमस्तदा ॥	१२८
एष व्यावर्तितो दण्डः प्रभविष्णुर्हि नो भवान् ॥	१२९
एष तस्मात्प्रणश्यामि दर्शनादस्य रक्षसः ॥	१३०
इत्युक्त्वा सरथः साश्वस्तत्रैवान्तरधीयत ॥	१३१
दशग्रीवस्तु तं जित्वा नाम विश्राव्य चात्मनः ॥	१३२
आश्वल पुष्पकं भूयो निष्कान्तो यमसादनात् ॥	१३३
ततो रसातलं रक्षः प्रदिष्टः पयसां निधिम् ॥	१३४
दैत्योरगगणाध्युष्टं वरुणेन सुरक्षितम् ॥	१३५
स तु भोगवतीं गत्वा पुरीं वासुकिपालिताम् ॥	१३६
कृत्वा नागान्वशे हृष्टो ययौ मणिमर्यीं पुरीम् ॥	१३७
निवातकवचास्तत्र दैत्या लब्धवरा वसन् ॥	१३८
राक्षसस्तान्समागम्य युद्धाय समुपाहयत् ॥	१३९
ततोऽश्मनगरं नाम कालकेयैरधिष्ठितम् ॥	१४०
गत्वा तु कालकेयांश्च हत्वा तत्र बलोत्कटान् ॥	१४१
शर्पणख्याश्च भर्तारमसिना प्राचिछन्तदा ॥	१४२
श्यालं च बलवन्तं च विद्युजिहं बलोत्कटम् ॥	१४३
ततो धाराशताकीर्णं शारदाभ्रानिभं तदा ॥	१४४
नित्यप्रहृष्टं ददृशे वरुणस्य यहोत्तमम् ॥	१४५
रावणं त्वब्रवीन्मन्त्री प्रहासो नाम वारुणः ॥	१४६
गतः खलु महाराजो ग्रहस्तोऽन्तर्जलेश्वरः ॥	१४७
गान्धर्वं वरुणः श्रोतुं यं त्वमाहयसे युधि ॥	१४८
राक्षसेन्द्रस्तु तच्छ्रुत्वा नाम विश्राव्य चात्मनः ॥	१४९
इषीजादं विमुक्त्वै निष्कान्तो वरुणालयात् ॥	१५०
लंकामभिमुखो इक्षो नमस्तलगतो ययौ ॥	१५१

अथ तृतीयः सर्गः ।

निर्वर्तमानः संहृष्टो रावणः स दुरात्मवान् ॥
जहे पथि नरेन्द्रपिंदेवदानवकन्यकाः ॥

दर्शनीयां हि यां रक्षः कन्यां स्त्री वाथ पश्यति ॥	
हत्वा बन्धुजनं तस्या विमाने तां रुपो च सः ॥	१४०
ताभिः सर्वानवद्याभिर्नदीभिरिव सागरः ॥	
आपूरितं विमानं तद्वयशोकाशिवाश्रुभिः ॥	१४१
दुःखशोकसमाविष्टाः विलेपु सहिताः स्त्रियः ॥	
कथं नु खलु मे पुत्रो भविष्यति मया विना ॥	१४२
कथं माता कथं भ्राता निमग्नाः शोकसागरे ॥	
हा कथं नु करिष्यामि भर्तुस्तस्मादहं विना ॥	१४३
मृत्यो प्रसादयामि त्वां नय मां दुःखभागिनीम् ॥	
किंतु तद्वज्ञतं कर्म पुरा देहान्तरे कृतम् ॥	१४४
अहो धिङ् मानुषं लोकं नास्ति खल्वधमः परः ॥	१४५
यद्वैला बलवता भर्तारो रावणेन नः ॥	
सूर्येणोदयता काले नक्षत्राणीव नाशिताः ॥	१४६
इदं त्वसद्वशं कर्म परदाराभिमर्शनम् ॥	
यस्मादेष परक्यासु रमते राक्षसाधमः ॥	१४७
एवं विलिपितं तासां शृण्वन्नाशसपुङ्गवः ॥	
प्रविवेश पुरीं लङ्घां पूज्यमानो निशाचरैः ॥	१४८
ततो निकुम्भिलां नाम लङ्घोपवनमुत्तमम् ॥	
तद्राक्षसेन्द्रो बलवान्प्रविवेश सहानुगः ॥	१४९
ततो यूपशताकीर्णं सौम्यचैत्योपशोभितम् ॥	
ददर्श विष्णितं यज्ञं श्रिया संप्रज्ज्वलनिव ॥	१५०
ततः कृष्णाजिनधरं कमण्डलुशिखाध्वजम् ॥	
ददर्श स्वसुतं तत्र मेघनादं भयावहम् ॥	१५१
तं समासाद्य लङ्घशः परिष्वज्याथ बाहुभिः ॥	
अब्रवीकिमिदं वत्स वर्तसे बृहि तत्त्वतः ॥	१५२
उदाना त्वब्रवीत्तत्र यहसंपत्समृद्धये ॥	
रावणं राक्षसश्रेष्ठं द्विजश्रेष्ठो महातपाः ॥	१५३
माहेश्वरे प्रवृत्ते तु यशे पुम्भिः सुवुर्लभे ॥	
धरांस्ते लब्धवान्पुत्रः साक्षात्पशुपतेरिह ॥	१५४
कामगं स्वम्दनं दिव्यमम्तरिक्षचरं भ्रुवम् ॥	
मायां च तामर्तीं नाम यथा तम्यद्यते तमः ॥	१५५

एतया किल संग्रामे मायया राक्षसेश्वर ॥	
प्रयुक्तया गतिः शक्या नहि ज्ञातुं सुरासुरैः ॥	१५६
अक्षयाविषुधी वाणीश्चापि चापि सुदुर्जयम् ॥	
अखं च बलवद्वाजञ्छत्रुविद्यंसनं रणे ॥	१५७
ततोऽब्रवीहशमीवः क्रुद्धः संरक्तलोचनः ॥	
सुरलोकं गमिष्यामि युद्धाकांक्षी सुहृदवृत्तः ॥	१५८
इन्द्रजित्त्वग्रतः सैन्यान्सैनिकान्परिगृह्य च ॥	
जगाम रावणो मध्ये कुम्भकर्णश्च पृष्ठतः ॥	
विभीषणश्च धर्मात्मा लङ्घायां धर्ममाचरन् ॥	१५९
ततः कैलासमासाद्य शैलं वैश्वरणालयम् ॥	
राक्षसेन्द्रो महेन्द्राभः सेनामुणिवेशयत् ॥	१६०
कैलासं लङ्घयित्वा तु सैन्यवलवाहनः ॥	
आसाद महातेजा इन्द्रलोकं दशाननः ॥	१६१
ततो युद्धं समभवद्वदानवरक्षसाम् ॥	
घोरं तु मुलनिर्हादं नानाप्रहरणोद्यतम् ॥	१६२
सुमालिनं हतं दृष्ट्वा वसुना भस्मसाकृतम् ॥	
स्वसैन्यं विद्रुतं चापि लक्षयित्वाऽर्दितं सुरैः ॥	१६३
ततः स बलवान्कुद्धो रावणस्य सुतस्तदा ॥	
निवर्त्य राक्षसान्सर्वान्मेघनादो व्यवस्थितः ॥	१६४
ततस्तमसि सज्जाते सर्वे ते देवराक्षसाः ॥	
आयुध्यन्त बलोन्मत्ताः सूदयन्तः परस्परम् ॥	१६५
इन्द्रश्च रावणश्चैव रावणिश्च महाबलः ॥	
तस्मिंस्तमोजालवृते मोहमीथुर्न ते त्रयः ॥	१६६
स तत्र मायाबलवानदृश्योऽथान्तरिक्षगः ॥	
इन्द्रं मायापरिक्षितं कृत्वा स प्राद्रवच्छरैः ॥	१६७
स तं यदा परिश्रान्तमिन्द्रं ज्ञेऽथ रावणिः ॥	
तदैनं मायया बद्धा स्वसैन्यमभितोऽनयत् ॥	१६८
ततस्ते दैवतगणा निवृत्ता रणकर्मणः ॥	
जिते महेन्द्रेऽतिवले रावणस्य सुतेन वै ॥	१६९
प्रजापतिं पुरस्कृत्य ययुर्लङ्घां सुरास्तदा ॥	
तत्र रावणमासाद्य पुत्रभ्रातृभिरावृतम् ॥	१७०

अब्रवीद्गने तिष्ठन्सामपूर्वं प्रजापतिः ॥	
वत्स रावण तुष्टेऽस्मि पुत्रस्य तव संयुगे ॥	१७१
अहोऽस्य विक्रमौदार्थं तव तुल्योऽधिकोऽपि वा ॥	
जितं हि भवता सर्वे त्रैलोक्यं स्वेन तेजसा ॥	१७२
कृता प्रतिज्ञा सफला प्रीतोऽस्मि ससुतस्य ते ॥	
अयं च पुत्रोऽतिबलस्तव रावण वीर्यवान् ॥	१७३
जगतीन्द्रजिदित्येव परिख्यातो भविष्यति ॥	
बलवान्दुर्जयश्चैव भविष्यत्येव राक्षसः ॥	१७४
अथाब्रवीत्स तत्रस्थं भेघनादो महाबलः ॥	
श्रूयतां मे भवेत्सिद्धिः शतक्रुविमोक्षणे ॥	१७५
ममेष्टुं नित्यशो हव्यर्मन्त्रं संपूज्य पावकम् ॥	
सग्राममवतर्तुं च शत्रुनिर्जयकांक्षणः ॥	१७६
अश्रयुक्तां रथां महामुक्तिष्ठतु विभावसाः ॥	
तस्थस्यामरता स्यान्म एप मे निर्शतो वरः ॥	१७७
तस्मन्यवसमाप्तं च जप्यहोमं विभावसा ॥	
युद्धेण दंवसंग्रामं तदा मे स्याद्विनाशनम् ॥	१७८
सर्वो हि तपसा देव वृणोत्यमरता पुमान् ॥	
विक्रमेण मया त्वेतदमरत्वं प्रवार्ततम् ॥	१७९
एवमस्त्विति तं चाह वाक्य देवः पितामहः ॥	
मुक्तश्चेन्द्रजिता शक्रो गताश्च त्रिदिवं सुराः ॥	१८०
श्रुत्वैतद्राघवो वाक्यमगस्त्यस्योग्रतेजसः ॥	
प्राञ्जलिः प्रणतश्चापि महर्षिमिदमब्रवीत् ॥	१८१
अद्य मे देवतास्तुष्टाः पितरः प्रपितापहाः ॥	
युध्माकं दर्शनादेव नित्यं तुष्टाः सशान्धवाः ॥	१८२
विज्ञाप्यं तु ममैतद्दिः यदादाम्यागमतस्पृहः ॥	
तद्वद्विर्मम कृते कर्तव्यमनुकम्यया ॥	१८३
पौरजानपदान्स्थाप्य स्वकार्येष्वहमागतः ॥	
ऋतूनहं करिष्यामि प्रभावाद्वतां सताम् ॥	१८४
सदस्या मम यज्ञेषु भवन्तो नित्यमेव तु ॥	
भविष्यथ महावीर्या ममानुग्रहकांक्षणः ॥	१८५
अहं युध्मान्समाश्रित्य तपोनिर्धूतकल्पषान् ॥	
अनुगृहीतः पितृभिर्भविष्यामि सुनिर्दृतः ॥	१८६

तदागन्तव्यमनिशं भवद्विरिह संगतैः ॥
अगस्त्याद्यास्तु तच्छ्रुत्वा ऋषयः संशितव्रताः ॥
एवमस्त्विति तं प्रोन्य प्रयातुमुपचक्रमुः ॥
एवमुक्त्वा गताः सर्वे ऋषयस्ते यथागतम् ॥

१८७
१८८

अथ चतुर्थः सर्गः ।

विसुज्य च महाबाहुर्जक्षवानराक्षसान् ॥
आतृभिः सहितो रामः प्रमुमोद सुखं सुखा ॥
पूर्वाह्न धर्मकार्याणि कृत्वा धर्मेण धर्मवित् ॥
शेषं दिवसभागार्धमन्तः पुरगतोऽभवत् ॥
सीताऽपि देवकार्याणि कृत्वा पूर्वाह्निकानि वै ॥
श्वश्रृणामकरोत्पूजां सर्वासामविशेषतः ॥
अभ्यगच्छत्ततो रामं विनित्राभरणाभरा ॥
त्रिविष्टपे सदस्याक्षमुपविष्टं यथा शर्ची ॥
अब्रवीच वरारोहां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥
अपत्यलाभो वैदंहि त्वय्ययं समुपस्थितः ॥
किमिच्छसि वरारोहे कामः किं क्रियतां तव ॥
स्मितं कृत्वा तु वैदेही रामं वाक्यमथाब्रवीत् ॥
तपोवनार्नि पुण्यानि द्रष्टुमच्छार्म राघव ॥
गङ्गातीरोपविष्टानामृषीणामुग्रतेजसाम् ॥
एष मे परमः कामो यन्मूलफलभोजिनाम् ॥
अप्येकरात्रिं काकुत्स्थ निवसेयं तपोवने ॥
तथेति च प्रतिज्ञातं रामेणाक्षिष्ठकर्मणा ॥
विस्त्रिधा भव वैदेहि श्वो गर्मिष्यस्यसंशयम् ॥
एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थो मैथिली जनकात्मजाम् ॥
मध्यकक्षान्तरं रामो निर्जगाम सुहृदृतः ॥
तत्रोपविष्टं राजानमुपासन्ते विचक्षणाः ॥
कथायां बहुरूपाणां हास्यकाराः समन्ततः ॥
ततः कथायां कस्यांचिद्राघवः समभाषत ॥
काः कथा नगरे भद्र वर्तन्ते विषयेषु च ॥
राघवेणैवमुक्तस्तु भद्रः सुरुचिरं वचः ॥
प्रत्युवाच महाबाहुं प्राज्ञालिः सुसगाहितः ॥

१८९
१९०
१९१
१९२
१९३
१९४
१९५
१९६
१९७
१९८
१९९
२००
२०१

शृणु राजन्यथा पौरा: कथयन्ति शुभाशुभम् ॥	
चत्वरपणरथ्यासु बनेषूपवनेषु च ॥	२०२
दुष्करं कृतवात्रामः समुद्रे सेतुबन्धनम् ॥	
अश्रुतं पूर्वकैः कैश्चिद्देवैरपि सदानवैः ॥	२०३
रावणश्च दुराधरो हतः सबलवाहनः ॥	
बानराश्च वशं नीता ऋक्षाश्च सह राक्षसैः ॥	२०४
हत्वा च रावणं संख्ये सीतामाहृत्य राघवः ॥	
अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा स्ववेशम् पुनरानयत् ॥	२०५
कीदृशं हृदये तस्य सीतासंभोगजं सुखम् ॥	
अङ्गमारोण्य तु पुरा रावणेन बलाद्भूताम् ॥	२०६
लङ्घामपि पुरा नीतामशोकवनिकां गताम् ॥	
रक्षसां वंशमापन्नां कथं रामो न कुत्स्यति ॥	२०७
अस्माकमपि दारेषु सहनीयं भविष्यति ॥	
यथा हि कुरुते राजा प्रजास्तमनुवर्तते ॥	२०८
तस्यैवं भाषितं श्रुत्वा राघवः परमार्तवत् ॥	
विसर्जयामास तदा वयस्याञ्छत्रुसूदनः ॥	२०९
विसूज्य तु सुहुद्गर्गं बुद्ध्या निश्चित्य राघवः ॥	
समीपे द्वाः स्थमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥	२१०
शीघ्रमानय सौमित्रिं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥	
भरतं च महाभागं शत्रुघ्नमपराजितम् ॥	२११
निवेदयामास तदा भ्रातृन्स्वान्समुपस्थितान् ॥	
प्रहाः प्राञ्जलयो भूत्वा विवशुस्ते समाहिता ॥	२१२
ते तु दृष्टा मुखं तस्य सग्रहं शशिनं यथा ॥	
संध्यागतमिवादित्यं प्रभया परिवर्जितम् ॥	२१३
बाष्पपूर्णे च नयने दृष्टा रामस्य धीमतः ॥	
ततोऽभिवाद्य त्वरिताः पादौ रामस्य मूर्धभिः ॥	
तस्थुः समाहिताः सर्वे रामस्वशूष्पर्तयत् ॥	२१४
तान्परिष्वज्य बाहुभ्यामुत्थाप्य च महाबलः ॥	
आसनेष्वासतेत्युक्त्वा ततो वाक्यं जगाद ह ॥	२१५
भवन्तो मम सर्वस्वं भवन्तो जीवितं मम ॥	
भवदिश्च कृतं राज्यं पालयामि नरेश्वराः ॥	२१६
भवन्तः कृतशास्त्रार्थी बुद्ध्या च परिनिष्ठिताः ॥	
संभूय च मदथोऽयमन्वेष्यो नरेश्वराः ॥	२१७

तथा बदति काकुत्स्थे अवधानपरायणाः ॥	
उद्विग्मनसः सर्वे किं तु राजाऽभिधास्यति ॥	२१८
तेषां समुपविष्टानां सर्वेषां दीनचेतसाम् ॥	
उवाच वाक्यं काकुत्स्थो मुखेन परिशुष्ठता ॥	२१९
सर्वे शृणुत भ्रं वो मा कुरुष्व मनोऽन्यशा ॥	
पौराणां मम सीतायां यादशी वर्तते कथा ॥	२२०
पौरापवादः सुमहांस्तथा जनपदस्य च ॥	
वर्तते मयि वीभत्सा सा मे मर्माणि कृन्तति ॥	२२१
अहं किल कुले जात इक्ष्वाकुणां महात्मनाम् ॥	
सीताऽपि सत्कुले जाता जनकानां महात्मनाम् ॥	२२२
जानासि त्वं यथा सौम्य दण्डके विजने वने ॥	
रावणेन हृता सीता स च विघ्नसितो मया ॥	२२३
तत्र मे बुद्धिरूपज्ञा जनकस्य सुतां प्रति ॥	
अत्रोषिताभिमां सीतामानयेयं कथं पुरीम् ॥	२२४
प्रत्ययार्थं ततः सीता विवेष ज्वलनं तदा ॥	२२५
प्रत्यक्षं तत्र सौमित्रे देवानां हव्यवाहनः ॥	
अपापां भैथिलीमाह वायुश्चाकाशगोचरः ॥	२२६
ततो एहीत्वा वैदेहीमयोऽ्यामहमागतः ॥	२२७
अयं तु मे महान्वादः शोकश्च हृदि वर्तते ॥	
कीर्त्यर्थं तु समारम्भः सर्वेषां सुमहात्मनाम् ॥	२२८
अप्यहं जीवितं जह्यां युष्मान्वा पुरुषर्षभाः ॥	
अपवादभयान्तीतः किं पुनर्जनकात्मजाम् ॥	२२९
तस्माद्ववन्तः पश्यन्तु पतितं शोकसागरे ॥	
नहि पश्याम्यहं भूतं किञ्चिद्दुःखमतोऽधिकम् ॥	२३०
श्वस्त्रं प्रभाते सौमित्रे सुमन्त्राधिष्ठितं रथम् ॥	
आरुह्य सीसामारोप्य विषयान्ते समुत्तर्ज ॥	२३१
गङ्गायास्तु परे पारे वात्मीकेस्तु महात्मनः ॥	
आश्रमो दिव्यसंकाशस्तमसांतीरमाश्रितः ॥	२३२
तत्रैतां विजने देशे विसृज्य रघुनन्दन ॥	
शीशमागच्छ सौमित्रे कुरुष्व वचनं मम ॥	२३३
न चास्मि प्रतिवक्तव्यः सीतां प्रति कथंचन ॥	
तस्मात्त्वं गच्छ सौमित्रे नात्र कार्या विचारणा ॥	२३४

अप्रीतिर्हि परा मस्यं त्वयैतत्प्रतिवारिते ॥	
शापिता हि मया यूयं पादाभ्यां जीवितेन च ॥	२३५
ये मां वाक्यान्तरे ब्रूयुरनुनेतुं कथंचन ॥	
अहिता नाम ते नित्यं मदभीष्टविधातनात् ॥	२३६
मानयन्तु भवन्तो मां यदि मञ्जासने स्थिता ॥	
इतोद्य नियतां सीता कुरुष्व वचनं मम ॥	२३७
पूर्वमुक्तोऽहमनया गङ्गातीरेऽहमाश्रमान् ॥	
पश्येयमिति तस्याश्च कामः संवर्त्यतामयम् ॥	२३८
एवमुक्त्वा तु काकुस्थो बाष्पेण पिहितेक्षणः ॥	
मंविवेश स धर्मात्मा भ्रातृभिः परिवारितः ॥	
शोकसंविमहृदयो निशश्वास यथा द्विपः ॥	२३९

अथ पञ्चमः सर्गः ।

ततो रजन्यां व्युष्टायां लक्षणो दीनचेतनः ॥	
सुमन्त्रमब्रवीद्वाक्यं मुखेन परिशुद्धया ॥	२४०
सारथे तुरगाञ्छीघ्रान्योजयस्व रथोत्तमे ॥	
स्वास्तीर्ण राजवचनात्सीतायाश्वासनं शुभम् ॥	२४१
सीता हि राजवचनादाश्रमं पुण्यकर्मणाम् ॥	
मया नेया महर्षीणां शीघ्रमानीयतां रथः ॥	२४२
सुमन्त्रस्तु तथेत्युक्त्वा युक्तं परमवाजिभिः ॥	
रथं सुरुचिरप्रख्यं स्वास्तीर्णं सुखशाश्यया ॥	२४३
आनीयोवाच्च सौभित्रम् मित्राणां मानवर्धनम् ॥	
रथोऽयं समनुप्राप्तो यत्कार्यं क्रियतां प्रभो ॥	२४४
प्रविश्य सीतामासाद्य व्याजहार नरर्षभः ॥	
त्वया किलैष नृपतिर्वर्धं वै याच्चितः प्रभुः ॥	२४५
नृपेण च प्रतिशातमाशतश्चाश्रमं प्रति ॥	
गङ्गातीरे मया देवि ऋषीणामाश्रमाञ्छुभान् ॥	२४६
शीघ्रं गत्वा तु वैदेहि शासनात्पार्थिवस्य नः ॥	
अरथे मुनिभिर्जुषे अवनेया भविष्यति ॥	२४७
एवमुक्ता तु वैदेही लक्षणेन महात्मना ॥	
प्रहर्षमतुलं लेभे गमनं चाप्यरोचयत् ॥	२४८

वासांसि च महार्हणि रत्नानि विविधानि च ॥	
यहीत्वा तानि वैदेही गमनायोपचक्रमे ॥	२४९
इमानि मुनिपलीनां दास्याम्याभरणान्यहम् ॥	२५०
बस्त्राणि च महार्हणि धनानि विविधानि च ॥	
सौमित्रिस्तु तथेत्युक्त्वा रथामारोप्य मैथिलीम् ॥	
प्रथयौ शीघ्रतुरगं रामस्याज्ञामनुस्मरन् ॥	२५१
अव्रवीच्च तदा सीता लक्ष्मणं लक्ष्मवर्धनम् ॥	
अशुभानि बहून्येव पश्यामि रथुनन्दन ॥	२५२
नयनं मे स्फुरत्यद्य गात्रोत्कम्पश्च जायते ॥	
हृत्यं चैव सौमित्रे अस्वस्थमिव लक्ष्ये ॥	२५३
औत्सुख्यं परमं चापि अधृतिश्च परा मम ॥	
शून्यामेव च पश्यामि पृथिवीं पृथुलोचन ॥	२५४
अपि स्वस्ति भवेत्स्य ब्रातुस्ते श्रानृवत्सल ॥	
इत्यज्ञलिङ्कता सीता देवता अभ्याच्चत ॥	२५५
लक्ष्मणोऽर्थं ततः श्रुत्वा शिरसा वन्द्य मैथिलीम् ॥	
शिवमित्यब्रवीद्वशो हृदयेन विशुष्यता ॥	२५६
ततो वासमपागम्य गोमतीतीर आश्रमे ॥	
प्रभाते पुनरुत्थाय सौमित्रिः सूतमब्रवीत् ॥	२५७
योजयस्व रथं शीघ्रमन्य भागीरथीजलम् ॥	
शिरसा धारयिष्यामि त्रियग्वक इवौजसा ॥	२५८
सोऽश्रान्विचारयित्वा तु रथे युक्तान्मनोजवान् ॥	
आरोहस्वेति वैदेहीं सूतः प्राज्ञलिरब्रवीत् ॥	२५९
सा तु सूतस्य वचनादारुरोह रथोत्तमम् ॥	
सीता सौमित्रिणा सार्थं सुमन्त्रेण च धीमता ॥	२६०
आससाद विशालाक्षी गङ्गां पापविनाशनीम् ॥	
अध्यर्धदिवसं गत्वा भागीरथ्या जलाशयम् ॥	२६१
निरीक्ष्य लक्ष्मणो दीनः प्रसुरोद महास्वनः ॥	२६२
सीता तु परमायत्ता दृष्टा लक्ष्मणमातुरम् ॥	
उवाच वाक्यं धर्मज्ञा किमिदं रथते त्वया ॥	२६३
जान्हवीतीरमासाद्य चिराभिलिष्टं मम ॥	
र्हषकाले किमर्थं मां विषादयसि लक्ष्मण ॥	२६४
ममापि दथितो रामो जीवितादपि लक्ष्मण ॥	
न चाइमेवं शोचामि मैवं त्वं बालिशो भव ॥	२६५

तारयस्व च मां गङ्गां दर्शयस्व च तापसान् ॥	
ततो मुनिभ्यो वासांसि दास्याभ्याभरणानि च ॥	२६६
ततः कृत्वा महर्षीणां यथार्हमभिवादनम् ॥	
तत्र चैकां निशामुष्य यास्यामस्तां पुरीं पुनः ॥	२६७
ममापि पद्मपत्राक्षं सिंहोरस्कं कृशोदरम् ॥	
त्वरते हि मनो द्रष्टुं रामं रमयतां वरम् ॥	२६८
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रमृज्य नयने शुभे ॥	
नाविकानाहुयामास लक्ष्मणः परवीरहा ॥	२६९
इयं च सज्जा नौश्रेति दाशाः प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ॥	
गङ्गां संतारयामास लक्ष्मणस्तां समाहितः ॥	२७०
ततस्तीरमुपागम्य भागीरथ्याः स लक्ष्मणः ॥	
उवाच मैथिलीं वाक्यं प्राञ्जलिर्बाध्यसंवृतः ॥	२७१
हृदतं मे महच्छत्यं यस्मादार्थेण धीमता ॥	
अस्मिन्निर्विते वैदेहि लोकस्य वचनीकृतः ॥	२७२
श्रेयो हि मरणं मेऽद्य मृत्युर्वा यत्परं भवेत् ॥	
न चास्मिन्नीदशे कायें नियोज्यो लोकनिन्दिते ॥	२७३
प्रसीद च न मे पापं कर्तुमईसि शोभने ॥	
इत्यञ्जलिकृतो भूमौ निपपात स लक्ष्मणः ॥	२७४
रुदन्तं प्राञ्जलिं हृष्टा कांक्षन्तं मृत्युमात्मनः ॥	
मैथिली भृशसंविग्रा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥	२७५
किमिदं नावगच्छामि ब्रूहि तत्त्वेन लक्ष्मण ॥	
पश्यामि त्वां न च स्वस्थमपि क्षेमं महीपतेः ॥	२७६
शापितोऽसि नेरन्द्रेण यत्वं संतापमागतः ॥	
तदब्रूयाः संनिधौ मध्यमहमाशापयामि ते ॥	२७७
वैदेश्या चोद्यमानस्तु लक्ष्मणो दीनचेतनः ॥	
अवाङ्मुखो वाष्पगलो वाक्यमेतदुवाच ह ॥	२७८
श्रुत्वा परिषदो मध्ये द्वापवादं सुदारुणम् ॥	
पुरे जनपदे चैव तत्कृते जनकात्मजे ॥	२७९
रामः संतसहृदयो मां निवेद्य गृहं गतः ॥	
न तानि वचनीयानि मया देवि तवाग्रतः ॥	२८०
सा त्वं त्यक्ता नृपतिना निर्दोषा मम संनिधौ ॥	
पौरापवादभीतेन ग्राशं देवि नं तेऽन्यथा ॥	२८१

आभ्रमान्तेषु च मया त्यक्तव्या त्वं भविष्यति ॥	
राज्ञः शासनमादाय तथैव किल दौहृदम् ॥	२८१
तदेतज्जान्हवीतीरे ब्रह्मर्णिं तपोवनम् ॥	
पुण्यं च रमणीयं च मा विषादं कृथाः शुभे ॥	२८३
राज्ञो दशरथस्यैव पितुमे मुनिपुंगवः ॥	
सखा परमको विप्रो वात्मीकिः सुमहायशाः ॥	२८४
पादच्छायामुपागम्य सुखमस्य महात्मनः ॥	
उपवासपरैकाग्रा वस त्वं जनकात्मजे ॥	२८५
पतित्रतात्मास्थाय रामं कृत्वा सदा हृदि ॥	
अ्रेयस्ते परमं देवि तथां कृत्वा भविष्यति ॥	२८६
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दारुणं जनकात्मजा ॥	
परं विषादभागम्य वैदेही निपपात ह ॥	२८७
सा मुहूर्तेभिवासंज्ञा बाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥	
लक्ष्मणं दीनया वाचा उवाच जनकात्मजा ॥	२८८
मामिकेयं तनुर्ननं सृष्टा दुःखाय लक्ष्मण ॥	
धात्रा यस्यास्तथा मेऽय दुःखमूर्तिः प्रदश्यते ॥	२८९
किं नु पापं कृतं पूर्वे को वा दारौर्वियोजितः ॥	
याऽहं शुद्धसमाचारा त्यक्ता नृपतिना सती ॥	२९०
पुराऽहमाश्रमे वासं रामपादानुवर्तिनी ॥	
अनुश्वापि सौमित्रे दुःखे च परिवर्तिनी ॥	२९१
सा कथं ह्याश्रमे सौम्य वत्स्यामि विजनीकृता ॥	
आख्यास्यामि च कस्याहं दुःखं दुःखपरायणा ॥	२९२
किं नु वक्ष्यामि मुनिषु कर्म चासकृतं प्रभो ॥	
कस्मिन्वा कारणे त्यक्ता राघवेण महात्मना ॥	२९३
न खल्वथैव सौमित्रे जीवितं जान्हवीजले ॥	
त्यजेयं राजवंशस्तु भर्तुमे परिहास्यते ॥	२९४
यथाऽऽशं कुरु सौमित्रे त्यज मां दुःखभागिनीम् ॥	
निदेशो स्थीयतां राज्ञः शृणु चेदं वचो मम ॥	२९५
श्वश्रुणामविशेषेण प्राञ्जलिप्रग्रहेण च ॥	
शिरसा बन्ध चरणौ कुशलं ब्रूहि पार्थिवम् ॥	२९६
वक्तव्यश्चापि नृपतिर्वर्णेण सुरमाहितः ॥	
आनासि च यथा शुद्धा सीता तत्वेन राघव ॥	
भक्त्या च परया युक्ता हिता च तव नित्यशः ॥	२९७

अहं त्यक्ता च ते वीर अयशोभीरुणा जने ॥	
यच्च ते वचनीयं स्यादपवादः समुत्थितः ॥	२९८
मया च परिहर्तव्यं त्वं हि मे परमा गतिः ॥	
यथा भातूषु वर्तेथास्तथा पौरेषु नित्यदा ॥	
परमो ह्येष धर्मस्ते तस्मात्कीर्तिरनुत्तमा ॥	२९९
यतु पौरजने राजन्धर्मेण समवाप्नुयात् ॥	
अहं तु नानुशोचामि स्वशरीरं नर्खम् ॥	३००
पतिर्हि देवता नार्याः पतिर्वेधुः पतिर्गुरुः ॥	
प्रागैरपि प्रियं तस्माद्वर्तुः कार्यं विशेषतः ॥	३०१
इति मद्वचनाद्रामो वक्तव्यो मम संग्रहः ॥	
निरीक्ष्य माद्य गच्छ त्वमृतुकालातिवर्तिनीम् ॥	३०२
एवं ब्रुवन्त्यां सीतायां लक्ष्मणो दीनचेतनः ॥	
शिरसा वन्द्य धरणीं व्याहर्तुं न शाशक ह ॥	३०३
प्रदक्षिणं च तां कृत्वा रुदन्नेव महास्वनः ॥	
आरुरोह पुनर्नावं नाविकं चाभ्यचोदयत् ॥	३०४
स गत्वा चोत्तरं तीरं शोकभारसमन्वितः ॥	
संमूढ इव दुःखेन रथमध्यारुहदद्रुमतम् ॥	३०५
मुहुर्मुहुः परावृत्य दृष्टा सीतामनाथवत् ॥	
चेष्टन्तीं परतीरस्थां लक्ष्मणः प्रयायावथ ॥	३०६
दूरस्थ रथमालोक्य लक्ष्मणं च मुहुर्मुहुः ॥	
निरीक्ष्यमाणां तूद्विग्नां सीतां शोकः समाविशत् ॥	३०७
सा दुःखभारावनता यशस्विनी यशोधरा नाथमपश्यति सती ॥	
रुदोद सा वर्हिणनादिते वने महास्वनं दुःखपरायणा सती ॥	३०८

अथ षष्ठः सर्गः ।

सीता तु रुदतीं दृष्टा ते तत्र मुनिदारकाः ॥	
प्राद्रवन्यत्र भगवानास्ते वाल्मीकिरुग्रधीः ॥	३०९
अभिवाद्य मुनेः पादौ मुनिपुत्रा महर्षये ॥	
सर्वे निवेदयामासुस्तस्यास्तु रुदितस्वनम् ॥	३१०
नद्यास्तु तीरे भगवन्वरस्ती काङ्गिति दुःखिता ॥	
दृष्टस्माभिः प्रशदिता दृढं शोकपरायणा ॥	३११
अनर्हा दुःखशोकाभ्यामेका दीना अनाथवत् ॥	३१२

तेषां तु वचनं श्रुत्वा बुद्ध्या निश्चित्य धर्मवित् ॥	
तां सीतां शोकभारातीं वाल्मीकिर्मुनिपुङ्क्वः ॥	
उवाच मधुरां वाणीं हादयन्निव तेजसा ॥	३१३
स्नुषा दशरथस्य त्वं रामस्य महिषी प्रिया ॥	
जनकस्य सुता राज्ञः स्वागतं ते पतिष्ठते ॥	३१४
आयान्ति चासि विज्ञाता मया धर्मसमाधिना ॥	
कारणं चैव सर्वे मे हृदयेनोपलक्षितम् ॥	३१५
अपापां वेद्धि सीते ते तपोलब्धेन चक्षुषा ॥	
विस्तुव्धा भव वैदेहि सांप्रतं मयि वर्तसे ॥	३१६
आश्रमस्याविद्युरे मे तापस्यस्तपसि स्थिताः ॥	
तास्त्वां वत्से यथावत्सं पालयिष्यान्ति नित्यशः ॥	३१७
इदमर्थं प्रतीच्छ त्वं विस्तुव्धा विगतज्वरा ॥	
यथा स्वगृहमभ्येत्य विषादं चैव मा कृथाः ॥	३१८
श्रुत्वा तु भाषितं सीता मुनेः परममद्वतम् ॥	
शिरसा बंद्य चरणौ तथेत्याह कृतांजलिः ॥	३१९
तं प्रयान्तं मुनिं सीता प्राञ्जलिः पृष्ठोऽन्वगात् ॥	३२०
तं दृष्ट्वा मुनिमायान्तं वैदेह्या मुनिपत्नयः ॥	
उपाजग्मुर्मुदा युक्ता वाल्मीकिरिदमब्रवीत् ॥	३२१
सीतेयं समनुप्राप्ता पल्ली रामस्य धीमतः ॥	
अपापा पातिना त्यक्ता परिपाल्या मया सदा ॥	३२२
इमां भवत्यः पश्यन्तु स्नेहेन परमेण हि ॥	
गौरवान्मम वाक्याच्च पूज्या वोऽस्तु विशेषतः ॥	३२३
मुहुर्मुहुश्च वैदेहीं परिदाय महायशाः ॥	
स्वमाश्रमं शिष्यवृतः पुनरायान्महातपाः ॥	३२४

अथ सप्तमः सर्गः ।

तत्र तां रजनीमुष्य केशिन्यां रघुनन्दनः ॥	
प्रभाते पुनरुत्थाय लक्ष्मणः प्रययौ तदा ॥	३२५
ततोऽर्धदिवसे प्राप्ते प्रविवेश महारथः ॥	
अयोध्यां रत्नसंपूर्णं हृष्पुष्टजनावृताम् ॥	३२६
सौभित्रिस्तु परं दैन्यं जगाम सुमहामतिः ॥	
रामपादौ समाप्ताद्य वक्ष्यामि किमहं गतः ॥	३२७

तस्यैवं चिन्तयानस्य भवनं शाशीर्वनिभम् ॥	
रामस्य परमोदारं पुरस्तात्समदृश्यत ॥	३२८
राजस्तु भवनद्वारि सोऽवतीर्य नरोत्तमः ॥	
अवाङ्मुखो दीनमनाः प्रविषेशानिवारितः ॥	३२९
स हृष्टा राघवं दीनमासीनं परमासने ॥	
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णम्यां ददर्शग्रजमग्रतः ॥	३३०
जग्राह चरणौ तस्य लक्ष्मणो दीनचेतनः ॥	
उवाच दीनया वाचा प्राञ्छालिः सुसमाहितः ॥	३३१
आर्यस्याक्षां पुरस्कृत्य विसृज्य जनकात्मजाम् ॥	
गङ्गातीरे वथोहिष्टे वाल्मीकिराश्रमे शुभे ॥	३३२
तत्र तां च शुभाचारामाश्रमान्ते यशस्विनीम् ॥	
पुनरप्यागतो वीर पादमूलमुपासितुम् ॥	३३३
मा शुचः पुरुषव्याघ कालस्य गतिरीढशी ॥	
त्वद्विधा नहि शोचन्ति बुद्धिमन्तो मनस्विनः ॥	३३४
सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रुयाः ॥	
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥	३३५
तस्मात्पुत्रेषु दारेषु मित्रेषु च धनेषु च ॥	
नातिप्रसङ्गः कर्तव्यो विप्रयोगो हि तैर्धृवम् ॥	३३६
शक्तस्त्वमात्मनाऽऽत्मानं विनेतुं मनसा मनः ॥	
लोकान्तर्बांश्च काकुत्स्थ किं पुनः शोकमात्मनः ॥	३३७
नेहशेषु विमुह्यन्ति त्वद्विधाः पुरुषर्षभाः ॥	
अपवादः स किल ते पुनरेष्यति राघव ॥	३३८
यदर्थं मैथिली त्यक्ता अपवादभयान्तृप ॥	
सोऽपवादः पुरे राजनभिष्यति न संशयः ॥	३३९
स त्वं पुरुषशार्दूल धैर्येण सुसमाहितः ॥	
त्यजेमां दुर्बलां बुद्धिं संतापं मा कुरुच्च ह ॥	३४०
एवमुक्तः स काकुत्स्थो लक्ष्मणेन महात्मना ॥	
उवाच परया प्रीत्या सौमित्रिं मित्रवत्सलः ॥	३४१
एवमेतन्नरश्रेष्ठ यथा वदसि लक्ष्मण ॥	
परितोषश्च मे वीर मम कार्यानुशासने ॥	३४२
निषुक्तिभागता सौम्य संतापश्च नियक्तः ॥	
भवद्वाक्यैः सुरुचिरैरनुनीक्षोऽस्मि लक्ष्मण ॥	३४३

ततः प्रभाते विमले कृतपूर्वाह्निकक्रियः ॥	
अभिचक्राम काकुत्स्थो दर्शनं पौरकार्यवित् ॥	३४४
शतं समधिकं तत्र दीप्यमानं स्वतेजसा ॥	
प्रविष्टं राजभवनं तापसानां महात्मनाम् ॥	३४५
उपविष्टानृषीस्तत्र दृष्टा परपुरंजयः ॥	
प्रथतः ग्राञ्जलिर्भूत्वा राघवो वाक्यमब्रवीत् ॥	३४६
किमागमनकार्यं वः किं करोमि समाहितः ॥	
आशाप्योऽहं महर्षीणां सर्वकामकरः सुखम् ॥	३४७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा साधुकारो महानभूत् ॥	
ऋषीणामुग्रतपसां यमुनातीरवासिनाम् ॥	३४८
तथा ब्रुवति काकुत्स्थे भार्गवो वाक्यमब्रवीत् ॥	
भयानं शृणु यन्मूलं देशस्य च नरेश्वर ॥	३४९
पूर्वं कृतयुगे राजन्दैतेयः सुमहामतिः ॥	
लोलापुत्रोऽभवज्ज्येष्ठो मधुर्नाम महासुरः ॥	३५०
तस्य पत्नी महाभागा प्रिया कुम्भीनसीति या ॥	
विश्वावसोरपत्यं साऽप्यनलायां महाप्रभा ॥	३५१
तस्याः पुत्रो महावीर्यो लवणो नाम दारुणः ॥	
बाल्यात्प्रभृति दुष्टात्मा पापान्येव समाचरत् ॥	३५२
स प्रभावेण शूलस्य दौरात्म्येनात्मनस्तथा ॥	
संतापयति लोकांस्त्रीन्विशेषेण च तापसान् ॥	३५३
प्रतिशाय तदा तेषां मुनीनामुग्रतेजसाम् ॥	
स भ्रातृन्सहितान्सर्वानुवाच रघुनन्दनः ॥	३५४
को हन्ता लवणं वीरः कस्यांशः स विधीयताम् ॥	
भरतस्य महाबाहोः शत्रुघ्नस्य च धीमतः ॥	३५५
शत्रुघ्नस्त्वब्रवीद्वाक्यं प्रणिपत्य नराधिपम् ॥	
कृतकर्मा महाबाहुर्मध्यमो रघुनन्दनः ॥	३५६
आर्येण हि पुरा शून्या त्वयोध्या परिपालिता ॥	
संतापं हृदये कृत्वा आर्यस्यागमनं प्रति ॥	३५७
प्रेष्ये मयि स्थिते राजन्न भूयः क्लेशमाप्नुयात् ॥	
तथा ब्रुवति शत्रुघ्ने राघवः पुनरब्रवीत् ॥	३५८
एवं भवतु काकुत्स्थं क्रियतां मम शासनम् ॥	
राज्ये त्वामभिषेक्ष्यामि मर्जोल्ल नगरे शुभे ॥	३५९

निवेशय महानाहो भरतं यद्यवेक्षसे ॥	
शूरस्त्वं कृतविद्यश्च समर्थश्च निवेशने ॥	३६०
त त्वं हत्वा मधुसुतं लबणं पापनिश्चयम् ॥	
राज्यं प्रशासि धर्मेण वाक्यं मे यद्यवेक्षसे ॥	३६१
अभिषेकं च काकुत्स्थं प्रतीच्छस्व ममोद्यतम् ॥	
अद्यैव पुरुषव्याघ्रमभिषेक्यामि राघवम् ॥	३६२
पुरोधसं च काकुत्स्थं नैगमानृत्विजस्तथा ॥	
मन्त्रणश्चैव तान्सर्वानानयध्वं ममाशया ॥	३६३
ततोऽभिधिक्तं शत्रुघ्नमङ्गमारोप्य राघवः ॥	
उवाच मधुरां वाणीं तेजस्तस्याभिपूरयन् ॥	३६४
अयं शरस्त्वमोघस्ते दिव्यः परपुरुषायः ॥	
अनेन लबणं सौभ्यं हन्ताऽसि रघुनन्दन ॥	३६५
एक एव धनुष्पाणिर्गच्छ त्वं मधुनो वनम् ॥	
यथा त्वां न प्रजानार्ति गच्छन्तं युद्धकांक्षणम् ॥	३६६
लबणस्तु मधोः पुत्रस्तथा गच्छेरश्याङ्गितम् ॥	
न तस्य मृत्युरन्योऽस्ति कश्चिद्दि पुरुषर्पम् ॥	
दर्शनं योऽभिगच्छेत स वध्यो लबणेन हि ॥	३६७
महर्षीस्तु पुरस्कृत्य प्रयान्तु तव सैनिकाः ॥	
यथा ग्रीष्मावंशेण तरेयुर्जाहवीजलम् ॥	३६८
प्रस्थाप्य च बलं सर्वं मासमात्रोषितः पथि ॥	
एक एवाशु शत्रुघ्नो जगाम त्वरितं तदा ॥	३६९
द्विरात्रमन्तरे शूर उष्य राघवनन्दनः ॥	
बाल्मीकिराश्रमं पुष्यमगच्छद्वासमुत्तमम् ॥	३७०
यामेव रात्रिं शत्रुघ्नः पर्णशालां समाविशत् ॥	
तामेव रात्रिं सीताऽपि प्रसुता दारकद्रव्यम् ॥	३७१
ततोऽर्द्धराश्रसमये बालका मुनिदारकाः ॥	
बाल्मीकेः प्रियमाचर्युः सीतायाः प्रसवं शुभम् ॥	३७२
भगवत्रामपली सा प्रसूता दारकद्रव्यम् ॥	
ततो रक्षां महातेजः कुरु भूतविनाशिनीम् ॥	३७३
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा महर्षिः संमुपागमत् ॥	
बालचन्द्रप्रतीकाशौ देवपुत्रौ महोजसौ ॥	३७४

जगाम तत्र हृष्टात्मा ददर्श च कुमारकौ ॥	
भूतम्भीं चाकरोत्ताभ्यां रक्षां रक्षोविनाशिनीम् ॥	
कुशमुष्टिमुपादाय लवं चैव तु स द्विजः ॥	३७५
यस्तयोः पूर्वजो जातः स कुशर्मन्त्रसत्कृतैः ॥	
निर्मार्जनयस्तु तदा कुश इत्यस्य नाम तत् ॥	३७६
यश्चावरोऽभवचाभ्यां लवेन सुसमाहितः ॥	
निर्मार्जनीयो वृद्धाभिर्लवेति च स नामतः ॥	३७७
एवं कुशलवौ नाम्ना तावृभौ यमजातकौ ॥	
मत्कृताभ्यां च नामभ्यां ख्यातियुक्तौ भविष्यतः ॥	३७८
तां रक्षां जगृहुस्ताश्च मुनिहस्तात्समाहिताः ॥	
अकुर्वेश्च ततो रक्षां तयोर्विंगतकल्पत्राः ॥	३७९
तथा तां क्रियमाणां च वृद्धाभिर्गोत्रनाम च ॥	
संकीर्तनं च रामस्य सीतायाः प्रसवौ शुभौ ॥	३८०
अर्धरात्रे तु शत्रुघ्नः शुश्राव सुमहत्प्रियम् ॥	
पर्णशालां ततो गत्वा मातर्दिष्टयेति चात्रवीत् ॥	३८१
तदा तस्य प्रहृष्टस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः ॥	
व्यतीता वार्षिकी रात्रिः श्रावणी लघुविक्रमा ॥	३८२
प्रभाते सुमहावीर्यः कृत्वा पौर्वाङ्गिकीं क्रियाम् ॥	
मुनिं प्राञ्जलिरामन्त्रय यथौ पश्चान्मुखः पुनः ॥	३८३
ततः प्रभाते विमले तस्मिन्काले स राक्षसः ॥	
निर्गतस्तु पुराद्वीरो भक्ष्याहारप्रचोदितः ॥	३८४
ततोऽर्धदिवसे प्राप्ते क्रकर्मा स राक्षसः ॥	
जागच्छद्वहुसाहस्रं प्राणिनां भारमुद्धरन् ॥	३८५
स मुमोच महाबाणं लवणस्य महोरसि ॥	
उरस्तस्य विदार्यशु प्रविवेश रसातलम् ॥	३८६
शत्रुघ्नशरनिर्भिक्षो लवणः स निशाचरः ॥	
पपात सहसा भूमौ वज्राहत इवाचलः ॥	३८७
स पुरा दिव्यसंकाशो वर्षे द्वादशमे शुभे ॥	
निविष्टः शूरसेनानां विषयश्चाकुतोभयः ॥	३८८
क्षेत्राणि सस्ययुक्तामि काले वर्षति वासवः ॥	३८९
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना निवेश्य मधुरां पुरीम् ॥	
रामपादौ निरीक्षेऽहं वर्षे द्वादश आगते ॥	३९०

प्रस्थाप्य तु स शशुभं भ्रातृभ्यां सह राघवः ॥
प्रमुमोद सुखी राज्ये धर्मेण परिपालयन् ॥

३९१

अथ अष्टमः सर्गः ।

ततः कतिपयाहःसु वृद्धो जानपदो द्विजः ॥	३९२
मृतं बालमुपादाय राजद्वारमुपागमत् ॥	३९३
किं नु मे दुष्कृतं कर्म पुरा देहान्तरे कृतम् ॥	३९४
ददन्वद्विधा वाचः स्नेहदुःखसमन्वितः ॥	३९५
अग्रासयौवनं बालं पञ्चवर्षसहस्रकम् ॥	३९६
अकाले कालमापनं मम दुःखाय पुचक ॥	३९७
राजद्वारि मरिष्यामि पत्न्या सार्धमनाथवत् ॥	३९८
ब्रह्महत्यां ततो राम समुपेत्य सुखी भव ॥	३९९
तथा तु करुणं तस्य द्विजस्य परिदेवनम् ॥	४००
शुश्राव राघवः सर्वे दुःखशोकसमन्वितम् ॥	४०१
स दुःखेन च संतसो मन्त्रिणस्तानुपाहयत् ॥	४०२
वसिष्ठं बामदेवं च भ्रातृंश्च सह नैगमान् ॥	४०३
ततो द्विजा वसिष्ठेन सार्धमष्टौ प्रवेशिताः ॥	४०४
राजानं देवसंकाशं वर्धस्वेति ततोऽब्रुवन् ॥	४०५
राघवः सर्वमाचष्टे द्विजोऽयमुपरोधति ॥	
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजो दीनस्य नारदः ॥	
प्रत्युवाच शुभं वाक्यमृषीणां संनिधौ स्वयम् ॥	
शृणु राजन्थथाकाले प्राप्तो बालस्य संक्षयः ॥	
भ्रुत्वा कर्तव्यतां राजन्कुरुध्व रघुनन्दन ॥	
पुरा कृतयुगे राजन्ब्राह्मणा वै तपस्विनः ॥	
अब्राह्मणस्तदा राजज्ञ तपस्वी कथंचन ॥	
तस्मियुगे प्रज्वलिते ब्रह्मभूते त्वनावृते ॥	
अमृत्यवस्तदा सर्वे जश्निरे दीर्घदर्शनाः ॥	
तत्त्वेतायुगं नाम मानवानां वपुष्मताम् ॥	
क्षत्रिया यत्र जायन्ते पूर्वेण तपसाऽन्विताः ॥	
वीर्येण तपसा चैव तेऽधिकाः पूर्वजन्मनि ॥	
ब्रह्म क्षत्रं च तत्सर्वं वस्त्वूर्बमवरं च चत् ॥	
युग्योऽमयोरायसीत्समवीर्दलसमन्वितम् ॥	

अपश्यन्तस्तु ते सर्वे विशेषमाधिकं ततः ॥	
स्थापनं चक्रिरे तत्र चातुर्वर्णस्य संमतम् ॥	४०६
तस्मिन्युगे प्रज्वलिते धर्मभूते श्वनावृते ॥	
अधर्मः पादमेकं तु पातयत्पृथिवीतले ॥	४०७
आमिषं यच्च पूर्वेषां राजसं च मलं भृशम् ॥	
अनृतं नाम तद्भूतं क्षिसेन पृथिवीतले ॥	४०८
अनृतं पातयित्वा तु पादमेकमधर्मतः ॥	
ततः प्रादुष्कृतं पूर्वमायुषः परिनिष्ठितम् ॥	४०९
पातिते त्वनृते तस्मिन्नधर्मेण महीतले ॥	
शुभान्येवाचरैङ्गोकः सत्यधर्मपरायणः ॥	४१०
त्रेतायुगे च वर्तन्ते ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्च ये ॥	
तपोऽतप्यन्त ते सर्वे शुश्रूषामपरे जनाः ॥	४११
स्वधर्मः परमस्तेषां वैश्यशूद्रं तदागमत् ॥	
पूजां च सर्ववर्णानां शूद्राश्चकुर्विशेषतः ॥	४१२
एतस्मिन्नन्तरे तेषामधर्मे चानृते च ह ॥	
ततः पूर्वे पुनर्हासमगमन्नपस्त्तम् ॥	४१३
ततः पादमधर्मस्य द्वितीयमवतारयत् ॥	
ततो द्वापरसंख्या सा युगस्य समजायत ॥	४१४
तस्मिन्द्वापरसंख्ये तु वर्तमाने युगक्षये ॥	
अधर्माश्चानृतं चैव वबृधे पुरुषर्षभ ॥	४१५
अस्मिन्द्वापरसंख्याने तपो वैश्यान्समाविशत् ॥	
त्रिभ्यो युगेभ्यस्तीन्वर्णान्कमादौ तप आविशत् ॥	४१६
त्रिभ्यो युगेभ्यस्तीन्वर्णान्धर्मश्च परिनिष्ठितः ॥	
न शूद्रो लभते धर्मे युगतस्तु नर्षभ ॥	४१७
हीनवर्णो नृपभेष्ट तप्यते सुमहत्पः ॥	
भविष्यच्छूद्रयोन्यां हि तपश्चर्या कलौ युगे ॥	४१८
अधर्मः परमो राजन्दापरे शूद्रजन्मनः ॥	
स वै विषयपर्यन्ते तव राजन्महातपाः ॥	४१९
अच्य तप्यति दुर्बुद्धिस्तेन बालवधो श्वयम् ॥	
यो श्वधर्ममकार्यं वा विषये पार्थिवस्य तु ॥	४२०
करोति चाभीमूलं तस्पुरे वा दुर्मतिनरः ॥	
क्षिंग्रं च नरकं याति स च राजा न संशयः ॥	४२१

अधीतस्य च तस्य कर्मणः सुकृतस्य च ॥	
षष्ठं भजति भागं तु प्रजा धर्मेण पालयन् ॥	४२२
पञ्चभागस्य च भोक्ताऽसौ रक्षते न प्रजाः कथम् ॥	
स त्वं पुरुषशार्दल मार्गस्व विषयं स्वकम् ॥	४२३
दुष्कृतं यत्र पश्येथास्तत्र यत्नं समाचर ॥	
एवं चेद्धर्मवृद्धिश्च नृणां चायुर्विवर्धनम् ॥	४२४
नारदस्य द्वु तद्वाक्यं श्रुत्वाऽमृतमयं यथा ॥	
दक्षिणां दिशमाक्रामत्ततो राजपिंनन्दनः ॥	४२५
शैवलम्योत्तरे पार्श्वे ददर्श सुमहत्सरः ॥	
तस्मिन्सरसि तप्यन्तं तापसं सुमहत्पः ॥	
ददर्श राघवः श्रीमाँहृष्ममानमधोमुखम् ॥	४२६
राघवस्तमुपागम्य तप्यन्तं तप उत्तमम् ॥	
उवाच च नृपो वाक्यं धन्यस्त्वमसि सुव्रत ॥	४२७
कस्यां योन्यां तपोवृद्ध वर्तसे दृढविक्रम ॥	
कौतूहलान्वां पृच्छामि रामो दशरथीर्यहम् ॥	४२८
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्याक्षिष्ठकर्मणः ॥	
अवाक्षिशास्तथाभूतो वाक्यमेतदुवाच ह ॥	४२९
शूद्रयोन्यां प्रजातोऽस्मि तप उग्रं समाख्यतः ॥	
देवत्वं प्रार्थये राम सशरीरो महायशः ॥	४३०
न मिथ्याऽहं वदे राम देवलोकजिगीषया ॥	
शूद्रं मां विद्धि काकुत्स्थ शम्बूको नाम नामतः ॥	४३१
भाषतस्तस्य शूद्रस्य खड्ढं सुरुचिप्रभम् ॥	
निष्कृत्य कोशाद्विमलं शिरश्चिच्छेद राघवः ॥	४३२
तस्मिन्नद्वे हते देवाः सेन्द्राः साग्रिपुरोगमाः ॥	
साधु साच्चिति काकुत्स्थं ते शशुंसुरुमुहुः ॥	४३३
तस्मिन्मुहूर्ते बालोपि जीवेन समयुज्यत ॥	४३४
गतेषु तेषु काकुत्स्थः पुष्पकादवरुत्थ च ॥	
ततोऽभिवादयासास अगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥	४३५
सोऽभिवाद्य महात्मानं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥	
आतिथ्यं परमं प्राप्य तां रात्रिं समुपाविशत् ॥	४३६
प्रभाते कल्यमुत्थाय कृत्वाह्विकमर्दिमः ॥	
ऋषिं समुपचक्राम गमनाय रघून्तमः ॥	४३७

ततोऽर्धदिवसे प्राप्ते पूज्यमानस्तस्ततः ॥
अयोध्यां प्राप्य काकुत्स्थो मध्यकक्षामवातरत् ॥

४३८

अथ नवमः सर्गः ।

प्राञ्जलिः स तदा भूत्वा राघवो द्विजसत्तमान् ॥

४३९

उवाच धर्मसंयुक्तमश्वेधाश्रित वच ॥

तेऽपि रामस्य तच्छ्रुत्वा नमस्कृत्वा वृषभवजम् ॥

४४०

अश्वेधं द्विजाः सर्वे पृजयन्ति स्म सर्वशः ॥

विजाय कर्म तत्तेषां गमो लक्षणब्रवीत् ॥

प्रेषयस्व महाबाहो सुग्रीवाय महात्मने ॥

४४१

राजानश्च महाबाहो ये मे प्रियन्त्रिकीर्षवः ॥

ऋषयश्च महाबाहो आद्ययन्तां तपोधनाः ॥

४४२

कांचनीं मम पत्नीं च दीक्षायां ज्ञांश्च कर्मणि ॥

अग्रतो भरतः कृत्वा गच्छत्वये महायशाः ॥

४४३

ततोऽभ्यगच्छत्काकुम्यः सह सैन्येन नैमिषम् ॥

यज्ञवाटं महाबाहुर्द्विष्टा परममद्भूतम् ॥

प्रहर्षमतुलं लेखे श्रीमानिति च सोऽब्रवीत् ॥

४४४

नैमिषे वसतस्तस्य सर्वे एव नराधिपाः ॥

आनिन्द्युरुपहारांश्च तात्रामः प्रत्यपूजयत् ॥

४४५

वर्तमाने तथाभूते यज्ञे च परमाद्भूते ॥

सशिष्य आजगामाशु वाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥

४४६

संदिष्टौ मुनिना तेन तातुभौ मैथिलीसुतौ ॥

यथोक्तमृशिणा पूर्वे सर्वे तत्रोपगायताम् ॥

४४७

अथ कर्मान्तरे राजा समाद्य महामुनीन् ॥

पार्थिवांश्च नरव्याघः पण्डितान्नैगमांस्तथा ॥

४४८

चित्रशान्वृत्तसूत्रशान्वीतनृत्यविशारदान् ॥

एतान्सर्वान्समानीय गातारौ समवेशयत् ॥

४४९

तेषां संवदतां तत्र श्रोतृणां हर्षवर्धनम् ॥

गेयं प्रचक्तुस्तत्र तातुभौ मुनिदारकौ ॥

४५०

ततः प्रवृत्तं मधुरं गान्धर्वमतिमानुषम् ॥

न च तृतीं यथुः सर्वे श्रोतारो गेयमम्पदा ॥

४५१

दृष्टा मुनिगणाः सर्वे पार्थिवाश्च महौजसः ॥		
पिबन्त इव चक्षुर्भिः पश्यन्ति स्म मुहुर्मुहुः ॥	४५२	
ऊचुः परस्परं चेदं सर्वं एव समाहिताः ॥		
उभौ रामस्य सहशौ विष्वांद्विष्वमिवोद्धतौ ॥	४५३	
रामो बहून्यहान्येव तद्रीतं परमं शुभम् ॥		
शुश्राव मुनिभिः सार्थं पार्थिवैः सह वानरैः ॥	४५४	
तस्मिन्नीते दु विज्ञाय सीतापुत्रौ कुशीलवौ ॥		
तस्या परिष्ठ्रो मध्ये रामो वचनमब्रवीत् ॥	४५५	
दूताञ्छुद्धसमाचारानाहृयात्ममनीषया ॥		
मद्वचो ब्रूत गच्छध्वमितो भगवतोऽनितके ॥	४५६	
यदि शुद्धसमाचारा यदि वा वीतकल्पषा ॥		
करोत्विहात्मनः शुद्धिमनुमान्य महामुनिम् ॥	४५७	
छन्दं मुनेश्च विज्ञाय सीतायाश्च मनोगतम् ॥		
प्रत्ययं दातुकामायास्ततःशंसत ते लघु ॥	४५८	
श्वः प्रभाते तु शपथं मैथिली जनकात्मजा ॥		
करेतु परिष्ठ्रमध्ये शोधनार्थं ममैव च ॥	४५९	
तेषां तद्वाधितं श्रुत्वा रामस्य च मनोगतम् ॥		
विज्ञाय सुमहातेजा मुनिवाक्यमथाब्रवीत् ॥	४६०	
एवं भवतु भद्रं वो यथा वदति राघवः ॥		
तथा करिष्यते सीता दैवतं हि पतिः ख्रियः ॥	४६१	
तस्यां रजन्यां व्युष्टायां यज्ञवाटं गतो नृपः ॥		
ऋषीन्सर्वान्महातेजाः शब्दापयति राघवः ॥	४६२	
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः ॥		
विश्वामित्रो दीर्घतमा दुर्वासाश्च महातपाः ॥	४६३	
पुलस्त्योऽपि तथा शक्तिर्भार्गवश्चैव वामनः ॥		
मार्कण्डेयश्च दीर्घायुमौद्रल्यश्च महायशाः ॥	४६४	
गर्गश्च च्यवनश्चैव शतानन्दश्च धर्मवित् ॥		
भरद्वाजश्च तेजस्वी अग्निपुत्रश्च सुप्रभः ॥	४६५	
नारदः पर्वतश्चैव गौतमश्च महायशाः ॥		
एते चान्ये च बहवौ मुनयः संशितप्रताः ॥	४६६	
कौतूहलसमाविष्टाः सर्वं एव समागताः ॥		
राक्षसाश्च महावीर्या वानराश्च महावलाः ॥	४६७	

तदा समागतं सर्वमशभूतमिवाचलम् ॥	
श्रुत्वा मुनिवरस्त्वर्णं ससीतः समुपागमत् ॥	४६८
तमृषि पृष्ठतः सीता अन्वगच्छदवाङ्मुखी ॥	
कृताञ्जलिर्बाध्यकला कृत्वा रामं मनोगतम् ॥	४६९
तां दृष्ट्वा श्रुतिमायान्ती ब्रह्मणमनुगमिनीम् ॥	
वाल्मीकेः पृष्ठतः सीतां साधुवादो महानभूत् ॥	४७०
ततो हलाहलाशब्दः सर्वेषामेवमावभौ ॥	
दुःखजन्मविशालेन शोकेनाकुलितात्मनाम् ॥	४७१
साधु रामेति केचित्तु साधु सीतेति चापे ॥	
उभावेव च तत्रान्ये प्रेक्षकाः संप्रचुक्रशुः ॥	४७२
ततो मध्ये जनैषस्य प्रविश्य मुनिपुङ्गवः ॥	
सीतासहायो वाल्मीकिरिति होवाच राघवम् ॥	४७३
इयं दाशरथे सीता सुव्रता धर्मचारिणी ॥	
अपवादात्परित्यक्ता ममाश्रमसमीपतः ॥	४७४
लोकापवादभीतस्य तव राम महावत ॥	
प्रत्ययं दास्यते सीता तामनुजातुमर्हसि ॥	४७५
इमौ तु जानकीपुत्राशुभौ च यमजातकौ ॥	
सुतौ तैव दुर्धर्षौ सत्यमेतद्वीमि ते ॥	४७६
प्रचेतसोऽहं दशमः पुत्रो राघवनन्दन ॥	
न स्मराभ्यनृतं वाक्यमिमौ तु तव पुत्रकौ ॥	४७७
बहुवर्षसहस्राणि तपश्चर्थ्या मया कृता ॥	
नोपाश्रीयां फलं तस्या दुष्टेयं यदि मैथिली ॥	४७८
इयं शुद्धसमाचारा अपापा पतिदेवता ॥	
लोकापवादभीतस्य प्रत्ययं तव दास्यति ॥	४७९
वाल्मीकिनैवमुक्तस्तु राघवः प्रत्यभाषत ॥	
प्राञ्जलिर्जगतो मध्ये दृष्ट्वा तां वरवर्णिनीम् ॥	४८०
प्रत्ययश्च पुरा वृत्तो वैदेशाः सुरसंनिधौ ॥	
शपथश्च कृतस्तत्र तेन वेशम प्रवेशिता ॥	४८१
लोकापवादो बलवान्येन त्यक्ता हि मैथिली ॥	४८२
सेयं लोकभयाद्व्याघ्रपापेत्यभिजानता ॥	
परित्यक्ता मया सीता तद्वान्ध्वन्तुमर्हति ॥	४८३
जानामि चेमौ पुत्रो मे यमजातौ कुशीलवौ ॥	
शुद्धायां जगतो मध्ये मैथिल्यां प्रीतिरत्नं मे ॥	४८४

तद्भूतीमवाचिन्यं निरैक्षन्त समाहिताः ॥	४८५
मानवाः सर्वराष्ट्रभ्यः पूर्वे कृतयुगे यथा ॥	
सर्वान्समागतान्दृष्टा सीता काषायवासिनी ॥	
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाङ्मुखी ॥	४८६
यथाहं राघवादन्यं मनसापि न चिन्तये ॥	
तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति ॥	४८७
मनसा कर्मणा वाचा यथा रामं समर्चये ॥	
तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति ॥	४८८
यथैतत्सत्यमुक्तं मे वेद्यि रामात्परं न च ॥	
तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति ॥	४८९
तथा शपन्यां वैदेह्यां प्रादुरासीत्तदद्भूतम् ॥	
भूतलाकुत्थितं दिव्यं सिहासनमनुत्तमम् ॥	४९०
ध्रियमाणं शिराभिस्तु नागेरार्मतविक्रमः ॥	
दिव्यं दिव्येन वपुषा दिव्यरत्नावभूपतेः ॥	४९१
तस्मिस्तु धरणा देवा वाहुभ्यां गृह्ण मार्यथलीम् ॥	
स्वागतं नाभिनन्द्यैनामासने चोपवेशयत् ॥	४९२
तामासनगतां दृष्टा प्रविशन्तीं रसातलम् ॥	
पुष्पर्वाष्टरविच्छिन्ना दिव्या सीतामवाकिरत् ॥	४९३
अन्तरिक्षे च भूमौ च सर्वे स्थावर जङ्गमम् ॥	
तन्मुद्भूतीमवात्यर्थं समं संमोहितं जगत् ॥	४९४
रसातलं प्रविष्टायां वैदेह्यां सर्ववानराः ॥	
चुकुशुः साधु साध्वीति मुनयो रामसंनिधां ॥	४९५
दण्डकाष्टमवष्टम्य बाध्पव्याकुलतेक्षणः ॥	
अवानिशरा दीनमना रामो ह्यासीत्सुदुर्खितः ॥	४९६
स इदित्वा चिरं कालं बहुशो वाप्यमुत्सृजन् ॥	
क्रोधशोकसमाविष्टो रामो वचनमब्रवीत् ॥	४९७
अभूतपूर्वे शोकं मे मनः स्प्रष्टुमवच्छति ॥	
पश्यतो मे यथा नष्टा सीता श्रीरिव रूपणी ॥	४९८
साऽदर्शनं पुरा सीता लङ्कां पारे महोदधेः ॥	
ततश्चापि ग्रशाऽनीता किं पुनर्बसुधातलात् ॥	४९९
वसुधे देवि भवति क्षीतिं निर्यात्यतां मम ॥	
दर्शिष्यमामि वा रोपं यथा मामवगच्छसि ॥	५००

तस्मान्निर्यात्यतां सीता विवरं वा प्रथच्छ मे ॥	
पाताले नाकपृष्ठे वा वसेयं सहितस्तया ॥	५०१
न मे दास्यसि चेत्सीतां यथारूपां महीतले ॥	
सपर्वतवनां कृत्स्नां व्यथायिष्यामि ते स्थितिम् ॥	५०२
नाशायिष्याभ्यहं भूमिं सर्वमापो भवन्त्वह ॥	
एवं ब्रुवाणे काकुस्थे क्रोधशोकसमन्विते ॥	५०३
ब्रह्मा सुरगणैः सार्धमुवाच रघुनन्दनम् ॥	
राम राम न संतापं कर्तुमर्हसि सुव्रत ॥	५०४
स्मर त्वं पूर्वकं भावं मन्त्रं चामित्रकर्शन ॥	
न खलु त्वां महाबाहो स्मारयेयमनुत्तमम् ॥	५०५
आदिकाव्यमिदं राम त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥	
न हन्योऽर्हति काव्यानां यशोभाग्राघवाद्वते ॥	५०६
तं जनौधं विसृज्याथ पर्णशालामुपागमत् ॥	
तामंव शोचतः सीतां सा व्यतीता च शर्वरा ॥	५०७
रजन्यां तु प्रभातायां समानीय महामुनीन् ॥	
गीयतामांवशङ्काभ्यां रामः पुत्राखुवाच ह ॥	५०८
ततः समुपचिंष्टु महर्षिषु महात्मसु ॥	
भविष्यदुत्तरं काव्यं जगतुस्तो कुशीलवौ ॥	५०९

रघुवंशोद्धृता वक्ष्यमाणाः श्लोकाः ।

अथ दशमः सर्गः ।

ऋषीन्विसृज्य यशान्ते सुदृदश्च पुरस्कृतान् ॥	
रामः सीतागतं स्नेहं निदधे तदपत्ययोः ॥	५१०
युधाजितश्च संदेशात्स देशं सिन्धुनामकम् ॥	
ददौ दत्तप्रभावाय भरताय भृतप्रजः ॥	५११
भरतस्त्र गम्धवान्युधि निर्जित्य केवलम् ॥	
आतोद्यं ग्राहयामास समत्याजयदायुधम् ॥	५१२
स तक्षपुष्कलौ पुत्रौ राजाधान्योस्तदाख्ययोः ॥	
अभिषिष्य विवेकाहौ रामान्तिकमगात्पुनः ॥	५१३
अङ्गदं चन्द्रकेतुं च लक्ष्मणोऽप्यात्मसंभवौ ॥	
शासनाद्रघुनाथस्य चक्रे कारापथेभरौ ॥	५१४

इत्यारोपितपुश्चास्ते जननीनां जनेश्वराः ॥	
भर्तृलोकप्रपञ्चानां निवापान्विदधुः क्रमात् ॥	५१५
उपेत्य मुनिवेषोऽथ कालः प्रोवाच राघवम् ॥	
रहः संवादिनौ पश्येदावां यस्तं त्यजेरिति ॥	५१६
तथेति प्रतिपञ्चाय विवृतात्मा नृपाय सः ॥	
आचर्यौ दिवमध्यात्वं शासनात्परमेष्ठिनः ॥	५१७
विद्वानपि तयोर्दाःस्थः समयं लक्षणोऽभिनत् ॥	
भीतो दुर्वाससः शापाद्रामसंदर्शनार्थिनः ॥	५१८
स गत्वा सरयूतीरं देहत्यागेन योगवित् ॥	
चकारावितथां आतुः प्रतिज्ञां पूर्वजन्मनः ॥	५१९
तर्तसञ्चात्मचंतुर्भागे प्राङ्गनाकमधितस्थुषि ॥	
राघवः शिथिलं तस्थौ भुवि धर्मलिपादिव ॥	५२०
स निवेश्य कुशावत्यां रिपुनागांकुशं कुशम् ॥	
शरावत्यां सतां सूक्तैर्जनिताश्रुलवं लवम् ॥	५२१
उदकप्रतस्थे स्थिरधीः सानुजोऽग्निपुरःसरः ॥	
अन्वितः पतिवात्सत्यादृहवर्जमयोध्यया ॥	५२२
जगहुस्तस्य चित्तज्ञाः पदबीं हरिराक्षसाः ॥	
कदम्बमुकुलस्थूलैरभिवृष्टां प्रजाश्रुभिः ॥	५२३
उपस्थितविभानेन तेन भक्तानुकम्पिना ॥	
चक्रे त्रिदिवनिः श्रेणिः सरयूरनुयायिनाम् ॥	५२४
यद्वैप्रतरकल्पोऽभूत्समर्दस्तत्र मज्जताम् ॥	
अतस्तदाख्यया तीर्थं पावनं भुवि पप्रथे ॥	५२५
स विभुर्विभुधांशेषु प्रतिपञ्चात्ममूर्तिषु ॥	
त्रिदशीभूतपौराणां स्वर्गान्तरमकल्पयत् ॥	५२६
निर्वत्यैवं दशमुखशिरश्छेदकार्यं सुराणाम् ॥	
विष्वक्सेनः स्वतनुमविश्वत्सर्वलोकप्रतिष्ठाम् ॥	
लक्ष्मानाथं पवनतनयं चोभयं स्थापयित्वा ॥	
कीर्तिस्तम्भद्रयमिव गिरौ दक्षिणे चोत्तरे च ॥	५२७

॥ इति श्री संक्षिप्तचाल्मीकिरामायणं समाप्तम् ॥

॥ श्रीः ॥

अथ

संक्षिप्तवाल्मीकिरामायणस्थविषमपदानां टिप्पणी ।

श्लोकांकः	बालकाण्डम्.	श्लोकांकः	बालकाण्डम्.
	बालकाण्डम् ॥	६२	नाथवन्तः=दासाः शशा इति यावत् ।
५	करुणवेदित्वात्=संजातकरुणत्वात्, हस्तवद्छान्दसः, विदेः, सत्तार्था- लाभार्थाद्वा णिनः ।	६३	संस्तरे=यज्ञे ।
१२	कुशशब्दस्य कुशीभादः पृष्ठोदरा- दित्वात् ।	६५	भवन्=अडभाव आर्षः ।
१३	गोबलीवर्दन्यायेन पृथग्राष्ट्रप्रहणम् ।	६६	विशशास=विशसनं कृतवत्ता “म- हिष्ठथासिना कल्पर्यान्त ” इति सूत्रात् ।
१४	तत्र=अयोध्यायाभित्यर्थः ।	८९	नावमिके=स्वार्थे ठक् ।
२३	श्रोत्राश्रयं=कर्णशङ्कुल्याश्रयं श्रो- त्रेन्द्रियं तस्य सुखं सुखकारकम् ।		„, अदितिर्देवन्ये=पुनर्वस्ता ।
३१	शतश्यो नाम प्राकारसंरक्षणार्थ- भयोभारनिर्मिताः प्राकारस्थापिता- आयुधविशेषाः ।	९०	प्रोद्यमाने=उदयं गच्छति साते ।
३२	उद्यानाम्रवणेत्यत्र “ प्रनिरन्तः- शेरक्षु ” इत्यादिना णत्वम् ।	९५	सार्पे=आश्लेषायाम् ।
३५	विविक्तं=स्वसमूहान्द्रष्टं सहायर- हितमिति यावत् ।	१०९	अनूदके=दीर्घित्वमार्षमुदकाभाव- विशिष्टे देशे ।
	„, अपरापरम्=परे पित्रादयः अपरे पुत्रादयस्तैर्हीनम् ।	११४	विशिष्टव्यपदेशनः=वर्विष्टाज्ञानुव- र्तिनः ।
३८	अतिरथः=दशसहस्रमहारथ्यांद्वा ।	११९	कोधमुत्सवुं=शमुम् ।
४२	सम्प्रजानतां=पुरराष्ट्रवृत्तान्तं वि- चारयनाम् ।	१५९	सरय्वां=लक्षणया सरयूतार इ- त्यर्थः ।
४७	त्वरितविकमः=शीघ्रगामी ।		„, आरेष्टं=शुभं रिषेहिंसार्थत्वात् ।
४९	लालप्यमानस्य=पुनः पुनर्भृशं च विलपतः ।	१७७	अत्यर्धयोजने=अर्धमतिक्रान्ते अ- र्धाधिके योजन इति यावत् ।
५२	श्रावणाः=इदं त्रैवर्णिकानामुपलक्षणं द्विजत्वात् ।	२१२	सागरसंलवे=समुद्रमध्ये ।
		२१८	निरीतिकाः=निराबाधाः ।
		२५४	विफलः=विगतवृष्णः ।
		२८५	अकल्पयत=एकवचनमार्षम् ।
		२८८	लंगलात=लंगलपद्मतः ।
		२९७	वीर्यसंदिग्धाः=संदिग्धवीर्याः आ- हिताऽयादित्वानिष्टायाः परिनिपातः ।

श्लोकांकः	बालकाण्डम्.	श्लोकांकः	अयोध्याकाण्डम्.
३२८ पुत्रकं=पुत्रेणेत्यर्थः । कप्रलयेना-	न्पार्थेन बाल्यद्योतनं जामातुवृद्ध्या	११८ विप्रकृता=प्रियया पराभूता ।	
महाबलवेनेश्वरवृद्ध्या च पूज्य-	त्वेन बहुवचनप्रयोगः ।	१३३ मंडले=यंत्रमंडले ।	
३२९ पर्ययः=अतिकमः ।		१६५ पुत्रविकायकं=पुत्रेण मूल्येन स्त्री-	
३३० उत्तरे=पुस्त्वमार्षम् ।		सुखकेतारम् ।	
३४० एकान्हा=समासान्तानामनित्यत्वा-		, विकरिष्यन्ति=विगिर्हयन्ति ।	
द्वजभावः सप्तम्यर्थे तृतीया ।		१७६ आर्तवतः=रोगपीडितवत् । अथवा	
, चतुर्मृणां=दीर्घत्वमार्षम् ।		स्वार्थं वतिः । आर्त एवेत्यर्थः ।	
३७३ कन्याधनं=योतकाख्यम् ।		२०१ अभिदध्युषी=अभियायन्तीत्यर्थे	
३८२ संसंज्ञाः=ईश्वरसंज्ञाः ।		आर्षमिदम् ।	
३८५ पृथगजनैः=रामरजनैः ।		२१९ आतिसृज्य=प्रतिज्ञाय ।	
३९५ तद्रचनं=द्वंद्वयुद्धवचनम् ।		२३५ ब्रूमि=ब्रवीमि ।	
४०४ यंत्रितकथः=नियमितोऽः कथनः ।		२५९ सर्वलोकातिगस्य=जीवनमुक्त्य ।	
४०५ अनुरुधामहे=अंगीकुर्मः ।		२६१ अप्रियशासिवानः=अप्रियं शासि-	
४०९ विश्वामित्रकृतेन=विश्वामित्रभगि-		ध्यन । क्रमुराष्टः ।	
न्याः पौत्रत्वेन ।		२७३ अप्रजाऽस्मि=असिजभावः समा-	
४२८ पितृकृताइति=पित्रा जनकेन ब्राह्मे-	२९१ आनृष्यतां स्वार्थं व्यय ।	सान्तस्यानित्यत्वात् । संधर्षा	
ण विवाहविधिना दत्ता इति हेतोः ।	३१९ कल्यं=उषसि ।	आर्षः ।	
<hr/>			
अयोध्याकाण्डम् ॥		६०५ आचारातः=दूरतः ।	
पूर्वार्धम् ।		६१० मुहूर्तस्य=मुहूर्तेनेत्यर्थः ।	
५ आमंश्य=अभिमुखीकृत्य ।		४३९ अवस्त=वृतवान् वस् आच्छादने ।	
१० मां=इत्यभूताख्यानविषये “ कर्म		४४८ परमायता=अस्यन्तस्तिविश्वाः ।	
प्रवचनीययुक्ते द्वितीया ” इति		४५६ अन्तपालाः=शुद्धान्तरक्षकाः । रा-	
द्वितीया ।		ष्ट्रान्तस्थितदण्डधारका इत्यन्ये ।	
३९ पद्यमानः=आत्मनेपदगार्षम् ।		४६२ पुत्रगर्भिन्या=पुत्रराज्याभिलाष-	
४४ पुष्ययोगेन=चन्द्रस्य पुष्ययोगो-		वन्या ।	
पर्लक्षतकाले ।		४८३ भ्रातुः=जननीमिति शेषं कृत्वा	
६० क्वाप्यकारणेष्यादिराहतम् ।		कौसल्यामिति पवेन संबन्धः ।	
६३ अर्धाधेन=दुःखसम्भेन, अर्धं दुरि-		५१३ लुलितम्=कलुषम् ।	
त दुःखयोरिता कोशः ।		५३७ अन्वजाग्रतः=अजागरीर्दिल्यर्थे आ-	
५२ अपास्य=आस्तरणादाकृष्य ।		र्षमिदम् ।	
		५४४ वत्स्यामहेति संधिराष्टः ।	
		५५० नित्यदा=छान्दो दाप्रस्ययः ।	

श्लोकांकः	अयोध्याकाण्डम्.	श्लोकांकः	अरण्यकाण्डम्.
५५२ शुभस्फयेत्यादि=स्फयः अरित्रम् ।	१०१ स्वकं=जीवनम् ।		
५६७ ऋद्धयं=ऋश्यादयो हरिणभेदाः ।	१०३ तम हव=तमसीव, प्रथमार्थे सप्तमी ।		
५७६ गाम्=मधुपर्कार्गं महोक्षम् ।		तमस्यपि तमं तथेति द्विरूपकोशा-	
५९६ कठिनकाजं=कठिनं खनित्रम् काजं		दुकारान्तोऽयम् ।	
पेटकं द्वंद्वे एकवद्वावः, कठिनकं	११३ गिरिव्रजं=कैकयराजगृहापरनामक-		
खनित्रं आजं चर्मपिनद्वं पेटकम् ।		म ।	
त्यर्थ इत्यन्ये ।	१२० मे=शेषत्वविवक्षायां षष्ठी भासि-		
५९७ संघाटं=ङवम् ।		त्यर्थः ।	
५९९ चेरदुः=भुक्तवन्ता ।	१३१ निष्कम्=उरोभूषणम् ।		
६०३ द्रोणप्रमाणानि=आडकचतुष्यं द्रो-	१८९ स्ववृत्तिं=स्वस्य सन्विष्टिलक्षणां		
णम् ।		वृत्तिम् ।	
६१२ बद्धकटां=बद्धकवाटां छान्दसो व-	१९४ उपगुण्य=आलिंग्य ।		
कारलोपः । यद्वा बद्धः कटो वर्षा-	२२१ ब्रथा=श्राद्धादिनिमित्तं विना ।		
वारको यस्याम् ।	२३३ संयानं=प्रेतनिर्हारम् ।		
	२३४ धरणीं गतः=नमस्कृत्वेत्यर्थः ।		
	२३५ आपीतवर्णवदनं=बहुदिवसतैलाव-		
	स्थानोपाधिना वदने पीतत्वप्राप्तिः ।		
	२४४ दशाहं=अत्यंतसंयोगे द्वितीया ।		
	क्षत्रियस्तु दशाहेन स्वकर्मनिरतः		
३३ पूर्येतः=शत्रन्तत्वमार्थम् ।	शुचिरिति पराशरः ।		
४४ एकपदी=सूक्ष्ममार्गः । पाउल वाट	२५५ प्रकृतिमान्=सत्त्वप्रकृतिः ।		
इति भाषा ।	, वैद्यः=सर्वज्ञः ।		
४७ उद्धरम्=अडभाव आर्थः ।	२५७ त्रीणि इन्द्रानि=बुभुक्षापिपासे शो-		
, फलेत्=विशीर्येत् ।	कमोहा, जरामृती । जन्ममरणे		
६३ कालं करिध्यसि=मृत्युं प्राप्त्यसि ।	सुखदुःखे लाभालाभौ वा ।		
६५ शब्दवेध्यनुकर्षिणा=पूर्वं शब्दवे-	२६७ विषमाणि=निन्मोज्जतानि ।		
धिना पश्चाद्विद्वशल्यानुकृष्णमपि	३०४ भैत्रे=उदयात्तीये सुहूतें ।		
कृतवता ।	३१२ शुभ्यते=विश्वसिति ।		
७२ शुकं मार्गगतं=मौख्यादि विहाय	३२८ मन्त्रिणां=मन्त्रविदाम् ।		
स्वोक्त्वमार्गगतं शुकमिव ।	३२९ स्म तं छान्दसो विसर्गलोपः ।		
८५ विपथे=कान्तारे ।	३६३ अध्यर्थं=साध्योजनम् ।		
८७ किंशकं=निवः विषभेदो वा ।	४१६ निर्वापं चकार=पिंडं दद्वै ।		
९४ राजकर्तारः=राजोऽशेषकार्यकर्तारः ।	४३९ आसक्तं=भावे निष्ठा । स्नेहासंगो-		
९९ प्रक्षीर्यसे=आरोपो न क्रियते फल-	पेतम् ।		
काले छंठाकशंकया ।			

श्लोकांकः	अरण्यकाण्डम्.	श्लोकांकः	अरण्यकाण्डम्.
४८५ समनुवर्तन्ते=शिशा इति कर्तृपदस्य शेषः ।	१८२ उपजहार=उपहारत्वेन दत्तवान् ।	२२४ रक्षसां=आर्षी षष्ठी । स्वस्तियोगे चतुर्थीप्राप्तेः ।	
४९७ तुम्यं=तव, पश्यथं आर्षी चतुर्थी ।		२३० शतयोजने=नटात्तत्पर्यतदेशस्थिते समुद्रे ।	
५३६ संचारं=त्रिद्विरार्षी ।		२४७ मुसंहतः=क्षिण्डसंधिबन्धः ।	
अरण्यकाण्डम् ॥		२४९ लिटपीनां=दीर्घ आर्षशङ्कोऽनुरो- धात् ।	
२ रूपसंहननं=आपादकेशं सुक्षिण्डम्- धिबन्धः ।		२८० पृष्ठतं=मृगम् ।	
१६ प्रदरः=गर्तः ।		२९२ अनार्यकरुणारंभ=अनार्या कुद्दिस- तया करुणया रामव्यसनेऽपि मद्रि- षयारंभो मद्रक्षणारंभो यस्य ।	
२७ मरीचिपाः=रविचन्द्रान्यतरकिरण- जीविनः ।		३०३ उपानही=व्रीत्यादिभ्यश्वेतीनिः ।	
२५ अश्मकुट्टाः=अपक्कुटिनान्नभक्ष- काः ।		३३९ लेटि=लेखीत्यर्थः । आर्षः प्रथम पुरुषः ।	
२६ दन्तोलखलिनः=दंतार्तारिकावहन- नसाधनरहिताः ।		३४८ न्यायसंयुक्तैः=त्रैशेषिकाखुकतर्की- भासयुक्तैहेत्वाभासैः ।	
,, उन्मजकाः=कण्ठदग्धे जले स्थित्वा तपः कुर्वन्तः ।		३६८ वेदश्रुतीः=छान्दसो दीर्घः ।	
,, अनवकाशिकाः=गङ्गा पादस्या स्थि- त्वकाशादानरहिताः ।		३७० अल्पजीवितः=घटीमात्रावस्थानो- चितप्राणः ।	
३१ विप्रकारं=दुःखम् ।		३९५ वित्रस्तकाः=स्वार्थे कः ।	
४० कटुकोदयः=कटुकरससंबंयुदयः ।		४०५ गोमायुः=शिवा ।	
१०८ मस्करैः=वेणुभिः ।		४२३ नदीनदमः=नदीसंबंधिनदं जातावे- कवनम् ।	
१२८ व्यञ्जनं=लक्षणम् ।		४२६ अर्जुनः=करवीरः ।	
१३९ विरूपां=विशिष्टरूपाम् ।		४४० सीतेति=आर्षम् ।	
,, असर्तीं=न विद्यते अन्या सती यस्यास्ताम् ।		४४४ प्रश्नितांजलिः=बद्धांजलिः ।	
,, करालां=अवयवसंनिवेशयुक्तैर्निन्मो- नताम् ।		४५४ विकलं=विवरणम् ।	
,, निर्णतोदरी=तनुमध्याम् ।		४५५ अच्छेत्समः=अस्वस्थम् ।	
,, वृद्धां=ज्ञानवृद्धाम् । एषां पंचाना- मर्थाद्वारं तु स्पष्टमेव ।		४५६ इव=एवेत्यर्थः ।	
१४८ कर्णनासे=आर्षत्वादेकवत्वाभावः ।		४६२ बहुशोकवादः=आर्षत्वात्संधिः ।	
१५८ औत्पातिकानः=स्वार्थे ठक् ।		४७१ अन्वेषति=अन्वेषसे ।	
		४८२ वागुरा=मृगादिर्बन्धनजालम् ।	

श्लोकांकः	किञ्चिकधाकाण्डम्.	श्लोकांकः	किञ्चिकधाकाण्डम्.
४८९ दिधक्षयामि=दग्धुमिच्छामि इयमा- र्थः ।	१८६ युव्येतां=अडभाव आर्षः । अयु- धेतामित्यर्थः ।		
४९८ गम्य=गत्वा ।	२०६ शत्यकः=खड़गी ।		
४९८ उदरेमुखं=अमूर्धमस्तकादित्यलुक् ।	,, श्वाविधः=कंटकाकारदीर्घरोमांभः शुनां वेधको जंतुः ।		
५०८ सिद्धा=सिद्धयोगा ।	२२७ श्रमणेन=अहतेन ।		
५१० मेषधनप्रस्थं=मेषो प्रवर्षुको यो	२३९ व्यक्तदर्शनं=उद्घोधबोधम् ।		
षष्ठस्तद्वीलम् ।	२५७ कालं=जन्ममरणादिरूपम् ।		
५१६ कुथां=गजास्तरणकंबलाम् ।	२६५ चित्रपत्तीभिः=चित्रपदातिभिः दा- र्धआर्षः ।		
<hr/>			
किञ्चिकधाकाण्डम् ॥			
१ पुष्करिणी=पम्पानदान्तर्गतं पंपा- स्थं भत्तग्रास्थं वा सरोवरेषम् ।	२७१ अपसव्यं=अपसव्यप्रक्षिणम् ।		
३ सुरभिर्मासः=मधुमासः ।	२७३ शाखामृगमहामात्राः=वानरबलप्र- धानाः ।		
९ दात्यूहकः=जलकुक्कुटः ।	३०१ प्राधीता=प्रकान्ताध्ययनाबटव इव ।		
२३ सुखाकृता=सुखकरी 'सुखाप्रियादा- नुलोम्य' इति डाच ।	३१२ बलाकपंक्तिः=आर्षो च्छस्वः ।		
५८ गतयः=परिपाकाः ।	३२२ उपोपयंति=प्रसमुपोदः पादपूरणे इति द्वित्वम् ।		
६० मार्गावः=मार्गयावः ।	३३३ चंचूर्य=प्रातृदुःखेन गर्हितं चरित्वा यड्लुगन्तादार्थोऽसमासे त्यप् ।		
७८ वानरं=वानरस्येदम्, आर्षोऽण् ।	३७० लज्जितः=अधोध्यातोऽप्यधिकसाँ- भाग्यदर्शनालज्जा । परद्वीदर्शनेन कृता लज्जेत्यन्ये ।		
८८ अन्तरं=चिद्रं ।	४२० समभिवर्ततः=अभ्यवर्तत । अडभाव आर्षः ।		
,, प्रेषुना=दिव्यक्षुणा ।	४३५ स्यातकर्मपदानाः=ह्यातं कर्मणि युद्धेऽपदानं शार्य येषाम् ।		
,, देवश्रुतीमिव=मधुकैटभृतां देवस्य धर्मस्य ब्रह्मणश्च साधनभूता श्रुति- ज्ञयी तामिव दीर्घ आर्षः ।	४७४ ब्रुवन्=अब्रुवन् अडभाव आर्षः ।		
९७ प्रियेति=संधिरार्षः ।	४७५ अनुमान्य=अभिपूज्य ।		
११३ प्रामार्जयत=प्रामार्जयदित्यर्थः । अ-	४८२ अरिष्टनेमिनः=कश्यपस्य, नान्त- त्वमार्षम् ।		
डभाव आर्षः ।	४८७ अप्सरा=आवन्तत्वमार्षम् ।		
१३७ विव्याध=परम्परदमार्षम् ।	५०० उपगतं=द्वृति शेषः ।		
१४२ प्रलम्बीकृतभूषणं=साष्टांगप्रणाम- वशालंबमानाबस्थापज्ञोरःकंठादिव- तिसकलभूषणः ।	५११ सांप्रतकालं=सप्तम्यर्थे द्वितीया ।		
१४८ आतृगंधिनं=अनर्थकप्रातृव्यपदेशं ।	<hr/>		
,, गजपुष्पी=नागलता ।			

श्लोकांकः	सुन्दरकाण्डम्.	श्लोकांकः	सुन्दरकाण्डम्.
	सुंदरकाण्डम् ।		
४ निष्प्रमाणशरीरः=परिच्छेदातिक्रा- न्तदेहः ।	२४२ चैत्यं=बुद्धायतनम् ।	२४५ प्रतिलोमानुलोमैः=प्रतिकूलानुकूल- व्यवहारैः ।	
१२ पारिहार्यो=वलयः ।		,, आवर्जयत=आनुकूल्यं संपादिवान्	
२५ स्फिगदेशेन=कटिप्रदेशेन ।		२५० प्रतिगर्जत=प्रत्यगर्जयत ।	
३८ आलभ्यः=स्पृष्टा ।		२६० सुवर्चला=सूर्योपल्नी, सूर्याभिमुख- स्य पुष्पवती काचिदौषधिरित्यन्यः	
५३ वृषदंशकमात्रः=त्रृषान्मूषकान्दश- तीति वृषदंशको मार्जारस्तत्प्रमाणः ।		२७० मानुषः=मनुष्यशात्युचितः ।	
६२ निर्यूहाः=मत्तवारणाः ।		२७४ कोकैः=वृकैः ।	
८५ बाहूङ्गपनिधाय=ईदूदेद्विवचनं प्रग- त्यमिति प्रगृह्यसंज्ञायां प्रकृतिभावः ।		२७७ सीतया=षष्ठ्यर्थं तृतीया ।	
१०३ एकान्तविन्यस्ते=शयनात्पृथ- विन्यस्ते ।		२७९ सुभित्रेति=इकारलोप आर्षः ।	
१२१ वैकृलं=विकारः स्वार्थं प्यज ।		२९६ विक्रांतः=द्वारः ।	
१२७ पद्माभिः=वर्तमानसामीप्ये लट् ।		३२० प्रतिसंहङ्गं=पुलकितम् ।	
१५५ स्मृतीम्=आर्षत्वादीर्थः ।		३३४ देवप्रकाशेन=देवावतारेण ।	
१६३ धारयति=वर्तमानसामीप्ये लट् वधारेत्यर्थः ।		३३५ अग्निपर्वतः=संवर्ताख्यः कालाग्नि- निवासभूतः पर्वतः ।	
१७४ अनुवजन्=अडभाव आर्षः ।		३९९ असि=भविष्यसि ।	
१७६ बृसीः=आसनविशेषान् बुवन्तोऽ- स्यां सीदन्तीति बृसी ।		३५० दुःखानां=दुःखहेतुपापानाम् ।	
१७७ पानस्य=गनेनेत्यर्थः ।		३५२ विवासात्=विदूरवासात् ।	
१८५ दिग्धांगीः=रुचितांगीम् ।		३५३ शीकेन=परितप्यते इति शेषः ।	
१८८ तमः=राहुः ।		३६० शर्चीं=अनुहाददैत्यनीताम् ।	
१८९ मूजया=अंगशुद्धया ।		३६१ मर्यां=मत्तः ।	
१९६ प्रणयस्व=संमाननं कुह । संमा- नने न ग्रतेरामनेपदम् ।		३६३ दर्दुरः=पर्वतविशेषः ।	
२१२ अकृतात्मानं=सदुपदेशाश्राहितु- द्धिम् ।		३९७ त्रयाणां=कर्मणि वृष्टा ।	
२१४ अनन्या=अभिज्ञा ।		४२४ सप्तार्चिर्वचसः=रेफलोप आर्षः ।	
२२१ कंकवाससः=वाणाः ।		४३९ अब्र्वाति=अप्राक्षीदित्यर्थः ।	
२२७ वामः=सम्ये क्षौर्ये सुन्दरे च वाम इति क्षेत्राः ।		४४२ व्यलीकं=अपराधम् ।	
२३९ कस्माचित्=चिदिति वादपूरणे ।		४४३ अर्थानुयायी=शास्त्रानुगतम् ।	
		४४९ व्रेष्टन्ते=अवेष्टयन्तेत्यर्थः ।	
		४९१ रामप्रतीकारे=रामकर्तव्ये रावणप्र- तिकारे मध्यमपदलोपी समाप्तः ।	
		५१३ निसर्गः=आज्ञाम् ।	
		५०४ एनं=एतदंगुलीयकम् ।	

श्लोकांकः	युद्धकाण्डम् ।	श्लोकांकः	युद्धकाण्डम् ।
	युद्धकाण्डम् ।		११४ बद्देत्यादि=गोधा ज्याधातवारणम् ।
६	प्रीतिहृष्टांगः=प्रीतिपुलकितगात्रः ।		११६ अनीकपाः=उपसेनापतयः ।
७	सुग्रीवस्थः=सप्तस्थ्यं षष्ठी ।		१२७ अभिजग्मतुः=अभिगजमुः । द्विव- चनमार्षम् ।
१२	चण्डस्थः=उचितकोपस्थ ।		१३५ शरपाणिनं=शरपाणिम् ।
१६	गजों मेघादिसदशः शब्दः । क्षेव- ला तु सिहनादः स्यादिति निघ- टुः । निनदः सामान्यशब्द इति प्रत्येकं सूक्ष्मतया भिन्नार्थत्वात् पुनरुक्तिः ।		१४१ उत्तरेण=एनवन्तमव्ययम् ।
२२	आनुपूर्व्येण=सेनासंनिवेशकमेण ।		१४६ मरवे=मरुदेशाय ।
२३	सहसोत्थितं=लहरीरूपेणागतं ।		१५० दत्तवरः=सर्ववस्तुनिर्माणसामर्यं इति शेषः ।
२५	मन्त्रः=विचारः ।		१६४ अवासर्पत्=अधः पपात ।
६७	फलिष्यति=विशीर्णो भविष्यति ।		१७१ सुवेलमधिकृत्य=सामीप्ये सुशब्द- स्याव्ययीभावः वेलासमीपं परपा- रमधिकृत्येत्यर्थः ।
७१	पश्यति=न पश्यति स्मेत्यर्थः ।		१७२ स्वातीपथः=छायापथः ।
७६	अस्त्य=अस्त्म चतुर्थ्यर्थं षष्ठी ।		१७४ बधन्तः=लिङ्गव्यत्यय आर्षः ।
७८	सुनिविष्टं=सुनिविष्टार्थम् ।		१८६ संपाञ्च=लंकां रुद्धा ।
८१	प्रधानं=ज्येष्ठत्वादिना प्राप्तराज्यम् ।		१९८ आनंतर्यम्=अनंतरकर्तव्यम् ।
८२	वैद्यं=विद्यावन्तम् ।		२०६ अतिपत्य=मार्गमिति शेषः ।
८७	न भवेत्=न जीवेत् । मांदरत्वेन वधानर्हत्वाद्विकृतिरेव ते दण्ड इति भावः ।		२१९ अक्षाहिणिशतं=आर्षो हस्तः । अक्षादृहिन्यासुपसंख्यानमिति वृद्धिः । शतशब्दोऽनन्तवाची ।
९८	व्यतिष्ठत=तिष्ठतेर्द्धिः प्रयोगः निर्भ- यत्वेनावस्थानसूचनार्थम् ।	२२१	वानरीकृतम्=अभूतद्वावे च्छिः । वानररूपनिर्भितरूपमिव कृतम् ।
८३	विपरितः=मुमूर्षः ।	२२७	परिखानः=पुंस्त्वमार्ष ।
८६	संरब्धं=संरभोपेतमित्यर्थः । किया-	२३३	चंद्रपाण्डुरपुष्कराः=पुष्कराणि मुखानि ।
	विशेषणम् ।		
८८	निकृतिज्ञाः=कपटोपायेन गूर्ढवर्ष्मि- यकरणाभिज्ञाः ।	२३५	ससानुप्रस्थकन्दरः=सानुर्महा- प्रस्थः । प्रस्थः क्षुद्रः ।
९३	दोषः=रन्धप्रहाररूपः ।	२४८	पताकाध्वजिनः=पताकोपेताध्वजयु- क्तान् मत्वर्थीय इति ।
९५	प्रणादः=युद्धरूपकोलाहलः ।	२५९	अशनिवर्चसः=वज्रबत्तेजस्विनः ।
९८	आनृशास्यार्थः=अधातुकसिद्धर्थः । आधितरक्षणरूपपरमधर्मपालनार्थ वा ।	३०४	सन्दानितोऽपि=बद्धोऽपि ।
		३०९	यथापुरम्=यथापूर्वम् ।

युद्धकाण्डम् ।

श्लोकांकः	युद्धकाण्डम्.	श्लोकांकः	युद्धकाण्डम्.
३२३ योयुद्धपेते=युनः पुनर्युद्धमकुरुता-	५०३ नस्तः=नासिकायां । सप्तम्यां		
मित्यर्थः ।	तसिल् ।		
३२४ आस्य=आच्छद्य ।			
३२५ बलाध्यक्षम्=सेनापति पहस्तम् ।			
३३० अन्ययुद्धात्=अन्यकर्तुं क्युद्धात् ।			
हेतौ पञ्चमी ।			
३३९ परमायत्तः=परमोयुक्तः ।			
३६९ आश्वासयामासुः=ग्रापयामासुः ।			
३७४ महाकाष्ठकटंकरैः=स्थूणादीनां समू-			
हैः कटंकटैरित्यपि पाठः । कटं-			
कटः स्तंभेभदः ।			
३८३ आदत=अदे लड ।			
३९७ अभ्युपय=अनुगृण ।			
४०९ सर्वकालायसं=सर्वेष्ववयवेषु दण्डा-			
दिष्ट्वपि कालायसनिर्मितम् ।			
४१० मणिकृतान्तराम्=मणिरचितमध्य-			
देशाम् ।			
४१८ पद्मथी=तद्वाहनेक्षमवाहनाभावात्			
पद्मघमेष्व लंघनम् ।			
४३० व्यथायां प्रचक्षुः=आमन्तस्य व्य-	५७ संक्षादवित्वा=संमर्थ ।		
वहितप्रयोग आर्थः ।	१०८ ब्रह्मदस्तं=ब्रह्मणा इक्षय दस्तः स च		
४४७ आरक्षस्थाः=द्वारस्थाः ।	इदेण रामाय दत्तस्तम् ।		
४४८ गोपुरादप्रतोलीषु=गृहोपरितनं एवं	१२३ अशंकितः=मृत्युशकारहित एव दै-		
गोपुरं, अहः क्षौमं रथ्या वा प्रतो-	वात्पतितः ।		
ली अत्पर्यया ।			
४४९ पतंति=अपतन् ।	१३० बत्सहता=अयमत्यासवियोगज-		
४५० दद्यते=ददधः ।	शोकमात्रे दृष्टान्तः ।		
४५७ विनेदुष्टः=क्षवस्वन्तम् ।	१३६ स्नापयन्ती=स्नास्नावनुवमां चेति		
४६६ निकुंभिलां=दशम्यां पूर्वाख्ये तत्र	सुत्रेण मित्रस्य वैकल्पिकत्वान्मि-		
गमनम् । निकुंभिलां चैत्यं तदास्य-	त्वाभावेन हस्ताभावः ।		
देवालयं बटवृक्षं वा ।			
४६८ अवष्टम्य=अवलंब्य ।	१३७ मण्डादरी=मण्डनभूतोदरी कृष्ण-		
४६९ व्यापाश्रयः=क्षुलामृतनभूतः ।	दरीत्यर्थः ।		
	१४१ अप्रतितर्कितां=अचिन्तनीयोपप-		
	तिकाम् ।		

श्लोकांकः	उत्तरकाण्डम्.	श्लोकांकः	उत्तरकाण्डम्.
१४६	मान्याऽपास्यदेवताम् ।	३९४	चक्रे=ज्योतिश्चक्रम् । अनेन काल- वधिरुच्यते ।
१४७	दानवराजः=मयः ।	,	, वसुंधरा=अनेन देशावधिरुच्यते ।
१७६	मृजया=स्नानादिसंस्कारेण ।	३९६	इमश्रुवर्धनाः=इमश्रुन्छेदकाः ना- पिता हत्यर्थः ।
१८१	सभाजये=प्रीणयामि ।	३९९	प्रतिकर्म=अलंकरणम् ।
१८३	वर्तन्त्या=वर्तमानया । परस्मैपद- मार्षम् ।	४०५	ममयोक्ष्यतः=आर्षो लङ् ।
२६०	आकारसचितं=शूभंगाद्याकारस- चितम् ।	४२६	आर्ष=ऋषिर्वेदस्तत्संबंधि वेदोप- बृहणमिति यावत् ।
२८१	तेजसा=शतिव्रत्येन ।		
२८३	अनन्याऽधीं वा एष आत्मनो- यत्पत्नीति श्रुतेः । शक्तिशक्तिम- तोरभेदाच्च । अनेनामिदत्ताया रा- वणस्पर्शं द्यभावः स्पष्टमेवोक्तः ।		
२९६	तदिदं=लकायां स्थितस्यापि पुष्प- कस्यात्युक्ततता शिविरस्थरपि हश्य मानत्वादिदमिति प्रत्यक्षवचिर्देशः ।	६	प्रमाणातः=आकारप्रमाणातः ।
३००	साचिव्येन=मंत्रसहाय्येन ।	८	वर्धसि=वर्धसे ।
३२३	हंसयुक्तेन=वाहकत्वाकारेण निर्मि- तहंसप्रतिमा हंसशब्देनोन्नते त- शुक्ते नेति व्याख्यातारः ।	१६	प्रमाक्षः=यक्ष पूजायामित्यस्मालोऽनि उत्तमस्य बहुवचनम् ।
३२३	प्रतीतः=प्रहृष्टचित्तः ।	२०	सालकटंकद्वान् एतदास्त्वयें रक्षा- प्राणान्येन भगवत्सृष्टत्वाद्राक्षसी ।
३२४	पातयित्वा=संचार्य ।	३३	दृश्य=दृष्टुः=आर्षो त्वयः ।
३२६	आयोधनं=युद्धभूमिम् ।	३६	सालकटंकटे=मात्यवदादेः पिता- मही विद्युत्केशपन्नी तदीये वंशे । त्रुद्धाच्छाभाव आर्षः ।
३४६	कुलपतिः=आश्रमवासी कुलमन्त्र- यसंचातश्चोत्पत्याश्रमेषु च इति कोशः ।	४२	पश्चिमः=कनिष्ठः ।
३५२	चातुर्वर्ष्यस्य=स्वार्थं ष्यजः । चतु- र्वर्णस्त्वप्य्य ।	४५	धृता=धृतगर्भा । प्रसूतेत्यर्थः ।
३६०	प्रियास्यानस्य=नक्तरुः । कर्तरी त्युद् ।	९३	उशीरबीजं=देशनाम ।
३६५	सनैगमैः=नैगमा वणिजः ।	९९	सत्वानि=प्राकार्यवशएहीतमृति- जातीयप्राणिनः ।
३८४	व्याकौशानि=विकसितानि ।	१०७	क्रोडः=भुजान्तराणि ।
३८६	न्यासं निर्यातितं=न्यासभूतं मयि स्थितं दुभ्यं निवेदितम् ।	११२	घने=घनपृष्ठे ।
		११८	देवगंधविहार=तळोकक्षीडापर ।
		१२९	अध्युष्टं=अध्युषितम् ।
		१३१	वसन्=अडभाव आर्षः ।
		१३४	नित्यप्रहृष्टं=प्रहृष्टजनं ।

श्लोकांकः	उत्तरकाण्डम्.	श्लोकांकः	उत्तरकाण्डम्.
१४८ निकुंभिला=लंकापविमद्वारदेशावति	कर्मसिद्धिहेतुभूतं काननम् ।	३०३ ऋद्गुकाला=तिवर्तिनी=गर्भलक्षणव-	तीम् ।
१५० विष्टिते=प्रवृत्तम् ।	,, कमण्डलुशिखाऽच्चजं-कमण्डलः	३०५ अनाथवत्=अनाथसहशी न तु	वस्तुतोऽनाथा पूर्णचिदधनस्वरूप-
१५२ अहोऽस्य=संधिराष्टः ।	शिखाऽच्चजो दण्डश्च यस्य तम्	३०८ यशोधरा=पातिव्रत्ययशोवती ।	त्वादिति भावः ।
१५८ जप्यहोमे=समाहारद्वन्द्वः ।	१५३ अपत्यलाभ इत्यादि=गर्भलक्षणं	३१४ परिदाय=तापसीनां हस्ते दत्त्वा ।	३२५ केशिन्यां=तन्मामकनद्याम् ।
२०७ कुत्स्यते=जुगुप्तते ।	२०८ अनुवर्तते=अनुवर्तन्ते एकवन्नन-	३२६ आत्मनात्मानं=अन्तःकरणोपाधि-	३३० आत्मनात्मना आत्मानमन्तःकरणम् ।
२०८ अनुवर्तते=अनुवर्तन्ते एकवन्नन-	मार्षम् ।	३४५ समधिकं=किञ्चिदधिकम् ।	३७८ वृद्धाभिः=सृतागृहे ऋषेः प्रवे-
२१९ अन्वेष्टव्यः=अनुमरणीयः ।	२२२ बीभत्सा=कृत्सा ।	३८६ यमजातकौ=यमलैँ ।	शाभावात् ।
२२७ महान्वादः=निन्दा ।	२३४ एतत्प्रतिवारिते=एतस्य प्रतिवारणे ।	३८७ भक्ष्याद्वारप्रबोदितः=भक्ष्यस्थाहार	आहरणं तेन प्रेरितः ।
२५४ शून्यां=मुखशून्याम् ।	२५८ त्रियम्बकः=इयङ् आर्षः ।	४०३ पातयत्=अपातयत् । अड्भाव	आर्षः ।
२७२ वचनीकृतः=यलोप आर्षः । वच-	नीयो निन्द्यः कृतः ।	४४३ ओ=विद्रान् ।	४६२ व्युष्टायां=समाप्तायाम् ।
२७३ पापं कर्तुं=दोषं ज्ञातुभित्यर्थः ।	२८४ परमकः=अनुकंपायां कन् ।	४६३ शब्दापयति=कथयति ।	४६३ शब्दापयति=कथयति ।
२९४ राजवंशः=राजसंतानः मयि गर्भ-	२९४ राजवंशः=राजसंतानः मयि गर्भ-	४९२ गृह्ण=गृहीत्वा । ल्यार्षः ।	४९८ अभूतपूर्वं=पूर्वमप्राप्तम् ।
स्य विद्यमानत्वादिति भावः ।	३०२ संप्रहः=मया रामं प्रति वक्षव्यसं-	५०० निर्यात्यतीतो=परावर्तय ।	५१५ निर्बोधान=पिण्डान् ।
देशस्य संप्रह इत्यर्थः ।	३०२ अभिनतः=उलङ्घयामासेत्यर्थः ।	५१८ अभिनतः=उलङ्घयामासेत्यर्थः ।	

इति संक्षिप्तवाल्मीकिरामायणस्यविषमपदटिगणी समाप्ता ।

लाल बहादुर शास्त्री राष्ट्रीय प्रशासन अकादमी, पुस्तकालय
Lal Bahadur Shastri National Academy of Administration Library
मसूरी
MUSSOORIE

जन्मांत म०

Acc. No.....

—पया इस पुस्तक को निम्न लिखित दिनाक या उससे पहले वापस
कर,।

Please return this book on or before the date last stamped
below

GLSANS 294 5922
VAL 3RD ED



125418
LBSNAA

294.5922 अवालिम सं 14578
वाल्मी ACC. No.....

वर्ग स. प्रस्तुक स.
Class No..... Book No

लेखक वाल्मीकि
Author.....

शीर्षक तंकिष्ठ वाल्मीकि रामायणम्
Title.....

Sant LIBRARY 14578
294.5922
AC SAHADUR SHASTRI

National Academy of Administration

वाल्मी MUSSOORIE

3rd Ed. 125418
Accession No.

- Books are issued for 15 days only but may have to be recalled earlier if urgently required.
- An over-due charge of 25 Paise per day per volume will be charged.
- Books may be renewed on request, at the discretion of the Librarian.
- Periodicals, Rare and Reference books may not be issued and may be consulted only in the Library.
- Books lost, defaced or injured in any way shall have to be replaced or its double price shall be paid by the borrower.